

GONDOLAI

Emrah Safa Gürkan

A SZULTÁN KÉMEI

Oszmán hírszerzési módszerek
és ügynökhálózatok a 16. században

EMRAH SAFA GÜRKAN
A SZULTÁN KÉMEI

EMRAH SAFA GÜRKAN
A SZULTÁN KÉMEI

Oszmán hírszerzési módszerek
és ügynökhálózatok a 16. században

Fordította
PÁL LAURA

Gondolat Kiadó
Budapest, 2020

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
Emrah Safa Gürkan: *Sultanın Casusları. 16.*
Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları.
Kronik Kitap, İstanbul, 2017

A címlapon: Hajreddin Barbarossa pasa flottája
Toulon kikötőjében (a 6. kép részlete)

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Kronik Kitap, 2017, Istanbul, Turkey
Hungarian translation © Pál Laura, 2020

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Felelős szerkesztő Böröczki Tamás
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 955 7

*Szeretett lányomnak, Zeynepnek
és a melegszívű kalóznak, Uluç Emre reisznek*

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

Amikor 1561-ben Hamza fehérvári béget azzal riogatták a Habsburgok, hogy sereget küldenek rá, ő mosolyogva válaszolta, hogy a királynak nincs elegendő katonája, mert ha lenne, arról ő bizonyosan értesült volna kémei által: „Mert énnékem hat esztendeje, hogy Bécsben lakik kémem, kinek felesége, gyermeke vagyon ott, ki ha akarja misét mond, ha akarja deák, ha akarja német, ha akarja magyar, ha akarja jó kapás, ha akarja katona, ha akarja sántál, ha akarja ilyen ép lábbon jár, mint te és minden nyelven jól tud.” A fenti levelet a magyar olvasók már több mint száz éve olvashatták Takáts Sándor jóvoltából. A bécsi levéltárak anyagát kiválóan ismerő Takáts az elsők között hívta fel a figyelmet a törökök hódoltsági hírszerzésére. Az 1960-as évektől kezdve az oszmán kémkedéssel kapcsolatban is egyre több cikk volt olvasható. Olyan tanulmány azonban, amely az oszmán információszerzés és kémkedés rendszerét vázolta fel, csak az ezredfordulón jelent meg.

Akkori tanulmányomban úgy láttam, hogy az oszmán hírszerzésben szervezeti és funkcionális szempontból négy főbb szintet lehet megkülönböztetni: (1) központi információszerzés a birodalom fővárosában, Konstantinápolyban; (2) a végvidéki

tartományi székhelyek hírszerző tevékenysége; (3) a vazallus államok hírszolgáltatása; és (4) az európai szövetséges vagy ellenséges államokban folytatott hírszerző és kémelhárító tevékenység. Néhány évvel később egy másik dolgozatban a központi hírszerzést és kémkedést vizsgáltam, felvázolva az oszmán hírszerzésben szerepet játszó főbb csoportokat.

A 16. században Velence mellett Konstantinápoly volt az európai-oszmán információszerzés legfontosabb központja. A kora újkori Európa minden érdekelt hatalma állandó követségekkel képviseltette magát a padisah fővárosában: Velence 1454-től, Franciaország 1536-tól, az osztrák Habsburgok 1547-től, Anglia 1583-tól, Hollandia pedig 1612-től tartott állandó követet Konstantinápolyban. Természetesen e követeket nem a Porta, hanem saját érdekeik vezették. Ők saját országaik hírszerzői, „privilegizált kémek” voltak. Minden követ foglalkozott hírszerzéssel. Rendszeresen fizetett kémeket tartottak Konstantinápolyban éppúgy, mint a tartományi központokban vagy a fontosabb városokban. A Porta azonban ügyesen használta ki az európai hatalmak vetélkedését, és fontos információforrásként tekintett az európai államok konstantinápolyi követeire, akik rendszeresen osztottak meg híreket az oszmán vezírekkel vagy a Porta tolmácsaival. Ráadásul az európai követek sokáig a szultán keresztény alattvalóit használták tolmácsként, azaz *dragomán*ként, főként az oszmán főváros Galata vagy Pera városrészében lakó katolikus levantei családok fiait, akik jól beszéltek törökül és olaszul. A Fornetti, Grillo, Navoni, Peroni, Tarsia és Testa családok valóságos dragomán dinasztiák voltak, akiknek egymással is gyakran rokonságban lévő tagjai több európai követségen is szolgáltak. Lojalitásuk azonban sokszor megkérdőjelezhető volt, gyakran szivárogtattak információkat az oszmánoknak és más európai követeknek. Az is megesett, hogy a velencei állandó követ, a bailo tolmácsa évekig egy

Habsburg ügynök, a magyar históriából is ismert Michael Černović volt. A harmadik csoport tagjai, akiknek az oszmán információszerzésben és az információk értékelésében komoly szerep jutott, a szultáni tanács tolmácsai voltak. Törökül *terdzsumánnak* hívták őket, az arab *tardzsuman* szóból, ami az európai nyelvekben elterjedt *dragomán* szónak is az alapja. A Porta információszerző hálózatában a negyedik és ötödik csoportot a birodalomban és főként a Konstantinápolyban letelepedett szefárd zsidók és a renegátok, azaz iszlám hitre áttért volt keresztények alkották.

Az oszmán hírszerzéssel kapcsolatos kutatások lemaradása azért is szembetűnő volt az ezredfordulón, mert a velencei, a spanyol és az angol információszerző hálózatról már akkoriban is több összefoglaló monográfia állt az érdeklődő olvasó rendelkezésére. Ezek száma az elmúlt két évtizedben jelentősen gyarapodott. Aligha véletlen, hogy a kutatások épp a 20. század végén és a 21. század hajnalán élénkültek meg, amikor az információ és a tudás eleddig soha nem látott szerepet tölt be a gazdaságban, a politikában és a társadalmi kapcsolatrendszerekben, és amikor a történészek is „információs társadalomban” vagy „a tudás társadalmában” alkotnak.

Az európai államok hírszerzésével foglalkozó monográfiákból az is világossá vált, hogy az oszmán hírszerzésről igen sokat tudhatunk meg a birodalom európai ellenfeleitől, mindenekelőtt a velencei, a spanyol és az osztrák Habsburg követek, ágensek, kémek vagy az Udvari Haditanács által beszervezett és fizetett titkos levelezők jelentéseiből. Hasonlóképp értékes információkat tartalmaznak a francia, az angol vagy a holland követek és konzulok levelei, a levantei kereskedőtársaságok, a velencei, spanyol vagy portugál inkvizíció iratai és jegyzőkönyvei. Közép-európai viszonylatban a bécsi archívumok Turcica-, Hungarica- és Polonica-

gyűjteményein túl igen jelentős a magyarországi és az erdélyi forrásanyag. A török levéltári források elsősorban az információszerzés egyes szintjein dolgozók és a diplomáciában meghatározó szerepet játszó hivatali karrierjére, az információszerzés rendszerére és személyi állományára, a hírszerzés és a döntéshozó mechanizmus kapcsolatára, illetve bizonyos konkrét akciókra vonatkozóan használhatók jól. Az elmondottakból látható, hogy az oszmán információszerzés és kémkedés feldolgozása lehetetlen az európai levéltárak, kivált Bécs, Velence, Dubrovnik, Madrid, Simancas és Róma vonatkozó anyagainak átnézése nélkül. Ehhez pedig a 16. századi dragománok nyelvtudásával rendelkező kutatóra, Emrah Safa Gürkanra, a jelen könyv szerzőjére volt szükség.

A sors különös játéka folytán Emrahval Velencében ismerkedtünk meg. Egy nemzetközi oszmán történelmi konferencia résztvevőinek tartott városvezetést angolul, és tolmácsolt olaszról angolra, vagy a török kutatók kedvéért törökre. A konferencia alatt természetesen megnéztük a dózse palotáját is. A Palazzo Ducale nemcsak a dózsénak, azaz a Velencei Köztársaság választott vezetőjének volt a palotája, de itt volt a velencei titkosszolgálat központja is. Innen irányították a 16. században az oszmánok elleni velencei kémhálózatot és kémelhárítást.

Velencei beszélgetéseink alkalmával merült fel, hogy Emrah ankarai tanulmányai befejeztével pályázik egyetemünk, a washingtoni Georgetown University történelem tanszéke doktori iskolájába, hogy az oszmán, velencei és spanyol Habsburgok hírszerzéséről írja disszertációját. A jezsuita magánegyetem az amerikai külügyi képzés zászlóshajója. A történelem tanszék diákjainak fele a Külügyi Karról kerül ki, amelynek tanárai között akkoriban volt külügyminiszter éppúgy megtalálható volt, mint a CIA korábbi elnöke. A diplomácia és a hírszerzés történetével foglalkozó doktorandusz

számára inspiráló környezet. A dolgozat alapos törökországi, velencei és spanyolországi levéltári kutatások után 2012-ben készült el. E disszertáció két fejezetének kibővített változatából készült *A szultán kémei* című, török nyelvű könyv, amelynek tizedik kiadása épp a héten jelent meg Isztambulban.

Egy tanár legnagyobb öröme, ha diákjai őt is érdeklő kutatási témákat választanak és eredményeit jelentős, új ismeretekkel gyarapítják. Ez így történt Emrah disszertációja és a jelen könyv kapcsán is. Mindkettő imponálóan gazdag forrásanyag felhasználásával és példák tucatjaival illusztrálva mutatja be az oszmán hírszerzés és kémelhárítás forrásait, csatornáit és intézményi felépítését. A könyv egyik legnagyobb újdonsága, hogy felhívja a figyelmet az oszmán hírszerzés decentralizált működésére, a nagyúri háztartások, pasák és bégek – a fehérvári Hamza bég kollégái – szerepére, elemezve ezek előnyeit és hátrányait. *A szultán kémei* az Oszmán Birodalom és Európa történelmének egy korábban alig ismert világába kalauzolja az olvasót.

Ágoston Gábor

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt témavezető tanárainknak, Ágoston Gábornak és a néhai Halil Inainknak, de a tudásomat jelentős mértékben gyarapító valamennyi tanáromnak köszönettel tartozom. Bár ehelyütt nincs rá mód, hogy minden nevet felsoroljak, hadd emlékezzem meg külön Emilio Sola, James B. Collins, John McNeill, Faruk Tabak, Claudio Povolo és Maria Pia Pedani támogatásáról. A könyv megírására buzdító Feridun Emecen, továbbá Kemal Beydilli, Ali Akyıldız, Oktay Özel, Erhan Afyoncu barátaimat szintén külön köszönet illeti.

Nem lehetek elég hálás a könyv teljes anyagához részletes észrevételeket fűző Feridun Emecen, Kemal Beydilli, Sadık Müfit Bilge és Levent Kaya Ocakaçan barátaimnak; közülük is külön köszönet illeti Kemal Beydillit, aki fáradságot nem ismervé valamennyi fordításomat, élükön a latin nyelvűekkel, módszeresen ízekre szedte. Güneş Işıksel, Oguzhan Göksel, Hüseyin Serdar Tabakoğlu, Martin Rothkegel, Kenan Yıldız, Gül Cora, Ekrem Taha Başer, Kahraman Şakul, Emir Yener és Özgün Aydmgöz a könyv egyes fejezeteinek értő átolvasásával jómaguk is a könyv részeivé váltak. Az ő értékes észrevételeik és helyesbítéseik mentén a könyv tartalma jelentős mértékben módosult.

Némi fontoskodással a könyvnek eredetileg ezt a címet találtam adni: *Kémek könyve: A hitetlenek helyzetének titkos feltárása, megfigyelése és a bűnösök földjéről való nyelvfogások.* Külön köszönet illeti a szerkesztőmet, Adem Koçalt, amiért eltérített ennek az oszmán kori traktátusokat idéző, még a történészi fül számára is idegenül ódon csengésű, cirkalmas címnek a használatától. A könyv korrektúrája, szerkesztése során ugyancsak mindenben számíthattam rá. A szöveggondozásban nyújtott segítségével Can Uyarnak is hálával tartozom.

Itt köszönöm meg kiváló barátaim, Cenk Erkan, İlker Demir, Özgür Sezer, Polat Safi, Murat Önsoy, Ökkeş Kürşat Karacagil, Harun Yeni, Nahide Işık Demirakın, Hamid Akın Ünver, Görkem Ergün, Helen Hiçbezmez, Selçuk Serdal, Banu Uçak, Gennaro Varriale, Davut Erkan, Cengiz Yolcu, Ekin Özbiçer, Barın Kayaoğlu, Erkan Kaderoğlu, Fabio Vicini, Graham Auram Pitts, Ertugrul Okten, Anand Toprani, Emre Güneş, Günhan Börekçi, Kaya Şahin, Serap Mumcu, Pelin Emirosmanoglu, Ali Gültekin, Ozan Örmeci, Ali Kibar, Serhan Güngör, Mehmet Kuru, Roy Higgs, Özgür Ünal Eriş, Rıza Tonyukuk Tosunlu, İdil Deniz Türkmen, Alphan Akgün és Melis Süzer értékes közreműködését; továbbá a velem négy évig egyazon szobán osztozni kénytelen Michelangelo/Ahmed Guida, a renegátok ékköve támogatását, valamint kiváló barátom és apósom, Ergun és nyílt szavú veje miatt nem keveset túrt anyósom, Işık Ertekin felbecsülhetetlen szerepét e könyv létrejöttében.

Hosszú esztendők óta a klaviatúra kopogásának hangjára álomba szenderülő feleségem, Elif, az apja munkamániája miatt kétéves kora óta az üres MS Word dokumentumokra való irkálással játszadozó kislányom, Zeynep és családuknak legifjabb tagja, a kalózkirály Uluç Emre önzetlensége jóvoltából sikerült rácáfolnom arra a széles körben elterjedt tévhitre, miszerint ha egy tudós családot alapít, többé nem marad ideje az

alkotómunkára. Szándékom szerint e könyvvel a gyerekkoromban előttem megannyi antikvár könyvesbolt ajtaját kitáró édesapámat, Dođant igazoltam, a jogász vagy mérnöki pálya helyett a történészi hivatást választó fia döntése miatt bánkódó édesanyám, Eda aggodalmait pedig eloszlattam. Remélem, hogy sikerrel jártam.

Emrah Safa Gürkan
Kozyatađı, Isztambul, 2017. január 28.

ELŐSZÓ

Egy három földrészre kiterjedő birodalom évszázadokon átívelő fennmaradásának egyik kulcsa az volt, hogy a környezetében végbemenő katonai és politikai fejleményekről időben értesüljön. Az a tény, hogy az Oszmán Birodalom minden modernizálódási igyekezete ellenére sem tudott az egész világot térdre kényszerítő Nyugattal szemben talpon maradni, és végül összeomlott, az oszmánok katonai és politikai képességeinek lekicsinyléséhez vezetett a történészek körében. Az orientalista megközelítés Közel-Keletről alkotott általános felfogására is rímelő ezen történészi szemlélet az oszmán államot a fejét a homokba dugó struccként ábrázolja. A Török Köztársaság első éveire jellemző forradalmi légkör hatása is közrejátszott abban, hogy egy, a környezete iránt cseppet sem fogékony, hatszáz éves mozdulatlanságba dermedt, statikus oszmán állam imázsa született meg.

Az utóbbi években napvilágot látott néhány tanulmány, amely megpróbálja kimutatni, hogy az oszmánok korántsem voltak közömbösek a külvilággal szemben. Jelen könyvnek kevésbé célja, hogy ezen vitákra közvetlenül reflektáljon, sokkal inkább annak feltárására tesz kísérletet, hogy az oszmánok miként gyűjtöttek információt a többi államról. Isztambul

hírszerzési módszereit, annak forrásait és a határfokát vizsgáljuk majd a birodalmat a nyugati világhoz fűző kapcsolatok koordinátarendszerében. A centralizált állam megszületését magával hozó, a haditechnika, a modern diplomácia és a kémkedési technikák területén számos újdonságot felmutató 16. században az Oszmán Birodalom hatalma és ereje zenitjén állt. A világuralomról szőtt álmok által dominált évszázadban mind az oszmánok, mind pedig elszánt vetélytársaik, a Habsburgok az egyetemes világbirodalom megteremtése céljából minden létező forrást a legvégsőig kiaknáztak, és semmilyen költségtől sem riadtak vissza. Az első fejezetben részletesebben kifejtett birodalmi vetélkedés olyan körülmények létrejöttéhez vezetett, amelyekben a kémkedési technikák ideális módon megfigyelhetővé váltak a történész számára.

Milyen típusú hírszerzési technikákat honosított meg a korszak egyik legerősebb katonai hatalma? Vajon lehet-e intézményesült oszmán hírszerzési szervezetről beszélni? Hogyan dolgoztak az oszmán kémek a terepen? Milyen múlttal rendelkeztek ezek az ügynökök? S végül milyen módszereket fejlesztettek ki Isztambulban az ellenséges kémek távoltagezésére?

Mindössze ennyiből áll az oszmán kort kutató történetírás által mostanáig válasz nélkül hagyott kérdések sora. Ám mielőtt rátérnénk a megválaszolásukra, a könyv szándékának és következtetéseinek jobb megértéséhez, valamint a benne foglalt érvelések történelmi és tematikai kontextusba helyezéséhez egy rövid szakirodalmi áttekintéssel célszerű kezdenünk.

HÍRSZERZÉS AZ ÚJKORBAN

A 16. században, amikor a modern állam és annak eszközei még nem alakultak ki, a hírszerzésnek sem volt intézményesült formája. S bár az intézményesült hírszerzés felé tett első lépések nyomai e könyv lapjain is kirajzolódnak, a hírszerző szervezeteknél sokkal inkább az abban közreműködő egyének, vagyis a kémek pályáját nézzük meg közelebbről. A következő oldalakon számos renegát, kereskedő, kalóz, katona és tengerész érdekes élettörténete és hírszerző tevékenységének részletei olvashatók.

A 16. század volt a hírszerzés első aranykora, amint ezt már korábban is megállapították. Számos oka volt ennek. Először is, a földrajzi felfedezések és az új kereskedelmi útvonalak jóvoltából a nemzetközi kereskedelem fellendülése, a nyomda elterjedése, a reformáció, a postai szolgáltatások fejlődése és az idegen társadalmak közötti érintkezések gyakoribbá válása mind olyan tényezők voltak, amelyek a hírnek, ennél fogva a hírszerzésnek is növelték a súlyát. Ennek egyik legszembetűnőbb jele az ebben a korban elterjedt és a 17. század elején megjelenő újságok előhírnökének tekinthető kézírásos hírlapok (*avvisi*) színre lépése. Szintén ennek a kornak a vívmánya, hogy az információs szolgáltatás megszűnik állami monopólium lenni és közkinccsé válik. A kereskedelmi érdekeltségei védelmében a világban zajló változásokat szoroson követni kénytelen Fugger bankár család idővel a saját újságját kezdte kiadni, és meghatározott tagdíj ellenében kész volt a kapott információkat másokkal is megosztani.

A 16. század másik fontos fejleménye a „közigazgatási-bürokratikus intézmények” megjelenése, ami a következő lépés volt a hírszerzés intézményesülése felé vezető úton. E lassan haladó lépések azonban nem hozták meg a kívánt eredményt, és egészen a 19. század végéig kellett várni, amíg az információszerzésnek a szó valódi értelmében vett intézményesüléséről lehet beszélni. A 16. századi szervezetek

azonban mégiscsak intézményesített formát adtak a diplomácia és a hírszerzés olyan nélkülözhetetlen eszközeinek, mint az archiválás és a postaszolgálat, továbbá sikeresen terjesztettek el olyan hírszerzéshez köthető technikákat, mint a kriptóanalízis, kriptográfia (együttesen kriptológia, azaz rejtjelezés) és a szteganográfia (rejtett üzenetek létrehozása).

Amint a későbbiekben az első fejezetben részletesen kifejtésre kerül, a korszak két meghatározó nagyhatalma, az oszmánok és a Habsburgok közötti birodalmi versengés korábban soha nem látott módon megnövelte a hírszerzés és más kémtevékenységek jelentőségét. A korlátozott költségvetésből kivitelezett katonai beruházásokat a lehetséges fenyegetések mértékével összhangba hozni igyekvő döntéshozók számára alapvető jelentőségű volt az ellenség szándékainak a kifürkészése. Tervezi-e a rivális hatalom a tavasz érkezével hadiflotta kiállítását? Képes volt-e egy távoli tartományban kitört lázadást leverni? Vajon elegendőnek bizonyul-e az az évi búza- és árpatermés az ellenség katonái, tengerészei és evezősei, továbbá a lovai és igásállatai szükségleteinek fedezésére? A szüntelenül pénzügyi nehézségekkel küzdő központi kormányzatok számára a fentebb felsoroltak csak néhány volt azon kérdések közül, melyekre a megfelelő katonai stratégia megalkotása és a rendelkezésre álló erőforrások észszerű elosztása érdekében mindenképpen választ kellett találniuk. Ezek a kérdések ugyanakkor nem csupán Európa és a Mediterráneum térségére vonatkoztak, a döntéshozók az Indiai-óceántól Oroszorszáig, Amerikától Jemenig roppant széles földrajzi területre kiterjedően igyekeztek valamennyi katonai és politikai eseményről időben megbízható értesüléseket szerezni.

Az újkori hírszerzésről az 1980-as évek előtt viszonylag kis számban született munkák zömében általános érvényű mondandót tartalmaztak. Ezt követően egymás után kezdtek megjelenni az elsődleges forrásokra támaszkodó, egy adott

hírszerzési szervezetre vagy korszakra fókuszáló művek. Az 1984-ben megjelent és a németalföldi lázadás során végzett kémtevékenységekről szóló *Diplomada Secreta en Flandes* című művet a portugál függetlenségi háború ideje alatti hírszerzési módszereket feldolgozó *Espionagem e Contra-Espionagem numa Guerra Peninsular* követte. A spanyol és a portugál nyelv kutatásban betöltött korlátozott szerepe miatt e két könyv a nemzetközi porondon nem talált komolyabb visszhangra. Végül egy francia nyelvű könyv lett az, amelyik lendületet adott az újkori hírszerzés témakörében végzett kutatásoknak. Lucien Bélynek a XIV. Lajos korabeli diplomáciát és hírszerzést csaknem teljes körűen feldolgozó, 900 oldalra rúgó gigantikus műve rövid időn belül klasszikussá vált, és hatására a Franciaországban, Angliában, Itáliában és Portugáliában elterjedt kémtevékenységeket és hírszerzési szervezeteket elemző számos könyv látott napvilágot. Érdekes kiemelni közülük a Paolo Preto tollából származó, a velencei hírszerzés három évszázadát felölelő, több ezer dokumentum tanulságait magába olvasztó *I Servizi Segreti di Venezia* című munkát. Ezenkívül a Habsburg hírszerzésről is szép számmal születtek művek, különösen Emilio Sola könyvei és tanulmányai figyelemre méltók.

Az újkori történetírás nem szentelt túl sok figyelmet az oszmán kori hírszerzés témájának. Egy mindössze huszonhárom oldalas könyvecske kivételével majd minden tanulmány valamely kém oszmán megrendelésre végzett műveleteit vagy a Konstantinápoly és a többi főváros közötti információcserét elemzi. Egy harmadik csoport pedig a levéltári források rövid magyarázattal ellátott latin betűs átiratát teszi közzé. Két kivétel azonban akad. A 2003-as évben Haldun Eroglu az oszmán hírszerzésről írt tanulmányában az oszmán kémeket az önkéntes kémek, fizetett kémek, a „nyelvfogás” módszere, valamint kereskedők és utazók alcímek alá

csoportosítva szűk öt oldalban tárgyalja, majd a folytatásban az oszmán krónikákban talált kém-történeteket teszi közzé kronologikus sorrendben. Ez a maga nemében úttörőnek számító tanulmány sajnos mégsem tudta mélyebb elemzésekkel gazdagítani a szakirodalmat. Helyenként olyan elhamarkodott következtetésekre jut, mint hogy Alparslan szeldzsuk szultán idejében nem működtek még kémek, más helyen pedig az oszmán területeken tevékenykedő külföldi ügynökökről szólván e közismert jelenséget vadonatúj információként tálalja. Egy további munka, amely az oszmán hírszerzés általános áttekintését kívánja nyújtani, a magyar oszmanista, Ágoston Gábor tollából származik. Tanulmányában megkísérli felvázolni, hogy az oszmánok milyen típusú forrásokból és csatornákból gyűjtötték a híreket, és a megszerzett információk birtokában miként alkottak nagyszabású, következetes stratégiákat. Bár a tanulmány remek módszeres elemzést ad, nem vizsgálja közelebbről az oszmán hírszerzés szerkezeti felépítését, és nem végzi el az összehasonlítását a velencei és Habsburg titkosszolgálatok működésével sem. Jelen könyv egyik célja, hogy a zömében oszmán levéltári dokumentumok alapján kutatott témáról meglehetősen hiányos képet nyújtó szakirodalomban fennálló űrt a különböző európai levéltárakban fellelhető forrásokkal betöltse.

AZ ISZLÁM ÉS A KERESZTÉNYSÉG A FÖLDKÖZI- TENGER MEDENCÉJÉBEN: CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECSAPÁSA?

A Mediterráneum történetének egyik leginkább vitatott kérdése a térség vallásai és a kulturái között fennálló kapcsolatok minősége. Két egymással szemben álló szemlélet uralkodik a

történészek között, amelyek – Eric Dursteier művéből kölcsönözve a megfogalmazásokat – az alábbi címszavakkal jellemezhetők: „a harcterek között megosztott Földközi-tenger”, szemben „a találkozások és kölcsönhatások vonzásában álló Földközi-tengerrel”. Az alábbiakban a mellettük szóló érveket tekintjük át.

Henri Pirenne belga történész volt az, aki a posztumusz megjelent, *Mohamed és Nagy Károly* című könyvében (*Mahomet et Charlemagne*, 1937) elsőként vetette föl a Mediterráneum iszlám és kereszténység közötti megosztottságának a gondolatát. Tézise szerint a Mediterráneumnak a Római Birodalom ideje alatt fennálló egységét nem a germán törzsek inváziója törte meg, hanem a 7. században színre lépő iszlám elterjedése a Földközi-tenger medencéjében. Az iszlám térhódításának következtében a keresztény Nyugat elszakadt az iszlám fennhatóság alá kerülő területektől, és a Mediterráneum a két vallás között húzódó vasfüggöny mentén megosztottá vált.

Az ismert Közel-Kelet- és iszlámszakértő, Bemard Lewis és Pirenne a főbb pontokban hasonló következtetésekre jutnak. Közismert, hogy Lewis az iszlámot minden dinamizmusnak híján lévő, homogén civilizációként látja. Lewis a műveiben olykor nemcsak az iszlám által meghódított területek földrajzi, etnikai és kulturális sokféleségét hagyja könnyűszerrel figyelmen kívül, de az iszlám vallás, kultúra és tudomány történeti fejlődésének számbavételétől is eltekint. A Közel-Kelet szakértők doyenje szerint a muszlim társadalmak elmaradottságának okait nem olyan külső tényezőkben kell keresni, mint a kolonializmus vagy az imperializmus, hanem főleg olyan belső tényezők számlájára írható, mint a nevezett társadalmakra jellemző vallási bigottság és statikusság. A politikai és katonai fölényükben bízva a saját kulturális felsőbbrendűségükből kiinduló, ennél fogva az Európa előtt a

világuralomhoz vezető út kapuit megnyitó újdonságokra makacsul süket muszlim társadalmak évszázadokon át megrekedtek egy helyben, tapodtat sem mozdultak előre. A vallásokat és civilizációkat homogén egészként feltüntető és azokat a legfőbb történelmi tényezőkként láttató efféle történelemfelfogás kevésbé meglepő módon egy olyan középkori vasfüggöny meglétét feltételezi, amely „az iszlám és a kereszténység közötti kulturális kölcsönhatásokat a minimumra csökkenti, a kereskedelmi és a diplomáciai kapcsolatokat pedig nagymértékben korlátozza”.

Paolo Preto, Andrew Hess és Robert C. Davis történészek a műveikben Pirenne nyomdokaiba szegődtek, és a két vallás közötti szent háború elméletét helyezték előtérbe. A „civilizációk összecsapásának” Samuel P. Huntington politológus által megalkotott tézise teljes átfedést mutat ezzel a fajta dichotomikus szembeállításokat használó történelemszemlélettel. S bár tudományos téren nem veszik komolyan, és „vizsgálati módszere szerint is csődöt mondott”, ez a leegyszerűsítő és a historikus paradigma még napjainkban is őrzi a népszerűségét.

Az „összefonódó Földközi-tenger” tézise legjelentősebb híveinek egyike a francia történészek doyenje, Fernand Braudel volt. Az „új történelem pápájának” a modern történetírást gyökeresen megváltoztató remekműve, *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* a Mediterráneum egységességének tézisének vallja. Álláspontja szerint a vallási vagy civilizációs választóvonalak nem osztották ketté a Földközi-tenger medencéjét. Éppen ellenkezőleg, a Földközi-tenger térségében „több száz határvonal húzódik, némelyik politikai, némelyik gazdasági és némelyik kulturális természetű”. E választóvonalak mentén minden szinten a két vallás közötti állandó kölcsönhatás nyomaira bukkanunk. A Földközi-tenger partjain megtelepedett civilizációk ugyanazon általános

trendek hatása alatt álltak, és az adott korra jellemző ökológiai, gazdasági és szociális tényezők által alakított „közös sorson” osztoztak. Rendkívül népes azon történészek tábora, akik Braudel követőjeként műveikben a Mediterráneumban húzódó vallási határok átjárhatóságát, valamint a gazdasági és kulturális érintkezések jelentőségét hangsúlyozzák.

Jelen könyv ez utóbbi felfogás mentén a Mediterráneumra afféle határvidékként tekintve vizsgálja a Földközi-tenger térségét. Az oszmán állam megalakulásával kapcsolatos viták középpontjában álló ezen fogalom ily módon ismét napirendre kerül, ráadásul a 14. vagy 15. századi Balkánhoz képest sokkal jobban dokumentált módon. A vallások és kultúrák közötti tranzitterületként megjelenő Földközi-tenger világa nem olyan térség volt, ami a valódi élet bonyolult összetettségét közhelyes kontrasztokkal kisimítani igyekvő, bizonyos sokat hivatkozott történeti művek által ránk erőszakolt kategóriákkal körülírható volna, vagy amelyre a kereszténység és az iszlám közötti szüntelen „szent háború” terepeként tekinthetnénk. A könyvben szereplő számos kémtörténet lehetőséget ad arra, hogy a Mediterráneumról alkotott eme közkeletű kép felszínéről eltávolítsuk a monotonitás hamis mázát, és az így elővillanó ellentmondásokra és furcsaságokra rácsodálkozva egy újabb izgalmas történeti tapasztalattal gazdagodjunk.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Az oszmán kort kutató történészek mind a mai napig nem jelentkeztek átfogó művel egy olyan népszerű témában, mint a hírszerzés, aminek a legfőbb oka az, hogy az oszmán kori iratok levéltáraiban őrzött dokumentumok erősen hiányosak. Az utóbbi években némi nemzeti büszkeségtől fűtve gyakran esik szó oszmán kori levéltáraink gazdagságáról. Csakhogy ez nem

minden esetben állja meg a helyét; egyébként sem szerencsés bármely levéltár esetében ilyen általános érvényű kijelentést tenni. Míg egy levéltár valamely szakterület kutatójának bőséges forrásokkal tud szolgálni, addig egy másik témában akár roppant szegényes is lehet. Ami a 16. századot illeti, nyilvánvaló, hogy míg az oszmán állam pénz- és adóügyeit rögzítő *tahrir-defterek*, avagy szandzsákösszeírások és egyéb pénzügyi feljegyzések meglehetősen alapos és átfogó képet nyújtanak, addig a politikai tárgyú forrásokról már nem mondható el ugyanez. Noha – e helyütt részletesebben nem tárgyalt okoknál fogva – a Török Miniszterelnökségi Hivatal Oszmán Kori Levéltárában található, fő forrásunkat képező *mühimme-defterek* bár segítségünkre vannak a rendszer működésének megértésében, a hírszerzési műveletek részleteit illetően nem szolgáltatnak elegendő információt. A Topkapi Palota archívumában elszórtan fellelhető kémjelentések nagy többsége pedig nem a Mediterráneummal, hanem a birodalmat sokkal közelebből érintő trónharcokkal kapcsolatos. Éppen ezért a hírszerzési műveletekre vonatkozó részletek ismerete nélkül születő újabb művek óhatatlanul felszínesek maradnak, és a már ismert tények szajkózására vannak ítélve. A jelen könyv előtt e tárgyban napvilágot látott néhány tanulmány sem tudott messzebbre menő következtetéseket levonni annál, mint hogy az oszmánok az ellenségeikre vonatkozóan hírszerzési céllal értesüléseket próbáltak szerezni. Csakhogy egy hatszáz éven át fennálló világbirodalom esetében aligha számít eget rengető felfedezésnek, hogy az kémek útján is gyűjtött információt.

Ennélfogva a témának mélyebb és távolabbra tekintő feldolgozására volt szükség. Ráadásul a 16. század az archiválás szempontjából is kulcsfontosságú korszak; ekkor történik, hogy Velence, Madrid, Ragusa (a mai Dubrovnik), Firenze, Nápoly, Róma és Genova az egyre népesebb kancelláriáik és a növekvő

számú állandó követeik által gyártott dokumentumokat mind módszeresebb formában kezdik megőrizni. Ebből kifolyólag a nevezett városok levéltáraiban több ezer kémjelentés vár napjainkban felfedezésre. Az egyre központosuló kormányzatok a korábban helyi ügyként kezelt, nyilvántartásba nem vett hírszerzési tevékenységeket elkezdtek szigorúbban ellenőrizni, és igyekeztek mindent írásba foglalni. A modern bürokrácia e gyermekcipőben járó korai időszakából a szerencsés történészek számára az európai levéltárakban latinul, olaszul, franciául, velencei nyelven, spanyolul, németül, portugálul, sőt még oszmánli nyelven is számos dokumentum maradt fenn.

Jelen könyv e felbecsülhetetlen értékű dokumentumokat az oszmán kori iratok levéltáraiban fellelt forrásokkal együtt kezelve egy analitikus szintézis megteremtésére vállalkozik. Hogy egy konyhai hasonlattal éljünk: ha az oszmán kori iratok, akár a zsír és a só, e munka nélkülözhetetlen forrásai, akkor az európai dokumentumok azok a hozzávalók, amelyek megadják majd az elkészült étel igazi ízét.

FOGALMAK

Elöljáróban hasznos lehet a könyvben gyakran előforduló néhány fogalom tisztázása. „Hírszerzésen” valamennyi kémtevékenységet értjük, míg az információszerzésen kívül eső foglalatosságok, úgymint a merénylet, vesztegetés és agitáció leírására a „fedett művelet” (*clandestine operation*) terminust használjuk. Az álhírek szándékos terjesztését az ellenséges hírszerzés megtévesztése céljából, illetőleg az ellenséges kémek hamis információkkal történő félrevezetését „dezinformációnak” nevezik.

Egy adott területen működő ügynökök vezetőjét „állomásfőnöknek” nevezzük, míg a hírszerzési hálózatokat

működtető királyok, pasák, katonai vezetők, tartományfőnökök és követek megnevezésére az általánosabb érvényű „kémfőnök” kifejezést használjuk. Egy adott társadalomban az ellenséges hatalommal összejátszó és a saját hazájukat belülről aláásó cselekményekben részt vevő etnikai, vallási vagy ideológiai csoportokat a spanyol polgárháború idejéből származó „ötödik hadoszlop” kifejezéssel jelöljük.

A hírszerzéssel kapcsolatos néhány oszmánli kifejezés is előfordul a könyvben; ezek jelentését zömében a szövegben igyekeztem megadni, ezzel együtt érdemes röviden kitérni a gyakrabban olvasható fogalmakra. Egy adott terület vagy város katonai, illetve földrajzi értelemben vett megismerésére irányuló műveletek esetében a „felderítés” és a „feltérképezés” kifejezések felváltva fordulnak elő. A szövegben többször is feltűnő „nyelv” (*dil*) szó eredetileg oszmán-török kifejezés, és az információszerzés céljából az ellenség területén végzett rajtaütések („nyelvfogás”) során elfogott és a kivallatásuk végett elhurcolt foglyokat jelenti.

A kémek között gyakran megfigyelhető vallásváltoztatás jelenségét az „áttérés” kifejezéssel illettük. A „hitehagyó” „hitáruló” és az ehhez hasonló negatív töltetű kifejezések helyett a vallását lecserélő személyek esetében inkább a kevésbé pejoratív „renegát” vagy „áttért” szavakat használtuk. A korabeli szóhasználatnál az „igaz hitre” jutó személyeket „megtért”, míg az „igaz hitet” elhagyókat „kitért” névvel illették. Helyenként a korabeli források nyelvezetét és hangulatát idézve a szövegben is megtartottuk ezeket a kifejezéseket.

Amint a későbbiekben az első fejezetben is említésre kerül, az oszmánok vetélytársának számító Habsburgok birodalmát nem lehet egyetlen etnikai csoportként vagy nemzetként definiálni. Bár a központ Spanyolország, pontosabban Kasztília volt, az Európa majd minden szegletében fennálló különböző királyságok, hercegségek és örgrófságok alkotta birodalom

jelölésére a Habsburg dinasztia elnevezést használjuk. Könyvünkben a Habsburgokról szólván elsősorban V. Károly és fia, II. Fülöp birodalmáról beszélünk. V. Károly uralkodását követően a Habsburg-ház uralma alá tartozó területeket megosztották; Ausztria, Magyarország, a Cseh Királyság, Stájerország, továbbá a Német-római Birodalomhoz tartozó többi terület I. Ferdinánd és fia, II. Miksa révén a dinasztia másodlagos ágára szállt. A dinasztia oszmánokhoz közelebb álló, velük szorosabb kapcsolatokat ápoló osztrák ágát az egyszerűség kedvéért itt csak ausztriainak nevezzük. A tárgyalt időszakban a hozzávetőleg a mai Hollandia és Belgium területével egybeeső régiót Németalföldnek nevezték. Bár Hollandia állt a Habsburgok ellen lázadó és később függetlenedő hét ország élén, a 16. században ezzel a névvel illették a szóban forgó történelmi régió egészét. A mai Belgium egy részét magában foglaló Flamand Grófságot az oszmán *athnámékban* (hitlevelekben) is szereplő Flandria szóval jelöljük.

Az „előjárók” vagy „államférfiak” kifejezéssel illetünk mindenkit, aki az oszmán állam igazgatásában komoly befolyással bírt. Ebbe a rendbe a birodalom hivatalos vezetőinek számító pasákon kívül még az udvarral szoros kapcsolatokat ápoló, esetenként éppen a pasák rovására jelentős befolyásra szert tevő és az oszmán politikának irányt szabó „kegyencek” (ang. *favourite*) és „politikai kufárok” (ang. *power broker*) is beletartoztak. Ezen főméltóságok több száz fős udvartartásának működésére a negyedik fejezetben térünk ki részletesen.

A „követ” és a „konzul” megnevezések pontos elkülönítése mellett megőriztük a szövegben a konstantinápolyi velencei állandó követ *bailo* elnevezését. Az egyéb velencei kormányzók esetében a konstantinápolyi követtől való megkülönböztetés végett a *bailo* kifejezést „kormányzóként” fordítottuk. Az isztambuli követségeken dolgozó *dragománok* jelölésére sok esetben a „tolmács” szót használtuk, míg az oszmán kormány

kötelékében dolgozókat a teljes címüket használva a „szultáni tanács tolmácsa” névvel illettük. A tolmács munkakörben oszmán alattvalókat nem szívesen alkalmazó külföldi követségek által a saját állampolgáraik képzésére létrehozott török tolmácsképző intézmények közül az elsőt a velenceiek alapították. Az erre való utaláskor a velencei *giovani della lingua* kifejezés nyomán megalkotott „tolmácstanonc” szó szerepel a szövegben. A zavartalan utazás érdekében az illetékes hatóságok által kiállított hivatalos útiokmány, a *salvoconducto* jelölésére a „menlevél” kifejezést használtuk.

A Habsburg Birodalmat alkotó, egymástól független királyságok, például Szicília, Nápoly, Szardínia kormányzóit az „alkirály” névvel illettük. A szövegben említett alkirályok hatásköre körülbelül az oszmán beglerbégekének feleltethető meg; tehát nem bírtak olyan hatalommal, mint mondjuk XV. Lajos király nagybátyja, Orléans hercege. A „legfelségesebb” (*Serenissima*) köztársaság, Velence élethossziglan választott vezetője pedig a *dózse* volt.

A jogi értelemben vett arisztokrácia intézményét nem ismerő Oszmán Birodalomban az európai nemesi családoknál kivétel nélkül megtalálható családnevek használata sem volt elterjedt. Ennélfogva az olyan sűrűn előforduló nevek esetében, mint a Musztafa, Mehmed, Ali, Szinán, hogy megkülönböztethetők legyenek egymástól, a ragadványnév is a személy nevének részét képezi. Könyvünkben például három Szinán pasáról is szó esik; ezek egyike Rüsztém pasa fivére, aki az évszázad közepe táján töltötte be az oszmán flottaparancsnoki, azaz *kapudán pasa* tisztséget. A később vezíri rangot kapott két másik Szinán esetében az albán származású, a nagyvezíri posztot öt alkalommal is betöltő pasa Kodzsa Szinán (Koca Sinan), a genovai származású és a kapudán pasa tisztségét két ízben is viselő Szinán pasa neve pedig Csigalazáde Juszuf Szinán pasa (Cıǧalazade Yusuf Sinan) formában szerepel. A szövegben

előforduló két Uludzs (Uludzs Ali, illetve Uludzs Hasan) szintén nem tévesztendő össze egymással; az arab eredetű, „nem arab, idegen, hitetlen” jelentésű *ildzs* szóból származó ragadványnév (Uludzs) „az igaz hitre (ti. az iszlámra) megtértet” jelent.

A tengereket járó kereskedőhajókat fosztogató kalózok helyzete a 16. században a mainál jóval összetettebb képet mutatott. A nagyszabású hadműveletekben részt vevő kalózok (*privateer, corsaro, corsaire*) rendszerint vagy egy erős állam támogatását tudhatták maguk mögött, vagy az észak-afrikai Algír, Tripoli és Tunisz tartományokhoz hasonló független államokat alapítottak. Miután maguk is a nemzetközi megállapodások részesei voltak – bár nem mindig tartották be azokat –, rendszerint meghatározott szabályok mentén mozogtak. E tevékenységet a kisebb mozgásterű, szabálytalanul űzött kalózkodástól (*pirate*) elkülönítendő e második csoportba tartozókat a „tengeri rabló” névvel illetjük. A könyvben szereplő kalózok tehát az első csoportba tartoznak.

A szövegben számos hajótípus neve olvasható. Itt jegyezzük meg, hogy a vizsgált időszakban a kézi erővel hajtott, evezős hajók voltak elterjedtek. Az összefoglalóan csak „gálya” néven emlegetett hajók a méretük, az evezősorok rendje, továbbá az evezősök és árbócok száma alapján galleon, gálya, galeasz, fregatt, brigantin stb. típusokra különülnek el. Ezekről a szövegben való első előfordulási helyükön adunk leírást.

A szövegben előforduló pénzegységek értékét érdemes egymással összevetni. Például a velencei aranydukát (*ducato, zecchini*) az ezüst akcsénál jóval értékesebb volt. Míg az évszázad elején egy dukát ötvenöt akcse értékének felelt meg, addig az 1550-es években ez az érték már hatvanra nőtt, az 1580-as évek inflációs hulláma következtében az évszázad végére pedig egy dukát már százhusz akcsét ért. Az aranytallér (*écu*) hozzávetőleg a dukát értéke kilencven százalékanak felelt meg. A korabeli pénzek értékének minél pontosabb érzékeltetése érdekében a

munkások és kémek bérét helyenként összevetettük az államférfiak jövedelmével, illetőleg az oszmán kincstár éves bevételének a mértékével.

Míg az Egyiptomtól nyugatra fekvő észak-afrikai területek megnevezésére használt Magreb kifejezést megtartottuk, a kelet-mediterrán térséget jelölő, olasz eredetű Levante szó használatát mellőztük. Az andalúziai muszlimokról szólván a spanyol *mudéjar* szó szerepel a szövegben, ezzel azokat jelölik, akik Granada 1492-es elestét követően is megőrizték az iszlám hitüket és nem keresztelkedtek meg. Az erőszakkal keresztény hitre térített muszlimok voltak a *moriszkók*; ennek a szónak nem volt oszmánli nyelven megfelelője, ezért esetükben is a *mudéjar* kifejezés oszmánli megfelelője, a *müdeccel* szó használata volt elterjedt.

Sokszor elhangzik tudós körökben, hogy alapvetően egymásnak írunk-beszélünk, néhány kollégán kívül más aligha veszi kézbe a műveinket. E könyv célközönsége azonban bevallottan nem a szakma képviselői, ők egyébként is bármikor hozzáférhetnek a disszertációhoz és a témában született többi, akár idegen nyelvű tanulmányhoz. Jelen mű elsősorban a történelmet kedvelő laikusok számára íródott. Éppen ezért a könyv stílusának a megválasztása során is ezt tartottuk szem előtt; olvasmányos, szellemes, izgalmas fordulatokban bővelkedő szöveg létrehozása volt a cél. Kérdés persze, hogy a tudományos értekezések monotonon kopogó nyelvéhez szokott történész tollából mennyire lehetett sikeres egy ilyen vállalkozás; ennek eldöntését az olvasóra bízuk.

FEJEZETEK

Jelen könyv tízéves kutatómunka eredménye, melynek gerincét a Georgetown Egyetem Történelem Tanszéke Újkori Európai

Történeti Munkacsoport doktori iskolájának benyújtott, Ágoston Gábor témavezetésével készült *Espionage in the 16th Century Mediterranean. Secret Diplomacy Mediterranean Go-betweens and the Ottoman–Habsburg Rivalry* című doktori disszertáció adja. Az oszmánli, spanyol, olasz, francia, német, portugál, latin és velencei nyelvű levéltári források felhasználásával készült értekezés a 16. századi oszmán, Habsburg és velencei hírszerzési tevékenységek átfogó összehasonlítását végzi el. Ez a munka a doktori értekezés csupán az oszmánokkal foglalkozó hatodik fejezetének alaposan kibővített változata. Ráadásul a még kinyomtatásra váró értekezés e könyvhöz képest jóval átfogóbb és teoretikusabb megközelítésű, ezenkívül kevesebb részletet tartalmaz. Egy külföldi ország egyetemének az európai történelemmel foglalkozó tanszékén, angol nyelven született és három különböző hírszerzési szervezet összehasonlítását elvégző értekezésnek óhatatlanul mellőznie kellett az oszmán kémtevékenységekkel kapcsolatos számos érdekes történet közreadását. E török nyelvű könyvnek köszönhetően azonban sikerült kiköszörülni e csorbát, és közkinccsé tenni e rendkívül értékes történelmi adalékokat.

A 2012 áprilisában megvédett doktori értekezést követően különböző tudományos folyóiratokban megjelent tanulmányok adják a könyv anyagának másik részét. Például a negyedik fejezet a *L'idra del sultano: Lo spionaggio ottomano nel cinquecento* című tanulmányom újragondolt változata, míg az ötödik fejezet a *The Efficiency of Ottoman-Counter-Intelligence in the Sixteenth Century* című írás jócskán kibővített variánsa. Az első három fejezet anyaga első ízben kerül az olvasók elé.

A könyv összesen öt fejezetből áll, ebből négy foglalkozik a hírszerzés témájával. Az első fejezetben a 16. század két nagy birodalmát irányító oszmánok és Habsburgok közötti birodalmi versengés talaján kötött fontosabb szövetségeket, valamint a

diplomáciai és katonai eseményeket tekintjük át. A térképek, központi államok és háborúzási technikák gyors változását magával hozó, a Braudel és Wallerstein nevével fémjelzett irányzatot képviselő történészek által a modern kapitalizmus kezdetének tekintett zűrzavaros évszázad történetét természetesen lehetetlen volna egyetlen fejezet keretében összefoglalni. Ugyanakkor a könyvben szereplő rég letűnt államok, történelmi események és személyek jobb megértése érdekében szükségesnek tűnt egy tömör és lényegre törő összefoglaló megírása.

A könyv talán legérdekesebb részében, a második fejezetben az oszmán kémkedés hátterét vizsgáljuk, és tíz különböző kém izgalmas élettörténetét tekintjük át, valamennyit a saját történelmi kontextusában. E kém-történetek nemcsak a hírszerzésről, de olyan fedett műveletekről is részletes információkat adnak, mint a merénylet, a vesztegetés és az agitáció, ráadásul Németalföldtől Spanyolországig, Algirtól Isztambulig terjedően széles földrajzi skálán mozognak.

A harmadik fejezet arra keresi a választ, hogy az oszmánok a kémek útján szerzett információkon kívül még milyen csatornákon keresztül próbáltak meg hírekhez és értesülésekhez jutni. Ennek vizsgálatakor könyvünk az oszmán hírszerzés polgári, katonai és diplomáciai forrásait fogja vallatóra.

A negyedik fejezet a központi bürokráciák kialakulásának hajnalán működő oszmán hírszerzés intézményi felépítését vizsgálja. Egyfelől az oszmán előjárók és határvidéki vezetők irányítása alá tartozó hírszerzési hálózatokat vesszük szemügyre, másfelől pedig a központi kormány hírszerzésben betöltött szerepének az értékelésére teszünk kísérletet.

Az ötödik fejezetben az oszmánoknak a rivális hírszerző szervezetek ellen vívott küzdelmét, vagyis a kémelhárítás metódusát igyekszünk körüljárni. A korszerű ellenőrzést és a

rendvédelmi rendszer mechanizmusát nélkülöző évszázadban Isztambul és a helyi vezetők milyen módszerekkel azonosították be a végtelen kiterjedésű oszmán területeken titokban működő ellenséges kémeket? Milyen vég várt az elfogott ügynökökre? És végül miként akadályozták meg az oszmánok, hogy az ellenség más forrásokból hasznos értesülésekhez jusson?

I. KÉT BIRODALOM, EGY TENGER

Oszmán–Habsburg nagyhatalmi vetélkedések a Földközi-tengeren

KÉT URALKODÓHÁZ TÖRTÉNETE: MARS KARDJA VAGY VÉNUSZ LANTJA?

A 16. század az egyaránt világbirodalmi babérokra törő két nagyhatalom ádáz csatározásainak volt a tanúja. A jóformán az egész évszázadon átívelő küzdelemben előbb-utóbb a többi európai állam is kénytelen volt elköteleződni valamelyik hatalmi centrum mellett. A könyvben előforduló számos esemény és történeti szereplő könnyebb megértése érdekében hasznos lehet e háborúskodás résztvevőire és fejezeteire egy rövid pillantást vetni.

A két birodalmi szereplő közül az oszmánok a 15. században már erős államként léptek a világtörténelem színpadára. A 14. század kezdetén Bithünia területén egy aprócska határ menti államként létrejött oszmán fejedelemség rövid időn belül elfoglalta Bizánc területeit, majd az évszázad második felétől kezdődően a Balkánon fogott lendületes terjeszkedésbe. Miután itt megszilárdították hatalmukat, a Yıldırım („Villám”) ragadványnevű I. Bajezid szultán idejében az oszmánok Anatólia felé vették az irányt, hogy rövid idő alatt felszámolják az ott regnáló többi török fejedelemséget. Ily módon már a 15. század kezdetére az általánosan elterjedt, közkeletű kifejezéssel élve „Anatóliában létrejött a török egység”. Ugyanakkor a súlyos területi veszteségeket elszenvedett fejedelemségek által segítségül hívott Timur Lenk seregei végül betörték Anatóliába,

és az 1402. évi ankarai csatában legyőzték az oszmán hadakat, sőt foglyul ejtették Bajezidet is, ami egy időre visszavetette az oszmán hódítást. Az oszmán trónörökösök véresen kegyetlen trónharcával fémjelzett és a modern történészek által oszmán interregnumnak is nevezett, mintegy tizenegy évig tartó periódust követően a tímár-rendszer stabilitásának köszönhetően a széthullást sikeresen elkerülő fejedelemségre a második államalapítónak tekinthető I. Mehmed (Cselebi) idejében végre ráköszöntött a felvirágzás korszaka. II. Murád szultán alatt egyrészt folytatódott a konszolidáció, másrészt pedig a birodalom számára az egyik legnagyobb válságot hozó 1444-es évben, majd 1448-ban a két fontos csatában – Várnánál és Rigómezőnél – aratott oszmán győzelemmel végleg szertefoszlott a keresztény erők azon reménye, hogy az oszmánokat belátható időn belül kiseprűzzék a Balkán térségéből.

Gyakran hallhatjuk azt a történelmi megállapítást, hogy az oszmán állam akkor vált egy török fejedelemségből jól szervezett birodalommá, amikor Hódító Mehmed szultán seregei bevették Konstantinápolyt. Emögött nemcsak az áll, hogy az oszmánok magukévá tették a hatalmas bizánci örökséget, de arra is utal, hogy a centralizáció területén már II. Mehmed idejében sor került egy tucatnyi fontos lépésre. Mehmed szultán keleti és nyugati irányú hódításait követően fiának, II. Bajezidnek az uralma a hatalom megszilárdításának az időszakát jelentette. Ugyanakkor az a tény, hogy nyugaton az újabb földrajzi felfedezések jelentősen módosították az addigi kereskedelmi útvonalakat, és a portugálok is kimerészkedtek az Indiai-óceánra, keleten pedig a síita ellenpólusként megjelenő szafavida veszély egyre nagyobb fenyegetést jelentett, mind abba az irányba hatott, hogy a 16. század elején az elődeihez képest immár egy jóval cselekvőbb típusú oszmán szultánra volt szükség.

Ilyen körülmények között történt, hogy az apja, II. Bajezid, majd fivére, Ahmed trónörökös legyőzését követően trónra lépő Yavuz („Vad”) Szelim szultán rövid idő alatt roppant lenyűgöző eredményeket ért el, és a Földközi-tenger keleti medencéjében az oszmánokat a térség egyedüli uraivá emelte. Egy kegyetlenül megvívott trónharc nyomában a birodalom élére állva egyik első dolga volt, hogy leszámoljon a súlyosbodó szafavida fenyegetéssel. Szelim már trabzoni kormányzói évei alatt aggodalommal figyelte az Iránban viharos gyorsasággal előretörő Iszmail sah tevékenységét. A sah, aki a síizmust propagandaeszközként használta, az oszmán centralizációs törekvéseket ellenző anatóliai türkmén elemeket a vallási vezetőiken keresztül szüntelenül Isztambul ellen lázította. A sahot valósággal istenként tisztelő heterodox türkmén törzsek a térségben jelen lévő oszmán uralomra nézve komoly veszélyforrást jelentettek. Miután Szelim az 1514-es csaldiráni csatában vereséget mért Ismail sahra, bár nem szüntette meg teljesen, egy időre szűk keretek közé szorította a perzsa fenyegetést. A szultán a térség másik megkerülhetetlen hatalma, az Egyiptomot és Szíriát irányító Mameluk Birodalmon belül uralkodó válságot is sikeresen ki tudta használni. Nemcsak az Indiai-óceánon váratlanul felbukkanó portugálok jelentettek egyre nagyobb fenyegetést a két szent városra, Mekkára és Medinára nézve, de az egyes hatalmi klikkek közötti belviszályok is aláásták a mameluk erejét és tekintélyét. Az oszmánoktól az 1516. évi Mardzs Dábik-i csatában elszenvedett vereségük egy kétszázötven éves állam széthullásához vezetett. Ahelyett, hogy visszatért volna Isztambulba, Szelim úgy döntött, hogy a győzelem lendületét meglovagolva halálos csapást mér a szultán harctéren való elestét követően vezető nélkül maradt mameluk erőkre. Az 1517-es al-Rajdanijja melletti csatában elérte célját, és Szíria

után immár Egyiptomot is hozzácsatolta az Oszmán Birodalom dinamikusan növekvő területéhez.

Az oszmánok keleten elért sikereivel párhuzamosan nyugaton a Habsburg uralkodóház hatalmának a konszolidációja vette kezdetét. Ugyanakkor e dinasztia csillagának a felívelése nem az oszmánok által alkalmazott módon, az erősebb kard erejének a jogán történt, hanem elsősorban diplomáciai úton és az uralkodóházak közötti dinasztikus házasságokkal. A Habsburg-család eredetileg a Szent Római Birodalomhoz tartozó területről, a mai Svájc környékéről származó jelentéktelen família volt. A jellemzőit tekintve – Voltaire kifejezését kölcsönvéve – se nem szent, se nem római, se nem birodalom („ni saint, ni romain, ni empire”) típusú államalakulatot vezető uralkodó személyéről hét választófejedelem döntött. A Habsburg-családból származó első uralkodó, Rudolf 1273. évi megválasztásának oka éppen a gyengeségében rejlett. A birtokaihoz 1282-ben az osztrák hercegséget is hozzákapcsoló Rudolf uralkodását követően a dinasztiából egészen a 15. századig nem tudott másik uralkodó hatalomra kerülni.

A 15. században V. Albert osztrák hercegnek a Luxemburgi Zsigmond magyar király lányával kötött házassága okán a család jogot formálhatott Csehország és Magyarország területére. Albert nem sokkal cseh királlyá koronázása (1438) után életét vesztette az oszmánok elleni hadjárat idején (1439). Utódjaként megválasztott fia, Frigyes a dinasztia Közép-Európára korlátozódó hatalmát ügyes diplomáciai húzásokkal sikeresen kiterjesztette Európa többi részére. Fia és utódja, Miksa Burgundia hercege, Merész Károly lányával, Burgundi Máriával kötött házasságot; Károlynak a francia királlyal vívott 1477. évi nancyi ütközetben bekövetkezett halálát követően a kelet-franciaországi Burgundia és Németalföld szintén a Habsburg-ház fennhatósága alá került. Mária és 1486-ban a német királyi koronát megszerző Miksa tovább folytatták a

házasságközpontú diplomáciai hagyományokat, amikor fiukat, Fülöpöt egy spanyol hercegnővel, Johannával adták össze.

Johanna szülei az Ibériai-félsziget öt független államából kettőn uralkodtak. Kasztília királynője, Izabella és Aragónia királya, Ferdinánd 1469-ben megkötött házassága a két királyság egyesülését eredményezte. A „katolikus királyok” néven említett uralkodók által 1492-ben Granada, majd 1512-ben Navarra meghódításával Portugália kivételével a félsziget egésze egyetlen állam uralma alá került. Ezenkívül az aragóniai uralkodóháznak a nyugati Mediterráneumban egyéb területei is voltak. Szicília 1282, míg Szardínia 1420 óta tartozott a család birtokai közé. Miután az uralkodóház másodlagos ága kihalt, 1504-ben a nápolyi királyság is Ferdinándra szállt. S végül ne feledjük, hogy a hozzávetőleg Amerika 1492-es fölfedezése idején a Fernando Cortez és Francisco Pizarro konkviztádorok által meghódított Mexikó és Peru végtelen kiterjedésű földjeit szintén a Kasztília koronája alá tartozó gyarmatokhoz csatolták.

Izabella királynő 1504-ben bekövetkezett halálát követően Ferdinánd megszűnt Kasztília királya lenni; eltiltották a királyság belügyeiben való részvételtől is. Az özvegy királynak az 1505-ben Foix Germánával kötött házassága a két királyság közötti érzékeny egységet sodorta veszélybe; a házasságból született egyetlen gyermek pár napos korában elhunyt, így mindkét trón Johannára maradt.

Az anyja részéről Kasztília, míg az apja részéről Aragónia koronája és a hozzájuk tartozó területek örökösének számító Johanna, valamint az anyai ágról Burgundia, míg az apai ágról Ausztria területei törvényes várományosának számító Szép Fülöp között létrejött házasság jóvoltából számos királyság, hercegség, grófság és tengerentúli gyarmat került ugyanannak a családnak a birtokába. Fülöp 1506-ban bekövetkezett korai halála, valamint Johanna megőrülése következtében a gondosan kivitelezett stratégiai diplomácia termését fiuk, Károly

arathatta le. A belgiumi Gent városában született fiatal herceg apja halálát követően a Burgundiai Hercegséghez tartozó területek örökösévé lépett elő. Ferdinánd 1516. évi halála után a spanyol rendi gyűlés (*cortes*) Károlyt és anyját, Johannát választotta Kasztília és Aragónia uralkodóivá. Károly ily módon a nagyanyjától örökölt Kasztília, Navarra, Granada és Észak-Afrika területén található várakat, valamint az amerikai földeket egyesítette a Ferdinánd révén rá maradt Aragónia, Szicília, Nápoly és Szardínia területeivel. Másik nagyapja, Miksa 1519. évi halálával az ausztriai területek is rá szálltak, sőt mi több, komoly esélye nyílt arra, hogy a keresztény világ legmagasabb méltóságára is sikerrel pályázhasson.

A Német-római Birodalom számos hercegség, grófság, egyházi birtok és szabad város alkotta bonyolultan összetett felépítmény volt. Ezt a szövetségi alakulatot vezető uralkodót az 1356-os évtől kezdődően hét választófejedelem döntése alapján jelölték ki. Jogukban állt bármely keresztény uralkodót megválasztani. Miksa halálát követően Károly mellett még Ferenc francia király és VIII. Henrik angol király is a császári babérokra tört. Azonban a Habsburg-ház augsburgi bankárcsaládjai, a Fuggerek és a Welserek által adott kölcsönök jóvoltából megvesztegetett választófejedelmeknek köszönhetően 1519-ben Károly foglalhatta el a birodalmi trónt (V. Károly néven), és tényleges hatalmát immár a birodalmi uralkodó tekintélyével szilárdíthatta meg. Roppant kiterjedésű birodalmát nemcsak olyan véletlen tényezők összjátékának köszönhette, mint a korai elhalálozások vagy a meg nem született utódok, de a felmenői okosan kivitelezett diplomáciai lépései is komoly szerepet játszottak benne. Az egymástól független számtalan királyság, grófság és hercegség csak az évekkel korábban megkötött házasságok jóvoltából tudott egyetlen uralkodó fennhatósága alatt koncentrálni. Más szóval, míg Szulejmán kivont karddal, addig V. Károly házassági

gyűrűkkel építette föl a birodalmát. Találóan jellemzik a helyzetet a Corvin Mátyásnak tulajdonított alábbi sorok, melyeket Miksa és Mária házassága alkalmából vetett papírra: „Míg mások háborúznak, te, boldog Ausztria, házasodj! Amit másnak Mars adott, neked Vénusz nyújtja át.” (*Bella gerant alii, tu felix Austria, nube! Nam quae Mars aliis, dat tibi diva Venus.*)

V. KÁROLY ÉS NAGY SZULEJMÁN

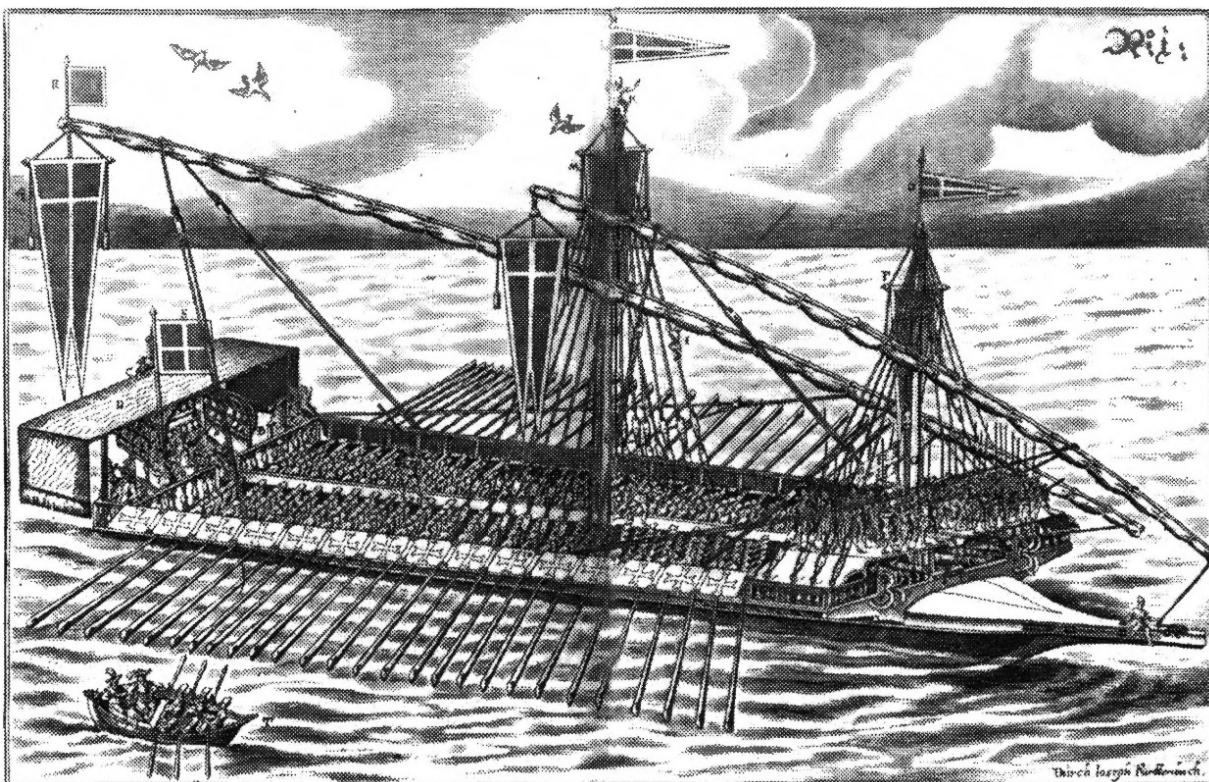
Egyiptom, Szíria és Hidzsáz egy csapásra való meghódítását követően az oszmán szultánok az olyan vallási címek felvételével, mint „a két szent város [Mekka és Medina] szolgája”, magukra öltötték az iszlám világ vezetőinek szerepét, míg V. Károly személyében az általa uralt területeknek köszönhetően az a nagyszabású terv öltött testet, hogy a keresztény világ (*Universitas Christiana*) egyetlen uralkodó fennhatósága alatt egyesüljön. A 16. században elterjedtnek számító eszkatologikus tanok csak tovább táplálták azokat a hiedelmeket, melyek szerint mindkét uralkodó személyében az utolsó világhódítók kora érkezett el még a Végítélet napjának kihirdetése előtt. A muszlim időszámítás szerinti ezredik évforduló közeledtével az oszmán elit Szulejmán szultánra az iszlám világ „megújítójaként” kezdett tekinteni. Különösen uralkodása első húsz évében tartotta magát erősen az a nézet, hogy Szulejmán még a közelgő végítélet napja előtt az egész földkerekségen elterjeszti az igaz hitet, ily módon ő lesz a világ egyetlen uralkodója (*sâhibkîran-ı âlempenâh, sâhibkîran-ı rub'-ı meskûn*). Az V. Károllyal vívott küzdelme is e szellemben zajlott; a keresztény uralkodó legyőzésével az iszlámot diadalra juttató Messiás (*Mehdi-yi sâhib-zamân, Mehdi-yi âhirü'z-zamân*) nem lehetett más, mint az oszmán uralkodóház tizedik szultánja.

V. Károly híres kancellárja, Mercurino Arborio di Gattinara szintén az egyetemes kereszténységet egyesítő állam, azaz a *monarchia universalis* modelljét tartotta követendőnek a császára számára. Ennek értelmében még a Krisztus ezer éves királysága előtt eljövő és Jeruzsálemet újra elfoglaló uralkodó maga V. Károly császár lesz. Az ő uralkodóvá választása pedig a Szent Római Birodalom, a *sacrum imperium* közeli feltámadását jelenti.

A két uralkodó közötti versengés a levelezésükben is világosan tükröződött. A birodalmi címei között a „Jeruzsálem királya” titulust is viselő V. Károlyt az oszmánok szultánja csupán „Spanyolország királyának” szólította a leveleiben, és gondosan mellőzte a császár birodalmi címeinek a használatát. A két uralkodó közötti vetélkedésnek volt egy szimbolikus vetülete is. Még az 1530. évi koronázási ceremónia előtt V. Károly győzelmi diadalívek alatt, harsogó katonazene kíséretében, személyében a császárt és az uralkodót éltető tömeg üdvivalgása közepette vonult be Bolognába. A római katonai felvonulásokat idéző ünnepségre az oszmánok az 1532. évi hadjárat során adtak választ, amikor a hadseregük Belgrád városában időzött. A Szulejmán által tizenegy évvel korábban elfoglalt városban megrendezett katonai felvonulás során a Habsburg császáréhoz hasonló jelképeket használtak. A Belgrád utcáin felállított pompás diadalíveket és ütemes katonazenét sem nélkülöző ünnepséget az egyik korabeli híradás a római kori katonai felvonulásokhoz (*secondo le antichità de Romani*) hasonlította. A négyoszlopos arany trónszéken ülő Szulejmán szultán fején nyugati stílusú, négy részből álló emeletes, páratlan szépségű drágakövekkel és ékszerekkel kirakott sisakkorona pompázott (lásd a 4. képet), amit Ibrahim pasa nagyvezír csillagászati összegért, 115 000 dukátért rendelt a legjobb velencei ékszerészekről. Ha meggondoljuk, hogy egy több éve szolgáló beglerbég fizetése egymillió akcse volt, és a birodalom éves

készpénzes jövedelme kétszázmillió akcse körül mozgott, akkor könnyű belátni, hogy az állam pénzügyeiért felelős és a kifizetéseket intéző Mahmud defterdár miért kapott a szívéhez e roppant, mintegy hatmillió akcsénak megfelelő összeg láttán. A részletesen kidolgozott rituálékkal ékes ünnepség mind az iszlám politikai kultúrától, mind az oszmán birodalmi nyelvezettől idegen volt; a szándék nem lehetett más, mint hogy a Nyugatnak a saját nyelvén adják föl a leckét. Az ünnepségen részt vevő osztrák követek egyik ámulatból a másikba estek, a különös esemény pedig élénk visszhangra lelt Európában. Más szóval, a Kelet uralkodója által a Nyugat uralkodójának címzett üzenet sikeresen célba ért.

Az 1520-as évekre keleten az oszmánok, míg nyugaton a Habsburgok kezdtek grandiózus világbirodalmi terveket szőni. A mameluk földeket elfoglaló és az anatóliai oszmán területeket veszélyeztető szafavida fenyegetést elhárító I. Szelim szultánnak uralkodása utolsó éveiben nyugat felé fordult a figyelme. Korai halála azonban megghiúsította a Rodosz elleni hadjárat lehetőségét.

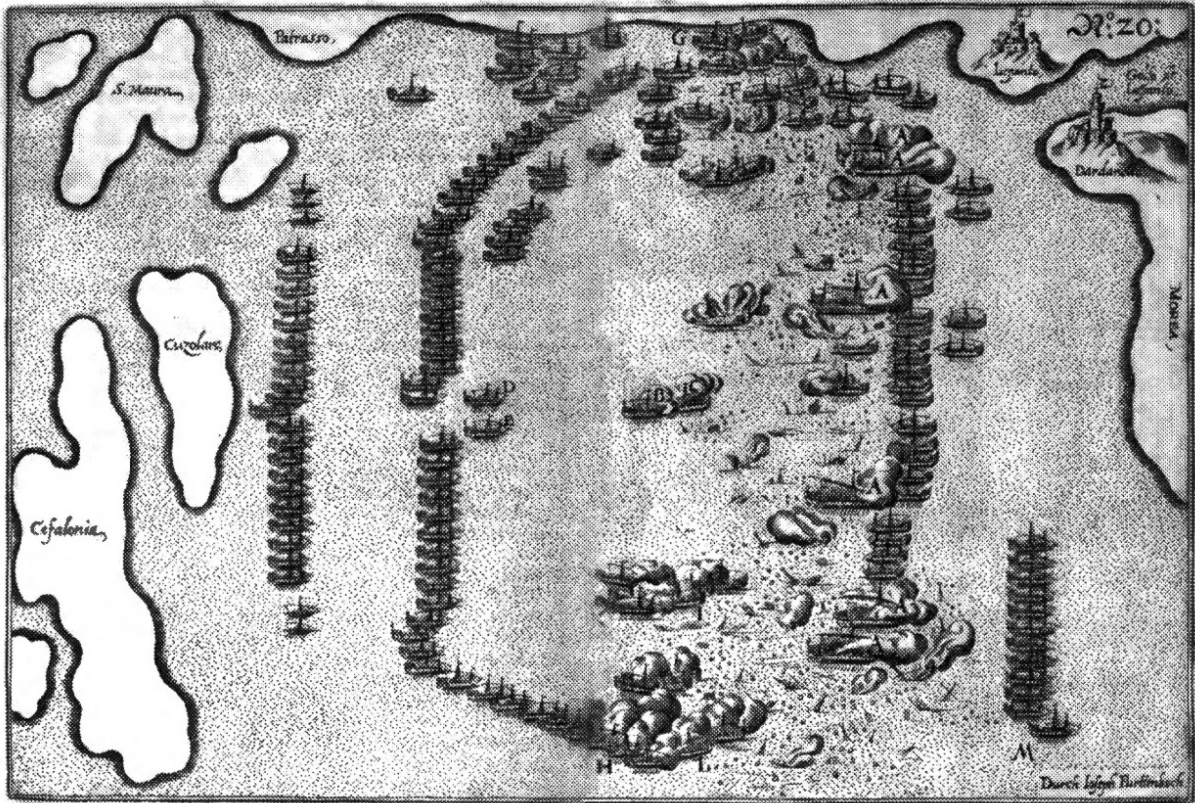

1. kép • Máltai huszonnyolc evezős parancsnoki gálya (Josephum Furttenebach, *Architectura Navalis. Das ist von dem Schiffgebaw, auff dem Meer und Seekusten zu gebrauchen.* Ulm: Jonam Saur, 1629, no. 1)

Az 1520-ban az oszmán trónt elfoglaló ifjú Szulejmánnak is meg kellett oldania egy olyan problémát, ami a vidéki szandzsákokból a fővárosba érkező trónörökösöket uralkodásuk első éveiben várta. Valahányszor új szultán ült a trónra, a tartományából magával hozott saját emberei, valamint az udvarban és az állami hivatalokban gyökeret vert hatalmasok, a „fennálló rend képviselői” között elkerülhetetlen rivalizálás bontakozott ki. Az újonnan trónra lépett szultánok ezért sikeres hadjáratokkal kívánták a rátermettségüket igazolni, hogy legyűrjék az olyan belső viszályokat, melyek közül a legádázabbal éppen II. Szelim volt kénytelen szembenézni, amikor 1566-ban elfoglalta apja helyét az uralkodói székben. Konstantinápoly II. Mehmed általi meghódítása és apja hűséges nagyvezíre, Csandarli Halil pasa kivégzése, majd III. Mehmed

1596. évi hadjárata és II. Oszmán 1621-ben vívott hotini csatája háttérben rendre ez a törekvés rejlik.

Így hát a saját politikáját érvényesíteni kívánó Szulejmán késedelem nélkül hódító hadjáratokba fogott. Első lépésként 1521-ben elfoglalta a Közép-Európa kulcsának számító Nándorfehérvárt, majd egy évvel később a kiváló kalózokként ismert johannita lovagok székhelyének számító Rodosz szigetét szerezte meg. A Hódító Mehmed szultán által hiába ostromolt két stratégiai jelentőségű hely kézre kerítésével az uralmát dinamikusan indító Szulejmán a kivívott tekintélyt apja régi embereinek a félreállításához használta fel. Felrúgva az uralkodó szokásjogot, 1523-ban a semmilyen igazgatási tapasztalattal nem bíró hász-odabasit¹ és ifjúkori barátot, Pargali Ibrahimot nevezte ki nagyvezírré, s így afféle puccsot követett el a régi rend ellen, egyúttal ízelítőt adva az új szultán erejéből a palotaiskolában (Enderun)² nevelkedett pasáknak.

2. kép • A lepantói csatában (1571) részt vevő hajóhadak felállása.

Az oszmán flotta parthoz közeli szakaszának csupán az Uludzs Ali parancsnoksága alá tartozó magrebi kalózok alkotta bal szárnya tudott épségben megmenekülni. Az A betűvel jelölt hat nagyméretű velencei galleasz döntötte el a csata sorsát. (Josephum Furttenebach, *Architectura Navalis. Das ist von dem Schiffgebaw, auff dem Meer und Seekusten zu gebrauchen*. Ulm: Jonam Saur, 1629, no. 20)

A csalódott, magát a nagyvezíri poszt várományosának tekintő Ahmed pasa másodvezír előbb a gazdag tartománynak számító Egyiptomba történő kinevezését kérte, majd fölismervén, hogy az oszmán uralom még nem szilárdult meg a térségben, váratlanul lázadást robbantott ki, ami néhány évre megakasztotta Szulejmán újabb hódításait. Nándorfehérvár elestével azonban már nyitva álltak Közép-Európa kapui. A II. Murád szultán ideje óta az oszmánok által sikertelenül legyőzni próbált Magyar Királyság a fiatal és tapasztalatlan király, valamint a különböző nemesi körök kezei között igencsak meggyengült; a híres Hunyadi János fia, Corvin Mátyás erős

államának már nyoma sem volt sehol. Az oszmán seregek 1526-ban a mohácsi csatában súlyos vereséget mértek a magyar haderőre, s az ütközetben az ifjú Lajos király is életét vesztette.

Ennek folyományaként az oszmánok és a Habsburgok a történelem során első ízben közvetlenül szembekerültek egymással. V. Károly, akinek uralkodóként birtokolt területei zömmel Nyugat-Európában terültek el, ausztriai birtokainak irányítását öccsére, Ferdinándra bízta. A dinasztikus házasságok révén megszerezhető királyságokra pályázó Habsburgok nem mulasztották el, hogy a Csehországban és Magyarországon uralkodó Jagellókkal is házasságra lépjenek. Ferdinánd egy magyar királyi hercegnővel, Jagelló Annával, míg lánytestvére, Habsburg Mária II. Lajos magyar királlyal kötött házasságot.

Lajos királynak a mohácsi csatában bekövetkezett halála nehéz helyzet elé állította az oszmánokat; miután az elhunyt király lánytestvére Ferdinánd felesége volt, a Habsburgok a Magyar Királyság felé trónigénnyel léphettek fel. Csakhogy 1505-ben a rákosi végzésben a magyar rendek elutasították annak lehetőségét, hogy a jövőben idegen uralkodó lépjen a magyar trónra, emellett a köznemesi párt Szapolyai János erdélyi vajdát támogatta, ami ugyancsak az oszmánok malmára hajtotta a vizet, akik mindent elkövettek annak érdekében, hogy megghiúsítsák a Habsburgok további terjeszkedését. A klasszikus oszmán védvonal a Duna vonalát követte; a fővárostól távol eső magyar területek közvetlen igazgatásának igénye a rendszer gyökeres megváltoztatását és számos logisztikai nehézség leküzdését tette szükségessé. Az oszmánok kezdetben ahelyett, hogy beglerbégséget alakítottak volna ki a területen, egy ellenőrzésük alá rendelt pufferzóna szerepét osztották a meghódított régióra. Szulejmán elismerte királyként a magyar országgyűlés által 1526 novemberében megválasztott Szapolyai Jánost, és igyekezett taktikusan fölhasználni őt Ferdinánddal

szemben. Miután Ferdinánd két ízben, 1527-ben, majd 1528-ban is legyőzte Szapolyait és Buda várát is elfoglalta, az oszmánok végül 1529-ben egy magyarországi hadjárat megindítása mellett döntöttek. A Bécs ostromával végződő hadjárat során Nagy Szulejmán szultán a magyar fővárosban személyesen adta vissza Szent István koronáját Szapolyai Jánosnak.

A Habsburgok, akik óvakodtak nyílt háborúba keveredni az oszmán hadakkal, a tél közeledtével elvonuló oszmán seregek nyomában tovább folytatták a magyar állammal szembeni nyomásgyakorlást. Miután Ferdinánd 1531-ben újra ostrom alá vette Budát, az oszmán válaszlépés sem maradhatott el; 1532-ben újfent Ausztria ellen vonultak fel a szultán hadai. Mind Bécs 1529-es ostroma, mind pedig az 1532-es „német hadjárat” során V. Károly és Ferdinánd is vonakodott attól, hogy seregeik megütközzenek az oszmán hadakkal. Egyik hadjárat sem jelentett stratégiai sikert, ezért a keleti hadjáratot fontolgató Porta egyre inkább érdekeltté vált a béke megkötésében. A Bécs és Isztambul között 1533-ban aláírt békeszerződés nyomán a Cseh Királyság és Északnyugat-Magyarország egyes területei Ferdinánd kezén maradtak, míg Szapolyai János a Porta vazallusaként irányította a magyar állam fennmaradó részét. Az oszmánok pedig az ország déli részén a Duna és a Száva környéki területeket kapták meg; itt szervezték meg később a szerémi szandzsákot.

3. kép • V. Károly német-római császár lovas portréja (1548). Museo del Prado, Madrid.

A Tiziano által festett képen az 1547. évi mühlbergi csatában a protestáns fejedelmeket legyőző uralkodó nagyszerű lovasként és győztes harcosként tűnik fel. A császár a jobb kezében tartott hatalmas dárdával Szent György ábrázolását idézi, míg a festményen uralkodó mélyvörös szín a katolikus vallásra utal. A korszak elterjedt lovas portréival szemben Tiziano képén a ló nem ágaskodó pózt vesz fel, hanem a kantárszárát lazán tartó lovasának tökéletes irányítása alatt áll, ami úgyszintén a császár kiváló lovaglótudását hangsúlyozza.

A békét később újfent megszegő és cseppet sem oszmán hűbéresként viselkedő Szapolyai egyezséget kötött Ferdinánddal, majd végrendeletében a Habsburgokat nevezte meg örökösnek. A magyar király 1540-ben bekövetkezett halálát követően az oszmánok még egy hadjáratot indítottak a térségbe, és a budai beglerbégység létrehozásával a központi közigazgatás részévé tették a területet. Szapolyai csecsemőkorú fiát, Jánost és anyját, Jagelló Izabellát pedig visszaküldték családi birtokaikra, Erdélybe. Az ifjú herceg és anyja ezentúl oszmán vazallusként irányította a rájuk bízott területet.

Nyugaton egyre növekvő aggodalommal figyelték, ahogy a Buda környéki területek oszmán közigazgatás alá kerültek, míg az Erdélyi Fejedelemség a Porta adófizetőjévé vált. Nagy Károly

óta első ízben lehettek szemtanúi annak, hogy egy uralkodó mindössze pár év leforgása alatt egy Európa által korábban sosem látott méretű birodalmat hozzon létre. A pápát növekvő nyugtalansággal töltötte el a gondolat, hogy a jóformán minden oldalról Habsburg területektől övezett Franciaország és a keresztény világ feletti uralma megrendülhet. I. Ferenc francia király az azonnali cselekvés mellett döntött, és támadást intézett V. Károly hadai ellen. A dolgok azonban váratlan fordulatot vettek, és Ferenc az 1525-ös paviai csatában fogságba esett. A király anyja, Savoyai Lujza ekkor levélben fordult a szultánhoz, hogy a segítségét kérje. A Francia Nemzeti Könyvtárban őrzött levélből tudjuk, hogy a szultán kedvező választ adott a kérésre. Az 1526-ban aláírt madridi békeszerződésben Ferenc számos engedményt kényszerült tenni a Habsburgoknak. A francia király szabadulása után azonban megszegte a megállapodást, és minden módon igyekezett keresztbe tenni V. Károlynak. Ráadásul a pápa által hivatalosan is a legkeresztényebb királynak (*Rex Christianissimus*) titulált Ferencnek aligha vált dicsőségére, hogy a pogánynak tartott törökökkel szövetséget kötött.

A franciáknak nem kevés erőfeszítésébe tellett, hogy titkolni tudják a „hitetlen” törökökkel kötött szövetséget. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az 1535-ös esztendőktől fogva a francia udvarnak állandó követe tartózkodott Konstantinápolyban. Az oszmánoknak, akik igyekeztek gátat vetni a Habsburgok keresztény világot egyesítő politikájának, kedvezett, hogy a protestánsok mellett további szövetségesre leltek. E politika mentén a protestáns hercegekkel és az angol királlyal közösen a Habsburg uralkodó ellenében megalakuló szövetség céljaira a francia király számára mintegy százezer aranyra rúgó kölcsön odaítéléséről döntöttek.

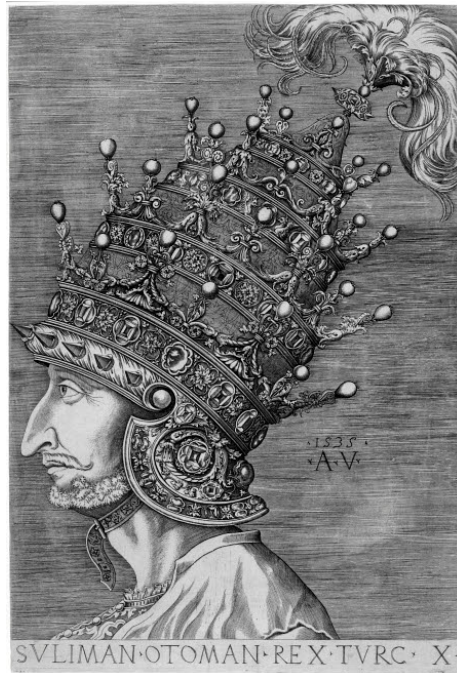
Az oszmánok hódító politikájának elsődleges célja Magyarország volt, míg a franciák azt szerették volna, ha a

szövetség figyelme Dél-Itália felé fordul. Az Anjou-hercegek nápolyi és szicíliai sérelmeire hivatkozva számos alkalommal az Alpokon átkelő és seregeiket a Rubicon túlsópartjára vezető franciáknak utoljára 1527-ben nyílt alkalmuk arra, hogy kis híján kiűzzék a Habsburgokat Nápolyból. Csakhogy a parancsnokuk, Andrea Doria pálfordulása, valamint a sereget tizedelő betegségek következtében a francia seregek alulmaradtak, és Párizs ez irányú reményei újfent szertefoszlottak.

A magyarországi síkságok mellett a Mediterráneum volt az oszmán–Habsburg vetélkedés másik fontos színtere. A Magreb környékén aktív muszlim kalózok Konstantinápolyal kötött szövetségének egyik következménye az lett, hogy a Földközi-tenger egyszerre a nagyhatalmi vetélkedések centrumába került. A Mediterráneum keleti feléből származó és a Magreb térségébe kivándorolt, Orudzshoz, Hizirhez, Szinánhoz és Aydın reishez hasonló formátumú kalózokkal szemben a Habsburg védelmi rendszer igencsak kevésnek bizonyult. Közülük Orudzs és Hizir (a Barbarossa testvérek) 1513-ban előbb Dzserbában rendezték be főhadiszállásukat, majd a tuniszi szultán kötelékébe lépve áthelyezték a székhelyüket La Goletta kikötőjébe. Az 1510 óta Habsburg függelékben élő algíri emír, Szalim al-Tumi 1516-ban a városba hívta a két testvért, hogy a spanyolok ellen a segítségüket kérje. A gátlástalan és dörzsölt fivérek azonban, kihasználva a városban uralkodó széthúzást, megölték az emírt. Innentől fogva már nem csupán közönséges kalózok voltak, hanem saját, jól védett kikötővel rendelkeztek.

Így történt, hogy immár az Algír urainak számító testvérpár a Habsburgokkal találta magát szemben. Granada 1492-es elestét követően a muszlimok ellen viselt háború továbbgyűrűzött Észak-Afrikába. Az olyan stratégiai jelentőségű városok, mint Meliye (1496), Mers el-Kebir (1505), Perion de Velez (1508), Oran (1509), Becaye (1510) és Tripoli (1510) egymás után

spanyol kézre kerültek. Algír 1510 óta spanyol fennhatóság alatt állt. Szalim al-Tumi fia, Yahya a Habsburgokhoz fordult segítségért, akik 1516-ban egy flottát küldtek Algír ostromára, ám vállalkozásuk csúfos kudarcba fulladt.

4. kép • Pargali Ibrahim pasa nagyvezír válaszul arra, hogy VII. Kelemen pápa 1530-ban császárrá koronázta V. Károlyt Bolognában, két évvel később Belgrád utcáin látványos katonai parádét rendezett. A képen a pasa által a velencei ékszerészektől rendelt, a pápai hármaskorona, a tiarára emlékeztető csúcsos fejdísz látható. Az iszlám politikai hagyományokban példa nélkülinek számító szimbolikus lépéssel Nagy Szulejmán szultán vélhetőleg V. Károly nagyhatalmi törekvéseire válaszolt.

A támadás sora immár a Barbarossa fivéreken volt. Az előbb Milyanát és Tenest, majd később Tilamsant is elfoglaló, ám végül 1518-ban a Habsburgok ellen vívott küzdelemben alulmaradó Orudzs halála nehéz helyzet elé állította Hajreddint. Dacára annak, hogy a spanyol flotta 1519-ben újfent kudarcot vallott az Algír előtti vizeken, Hajreddin sikeresen vissza tudott vonulni. Az 1520-ban Algír kiürítését követően Dzsidszelbe visszahúzódó tapasztalt kalóz nem mulasztotta el Isztambulba küldött követek útján szorosabbra fűzni a kapcsolatát a Portával.

Az a körülmény, hogy a Habsburgok az Itáliában és Németországban tornyosuló gondjaik miatt egy időre kénytelenek voltak hanyagolni az észak-afrikai ügyeiket, Hajreddin javára vált, aki ily módon időt nyert, hogy rendezze sorait. Miután 1521-ben elfoglalta El-Kult, 1522-ben pedig Kusantina és Annaba városokat, immár jelentősen megerősödve tért vissza 1525-ben Algírba. Elmondhatta magáról, hogy saját kalózkirálysága van. Amikor négy évvel később az algíri kikötővel szemközti sziklára épült spanyol erődöt (Peñon de Argel) is bevette, a spanyolok utolsó ellenállását is megtörte. A város és a vidék immár vitathatatlan ura volt.

Hajreddin sikerei láttán olyan, a térségben addig a saját szakállukra portyázó neves kalózkodók is elismerték fensőbbiségét, mint Szinán és Ayдын reisz. A másik esemény, amely megerősítette Hajreddint vezetői pozíciójában, az volt, amikor Ibrahim pasa nagyvezír 1534-ben Isztambulba hívta a kalózt, és kinevezte az oszmán hadiflotta főparancsnokává (*kapudan-iderjá*). Amikor a Habsburgok 1532-ben könnyűszerrel elfoglalták Mora olyan jelentős kikötővárosait, mint Koron, Patrasz vagy Lepanto, világosan megmutatkoztak az oszmán flotta gyengeségei. A korszak egyik vezire, Lütfi pasa által évekkel később papírra vetett kifejezések világosan tükrözik az oszmán fővárosban érzett csalódás mértékét: „Mivel a parancsnoki tisztet betöltő személy egy borissza kocsmatöltelék, aki nem tudta a hajókat egyben tartani, az ostobasága folytán a hajók odavesztek, jómaga pedig visszatért Isztambulba. Ennélfogva pedig a hitetlenek a küzdőteret üresen találták, és véghezvitték e cselekedeteket.”

A Hajreddin és társai tapasztalatait kiválóan hasznosító pragmatikus oszmán politika sikeresen terjesztette ki a háborút a Földközi-tenger nyugati medencéjébe. Hajreddin 1534-ben meghódította a Habsburgokkal szövetséges Tuniszt, egy évvel később azonban csak nagy nehézségek árán tudta kimenteni

magát és flottáját a Habsburg uralkodó által személyesen vezetett ostrom alól. A Korfu 1537. évi oszmán ostromával szemben létrejött velencei–Habsburg szövetség hajóival sikeres tengeri ütközeteket vívó Hajreddin Barbarossa 1538-ban a prévezai csatában a kiváráásra épülő leleményes stratégiával fontos győzelmet aratott, és megszilárdította az oszmán uralmat a Földközi-tenger keleti medencéjében.

5. kép • Nagy Szulejmán szultán fogadja Hajreddin Barbarossa pasát (Arifi, *Süleymannâme. The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*. Washington D.C.: National Gallery of Art, New York: H.N. Abrams, 1987).

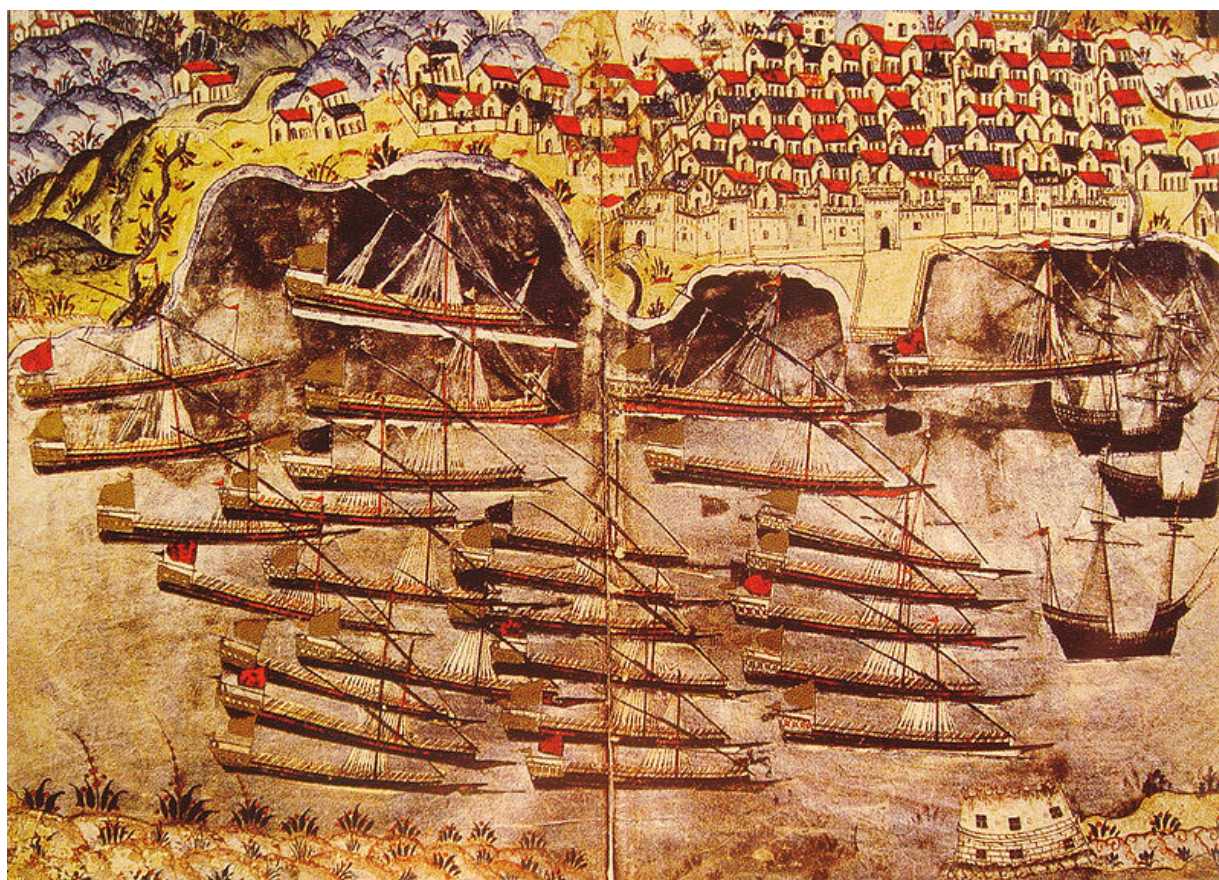
A nyugat-mediterrán térség partvidékén fosztogató és Algírban a saját államát megalapító Hajreddin Barbarossát 1534-ben Isztambulba rendelték és kinevezték flottaparancsnoknak (kapudán pasa) az oszmán hajóhad élére. A pasa ülő helyzete a szultán előtt, valamint a kapuőrök beszélgető testtartásban történő ábrázolása arra enged következtetni, hogy a kapudán pasa fogadása nem az udvari rituálék megszabta ünnepélyes kihallgatás keretei között zajlott. E bensőséges légkörben alkalmasint éppen az oszmánok földközi-tengeri politikájáról cseréltek eszmét.

A flottájukat a magrebi kalózokkal megerősítő oszmánok a franciákkal megkötött szövetség értelmében Dél-Itália felé is tapogatózni kezdtek. A velencei fennhatóság alatt álló Korfu

szigetének 1537. évi ostroma is egy jövődő hadjárat első lépésének tekinthető; ugyanebben az évben Hajreddin Barbarossa végigrabolta a szemközt elterülő Otrantót. Az oszmán flotta keresztény fennhatóságú vizeken végzett műveletei immár nem szorítkoztak csupán az Adriai-tengerre; az évszázad közepétől kezdve a Tirrén-, Ligur- és Baleár-tengereken is hadműveleteket hajtottak végre, vagyis egyre többször tűntek fel a Habsburg partok közelében. Miután 1543-ban a flotta végigfosztogatta Itália partjait, a francia erőkkel egyesülve megostromolta a savoyai herceghez tartozó Nizza városát, majd a telet a franciaországi Toulon kikötőjében töltötte (lásd a 6. képet). 1550-ben, 1552-ben, 1553-ban, 1555-ben és 1558-ban ismét visszatértek e partokra, és a Habsburg uralmat ellenző elemekkel építettek ki szoros kapcsolatokat. Az oszmán hírszerzés a Salerno hercege, Ferdinando Sanseverino által vezetett ellenzéki nemesekkel szövetkezve aktívan dolgozott azon, hogy a Nápolyi Királyságban Habsburg-ellenes felkelést robbantson ki. Ráadásul a Habsburgok fő szövetségesének számító Genovával szemben Korzikán kitört felkelés vezetője, Sampiero Corso Isztambulba érkezett, és az oszmán flotta többek között a franciák ösztönzésére támogatást nyújtott a szigeten kitört lázadásnak.

A birodalmak legfontosabb utánpótlási útvonalának számító Barcelona–Genova vonalat veszélyeztető flottának e műveleteivel szemben tehetetlennek bizonyuló Habsburg haderő 1541-ben Algír ellen használta el az utolsó lőszerét a nyugat-mediterrán térségben. Amint hat évvel ezelőtt Tuniszban történt, az uralkodó személyes részvételével lezajlott ostrom a kedvezőtlen időjárási körülmények hatására ezúttal is egyetlen szempillantás alatt súlyos vereségbe torkolt, ami ismét ráirányította az újkor parancsnokainak a figyelmét arra a makacs tényre, hogy a hajózási szezonon kívüli tengeri hadjáratokért olykor igen súlyos árat kell fizetni. A történetek

után roppant óvatossá váló V. Károly észak-afrikai seregei jobbára a védekezésre rendezkedtek be, Algír befolyása pedig növekedni kezdett a térségben. A Salih pasa beglerbég parancsnoksága alatt álló seregek 1554-ben elfoglalták Marokkót, majd Ali Abu Hasszunt ültették a trónra, két évvel később, 1556-ban pedig ostrom alá vették Orant, ami világosan megmutatta, hogy milyen irányban változtak meg az erőviszonyok.

6. kép • Hajreddin Barbarossa pasa flottája Toulon kikötőjében (Sinan Çavuş, *Süleymanname. Tarih-i Eeth-i Sikloş, Estergon ve İstol-Belgrad*. Istanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1998).

A prévezai csatában aratott tengeri győzelmét követően az oszmán flotta a franciák kérésére kihajózott a nyugat-mediterrán vizekre, majd a francia haderővel egyesülve Nizza várának ostromát követően Toulon kikötőjében lehorgonyzott, hogy ott teljen át. Matrakçı Nasuh a kikötőben telő oszmán gályákat ábrázoló miniatúráján a legapróbb részleteket is gondosan megfestette, még a hajók tatjára tűzött sötétpiros zászlók is látszanak. A gályák mellett a nao (olaszul *nave*) típusú vitorlás kereskedőhajókat sem mulasztotta el feltüntetni.

A korszak egy másik kalózcshillaga Turgut reisz volt. Az 1540-ben a genovaiak fogságába eső, majd az oszmán flottának a Tirrén-tengeren 1543-ban elszenvedett veresége nyomán szabadon bocsátott török kalózt a modern történetírás Hajreddin Barbarossa utódjának tekinti. Csakhogy rögs út vezetett idáig; az 1545-ben Ferdinánddal és V. Károlyyal békét kötő oszmánok több ízben is elítélték e kíméletlen kalóznak a Dzserba szigetéről indított portyázásait. Ezzel együtt, amikor Andrea Doria 1550-ben elfoglalta a Tunisz közelében fekvő Mahdiát, nem haboztak a fegyverszünet megszegésével Turgutnak segítséget nyújtani. Egy évvel később az oszmán flotta előbb a Málta melletti Gozo szigetét rabolta végig, majd elfoglalta Tripolit. Rodosz 1522-es elestét követően V. Károly az Európába visszatérő johannita lovagoknak adományozta Máltát az 1510-ben spanyol irányítás alá került Tripolival együtt. Csakhogy mindez nem kevés teherrel járó kincs volt; a korlátozott lehetőségekkel bíró lovagok kezdettől fogva nehezen tudták megvédeni e távoli kikötővárost. Amikor 1551-ben Tripoli elesett, az oszmán fenyegetés Máltára és a Habsburg kézen lévő Szicíliára nézve immár kézzelfogható közelségbe került. A Porta egészen az 1556-os évig vonakodott attól, hogy ha nem is hivatalosan, ám *de facto* a flottája irányítását átvevő Turgut reiszt beglerbégként nevezze ki a térségbe; az oszmánok egy ideig még bizalmatlanok voltak a kalózzal szemben.

Az Észak-Afrikában sikertelenül járó, a partjait fosztogató korzárókkal szemben tehetetlen, ráadásul az orra előtt cirkáló oszmán flottát fokozódó reménytelenséggel szemlélő Habsburg uralkodóra Európában is megpróbáltatások sora várt. I. Ferenc francia király áskálódása mellett V. Károly a német protestánsok ellenzéki megmozdulásai miatt ugyancsak nehéz helyzetbe került. A Habsburg-birtokaiból származó katonák és jövedelmek felhasználásával a Német-római Birodalommal szembeni központosítási törekvései az 1552-ben Metzben elszenvedett

vereséggel véget értek. Az 1555-ben tető alá hozott augsburgi vallásbékével a *cuius regio, eius religio* („akié a terület, azé a vallás”) alapelv szellemében a tartományurakra bízták, hogy a katolikus és a lutheránus vallás között a nép hajlama szerint válasszanak. Más szóval, egy olyan korban, amikor az államok az első lépéseket tették meg a centralizáció és a homogenizáció útján, a birodalom változatlanul decentralizált struktúra szerint működött tovább.

A Metzben rájuk mért vereséget követően a Habsburg-ház tagjai kénytelenek voltak kétfelé osztani a birtokaikat. Az 1531-ben római királlyá (*Romanorum Rex*) koronázott Ferdinánd a bátyja, V. Károly után a trón várományosa volt. Nem tudtak azonban megegyezni arról a személyről, aki őutána a rómaiak királya, majd pedig a császár lehetett volna. Hiábavaló volt V. Károly valamennyi erőfeszítése, aki a saját fiát, Fülöpöt szerette volna e tisztség várományosaként látni, Ferdinánd fia, Miksa nem óhajtotta megnyitni az érvényesülés útját a vele egy évben született unokatestvére előtt. Ez pedig a dinasztia területeinek megosztását vonta maga után. Az 1556-os évben Ausztria, Magyarország, Csehország, Stájerország és a Német-római Birodalom többi területe Ferdinándon és Miksán keresztül az uralkodóház másodágára szálltak, míg Spanyolország, a Nápolyi Királyság, Németalföld és az amerikai gyarmatok V. Károly fiára, II. Fülöpre maradtak. Ennek következtében az oszmánok a Balkánon Miksával és fiaival, míg a Mediterráneum térségében II. Fülöppel találták magukat szemben.

DZSERBA, MÁLTA ÉS LEPANTO

Az 1550-es években a Földközi-tenger nyugati felében jelentős tekintélyt kivívott oszmán hadiflotta 1560-ban a dzserbai csatában súlyos vereséget mért a GianAndrea Doria

parancsnoksága alatt álló keresztény szövetség hajóhadára. Érdekes adalék, hogy a prévezai csata (1538) veszteségeihez képest sokkal katasztrofálisabb következményekkel járó dzserbai győzelem jelentősége sem a kortárs krónikáírók, sem a későbbi történészek tollán nem kapott kellő hangsúlyt. Ugyanakkor az 1561-es, 1562-es, 1563-as és 1564-es években az itáliai Habsburg politikai vezetőknek a közelgő oszmán támadás lehetősége felett érzett kétségbeesése érzékletesen elevenedik meg Fernand Braudel művének lapjain.

A rettegve várt hadjárat napja azonban még sokáig nem jött el; Dzserba győztese, Pijale pasa csak 1565-ben kormányozta a flottát a tenger nyugati felébe. Bár az 1564-ben Ausztriával kiújult háború okán elsősorban a Habsburgok elleni török támadástól tartottak, az oszmán gályák útja végül a johannita lovagok támaszpontját, Málta szigetét vette célba. A Turgut reisz elestével végződő, keserves ostromból kihátrálni kényszerülő oszmán flotta ereje egy évvel később mindössze arra volt elég, hogy a tenger keleti felében lévő Khioszt elfoglalják, majd 1568-ban végigrabolják Puglia partjait. Ezek után a szultáni hajóhad nem sokat hallatott magáról, és jobbra tétlenségre kárhoztatva várakozott.

Időközben az agg Nagy Szulejmán szultán 46 évnyi uralkodás után örökre lehunyta a szemét, helyét a véres trónharcokból egyedüli túlélőként kikerülő fia, II. Szelim foglalta el. A Béccsel 1568-ban békét kötő új szultán a vágyott hódítások célpontját fürkésző tekintetét hamarosan a Földközi-tengerre függesztette. Az oszmán fennhatóságú vizek gyűrűjében fekvő, velencei uralom alatt álló Ciprus meghódításának a terve már korábban is felmerült. Amint a későbbiekben még szó esik róla, az 1560-as évek végétől kezdődően az oszmán ügynökök rendszeresen gyűjtöttek hírszerzési információkat a szigetre vonatkozóan.

A ciprusi háború esetében a színpalak mögött a Szokollu Mehmed pasa nagyvezír és a riválisai, Lala Mustafa, Pijale és

Pertev pasák, valamint a befolyásos zsidó kegyenc, József Nászi (Yosef Nassi) közötti feszült politikai küzdelem zajlott. A nagyvezír befolyását mindenáron megtörni igyekvő klikk végül sikeresen meggyőzte Szelimet a háború szükségességéről, és 1570-ben az oszmán haderő megkezdte a sziget ostromát. Csakhogy a későbbi események Szokollu félelmeit igazolták, és a török támadás hírére egy nagyszabású keresztény szövetség terve kezdett körvonalazódni. Bár az V. Piusz pápa kezdeményezésére megalakult Szent Liga zászlaja alatt a Velencei Köztársaság, Spanyolország, Genova, Málta és Firenze gályáit felsorakoztató szövetséges keresztény flotta nem tudott időben felállni, hogy a tenger keleti felébe hajózzon és megakadályozza Ciprus elestét, a háború második évében jóformán megsemmisítő csapást mért az oszmán flottára.

Isztambulon elhatalmasodott a pánik, és a háborúból a gályáival szerencsésen megmenekülő algíri beglerbéget, Uludzs Alit nevezték ki kapudán pasaként az oszmán flotta élére, majd lázas tempóban hajóépítésbe fogtak, hogy mielőbb helyreállítsák a hajóhadat. Az 1572-es évben a sebtében felállított, számos hiányossággal küzdő flotta élén kihajózó Uludzs Ali a gazdag hajózási tapasztalatának köszönhetően ügyes taktikai műveletekkel ki tudott térni a nyílt ütközet elől. Ezzel sikerült időt nyernie és kivárnia, amíg napvilágra kerülnek a szövetségesek között feszülő ellentétek. Míg a tengerentúli gyarmataiért aggódó Velence Ciprus megmentése érdekében a tenger keleti felének a belseje felé szeretett volna előrenyomulni, addig a korszárókkal vívott csatározásoktól megcsömörlött spanyolok szeme előtt inkább az észak-afrikai kalózállamok elleni támadás terve lebegett.

1573-ban a Habsburg flottaparancsnokok, Don Juan de Austria és Gian' Andrea Doria egy végsőkéig elszánt küzdelemben visszafoglalták a négy évvel korábban Uludzs Ali által meghódított Tuniszt. Időközben Velence is ráébredt, hogy

csupán hiú ábránd Ciprus visszaszerzése, ezenfelül nem elegendő a város számára a Szicíliáról beszerezhető búza, így muszáj volt lépnie. S mi sem jellemzőbb a helyzetre, mint hogy az egyetlen megoldást újfent az Isztambullal való titkos megegyezés és a szövetségesei elárulása jelentette. A Serenissima kényszerűen beletörődött a veszteségekbe, és 1573 végén különbékét kötött a Portával.

Az oszmánokkal szemben ily módon magára maradt és a Németalföldön parázsló protestáns lázadás miatt egyébként is megosztott erejű Habsburgok képtelenek voltak megakadályozni, hogy az oszmán haderő 1574-ben újra elfoglalja Tuniszt és kikötővárosát, La Golettát (Halk al-Wádi). Az észak-afrikai oszmán tartományokhoz immár egy harmadikat is hozzácsatoltak; a Szicília tőszomszédságában található kikötőiknek köszönhetően borítékolható volt, hogy a kalózok sok fejfájást fognak okozni a spanyoloknak.

A nyugati történészek körében általánosan elterjedt vélekedés szerint a lepantói csata megmutatta, hogy az oszmánok legyőzhetők, és alapjaiban megroppantotta a földközi-tengeri oszmán hegemoniát. Andrew Hess ezzel szemben azt a történelmi véleményt képviseli, hogy Isztambul 1571 után is aktív földközi-tengeri politikát folytatott, és cáfolja, hogy Lepanto az oszmán flotta leépülésének a kezdetét jelentette volna. Az amerikai történész álláspontja szerint a földközi-tengeri birodalmi versengés lankadatlanul folyt mindaddig, amíg végérvényesen eldőlt, hogy Konstantinápoly nyerte az Észak-Afrikaért zajló oszmán–spanyol küzdelmet.

Csak hogy erősen vitatható Andrew Hess azon álláspontja, miszerint egy megsemmisített flotta újjáépítése könnyen kivitelezhető feladat lett volna. A nagyszámú evezős legénységet igénylő, korlátozott hatósugarú és szállítókapacitású gályákból álló flották erejének semmiképpen nem a hajók száma volt a legfőbb fokmérője; így kevésbé

valószínű, hogy az oszmánok mindössze egy év leforgása alatt tökéletesen újjá tudták volna építeni a flottájukat. A hajóhadukat alkotó gályák hiányos felszereltségéről az ellenséggel való megütközés előtt makacsul kitérő Uludzs Ali taktikája is világosan árulkodik. Vagyis igen valószínűnek tűnik, hogy Hess következtetéseivel szemben az olyan eseményeknek, mint az 1574-es tuniszi vagy az 1576-os marokkói (fezi) hadjárat, vajmi kevés köze van az oszmán flotta erejéhez. Az első esetben a flotta csupán a védekezésben játszott szerepet és a katonák szállítását végezte, míg a második háború lényegében egy Algíron keresztül bonyolított szárazföldi művelet volt. Ugyancsak ezt erősíti Philipp Williams legutóbbi tanulmánya, amely meggyőzően rámutatott, hogy a gályákon uralkodó roppant kemény körülményeket elviselő, sok vihart kiállt evezősöknek milyen kiemelten fontos szerepük volt a földközi-tengeri flották ütőképességének megőrzésében. Az oszmánok a lepantói csatában rendkívül sok gályarabot vesztek. Ráadásul a csatában elhunyt tengerésztisztek okozta veszteségen kívül a pápának az a hajthatatlan feltétele, hogy a foglyul ejtett tengerészeket mind egy szálig ki kell végezni, az oszmán haditengerészet hatékonyságát alapjaiban megrengető mértékű emberhiányhoz vezetett.

Az oszmánok 1574 után a Földközi-tenger térségében lényegében már nem töltöttek be aktív politikai szerepet. Miután az algíri beglerbég, Ramazan pasa a saját pártfogoltját, Abd-al-Malikot ültette Marokkó trónjára, az új kereszties háborúra irányuló elképzeléseivel kudarcot valló portugál király, I. Sebestyén közbelépett. A marokkói trónért folytatott ádáz küzdelem a három uralkodó (I. Sebestyén, Abd-al-Malik és II. Abu Abdallah Muhammed) életét is követelő, 1578-ban lezajlott Alcácer-Quibir-i csatában jutott csúcspontjára. A marokkói trón újdonsült birtokosa, Ahmed el-Manszúr sikeres egyensúlyi politikát folytatott Madrid és Isztambul között,

aminek köszönhetően Marokkó kiléphetett az egymásra fenekedő birodalmak közé rekedt állandó csatatér állapotából. Ebben az időben a tenger nyugati felében az oszmán flotta egyetlen említésre méltó akciója abban merült ki, hogy 1581-ben Uludzs Ali irányítása alatt Algírba vezényelték, majd anélkül, hogy bármilyen hadműveletbe bocsátkozott volna, az armada visszahajózott Isztambulba.

Több oka is volt a Portának arra, hogy ne változtasson érdemben a passzív mediterráneumi politikáján. Először is, II. Fülöp nem kívánt több erőforrást áldozni a Földközi-tengerre. Madrid már így is kétrét görnyedt a háborús kiadások mázsás súlya alatt; az 1575-ben a tengernyi adósságban úszva fizetéseképtelenné váló központi kormány pénzügyi csődöt jelentett. A németalföldi lázadást továbbra sem sikerült elfojtani, ami továbbgyűrűzve kezdett nemzetközi színezetet ölteni. Franciaországban egyrészt a Habsburg érdekekért kellett síkra szállni, másrészt a protestáns hugenottákkal szemben a Katolikus Ligába kellett szüntelenül pénzt önteni. Ráadásul az északi területeken a befolyásukat növelő angolokat sem sikerült kiiktatni; a spanyol armada 1588. évi partraszállási kísérlete teljes kudarcba fulladt. Ilyen körülmények között egy földközi-tengeri háború némileg fényűzésnek hatott volna.

Másodszor pedig, az oszmánok a dzserbai csata óta felhagytak a Földközi-tengeren a támadó jellegű hadműveletekkel. Cseppet sem siettek a dzserbai győzelem gyümölcsét learatni, Málta után a következő nagyobb szabású hadjáratig öt év telt el. Az 1577-ben kitört és tizenhárom éven át pusztító oszmán–perzsa háború szintén hatalmas terheket rótt az államkincstárra. A Peru Potosí ezüstabányáiból beáramló nemesfém európai térhódítása oly mértékű inflációs hullámokat okozott, ami az 1584. évi pénzromlással az oszmán gazdaság megrendüléséhez, és a fővárosban szünni nem akaró tüntetésekhez vezetett. Ilyen körülmények között az oszmánoknak nem maradt erejük aktív

marokkói politikát folytatni, sőt annak sem tudták elejét venni, hogy 1580-ban Fülöp szerezze meg a megüresedett portugál trónt.

A politikai és gazdasági természetű gondokhoz hozzáadódtak még bizonyos technológiai fejleményekkel járó nehézségek. Mások mellett az amerikai tengerészeti történész, John Guilmartin hívta fel rá a figyelmet, hogy a század közepétől kezdődően a gályák mérete terebélyesedni kezdett, ami az evezősök számának növekedésével járt együtt, és csökkentette a hajók mozgékonyágát. A súlyosbodó logisztikai gondokkal küzdő gályák a szükségleteik fedezése érdekében egyre sűrűbben tették partra legénységük egy részét, ami szintén hátráltatta, hogy a hatalmas flották távoli területeken kezdjenek hadműveletekbe. Guilmartin a „stratégiai veszteglés” kifejezést használta a helyzet jellemzésére, melynek során egyre nehezebbé vált, hogy az oszmánok flottát küldjenek nyugatra; az 1550-es évek dicső küzdelmei immár a múlté voltak.

E körülmények is közrejátszottak abban, hogy a Madrid és Isztambul között 1578-ban kezdődött fegyverszüneti tárgyalások 1581-ben végül eredményt hoztak. Az egyezmény létrejöttében fontos szerepet játszott az a tény, hogy Nagy Szulejmán szultán és V. Károly rivalizálása óta a két uralkodóház között nem szűnő nagyhatalmi verseny folyt az elsőségért. Mindkét fél belefáradt már az állandó hadakozásba, s így vágyott a békére, mégis vonakodott a béketárgyalások kezdeményezőjének szerepét fölvállalni. Komoly presztízsveszteségnek számított ugyanis a hitetlenekkel való háborúskodástól elállni; ráadásul az számított gyengébbnek, aki elsőként nyújtott békejobbot. Ez a felfogás érhető tetten azon eljárás mögött is, hogy az oszmánok nem küldtek követeket Európába; a szultánokat a világegyetem középpontjába helyező világnézet ezt egyszerűen nem tette lehetővé. E felfogás szerint a világ összes többi uralkodójának kellett követet küldenie

Isztambulba a „világot uraló szultánhoz” (Güneş Işıkkel kifejezése), s legfeljebb ők folyamodhattak a barátságáért. Az efféle tekintélyvesztést elkerülni igyekvő II. Fülöp dilemmáját ezúttal egy hazugságba keveredett szabotőr különös históriája oldotta meg. Az oszmánok által elcsípett Habsburg kém, Martin de Acuña szorult helyzetében azt vallotta magáról, hogy II. Fülöp követe. A konstantinápolyi hírszerzési állomásfőnök, Aurelio Santa Croce és a szultáni tanács tolmácsa, Hürrem bej segítségével elkészített hamis iratokkal még Szokollu Mehmed pasát is sikerült megtévesztenie. Az oszmánok De Acuñát végül visszaküldték a királyhoz, amire válaszul Fülöp egy nem hivatalos követet nevezett ki az oszmán fővárosba. A negyven hónapon át akadozva haladó tárgyalások végén, 1581 februárjában aláírt dokumentum nem a két uralkodó által megkötött hivatalos békeszerződés, hanem egy hivatalos rang nélküli követ és az oszmán nagyvezír által jegyzett hároméves fegyverszüneti megállapodás formáját kapta. Így látszólag Fülöp is megóvta a mundér becsületét, míg az oszmánok nyugodtabb lélekkel fordíthatták immár a keleti határ felé a figyelmüket.

Amikor 1590-ben a Porta békét kötött Perzsiával, ha rövid időre is, de újra aktívabb szerepet játszott a Mediterráneumban. A Madrid és Isztambul között 1581-ben aláírt fegyverszünetet 1584-ben még megújították, ám 1587-ben a tárgyalások holtpontra jutottak. Az időközben újraformálódó nemzetközi konjunktúra lehetőséget kínált rá, hogy az oszmánok még egyszer meg tudják szorongatni a Habsburgokat. Franciaországban a Madrid által támogatott katolikusok és a protestánsok között az 1560-as évektől fogva szünni nem tudó polgárháború 1589-ben III. Henrik halálával, majd a protestánsok vezérének, Navarrai Henrik hatalomra kerülésével (IV. Henrik) újra föllángolt. Henrik, aki francia királyként a heves ellenállás miatt nem tudott bevonulni a saját fővárosába,

ezúttal bármilyen vállalkozáshoz kész volt csatlakozni, ami le tudta kötni Madrid erejét. Miután az Avis-ház utolsó tagjának a halálával megüresedő portugál trónt 1580-ban II. Fülöp szerezte meg, Dom Antonio herceg kísérletet tett rá, hogy legalább nagyapja birtokait visszaszerezze. Az Anglia meghódítását megkísérlő, ám 1588-ban súlyos kudarcot valló spanyol flotta további kísérleteit illetően bizonytalan Erzsébet angol királynő 1583-tól kezdődően állandó követet tartott Konstantinápolyban.

Így aztán egy I. Erzsébet, IV. Henrik, Dom Antonio és Isztambul közötti szövetség megkötése ugyancsak nehéz helyzetbe sodorta volna Madridot. E szövetség létrejöttének első számú feltétele az volt, hogy az oszmán flotta újra visszatérjen a Földközi-tenger nyugati felébe. Csakhogy Isztambul számára komoly nehézségekbe ütközött az ehhez szükséges mennyiségű tengerész, evezős és pénz előteremtése. Amellett, hogy az oszmán politikának az akcse közel százszázalékos értékvesztését előidéző 1584. évi pénzromlás negatív hatásaival is szembe kellett néznie, még az a körülmény is kedvezőtlenül hatott, hogy mivel a flotta már hosszú ideje nem bocsátkozott nagyobb szabású tengeri hadműveletbe, a hajóhad tétlenségre lett kárhoytatva, míg a kalózek egyre inkább a saját szakállukra kezdtek el portyázni. Kodzsa Szinán pasa nagyvezír a III. Murád szultánnak írt előterjesztésében teljesen kendőzetlenül tárta fel az aggodalmait: „Régebben voltak kalózkapitányok, akik értették a dolgukat, ám amióta ezek a kapitányok és bégek eltűntek, nehézzé vált a tenger ellenőrzése.” Jól jellemzi a kialakult helyzetet, hogy az olyan tapasztalt kalózek, mint Arnavud Merni és Murád reisz kereken visszautasították a Porta által számukra felkínált szandzsákbégi posztokat. Amikor ilyesféle mondatokra ragadtatták magukat: „mi az ellenséggel való éjjel-nappali harcokhoz szoktunk, miért mennénk tétlenségre kárhoytatva e helyre”, nem rejtették véka alá az

oszmán kormány passzív politikáját bíráló véleményüket. A helyzet súlyosságával tökéletesen tisztában lévő tapasztalt nagyvezír gondterhelten idézte fel, hogy míg az 1570-es években a kalózkapitányok száma elérte a 350 főt, addig ez a szám most mindösszesen 70, ráadásul a többségük idős és hasznavehetetlen. A Tunéziától Jemenig, Irántól Magyarorszáig bezárólag három földrészen jelen lévő oszmán seregeket irányító, a korának talán legrátermettebb parancsnokai egyikeként ismert Kodzsa Szinán pasa érdekes megoldási javaslattal állt elő. A korábban már a lepantói vereség után is alkalmazott terv lényege szerint a vezírek, beglerbégek, szandzsákbégek és a tartományi defterdárok a jövedelmüknek megfelelően saját erejükből állítottak volna ki gályákat, fedezetként pedig megkapták volna az 1582 óta be nem hajtott (mert behajthatatlan) adóhátralékokat. Mindez nem jelentett volna mást, mint az adómentességet élvező katonai réteg burkolt megadóztatását. Ezért aztán kevéssé meglepő módon ez a sokak által gyűlölt terv sem jelenthetett végül megoldást. Szinán pasát egyébként 1582 nyarán felmentették a hivatalából.

Az oszmán flotta végül is nem tudott kihajózni nyugatra, és a Habsburg-ellenes szövetség sem bizonyult életképesnek. Az 1593-tól kezdődően az oszmánok és a Habsburgok között vívott tizenöt éves háború megint csak háttérbe szorította a Földközi-tenger feletti uralom ügyét. Hiába, hogy a Csigalazáde Juszuf Szinán pasa parancsnoksága alatt álló flotta végigfosztogatta Dél-Itália és Szicília partjait, mégsem sikerült Nápolyban egy Habsburg-ellenes felkelést kirobbantania. Amikor a kalózmesterségben tanúsított rátermettsége okán kapudán pasává kinevezett Szinán 1606-ban életét vesztette az irániak ellen vívott küzdelemben, az oszmánok földközi-tengeri politikájának csillaga már régen leáldozott.

II. OSZMÁN KÉMEK ÉS HÍRSZERZÉSI MŰVELETEK

Az oszmán hírszerzés elemzését kezdjük mindjárt a kémeknél, és a Mediterráneum határának túlsó felén, vagyis az ellenség földjén véghezvitt kockázatos műveleteiknél. Vajon milyen múlttal rendelkeztek ezek a kémek? Milyen tulajdonságoknak kellett megfelelniük ahhoz, hogy sikerrel teljesítsék a feladataikat? Milyen módszerekhez folyamodtak az olyan műveletek során, mint a hírszerzés, merényletek elkövetése, vesztegetés és agitáció, végül pedig milyen mértékben tekinthető a tevékenységük sikeresnek? Jelen fejezet e kérdések megválaszolására tesz kísérletet.

Fontos az elején leszögezni, hogy a Földközi-tenger térségében és az Európában működő oszmán kémek túlnyomó többségét igencsak szoros szálak fűzték a régióhoz. Mi sem természetesebb, mint hogy e kémek zömében vagy keresztények, vagy – oszmán szóhasználattal élve – „igaz hitre tért”, azaz muszlimmá vált (*mühtedi*) keresztények voltak. Ezen évszázadokban, amikor mind logisztikai, mind politikai tényezők okán az emberek szabad mozgástere meglehetősen szűkre szabott volt, nyilvánvaló, hogy az adott térségről és annak földrajzáról kiváló ismeretekkel bíró személyek

könnyebben tudtak utazni és a helyiekkel kapcsolatba lépni, más szóval egyszerűbben jutottak információhoz.

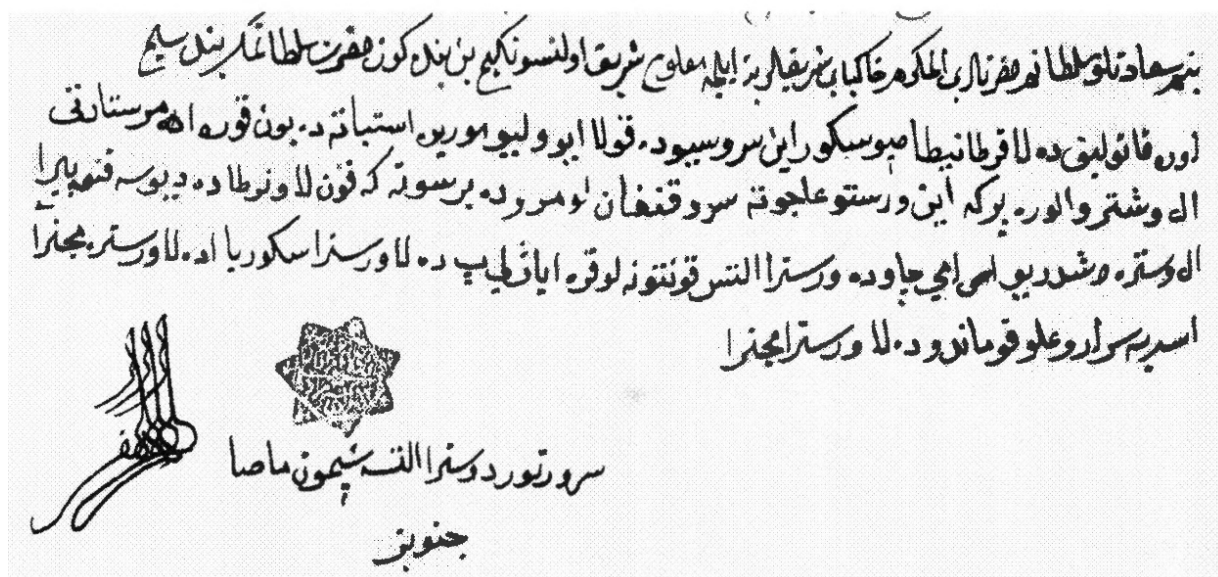
Az oszmán földről érkező keresztényekkel szemben érzett gyanakvást az a körülmény is táplálta, hogy az oszmánok szívesen alkalmaztak muszlim hitre áttért, renegát kémeket. Az 1559-es esztendőben például a II. Fülöp spanyol királynak küldött egyik jelentésben egyenesen azt javasolják, hogy ellenőrizzék a nápolyi kikötőkben partra lépő görög tengerészeket, nincsenek-e körülmetélve; így bizonyosodjanak meg afelől, hogy nem oszmán kémek-e. Előfordult az is, hogy a muszlimmá lett kémek azzal hintettek port az illetékesek szemébe, hogy magukat az elhagyott igaz hitre visszatérni vágyó személyeknek állították be, így akadálytalanul fejthették ki tevékenységüket az ellenséges területen. Isztambulból Európa számos pontjára küldtek efféle kémeket.

Tudjuk, hogy az oszmán szolgálatban álló áttértek hatékony módon használták fel a Földközi-tenger nyugati felében meglévő rokoni kapcsolataikat információszerzés céljából. A negyedik fejezetben esik szó bővebben arról, hogy Alvise Gritti milyen módszerekhez folyamodva tudta a testvéreit kémfeladatokkal megbízva útnak indítani Európa négy égtája felé. Hasonló példákkal találkozunk a kapudán pasák, vagyis az oszmán haditengerészet főparancsnokainak esetében is. A calabriai keresztény családba született, majd később iszlám hitre tért híres flottaparancsnok, Uludzs Ali személyes kapcsolatai mind a Habsburg, mind az oszmán hírszerzés szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírtak. A tapasztalt tengerész 1570-ben annak érdekében, hogy kifürkéssze a keresztény flotta tartózkodási helyét, korábban az Adriai-tengeren vele együtt felderítéseket végző avlónai aszabok agáját, Kara Hodzsát küldte Szicíliába. A neves kalóz előbb egy éjszaka a Messina kikötőjében lehorgonyzott hajóhad közepébe merészkedve titokban felderítette az ellenség hajóinak számát,

majd az embereivel Calabriában partra szállva Uludzs Ali egyik rokonától szerzett értesülést a keresztény flotta rövid időn belül várható kihajózásáról. Uludzs Ali ismerősei nem kerülték el a Habsburg hírszerzés figyelmét sem. Az egykori alattvalóik visszahódítására irányuló számtalan kísérleteik egyike során a Habsburg vezetők arra az elhatározásra jutottak, hogy Uludzs Ali valamelyik rokonát bízzák meg a hírneves tengerésszel való alkudozás nem könnyű feladatával. Ám erre mégsem kerülhetett sor; a szóba jöhető rokonok ugyanis vagy túl fiatalok voltak ahhoz, hogy a kapudán pasát ismerjék, vagy túl korosak ahhoz, hogy a hosszú út megtételére vállalkozzanak. Ezért végül az a döntés született, hogy Uludzs Ali gyermekkori barátját és egykori szolgáját, Giovanni Battista Ganzugát küldik az oszmán tengernagyhoz követségbe. Ganzuga a váltságdíjak összegyűjtésével fogolykiváltásra fogadalmat tett mercedáriusok rendjének szerzetesi öltözékét magára öltve utazott el, hogy rávegye egykori urát, térjen vissza elhagyott keresztény hitéhez, és adja át Algírt a Habsburgoknak, cserébe megkapja a márki vagy a grófi méltóságot, továbbá egy 12 000 dukát jövedelmet biztosító birtokot is felajánlanak neki. Ahogyan azt egy korábbi tanulmányomban már kifejtettem, Uludzs Ali sem ekkor, sem máskor nem hajlott a számos hasonló ajánlatba burkolt megvesztegetésre és árulásra, élete végéig hű szolgája maradt az oszmánoknak.

A kalózvilágból érkezett másik *kapudan-i derjá*, Uludzs Hasan pasa flottaparancsnok nem vonakodott a saját unokatestvérét, Livio Celestét titkos ügynökként alkalmazni. Livio azonban botcsinálta kémnek bizonyult, ugyanis Marseille-ben, Máltán és Nápolyban összesen három alkalommal is leleplezték. Szerencsés módon minden alkalommal sikerült kimásznia a csávából, ehhez azonban nemegyszer arra volt szükség, hogy Uludzs Hasan pasa felemelje érte a szavát és szörnyű fenyegetésekkel árassza el a fogva tartóit. Az 1590-es

esztendőben például, amikor harmadik alkalommal elfogták, Hasan pasa azzal fenyegetőzött, hogy ha Liviónak bármilyen bántódása esik, elevenen fogja megsütni az összes spanyol és nápolyi személyt, aki csak a keze ügyébe kerül. Úgy tűnik, hogy a nápolyi alkirály, Juan de Zúñiga komolyan vette a szavait; Livio visszatérhetett Algírba, majd halálát követően a megmentője, Hasan pasa türbéjébe temették.

7. kép • Arab betűkkel íródott európai kémlevél: AGS, E 486, 1562. november 9.

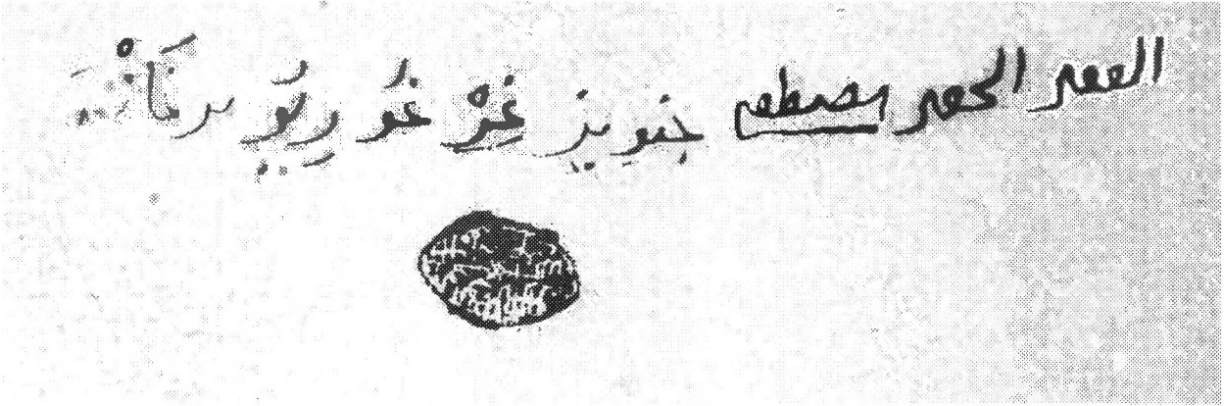
A levelet a Konstantinápolyban a Habsburg hírszerzésnek dolgozó genovai Simon Massa írta II. Fülöp spanyol királynak. A levél oszmán-török nyelven írt kifejezésekkel kezdődik („Kívánom, hogy az én boldogságos, nagyságos szultánom fenséges tudomására jusson: fenséges szultánom szolgálója vagyok”), majd továbbra is arab betűkkel, ám spanyol nyelven folytatódik. A levél alján olvasható az aláírás: *Servertor [servitor] de Vostra Aitesa Simon Massa, Genova*.

Egy további példa e kém-történetekre a genovai származású áttért, Csigalazáde Juszuf Szinán pasa története. Amikor 1561-ben apjával, az ismert kalózzal, Visconte Cicalával együtt az oszmán kalózok fogságába esik, mindössze tizenhét éves. Később Tripoli beglerbégje, Turgut reisz a Scipione nevű fiút Isztambulba küldi Nagy Szulejmán szultánnak ajándékba. Scipione, aki egy csapásra a szultánok kedvencévé válik, az

isztambuli elit palotaiskolában, az Enderunban részesül alapos oktatásban. Villámgyors felemelkedése során számtalan fontos tisztsége közül az egyik a főadmirális poszt, a *kapudan-i derjá* rendfokozat volt. (Az oszmán forrásokban csak Cıǧalazade néven említett pasa emléke Isztambul egyik híres kerületének, Caǧaloǧlunak a nevében napjainkban is tovább él.) Amikor az apja hivatásának számító kalózmesterségben szerzett tapasztalatára való tekintettel kinevezik az oszmán flotta élére, nem mulasztja el öccsét, Carlo Cicalát is maga mellé venni. Szicíliában, ahová a 16. század elején költözött a genovai család, a Habsburgok szolgálatában álló Carlónak hivatalos engedélyt kellett kérnie az illetékesektől a fivéréhez történő utazáshoz. Az engedély megszerzése érdekében a kémkedés mellett vállalnia kellett azt is, hogy a bátyját meggyőzi, térjen vissza a keresztény hithez, és az oszmán flottával együtt álljon át a másik oldalra harcolni. Carlo végül a várt engedély birtokában 1593-ban Isztambulba érkezett, hogy találkozzon a családjával – a későbbiekben még számtalan alkalommal teszi meg ezt az utat Szicília és Isztambul között ingázva. A Cicala család izgalmas és bonyolult történetét félretéve legyen itt elég arra utalni, hogy a kémkedés végett oszmán földre érkezett és rendszeresen jelentéseket hazaküldő Carlo idővel maga is oszmán kémmé vált. A velencei hírszerzés jelentése szerint Carlo oldalán egy Ambrosio Benedetti nevű hadmérnökkel (*professor di cose militari*) Korfu szigetén is látogatást tett. Benedetti gyorsan elkészítette és legott Isztambulba küldte az Adriai-tenger kulcsfontosságú pozícióban lévő, stratégiai jelentőségű szigeten található velencei erődítmény alaprajzát. Egy év elteltével a szicíliai alkirály és Maqueda hercege, Bernardino de Cárdenas úgy döntött, hogy a szüntelenül Isztambul és Szicília között cirkáló Carlo ezentúl nemkívánatos személy Szicíliában; az alkirály véleménye szerint minél messzebb van ez a haszontalan

ember (*vanissimo*) a szigettől, annál kevesebb információ jut el az oszmánokhoz az ott történő dolgokról.

A renegátokat és a keresztényeket habozás nélkül kémkedésre használó oszmán hírszerzés esetenként egyházi személyek alkalmazásától sem riadt vissza. A forrásokban például a „Heraclea püspökének” nevezett személy alkalmasint a Szaloniki metropolita, egy Macharios Chiensis nevű ortodox pap lehetett, aki a reformáció színre lépését követően a katolikus egyház megreformálását létrehozó tridenti zsinatra érkezett volna, csak hogy amikor a katolikus vallás nyílt elfogadását és a pápának való feltétlen engedelmességet kérték rajta számon, jobbnak látta lemondani a részvételt. Időközben a Habsburgokkal is kapcsolatra lépő metropolita egy tucatnyi nehezen kivitelezhető, fedett művelet végrehajtásának ötletével állt elő. Macharios véleménye szerint a Habsburgoknak fel kellene venniük a kapcsolatot Szelim trónörökössel, akiről úgy tartják, hogy a testvérével, Musztafával folytatott trónharcban vesztesre áll. Mindazok, szólt az érvelés, akik Szinán pasa oszmán flottaparancsnokhoz hasonlóan tartanak Musztafa trónra lépésétől, nem késlekednek majd csatlakozni a szövetséghez. Az oszmánok között ily módon vizályt szító Habsburgok pedig könnyűszerrel elfoglalhatják majd a Balkánt. Macharios atya ezenkívül azt is állította, hogy képes kapcsolatba lépni Rüszttemmel és Szinánnal, sőt az V. Károly német-római császár és I. Tahmásp perzsa sah közötti szövetség megkötése érdekében tárgyalásokat tudna kezdeményezni. Csak jóval később derült fény a mindezen délibábos tervek mögött meghúzódó rideg valóságra: a metropolita az oszmánok szolgálatában állt. Kétségtelen, hogy az általa felvetett tervekhez hasonlóan a tridenti zsinaton való részvételi szándéka sem volt egyéb jól kigondolt ürügynél ahhoz, hogy feltűnésmentesen utazhasson.

8. kép • Oszmánli nyelvű aláírás: AGS, E 486,1562. október 29.

A Konstantinápolyban tevékenykedő Habsburg ügynök, Gregorio Bregante arab betűs aláírása: „Gyenge, értéktelen szolgája, Mustafa Genova Girgor Bregante.”

Évekkel később, 1574-ben a Habsburg hatóságok kémkedés vádjával letartóztattak és Rómába küldtek egy raguzai püspököt. Az ellene felhozott vád szerint a Puglia partjait és a környező városokat szemmel tartó püspök folyamatosan információkkal látta el Isztambult.

Olykor az is előfordult, hogy a zavartalan közlekedés érdekében a kémek egyházi öltözéket öltöttek magukra. Egy esetben a Nápolyi-öbölben található Procida szigeténél horgonyzó oszmán flottához egy öt evezősoros, könnyű kis fregatt siklott át a vízen: a Szinán pasa flottaparancsnokkal való találkozára két francia kém érkezett, akik keresztény szerzetesi öltözékben léptek a fedélzetre. A találkozó végeztével a franciák újra tengerészruhába bújtak.

Kétségtelen, hogy a külföldi országokban történő akadálymentes mozgás szempontjából a legideálisabb szakma a kereskedői mesterség volt. A későbbiekben, a harmadik fejezetben is szó esik majd arról, hogy a keresztény országokból hazatérő oszmán kereskedők szívesen osztották meg tapasztalataikat a hatóságokkal, a Habsburg alattvalók pedig magától értetődően hasonlóképpen jártak el. Ezek a kalmárok a piacokon, a kikötőkben, a minden rendű és rangú embert

felvonultató fogadóknban és tavernákban hegyezték a fülüket az ott elhangzó szóbeszédre, saját szemükkel győződhettek meg a katonai előkészületekről, sőt az idegen városokban kötött ismeretségeik jóvoltából bizonyos bennfentes értesülésekre is szert tehettek. Ugyanakkor a bizalmas információkhoz való hozzáférés módja és lehetősége az adott kereskedelmi tevékenység minőségének függvényében változott. A hírszerzés szempontjából a rabkereskedelem különösen alkalmas tevékenységnek bizonyult. Most ennek a képviselőire vessünk közelebbről is pillantást.

A rabszolgaság a mediterráneumi tengerészeti tevékenység és gazdaság nélkülözhetetlen alkotóeleme volt. Bár korántsem volt olyan kiterjedt mértékű, mint például az amerikai ültetvényes rabszolgaság, azért a Földközi-tenger térségében a rabszolgákat széles körben alkalmazták mind a gályákon evezősnek, mind pedig a házakban, boltokban és műhelyekben különféle munkakörökben. Az ellenséges hajó által a más vallásúak köréből ejtett foglyokat a piacokon adták el rabszolgának, és csak váltságdíj fejében vagy cserével szabadulhattak. A váltságdíj- vagy a csereügyletekre szakosodott kereskedők a munkájuk során minden rendű és rangú személlyel érintkezésbe léptek a Földközi-tenger mindkét oldalán, mikor az alkudozások zajlottak. Mivel viszonylag könnyen tudtak a gazdag és befolyásos emberek közelébe férkőzni, ezek a kereskedők ideális kémjelölteknek bizonyultak.

Olykor nem volt egyértelmű, hogy valaki kém-e vagy rabkereskedő. Sok esetben azonban a két tevékenység átfedte egymást. Szép példa erre Ali Moro története. A *lingua francát* (a Földközi-tenger majdnem egész térségében használt keveréknyelvet) kiválóan beszélő Ali eredetileg Konstantinápolyban a keresztény államok képviselőjeként foglalkozott fogolykiváltással (*scuotter et barattar schiavi*), ami lehetővé tette számára, hogy mindenhová bejuthasson.

Birtokában volt a nápolyi alkirály, a toszkánai nagyherceg, továbbá a kalóztevékenységet is folytató Szent János Ispotályos Lovagrend, azaz a máltai lovagok nagymestere által adományozott menlevélnek (*salvus conductus*). Csakhogy Lorenzo Bernardo velencei követ szerint Ali egyszersmind oszmán kém volt, „hiszen török”. Itt nyilvánvalóan arra gondolhatott, hogy Ali muszlim, mert a Moro családnév spanyolországi muszlim származásra utal. A keresztény ruházatot (*veste alla franca*) viselő Ali a részére kibocsátott menlevelek birtokában kedvére utazgathatott Itália-szerte. A Bernardónak adott tájékoztatás értelmében előbb Nápolyba, majd sorjában Máltára, Firenzébe és Velencére készült utazni, hogy ott foglyokat válthasson ki. Az éber követ figyelmét azonban nem sikerült kijátszania; tüstént megsejtette, hogy Ali Moro a foglyok kiváltásának ürügyén az oszmán hírszerzés szempontjából stratégiaileg legjelentősebb helyszíneket készül végigjárni, sőt már az Uludzs Ali oszmán főadmirálissal folytatott elmélyült társalgása is felébresztette gyanakvását. Mivel Moro egyúttal a hivatalos tevékenységét is űzte, ezért nem illik rá maradéktalanul a kém vagy rabkereskedő fogalma. Azon a divánülésen például, amin Uludzs Ali meghívására vett részt, a Máltán fogva tartott hajóskapitányok csere útján való kiszabadításával kapcsolatos teendőkről esett szó. S bár Ali Moro csak a következő márciusra ígérte a visszatérését, Bernardo mindvégig gyanakodott rá, ezért nem mulasztotta el Velencének megadni a pontos személyleírását. Eszerint kémünk kreol bőrű, közepes termetű, gyér szakállú férfi volt, akit élénk, figyelmes tekintet jellemzett.

Az oszmán kémek működési területe is meghatározó jelentőségű volt; nemcsak olyan közeli városokban tűntek fel, mint Róma, Nápoly, Messina és Bécs, de az akkortájt távoli vidéknek számító Franciaország, Spanyolország és Németalföld területén is gyűjtötték az értesüléseket. Egyes kémek

rátermettsége és ügyessége még ma is elismerésre méltó: könnyedén léptek át a kulturális, vallási és földrajzi határokon, és a kor legtitkosabb információihoz fértek hozzá. Olykor egyetlen dokumentum is elegendő ahhoz, hogy egy kiterjedt kémhálózat képe rajzolódjon ki: két Isztambulban tartózkodó Habsburg ügynök vallomása szerint számos Habsburg városban található isztambuli kémek. A Nápolyban nyüzsgő számtalan oszmán kém között volt egy Uludzs Alinak dolgozó valenciai spanyol muszlim is, akinek mind az oszmán szerájba, mind a keresztény várba szabad bejárása volt. Egy másik ismert ügynök Antoine Perrenot de Granvelle bíboros és alkirály Spanyolországból kapott összes értesülését továbbította Isztambulnak. A tuniszi La Goletta kikötői erődjének ostromakor Juan Çanoguera titkos tárgyalásokat folytatott az oszmánokkal, ami nem maradhatott büntetlenül. Az ostrom végén oszmán fogságba került nápolyi nemes, Cesar Carafa II. Szelim szultán egyik kegyencének, József Nászinak (bővebben lásd a negyedik fejezetben) volt az egyik ügynöke. A Habsburgok ellen lázadó Salerno hercegéhez történt átállása miatt Nápolyból száműzött Carafának semmilyen bántódása nem esett azután, hogy Isztambulba vitték. Sőt, szabadulását követően még Raguzába is elutazhatott. Mindez csalhatatlan jele annak, hogy kém volt. Az Algír és Madrid közötti, Uludzs Ali kereszténységhez való visszatérítése körül forgó titkos tárgyalásokat vezető Andrea Gasparo Corso egyúttal Konstantinápolyba is küldött információkat. A nápolyi Pinatello családból származó, Murád aga nevű, iszlámra áttért személy szintén az oszmánoknak dolgozott. Mindezen esetek közül a legveszélyesebb tevékenységet a Habsburgok által az 1560-as évek óta pénzelt isztambuli hírszerzési hálózat főnökeként ismert Aurelio Santa Croce és testvére, Giovanni Antonio végezték, akikről kiderült, hogy kettős ügynökként az oszmánoknak is jelentettek. Érdeemes felfigyelni arra, hogy

csupán egyetlen történeti forrás feltárásakor a fentebb leírtak szerint máris tucatnyi kém neve bukkan elő.

9. kép • Kém portéja a barokk korszak egyik legjelentősebb jelképszótárából (Cesare Ripa, *Iconologia di Cesare Ripa Perugino*. Venezia: Christoforo Tomasini, 1645)

Jóllehet a túlzásaival és hamis jelentéseivel szerzett magának kétes hírnevet, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a raguzai szélhámos, Luis de Portillo azon állítását, mely szerint a keresztény flotta előkészületeinek és pontos céljának kifürkészése érdekében az oszmán hajók harminc kémeket tettek partra Nápolyban és Szicília szigetén. Bár a kor körülményeinek ismeretében ez a szám némileg túlzónak tűnhet, azért nem egészen elképzelhetetlen. Aurelio Santa Croce állítása szerint például 1569-ben Isztambulban száztizenkét Habsburg ügynök működött. Hasonlóképpen az oszmánok nem haboztak ugyanarra a feladatra négy kémeket (egy vörösés bőrű firenzeit, egy fekete hajú, hajlott korú nápolyit és két genovait, köztük egy vörös szakállút) szalasztani Nápolyba. Annak érdekében, hogy megértsük, az oszmán hírszerzés tagjai milyen módszerekkel gyűjtöttek információt, vessünk egy pillantást közelebbről az európai levéltárakban fellelhető kém-történetek közül néhányra.

E történetek kiválasztásakor a főbb szempontokat nem kizárólag az jelentette számomra, hogy az elbeszélések részletesek és érdekfeszítőek legyenek. E kémtörténetek alkalmasak arra, hogy az újkori Mediterráneumot átszövő hírszerzési műveletek különböző típusaira és a levéltári források eltérő formai és tartalmi jellegzetességeire is rávilágítsanak. Egyes történetek inkább az információszerezésre fókuszálnak, míg mások olyan fedett műveletekre szolgáltatnak példákat, mint a merényletek, az agitáció és a megvesztegetés. Némely történetek egy-egy kém tevékenységéről adnak átfogó képet, míg mások egy nyomozási folyamatra emlékeztető módon szövik-gombolyítják a cselekmény fonalát, bepillantást engedve ezzel az olvasónak a történelmi munka műhelytitkaiba is.

MARXESEN LENER

Szokollu Mehmed pasa nagyvezír erdélyi kéme, Marxesen Lener történetéről viszonylagos rövidsége ellenére is érdemes megemlékezni. Lener Erdély Kronstadt, azaz mai nevén Brassó nevű városában született, majd az iszlámra való áttérését követően fölvette a Mahmud vagy Ahmed nevet, és még egy házasságot is kötött Isztambulban.

Renegát kémünk, akinek a múltjáról mindössze ennyi ismerettel bírunk, nemsokára sikeresen tető alá hozott egy találkozót II. Miksa német-római császárral, akitől ráadásképp tetemes mennyiségű pénzt sikerült kicsalni. Nem tudjuk, hogy milyen áltevékenységekkel sikerült megtévesztenie az uralkodót, mindenesetre az alábbi történeteket végigolvasva általános képet alkothatunk a módszereiről.

Röviddel az Isztambulba való visszatérését követően Lener Nápoly felé vette az irányt. A célja az volt, hogy az iszlám vallás

elhagyásának ürügyén az alkirály kíséretének a tagjává váljon (*asentar en casa del Virey*), majd az ott látott dolgokról folyamatosan tájékoztassa oszmán feletteseit. Innen azután Rómába és Velencébe, majd Spanyolországba tervezett továbbutazni.

Egy isztambuli jelentés szerint a negyvenes éveiben járó, fekete szakállas Lener bor- és szerencsejáték-függő volt. Meglehet, hogy bőbeszédű (*parlerò*) volt, ám minden bizonnyal a tehetséges társalgók közé tartozott. A németen kívül beszélt még magyarul, oláhul, velenceiül és kielégítő fokon törökül is. Ez a kevés információ is elegendő ahhoz, hogy kitűnjön, Lener teljesen beleillett a kor jellegzetes kémprofiljába. S ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a tavernákban és fogadóknál a különböző nemzetiségű személyekkel beszélgetésekbe bonyolódó, sokat utazó kémünk még II. Miksát is könnyűszerrel lépre csalta, akkor egy igencsak meggyőző modorú szélhámos képe kezd kirajzolódni.

E tapasztalt és szofisztikált ügynököt 1575-ben Nápolyban Ximenez Ortiz *alcalde*, azaz polgármester kémkedés vádjával őrizetbe veszi. A különösen Lener kirívó nyelvtudására gyanakvó Ortiz személyesen hallgatja ki a foglyot, majd amikor hazugságon éri, letartóztatja. Lenernek ezek után nyoma veszik a levéltári forrásokban, így további sorsa sajnos homályban marad előttünk.

EGY CSALÓ LANGUEDOCBÓL: DE LA FAGE BÁRÓ

Languedoc egyik neves családjából származott a magát de la Fage bárónak kiadó szélhámos, aki ugyancsak figyelemre méltó kalandokat élt meg Itáliában, ahová azért utazott, hogy kémkedjen az oszmánoknak. Ez a csavaros eszű renegát, aki egyúttal I. Erzsébet angol királynőnek is szállította a híreket, a

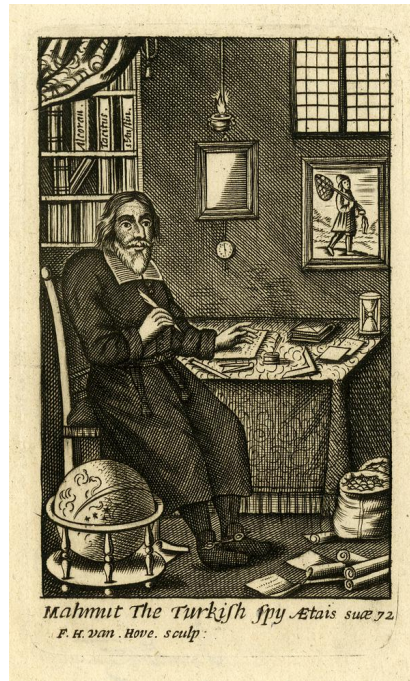
keresztény hitre való visszatérés ürügyén ment Itáliába, ahol minden bizonnyal jóval többre vállalkozott, mint ami az oszmánoknak való információgyűjtést jelenti. Firenzében a toszkánai nagyherceggel és a francia követtel is közeli kapcsolatba került, akik a bárót kiemelt figyelmükben részesítették. Jobb híján csak találgatni tudjuk, hogy mivel viszonzhatta ezt a figyelmet.

Firenze után a kereszténység fővárosába, Rómába utazott, ahol találkozott IX. Ince pápával és bíborosaival. E megbeszélés során tett említést arról, hogy számos magas rangú oszmán renegát szeretne visszatérni az igaz hit kebelére. Példaként hozta fel Eğriboz szandzsákbégjét, aki szerinte meggyőzhető volna arról, hogy átálljon a másik oldalra, és a szandzsák várát átjátssza a Habsburgok kezére. Hasonlóképpen, számos keresztény születésű oszmán hajóskapitányról van tudomása, akik temérdek gálya fölött rendelkeznek, melyeket mind meg lehetne szerezni. Persze ehhez meg kellene oldani az erszény száját... Úgy tűnik, hogy a báró sikeresen elhitette a pápával és a bíborosokkal ezeket a hagymázás terveket, melyekhez hasonlókat egyébként nem kevés számban találni a levéltári forrásokban. Sikere gátlástalan elbizakodottsággal töltötte el. Isztambulba való visszatérésekor a pápa parancsára Lucio Sanseverino bíboros által saját kezűleg aláírt pátens és menlevél birtokában nem vonakodott nyíltan tréfát űzni a katolikus világ legmagasabb rangú képviselőiből. Itt jegyezzük meg, hogy nem de la Fage volt az egyetlen oszmán kém, akinek ilyesféle fedett művelet keretében sikerült a pápa színe elé kerülnie. Bár érdemes fenntartással kezelni a jelentéseit, Luis de Portillo 1573-ban egy görög származású oszmán kémről tesz említést, aki találkozott XIII. Gergely pápával és két bíborosával. Portillo elbeszélése szerint a renegát kém olyan túlzó kijelentésekbe is bocsátkozott, mint hogy Nápolyban összesen tizenhat alkalommal találkozott Don Juannel.

Miután Rómában bevégezte a dolgát, de la Fage következő állomása Velence volt. Itt sem maradt sokáig tétlen, hamarosan a Habsburg követnél kopogtatott pénzért. Csakhogy Francisco de Vera, aki egyébként rokonszenvvel viseltetett a kémek iránt, ezúttal rögtön megsejtette, hogy miféle szerzettel áll szemben, és habozás nélkül kiadta de la Fage útját. A languedoci kém azonban tovább folytatta mesterkedését, melynek során négy keresztényt, köztük egy spanyolt, egy magas rangú francia arisztokratát, továbbá két olasz fiatalot győzött meg arról, hogy tartsanak vele a hazaút során a Földközi-tenger keleti medencéjébe, hogy ő, úgymond, megmutassa nekik az oszmán tartományokat. A ravasz diplomata, Francisco de Vera azonban megneszelte a veszélyt, és közbelépett. Felhívta rá a fiatalok figyelmét, hogy a nevezett szélhámos vagy rabszolgának adná el, vagy erőszakkal iszlamizálná őket, így végül sikerült megghiúsítania az utazást. Az a tény, hogy a spanyol követ még tíz évvel később, 1602-ben a Madridba való visszatérését követően is emlékezett erre az eseményre, ékes bizonyítéka annak, hogy az efféle különös karakterek a 16. században sem merültek olyan könnyen feledésbe.

De la Fage a visszatérésekor egy tucatnyi szélhámosságba bonyolódott, sőt az adriai partoknál elnyúló Kotori-öbölbe tartó hajó egyik utasaként a kapitányt sem restellte törbe csalni. Azzal az ürüggyel, hogy lóvásárlás céljából utazik Dalmáciába, mintegy négyszázötven aranytallért csalt ki a kapitányból, valamint a forrásokban pontosan meg nem jelölt mértékű egyéb vagyont. Talán mondani sem kell, hogy a jóhiszemű hajós soha többé nem látta viszont a pénzét, és tönkrement. Egy másik személy, akinek a báró a vagyona elkoboztatása révén jelentős pénzügyi kárt okozott, az 1590-es évek Isztambuljának egyik legaktívabb kéme, Marc' Antonio Stanga velencei kalmár volt. Stanga kétszáz dukát aranypenzt volt kénytelen kicsengetni azért, hogy a vagyonához hozzáférhessen.

Úgy tűnik, hogy az utazásai során minden helyszínt gondosan megfigyelő de la Fage báró hírszerzői tevékenysége meghozta gyümölcsét. Visszatértekor számos besúgót és kémeket adott kézre. Noha a marrano kémfőnök, David Passi és jobbkeze, Guillermo de Saboya nagy befolyásra tettek szert Isztambulban, és az oszmánok szolgálatában állva végezték hírszerzői és diplomáciai tevékenységüket, mégis titkos kapcsolatra léptek a Habsburgokkal. Akárcsak ők, a Habsburgok isztambuli hírszerzési hálózatának egyik prominens tagja, a mallorcai Juan Sequi és a renegát besúgó, Ramazan Reis is de la Fage vádjai nyomán kerültek börtönbe. Ramazan és de Saboya a kínzások ellenére sem ismerték el a vádakát. Saboya nem sokkal később meghalt a börtönben; a sors iróniája, hogy hamarosan de la Fage is követte őt az árnyékvilágba. Konstantinápoly hírszerzési világának ezt a különös fényű csillagát sajnálatos módon 1592 őszén elragadta a pestis, és alig másfél hónappal Saboya halálát követően immár ő is a túlvilág melegéből szemlélte a közelgő telet.

10. kép • Mahmud török kém 72 évesen

*(Letters Writ by a Turkish Spy who Lived Five and Forty Years, Undiscover'd, at Paris.
5. kiadás, London: H. Rodes, 1702, 7. kötet, belső címlap).*

A genovai Giovanni Antonio Marana az általa írt és közel egy időben Itáliában, Franciaországban és Angliában is kiadott nyolckötetes művében a XIV. Lajos udvarában élő, Mahmud nevű török kém Isztambulba küldött leveleinek ürügyén adja közre tünődéseit politikáról, társadalomról, vallásról és kultúráról. E számos kiadást megért, roppant népszerű mű fontos szereppel bírt Európában a török kémekről elterjedt imázs kialakulásában.

AVLONÁBÓL A PIAZZA GIUDEÁRA: JERONIMO AMIQUI ÉS BARÁTAI

Emlékezhetünk rá: az Európába küldött oszmán kémek döntő többsége renegát volt. Elfogásukkor az eretnecség súlyos

vádjával kellett szembenézniük, vagyis azzal, hogy az igaz hit elhagyása miatt az inkvizíció elé kerülhetnek. Klasszikussá vált művükben Bartolomé és Lucile Bennassar érzékletesen mutatják be, hogy „Allah keresztényei” miféle cselekhez voltak kénytelenek folyamodni, hogy eltitkolják múltjukat; az inkvizíció markából való menekvésük érdekében gyakran vallották azt, hogy muszlimnak születtek, és soha nem is voltak keresztények. Így próbáltak az istentagadókat és az eretnekeket elítélő, azaz nem a hitetlennek tartott muszlimok, hanem az eltévelyedett keresztények fölött bíraskodó inkvizíció hatáskörén kívül kerülni. Más lapra tartoznak azok a megpróbáltatások, amelyeket a megkeresztelt spanyolországi muszlimok, vagyis a moriszkók szenvedtek el az inkvizíciótól. Bármilyen hűségesen is őrizték titokban iszlám hitüket, a spanyolországi muszlimok a kényszerből véghezvitt megkeresztelkedésüket követően technikai értelemben mégiscsak kereszténnyé váltak. Így az iszlámhoz való visszatérésükkor hitehagyó keresztényként az inkvizíció elé kerültek.

Valláscseréjének eltitkolásával az inkvizíció kijátszását megkísérlő oszmán kémek egyike az 1552-ben elfogott és vallatásnak alávetett Jeronimo Amiqui volt. A Zaragozából származó spanyol kém azt állította, hogy szándéka szerint Itáliába indult útnak, csak hogy Nizza közelében Ville-franche-sur-Mernél kalózok fogságába esett, akik erőszakkal Avlonába hurcolták. Több mint egy év elteltével elhunyt gazdájának a fivére Szalonikibe vitte. Ott négy évig tartózkodott. A történetben idáig semmi különös nincsen, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy az oszmán flotta az 1550-es, 1552-es, 1553-as, 1554-es és 1558-as években egészen a Tírrén- és a Baleár-tengerig nyomult előre, és ugyanebben az időszakban az oszmán kalózok nem csekély rémületet keltettek portyázásukkal a Földközi-tenger nyugati medencéjében. Az

Adriai-tengeren tevékenykedő korzárók központja Avlona volt, így semmi szokatlan nem volt abban, hogy egy foglyul ejtett rabot ide hozzanak.

Csak hogy a vallatók következő kérdésére adott válaszával Jeronimo igencsak nehéz helyzetbe sodorta magát. A körülményekre és a kereszténységből való kitérésre adott igenlő válasza a személyét érintő gyanakvást csak tovább fokozta. A hasonló helyzetbe került többi renegáthoz hasonlóan azzal igyekezett magyarázni a helyzetét, hogy az iszlám felvételével csupán a saját szökését próbálta megkönnyíteni, de a vallatószék már torkig volt a hasonló történetekkel.

Jeronimo kalandjainak elmesélését azzal folytatta, hogy a Szalonikiból való sikeres szökése után az Adriai-tenger Leş nevű kikötőjébe érkezett. Itt megismerkedett egy Trifone nevezetű keresztény gabonakereskedővel, aki titokban a hajójára vette és elvitte az Adria egyik velencei kikötővárosába, Ulcinjba. Csak hogy az itt élő népes török kolónia miatt attól való félelmében, hogy felismerik, továbbvándorolt Raguzába, ahol a szerzetesek jóvoltából felkerült egy hajóra, amely a Nápolyi Királyságban található Barletta városába vitte. Itt megismerkedett egy spanyol katonával, aki miután megtudta, hogy fogságból menekült, legott a gondjaiba vette és három napon át a vendégszeretetében részesítette. Barlettából azután továbbállt Nápolyba, ahol mindössze egy napot töltött, majd északnak, Santa Maria del Orito felé vette az irányt. Itt azonban Gaeta kikötőjében a körülményének felfedezésekor letartóztatták.

Nem találták meggyőzőnek Jeronimo vallomását, ezért a kihallgatás folytatásaként elrendelték a kínzás alkalmazását. A 16. században a mértékletes és maradandó károsodást nem okozó kínvallatás afféle „súlyosbított kihallgatásként” volt elfogadott, amit meghatározott szabályok mentén jogszerűen, széles körben alkalmaztak. A kínvallatáson, amelyen Gaeta

parancsnoka, Altamira Kontu is személyesen részt vett, a hátrakötözött kezeinél fogva (az ún. *csigázás* módszerével) fölemelt Jeronimo bevallotta, hogy valójában spanyolországi muszlim, aki a saját akaratából tért vissza az iszlám valláshoz és az Oszmán Birodalomba. Csakhogy a muszlim hit nem bizonyult kielégítőnek a számára, ezért erős vágyódás fogta el, hogy visszatérjen a keresztény földekre.

A vallatók azonban mesterei voltak a hivatásuknak. Jeronimót újból a levegőbe emelve immár a maradék ellenállását is megtörték. Az eloldozásáért könyörgő kém töredelmesen bevallotta, hogy az oszmánoknak szállít híreket, és hogy Avlona szandzsákbégje, Szulejmán pasa bízta meg azzal, hogy derítse fel, mennyi katona és ágyú található a Puglia, Nápoly és Gaeta környéki erődökben. Avlonában a kémnek rendes fizetséget ígérő szandzsákbég az útiköltségekre mindössze tíz dukátot adott. Vele együtt még két titkos ágens indult útnak. Jeronimo nem vonakodott a cimboráiról a szükséges személyleírást megadni az elfogásuk érdekében; a farkastörvények uralta kémtevékenységnek nem erős oldala az összetartás. A fennmaradt leírás szerint Francesco Aragones, akinek a muszlim neve Muhammed volt, Jeronimónál valamivel magasabb termetű, cingár és gyér szakállú férfi volt, míg Miguel Mançebo, azaz Ali esetében csupán annyi tudható, hogy szintén ritkás szakállat viselt.

A három kém egy brigantin típusú hajóval előbb Raguzába ment, majd innen egy kereskedőhajó fedélzetén Barletta városába utaztak. Itt egy időre szétváltak az útjaik, hogy terveik szerint Rómában aztán újra találkozzanak. Jeronimo két napot szánt arra, hogy Barletta erődjét széltében-hosszában alaposan feltérképezze, melynek során arra a felfedezésre jutott, hogy Portillo százados parancsnoksága alatt mindössze százötven katona és meglehetősen csekély számú ágyú található az erődben. Innen továbbment Nápolyba, ahol csak egy napig

időzött, míg végül Gaeta kikötőjében elfogták. Nincs tudomása arról, hogy a másik két társa hol tartózkodik, csupán abban egyeztek meg, hogy a római Piazza Giudeán találkoznak. Rómából Anconába vezetett volna tovább az útjuk, ahonnan egy Muhammed nevű török kereskedő hajóján tértek volna vissza Herceg Noviba, hogy Szulejmán pasának átadják a jelentéseiket. Nem nehéz kitalálni, hogy Jeronimónak ki kellett hagynia a megbeszélrt római találkozórt. Csak remélhetjük, hogy a társai sikerebben teljesítették küldetésüket.

CANDIAI CONSTANTINO/MUHAMMED ÉS JANICSÁR AHMED

Újfént Dél-Itáliában történt, hogy feladata teljesítése közben fűleltek le egy oszmánoknak kémkedő, Constantino nevezetű renegátot. A görög származású Constantino a velencei fennhatóságú Kréta szigetének Candia³ nevű városában született, majd a muszlim hitre való áttérésekor felvette a Muhammed/Mehmed nevet. Az észak-afrikai kalózkikötőkben csak úgy hemzsegték a hozzá hasonló renegátok. Ha a dolgok mélyére nézünk, azt találjuk, hogy a szakirodalomban előszeretettel az „igaz hit”, vagyis az iszlám védelmében küzdő hitharcosokként ábrázolt oszmán kalózok döntő hányadát keresztény születésű, majd különböző okokból muszlimmá lett haszonlesők alkották. Constantino is róluk vett példát. A muszlim hitre újonnan áttértek közül egyébként szembetűnően sokan választották Mohamed próféta vagy családtagjai nevét.

A hírneves oszmán kalóz és Tripoli beglerbégje, Turgut reisz 1561–1562 telén Constantinót és egy Ahmed (Ayamet) nevezetű janicsárt küldött felderítő tevékenységgel megbízva Szicíliába. Ahmed azonban nem abba a jól ismert

janicsártípusba tartozott, amelyik a balkáni keresztények közül gyermekadó útján került a központi hadseregbe, hogy ott a fegyveres gyalogosok elitcsapatát erősítse. Az észak-afrikai janicsárok nyugat-anatóliai származású önkéntes muszlimok soraiból kerültek ki, a városokban ők képezték a helyi védőrséget. Az 1519-es esztendőben, amikor Hajreddin Barbarossa elfogadta, hogy Konstantinápoly szolgálatába álljon, engedélyt kapott Szelim szultántól arra, hogy az anatóliai muszlimok soraiból katonákat toborozzon, ily módon pedig egy személyéhez hűséges alakulatot állíthasson fel. Ebben a módszerben is megfigyelhető a szeldzsukoknál bevett katonai rabszolgaság, a *gulám*-rendszer, az egyiptomi *mameluk* és az oszmánoknál elterjedt *devşirme* (gyermekadó) intézménye esetében alkalmazott logika, vagyis hogy olyan katonai egységek létrehozása a cél, melyeknek katonái az eltérő földrajzi vidékekről való származásuk miatt semmilyen kapcsolatban nem állnak a helyi népeccsel, ezért az udvari népet alkotó vezető elithez vagy az uralkodóhoz a végsőkig hűségesek maradnak.

Bár nem volt renegát, Ahmed mégis jól ismerte azt a vidéket, ahová a megbízatása szólt. Korábban, mikor a máltai kalózok, vagyis a johanniták fogságába esett, alkalma nyílt arra, hogy behatóan megismerje Siracusát. Constantino pedig sokat próbált kém volt, az elfogatásakor tett vallomása szerint korábban egy genovai társával együtt egy másik szicíliai város, Trapani területén vett részt felderítő műveletben.

Turgut egy fregattot bocsátott a két kém rendelkezésére. Ezenkívül kilátásba helyezte, hogy amennyiben Constantinónak sikerül bejutnia Siracusába, és megbízható értesüléseket szerez a város erődítményeiről, helyőrségéről és ágyúiról, akkor sikerdíj gyanánt öt keresztény szolga és ezer aranytallérnak megfelelő összeg a várható jutalma. E mellett az összeg mellett nevetségesen eltörpül az a tíz dukát, amit az

avlonai szandzsákbég fizetett a kémjének. Ha tekintetbe vesszük, hogy egy aranytallérnak az értéke az évszázad elején hozzávetőleg 50 akcsénak, a század közepe tájékán pedig 55 akcsénak felelt meg, akkor kitűnik, hogy ez a szám az ötvenszerese volt annak az ezer akcsét kitevő átlagbérnek, amit a század elején az oszmán kémek kaptak. A Habsburgoknak dolgozó ügynökök sem kaptak átlagosan száz-kétszáz aranytallérnál magasabb fizetést; még az 1570-es években aktív isztambuli kémfőnök, Aurelio Santa Croce díjazása sem volt magasabb háromszáz dukátnál, azaz háromszáznegyven aranytallérnál. Ezért tűnik valószínűnek, hogy az ezer tallerra rúgó díjazás csupán Constantino erős túlzása volt, amivel az árulására próbált mentséget szolgáltatni.

Turgut utasításainak értelmében a két kém Siracusában kellett hogy találkozzon egy két hónappal korábban oda küldött Juan nevű göröggel. Juan eredetileg egy Merni reisz nevű kalóznak volt a szolgája, akit gazdája készséggel bocsátott a főnöke, Turgut reisz rendelkezésére, hogy kémkedésre használják.

Az elfogott Constantino elbeszélése szerint a két kém három hónappal korábban indult útnak Szicília felé. A kedvezőtlen időjárás azonban számos alkalommal – a tuniszi partok közelében található Dzserba, Szfaksz, Monasztir és Kelibia kikötőkben – megállásra kényszerítette őket. Amikor útra keltek, hogy áthajózzanak a Szicíliai-szoroson, még egy Turgut által fogolyszerzés céljából küldött brigantin is kísérte őket. Mikor azonban a brigantin hat keresztény foglyot zsákmányolt egy Szicíliából a Pantelleria szigetére tartó kereskedőhajóról, az akció végén legott visszafordult, és a két kémmel a fedélzetén magára hagyta a tengeren hanykolódó fregattot. A Szicília délkeleti csücskében található Passero-foknál a máltai kalózokkal való találkozásuk során a két kém még négy törököt maga mellé véve partra szállt, és az éjszaka leple alatt tette meg

észrevétlenül a mintegy ötven kilométernyi hátralévő utat Siracusáig. Amikor a csapat a városba ért, úgy döntöttek, hogy Constantinót küldik előre. Szerencsétlen választásnak bizonyult, ugyanis alighogy Constantino a városkapuhoz ért, felismerte őt egy valaha Tripoliban rabként tengődő katona, és azonnal elfogták.

Itt jegyezzük meg, hogy az ilyen véletlenszerű találkozások nem voltak különösebben meglepőek. A 16. századi Mediterráneum határait kikötővárosok jelzik; a kémek, kalmárok, katonák, kalózok és rabkereskedők e városok nyüzsgő kikötőiben, fogadóiban és utcáin jártukban-keltükben könnyen egymásba botlottak. Példaként álljon itt a Habsburgok által 1577-ben az oszmán hajóépítő műhely szabotálása végett Isztambulba küldött Martin de Acuña, akit egy Esteban nevű görög juttatott az oszmán hatóság kezére. Az egykor a Habsburgoknak kémkedő Esteban Nápolyból való szökését követően fölvette az iszlámot, és oszmán szolgálatba állt.

Constantino elfogatása jól példázza azt az esetet, amikor a vadászból lesz az üldözött vad: Turgut kéme egy pillanat leforgása alatt a hírszerzés alanyából annak tárgyává lett. A Habsburgok, akik kíváncsiak voltak rá, mi zajlik Észak-Afrikában, és milyen feladattal bízhatták meg a kémeket, rögvest vallatóra fogták Constantinót. Ki volt a megbízója? Vannak-e még további kémek a térségben? Nagy Szulejmán szultán a Földközi-tenger nyugati felébe fogja-e küldeni a flottáját? És ha igen, mi lesz a támadás célpontja? (Ne feledjük, ekkor még csak két éve annak, hogy az oszmán flotta a dzserbai csatában döntő csapást mért a keresztény hajóhadra.) Mennyi gálya horgonyoz Tripoliban?

Constantino nem sokat kéreti magát, azonnal megoldódik a nyelve: Turgut reisz küldte, és további kémek is működnek a térségben. A fentebb említett Juan és a trapani kémműveletben Constantinónak segédkező genovai renegát csupán kettő ezek

közül. E néhány évvel ezelőtt végrehajtott felderítő akció minden bizonnyal felkeltette a Habsburg illetékesek érdeklődését, mert Constantino több részletet is megosztott velük. A kalózok által megejtett – a kor sajátos kifejezésével élve – „zsákmánnyal teljes” sikeres fosztogatást követően az Ali reisz névre hallgató kalóz Constantinót és genovai társát partra tette Trapani kikötőjének közelében. A leleplezéstől tartva keresztény álruhába bújt kémek egy város környéki kertbe osontak, ahol a genovai Constantinót hátrahagyva egyedül ment be a városba. Két óra elteltével egy Trapaniba való oszmán kémrel az oldalán tért vissza, akivel egy ideig elmélyült társalgásba merültek. A beszélgetés végeztével a trapani ismerőst magára hagyó két kém visszatért Ali reisz gályájához, ahol a genovai részletes jelentést tett a főnökének. A Constantino által adott személyleírás szerint a gabonaszállító hajóval Spanyolország felé tartó trapani kém vörös szakállú, harmincöt-negyven év körüli férfi, a felső ajka a fogait is láthatóvá tevő módon elvékonyodott. A Habsburg hírszerzés által végzett nyomozás később igazolta azt, hogy egy hasonló egyén valóban hajóra szállt, sőt kiderült, hogy az oszmán ügynök még a szicíliai alkirály és Medinaceli hercege, Juan de la Cerda embereinek is segédkezett a tuniszi szultántól érkező sólymok hajóra szállításában.

Térjünk most vissza az információkat az ellenséggel nagylelkűen megosztó Constantino személyéhez. Elmondása szerint Dzserba erődjében nyolcvan török, továbbá a szláv renegáthoz, Kaid Musztafához tartozó két galliot állomásozott. Tripoliban összesen kétezer rabszolga volt található, ám ezek többsége a kalózokat kísérte, amikor azok rablóportyákra mentek. A Turguthoz tartozó tizennégy, valamint a helyettesei parancsnoksága alatt álló 6–7 hajóval összesen mintegy 20–21 gályát számláló flotta 1562 tavaszán készült kihajózni a tengerre. Ugyanakkor Turgut azt tervezte, hogy megvárja, amíg az öt hónappal ezelőtt Isztambulba küldött *kethüdája* (segédje)

visszatér. A foglyok, akiket Turgut *kethüdája* vitt a szultánnak, nem csekélyebb jelentőségű személyek voltak, mint a Mediterráneum híres-hírhedt kalóza, Visconte Cicala és fia, Scipione. Az utóbbi, mint már szóltunk róla, később Csigalazáde Juszuf Szinán néven a vezíri, a flottaparancsnoki, sőt negyven nap erejéig a nagyvezíri méltóságig emelkedik.

Constantino ezután a vallatóinak azt állította, hogy a dzserbai vereség óta a Nyugaton rettegve várt oszmán flotta a jövő évben a La Goletta (Halk al-Wádi) nevű tuniszi kikötő ellen fog felvonulni. Ez az információ nem bizonyult igaznak. Az oszmánok ezt a Habsburg erődöt csak 1574-ben támadták meg, és Málta 1565-ös ostromáig nem küldtek újabb hajóhadat a Földközi-tenger nyugati felébe. Constantino vallomása szerint egyébként Tunisz szultánja, III. Ahmed provokálta ki, hogy az oszmán szultán flottát indítson a térségbe.

Sajnos nem tudjuk, mi lett Constantino további sorsa. A kor szokása szerint a foglyul ejtett renegátokat a kihallgatásukat követően gályarabságra ítélték, még a Turgut reiszhez hasonló híres tengerészek is evezősként vonták a gályát miután fogságba estek. A másik lehetőség az, hogy mivel elhagyta az igaz hitét, azaz hitehagyottnak minősült, átadták az inkvizíciónak. Az a körülmény, hogy nem katolikus volt, hanem ortodox, érdemben nem segíthetett Constantinón, mert az inkvizíció vallási felekezetre való tekintet nélkül ítélkezett valamennyi keresztény felett. Az egyetlen dolog, ami megmenthette a görög renegátot, az a sürgető helyzet volt, hogy a Habsburg vezetés állandó evezőshiánnyal küzdött, így minden foglyul ejtett muszlimot rögvest az evezőkhöz ültettek. Amennyiben Constantinót átadták az inkvizíciónak, úgy Palermóba küldték, ahol bűnbánatot kellett tanúsítania az eretneksége miatt, és le kellett rónia a kiszabott büntetését. A hitetleneket a büntetési tételek széles tárháza várta: voltak, akik könnyebb büntetésekkel megúszták, mint amilyen a nyilvános

vezeklés volt a *sanbenito* zsákruhában, azzal a céllal, hogy a közösség meggyőződhessen a vezeklő bűnbánatáról és hogy őszintén esedezik bűnbocsánatért; de ide tartozott még a bűnbánó hitének megújítása a katekizmus olvasása révén, illetve a nyilvánosság előtti önostorozás. Megesett, hogy olyan súlyos ítéleteket is kiszabtak, mint a gályarabság, a börtön vagy akár a halálbüntetés. Az eretnekségükben megátalkodottakat megégették; ám valószínűnek tűnik, hogy ez a sors Constantinót elkerülte. Joggal feltételezhetjük, hogy ez a gyakorlatias eszű, könnyen beszédre bírható ügynök nem kívánt mártírhalált halni az iszlámért. Ez ügyben is a források igazítanak el minket, amelyekből kiderül, hogy a szicíliai inkvizíció mindösszesen öt muszlimot égetett meg, és közülük is négyet nem sokkal a lepantói csata után, 1572-ben a Messina kikötőjében Don Juan részvételével rendezett vallási ünnepség keretében ítélték máglyahalálra.

EGYIK UDVARTÓL A MÁSIK UDVARIG SODRÓDÓ BAJKEVERŐ: SPANYOL MEHMED / LOPE DE LLANOS

Az erősen vitatható hírszerzői képességekkel bíró, ámde felettébb érdekes élettörténetű Lope de Llanos oszmán kémét az 1580-as esztendőben Velencében leplezték le. Nemes ifjúként először apródként (*paje*) Don Pedro Velazquez udvartartásához tartozott Szicíliában, majd miután valamely ismeretlen oknál fogva megbüntették, egy másik méltóság szolgálatába szegődött. Nem sokáig volt maradása a Habsburg herceg, Don Juan főkomornyikja (*mayordomo*), Ruy Diaz Mendoza mellett sem, ezért úgy döntött, hogy a határ túloldalán próbál szerencsét. Görög területre, Navarin városába szökve Uludz

Alinál lelt menedékre, akinél három esztendőn át az ún. „belső fiú” (*ics oglani*) tisztséget töltötte be. Később a „Calabriai” ragadványnevű Uludzs Ali főajtónálló-mesterévé (*porterò mayor*) nevezte ki.

Az Uludzs Ali udvarában villámgyorsan felfelé ívelő karrierű spanyol ifjú a korabeli Konstantinápoly politikailag legbefolyásosabb figuráinak sorába tartozó, zsidó származású József Nászi (Yasef Nassi) figyelmét is magára vonta. Nászi, aki a Dodekanészosz-szigetcsoport vezetését Naxosz hercege címmel kapta meg az oszmánoktól, ezúttal azt kérte Uludzs Alitól, hogy a Lope/Mehmed névre hallgató spanyolt Limnosz szigetének szandzsákbégjévé nevezze ki. A limnoszi szandzsák a „Földközi-tengeri Szigetek” névre keresztelt és a mindenkori kapudán pasák részére fenntartott beglerbégséghez tartozott. E kinevezés jóvoltából Lope-Mehmed azon „tengeri bejek” egyikévé vált, akiknek háború idején egy-két gályával Uludzs Alihoz kellett csatlakozniuk, míg békeidőben, amikor az oszmán flotta nem vonult hadjáratra, a partok biztonságának szavatolása, avagy a kor kifejezésével élve „a tenger őrzésének” ellátása céljából a többi „tengeri bejjel” egyesülve mintegy 12–16 hajóból álló flottával járőröztek.

A kapudán pasa jó viszonyt szeretett volna ápolni az oszmán udvarban meglehetősen nagy befolyással bíró Nászival, ezért beleegyezett abba, hogy Lope-Mehmed mellé még egy renegátot rendelve Limnoszra küldje őket. Csakhogy a spanyol renegát titokban már régóta bosszút forralt a vele együtt Limnosz szigetére érkező, korábban Uludzs Ali udvarában szintén belső fiúi szolgálatot ellátó másik áttért ellen, ezért amint a szigetre tették a lábukat, habozás nélkül megkéselte, amivel újabb bajba sodorta magát. A helyiek, akik elítélték az értelmetlen gyilkosságot, elfogták Lope-Mehmedet, és értesítették a történelekről a flottájával ekkor Khiosz szigetén tartózkodó Uludzs Alit. A híresen lobbánékony természetű kapudán pasa,

akit a saját emberei sem mertek megkönyékezni, amikor a rosszkedvét jelző fekete színű ruháiba öltözött, amint tudomást szerzett a gyilkosságról, irtózatossá haragra gyulladt.

Úgy tűnt, hogy a zaragozainak ütött az utolsó órája; Uludzs Ali azon tűnődött, miként fogja négybe hasítani egykori szolgálóját. Újfent József Nászi volt az, akinek köszönhetően a temető kapui helyett a nyugati Mediterráneum ajtaja nyílt meg a bajkeverő spanyol előtt. Az agyafúrt Uludzs Ali, aki nem szerette volna maga ellen haragítani a befolyásos zsidót, inkább legyűrte a haragját és megelégedett az enyhébb büntetéssel. Hiszen éppen a türelme és a stratégiai gondolkodásra való képessége volt az, ami kiváló tengerésszé tette és a többi vakmerő kalóz fölé emelte. S bár Nászi befolyása elég volt ahhoz, hogy megmentse Lope-Mehmedet a biztos haláltól, azt már nem tudta megakadályozni, hogy a halálnál is sanyarúbb sorssal sújtsák, vagy legalábbis eltávolítsák a környékről. Így azután Lope-Mehmed nemsokára az algíri beglerbég, Uludzs Hasan pasa Észak-Afrika tengeri útjain sikló gályáin találta magát az egyik evezősor padjánál görnyedve. Algírba érve Hasan úgy határozott, hogy Marokkó szultánjának ajándékozza a mihaszna renegátot, s e lépéssel Mehmed végérvényesen Nászi hatósugarán kívül került. Nem tudjuk, hogy Hasan vajon saját hatáskörben hozta-e meg ezt a döntést, vagy pedig felettese, Uludzs Ali utasította őt erre. Elképzelhető, hogy egykor az Uludzs Alinál kincstárnoki posztot betöltő Hasan megkönyörült Lope-Mehmeden, és azzal, hogy Marokkóba küldte, alkalmasint megmentette őt a felbőszült Calabriai dühétől. Valószínűnek tűnik, hogy mivel az algíri beglerbég személyes ajándékként érkezett Marokkóba, nem a rabszolgákkal szembeni szokásos bánásmódban részesült. Az a tény, hogy egy nap hirtelen felbukkant Velencében, legalábbis ezt a feltevést erősíti.

Ezt követően már csak szóbeszéd maradt fenn Lope-Mehmed további sorsáról. Előbb állítólag Spanyolországba, majd

Franciaországba ment, később pedig Velencében kötött ki. Ekkor történt, hogy az isztambuli fogságból frissen visszatérő két spanyol felismerte őt, és kémkedés vádjával feljelentették a velencei hatóságoknál. A börtönbe kerülő Lope-Mehmed sorsa megpecsételődött. Hiába érvelt a velencei Habsburg követségi titkár azzal, hogy Mehmed II. Fülöp spanyol király alattvalója, ezért a követség részére át kell őt adniuk, a velenceiek ezt nem fogadták el, és makacsul állították, hogy meghalt a börtönben. A sokat látott titkár szerint azonban ez szemenszedett hazugság volt; a kémkedéssel megvádolt számos többi sorstársához hasonlóan egyszerűen beleveszejtették Velence számtalan csatornáinak egyikébe.

Mehmed/Lope története is rávilágít arra, hogy a két vallás között megosztott Mediterráneumban milyen könnyen zajlott az átállás az egyik oldalról a másikra. Bár Mehmed kétségkívül nem volt a legfegyelmesebb kém, alighanem tehetségesnek kellett lennie, ha ilyen sokszor kapott esélyt az újrakezdésre. A nyughatatlan kedélyű és a sikert különböző pártfogók mellett kereső ifjú arisztokrata könnyűszerrel közlekedett Spanyolország, Szicília, Isztambul, Marokkó, Franciaország és Velence között, s amikor nem váltak be a számításai valamely keresztény előkelőnél, mindenféle nehézség nélkül próbálhatott szerencsét egy hozzá hasonlóan később muszlimmá vált másik befolyásos személynél. Egyébiránt Uludzs Ali udvartartása valósággal a renegátok paradicsoma volt; a nyugati Mediterráneum minden szegletéből hozzá sereglő kalózokon és tengerészekon kívül még mintegy háromezer rabszolgája volt, akiknek az eltartásáról folyamatosan gondoskodnia kellett, és akiket szükség esetén evezősként bocsátott az állam rendelkezésére.

KÉT OSZMÁN MERÉNYLŐ MESSINÁBAN

A kémek minden bizonnyal nem csupán az információk gyűjtésével foglalkoztak, hanem bőkezű megbízóik kérésére készek voltak bármilyen alantas feladatot elvállalni. A 16. században számos uralkodó és nemesember – köztük III. Henrik francia király, III. Johanna navarrai királynő és I. Vilmos orániai herceg – esett merénylet áldozatául. Egy korábbi tanulmányomban részletesen foglalkoztam azzal, hogy a Habsburg hírszerzés milyen erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Uludzs Alit eltegyék láb alól. Egy olyan korban, amely szűkében volt a magasan képzett humán erőforrásnak, felettebb logikus lépésnek tűnt az ellenség táborát erősítő rátermett parancsnokok és vezetők likvidálása, ezért az oszmánok sem vonakodtak attól, hogy áldásukat adják az ilyen típusú merényletek elkövetésére.

Az 1622-es esztendőben a szicíliai alkirály, Emmanuele Filiberto meggyilkolása végett Messinába érkező, oszmán megrendelésre dolgozó két merénylő története is jól illusztrálja, hogy milyen messzire elért Isztambul keze. Az orgyilkosokról, akik közül az egyik velencei volt, a másik pedig a trinitáriusok közé tartozott, a Habsburg hatóságok csak a véletlen szerencsének köszönhetően szereztek tudomást. A merénylőket Messinában egy Angelo Scarola nevű ferences szerzetes leplezte le, aki már korábbról ismerte őket.

A Paviában folytatott tanulmányai végeztével a keleti Mediterráneumba érkező Scarola jó viszonyt ápolt egy Giovanni Antonio Poleni nevű velencei kereskedővel, akinek a jóvoltából mind a velencei uralom alatt álló Splitben, mind pedig az oszmánokhoz tartozó Szarajevóban és Szalonikiben viszonylagos nyugalomban élhetett. Ebben közrejátszhatott az is, hogy a fent nevezett Antoniónak a Splitben élő, Pietro nevű testvére a velencei és az oszmán hírszerzésnek is dolgozott.

Scarola egy nap Szarajevóban megismerkedett egy Mehmed bej nevezetű spanyol renegáttal. A hírszerzői szolgálatait az

oszmán pasákon kívül az egykor szicíliai (1611–1616) és nápolyi (1616–1620) alkirályként regnáló Osuna hercegének, Pedro Téllez-Girónnak is a rendelkezésére bocsátó Mehmed kettős ügynök volt. Az Emmanuele Filiberto meggyilkolására készülő merénylők egyikéhez hasonlóan valaha ő is a trinitárius rendhez tartozó prédikátorként szolgált. A zarándoklatra induló Scarolából megpróbált minél több információt kihúzni Szicíliáról, sőt nem volt rest azt is elárulni neki, hogy a szicíliai alkirály meggyilkoltatását tervezi.

A ferences szerzetessel Messinában találkozó két merénylő közül a prédikátor Mehmed embere volt, míg a velencei Pietro Poleni megbízásából érkezett. Amikor megpillantották a szerzetest, először megpróbálták észrevétlenül tovatűnni, ám Scarola hozzájuk lépett és felidézte nekik a Velencében folytatott eszmecserejüket. A merénylők megijedtek, és pénzt ajánlottak fel Scarolának a hallgatásáért cserébe. Ezenkívül aligha meglepő módon egy tucatnyi kérdést intéztek hozzá Szicíliára vonatkozóan. Sőt, még ennél is tovább menve, szinte már kérkedve az óvatlanságukkal, még azt is meg akarták tudakolni, hogy Emmanuele Filiberto mikorra tervezi a visszatérést Palermóba. Mindez csak megerősítette a ferences szerzetes gyanúját. Scarola elutasította a velük való együttműködést, és megkérdezte, merre található a szállásuk. Ám a merénylők a válasz helyett villámgyorsan kereket oldottak. Scarola ezt látva meg sem állt a Habsburg hatóságok kapujáig.

A szerzetes kiemelte a vallomásában, hogy ez a két merénylő csupán a jéghegy csúcsát jelenti; az oszmánok kiterjedt hírszerzési hálózatot tartanak fenn a szigeten. Scarola felajánlotta, hogy Velencébe utazva megpróbálja Pietro Polenitől megszerezni a többi oszmán ügynök nevét, ami azt sugallja, hogy a szerzetes némi haszon reményében vállalkozott a vallomástételre. Csak tovább erősíti ezt a feltevést az a tény,

hogy az alkirály elutasította az ajánlatot, és inkább azt javasolta Scarolának, hogy egy másfajta indokkal írt levéllel próbálja meg Polenit szóra bírni. Nem tudhatjuk azt sem, hogy a ferences szerzetes szavaiban mennyi volt a túlzás. Az egyetlen dolog, ami biztos, az az, hogy a két merénylő nem érte el a célját. S amikor két évvel később a szicíliai alkirály elhunyt, bizonyosan nem az oszmán ügynökök keze volt a dologban: Emmanuele Filiberto a környéken pusztító pestisjárvány áldozatául esett.

SPANYOLUL TANULNI ISZTAMBUL UTCÁIN: EGY BURSZAI SZPÁHI KÜLÖNÖS TÖRTÉNETE SALERNÓBAN

A modern hírszerzési szervezetek megalakulását több száz évvel megelőzően a keresztény és az iszlám világot elválasztó határ két oldalán nem léteztek még a kémkedéshez szükséges ismereteket és tudást átadó oktatási intézmények. Ugyanakkor az oszmán kémek között időnként olyan török származásúak is felbukkantak, akiket semmiféle kapcsolat nem fűzött a Mediterráneum nyugati feléhez. Közéjük tartozott az a burszai szpáhi is, akit 1552-ben fűleltek le Salernóban. A tizenkét éve katonáskodó szpáhi állítása szerint az isztambuli utcákon tanult meg spanyolul; ráadásul még csak nem is a Spanyolországból átszökött muszlimokkal, hanem a helyi keresztény spanyolokkal való társalgásai során.

Kihallgatásakor azt vallotta, hogy hat hónappal ezelőtt, mikor az oszmánok a hadjáratra való mozgósítás jegyében a tímárbirtokos szpáhikat is Isztambulba rendelték, jómaga a Mehmed Bej nevű csapatkapitányával együtt megjelent az oszmán fővárosban, ahol öt akcse napidíj ellenében beosztották a hadiflotta egyik gályájára. Amikor a százharminc gályából és

zászlóshajóból álló flotta Lepantóhoz érkezett, Szinán pasa flottaparancsnok a hírneves kalóz, Turgut reisz emberei közé tartozó Piri reiszt (nem tévesztendő össze a híres tengerésszel, *A tengerészet könyve [Kitab-ı Bahriye]* című munka szerzőjével) felfedező útra küldte galleonjával a tengeren, a burszainak pedig meghagyta, hogy mindenben kövesse Piri utasításait. Ezenkívül még két levelet bízott a kapitányra.

Piri reisz előbb Otrantóba, majd onnan a szárazföld érintése nélkül Salernóba hajózott tovább; a néhány hónap múlva a Tirrén-tengerig előrenyomuló oszmán flotta egyik legnyomósabb indoka az akcióra az volt, hogy a térségbeli oszmánok Salerno hercegének a vezetésével lázadást készültek kirobbantani. Ekkortájt történt, hogy Piri egyik görög szolgája megemlítette, hogy Salernótól egy alig nyolc mérföldnyire található faluban lakik az egyik testvére, Nicolò. Amikor a kihallgatásban e részhez értek, a fecsegő szpáhi nem volt rest Nicolò személyleírását is megadni; eszerint a nápolyi származású görög alacsony termetű, kövérkés, fekete szakállú férfi volt.

Piri reisz ezt hallva úgy döntött, hogy a szárazföldre küldi a szolgáját. A burszai szpáhinak pedig megparancsolta, hogy kísérje őt el, és adja át Salernóban egy Juan Felipe nevezetű tengerésznek azt a két levelet, melyeket Szinán pasa bízott rá. A tervek szerint a burszai a levelekre írt válaszok birtokában egy hónap múlva tért volna vissza ugyanoda, ahol partra tették, hogy a reisszel találkozzon. Fáradozásai viszonzásaként ötven aranytallér ütötte volna a markát, ráadásképp még egy keresztény rabszolgát is kapott volna. Ha meggondoljuk, hogy akkoriban egy tallér hozzávetőleg ötvenöt akcse értékének felelt meg, akkor kiviláglik, hogy a szpáhi ezt az összeget ötszáz nap alatt kereste volna meg a haditengerészetnél.

A burszai feladata egyrészt a következő kérdésekre való válaszok összegyűjtése lett volna: Miként vélekedik Salerno

lakossága az oszmán flottával kapcsolatban? Várható-e, hogy a Habsburgok hadihajókat küldenek a térségbe? Ha igen, akkor merre jár most ez a flotta? Elégedett-e Salerno népe a hercegével? Folynak-e előkészületek Nápolyban az oszmán flotta ellen? Van-e bármilyen hír V. Károly német-római császárról? Igaz-e az, hogy Károly öccse, Ferdinánd mintegy tizenkétezer törököt mészároltatott le Magyarországon? Leszámítva az utolsó két kérdést, ezek észszerű puhatolózásnak tűnnek különösen annak fényében, hogy a tervezett lázadás előestéjén célszerű volt felmérni a nép hangulatát és egy várható Habsburg-beavatkozással szemben megtenni a szükséges óvintézkedéseket. Ugyanakkor a protestánsokkal hadakozó és hamarosan Metznel súlyos vereséget szenvedő uralkodó helyzetéről, illetve az oszmán és osztrák seregek közötti magyarországi csatározásokról Salernóban információt gyűjteni némileg furcsának tűnik. Ez esetben a cél nyilvánvalóan nem az volt, hogy az értesüléseket megosszák Isztambullal vagy Szinán pasa flottaparancsnokkal, hanem sokkal inkább az, hogy utánajárjanak egy Piri reisz által közvetlenül szerzett információ valóságtartalmának. Meglehet, arra is kíváncsiak voltak, hogy a salernói néphez elért-e az oszmánok által elszenvedett vereség híre, lévén, hogy egy Isztambul melletti lázadás kiprovokálásához minden eddiginél nagyobb szükség volt a „győzhetetlen oszmán” imázsának megőrzésére.

A burszai vallomásában kitartott amellett, hogy nem bontotta fel a leveleket, melyeket Piri reisztól kapott, hiszen olvasni sem tud, így fogalma sincs arról, hogy mi állt bennük. A feltehetően olaszul íródott leveleket, mint mondta, egy szicíliai vetette papírra Szinán pasa jelenlétében. Könnyű kitalálni, hogy e levelek valószínűleg azért íródtak, hogy a területen működő kémeket és kollaboránsokat cselekvésre sarkallják; azt azonban már lehetetlen kinyomozni, hogy tartalmaztak-e bármilyen

speciális feladatra szóló megbízást, és ha igen, pontosan mire vonatkozott ez a feladat.

Nicolò a burszai szpáhi társaságában a kihallgatás előtt kereken huszonkilenc nappal, egy hétfői napon lépett a szárazföldre. Mintegy két mérföldnyi út megtétele után a görög szolga kijelentette, hogy elmegy megkeresni a közelben lakó testvérét, találkozzanak majd tíz nap múlva Kithirában, s ezzel sorsára hagyta a burszait. A kikötőről kikötőre ténfergő tanácstalan szpáhi megrettent a temérdek embertől, akik szembejöttek vele; attól való félelmében, hogy leleplezik, az egyik hajón keresett menedéket. Úgy látta jónak, ha a hajósoknak azt füllenti, hogy spanyol származású keresztény. Miután a tengerészek megszabadították a burszait a fegyvereitől és a zsebében talált öt aranytallértól, azt tanácsolták neki, hogy ha nem szeretné felkoncoltatni magát a helyiekkel, jobban teszi, ha a fegyvereiről és a spanyol származásáról is mélyen hallgat. Ez az apró információ, már amennyiben a fülükbe jutott, kétségkívül örvendetes adalék volt a Habsburgok elleni lázadás szítását tervező oszmánok számára.

Alighogy a szpáhi partra tette a lábát Kithirában, több mint ötven ember vette körül. Egyikük afelől érdeklődött, hogy keresztény-e, majd az igenlő választ hallva megkérdezte, hogy beszél-e törökül. Az ismételten igenlő válasz hallatán a kérdező immár török nyelven folytatta a társalgást. Mint kiderült, az illető nem más volt, mint Juan Felipe, akivel a burszai kémnek találkoznia kellett. A burszai azonnal át akarta adni a magánál tartott leveleket, azonban az óvatos Juan csak a többiek távozása után vette át őket. Később a burszait több más oszmán kémnek is bemutatta. Miután a Juan Domenico nevű társuknál eltöltöttek egy éjszakát, másnap egy másik ügynök, Micer Juanillo fölvitte a burszait a hegyekbe. Immár négy tagot

számlált a csapatuk: Juan Domenico, a fivére, Juan Sardo, Micer Juanillo és a burszai szpáhi.

A három kollaboráns egyenként megválaszolta a burszainak a flottára és V. Károlyra vonatkozó kérdéseit. Eszerint helytálló az értesülés, hogy Ferdinánd mintegy tizenkétezer oszmán katonát öletett meg. A császár már három ízben adta parancsba Pedro de Toledo nápolyi alkirálynak, hogy szálljon tengerre a hadiflottájával, ám az alkirály mind ez ideig vonakodott végrehajtani az utasítást. Megérkezett a Franciaország elleni küzdelemhez a Nápolyi Királyságból csatlakozó négyezer katona elszállításához szükséges kilenc gálya. Mindenütt szinte tapintható a lázadás légköre, a nép elutasítja a spanyolokat, és várja, hogy az oszmán flottával megérkezzenek a hercegek.

A burszait azonban még azelőtt elfogták a Habsburg hatóságok, hogy eme értékes információkat megoszthatta volna Piri reisszel. Akárcsak a Constantino nevű kém esetében, ezúttal is a vadászból lett a vad, más szóval a hírszerző burszai egy csapásra az oszmán flottára vonatkozó kérdések kereszttüzeiben találja magát. A candiai göröghöz hasonlóan ő is fecsegőnek bizonyul, és aprólékosan beszámol mindenről. Bár nem tudja, hogy mi történt az oszmán flottával azóta, hogy eljött Lepantóból, azért a hajóhad összetételét részletesen ismerteti. Az Isztambulból érkező százharminc gályán és galeasszon (*galea grossa*) kívül a Turgut reisz parancsnoksága alatt álló húsz galleon és brigantin típusú evezős alkotta szultáni flotta tízezer janicsárt és ötezer tímáros szpáhit hozott az oszmán fővárosból. A burszai kém ezen ötezer szpáhi egyike volt, akik közül ötszáz a lovát is magával hozta, a többiek a lovukat hátrahagyva jöttek el. Ezenkívül ötszáz jól képzett tengerész is érkezett velük. Nincs tudomása arról, hogy további gályák is csatlakoznak-e a flottához; az azonban nyílt titok, hogy a cél Salerno hercegének a trónra segítése. A tervek szerint a herceg híveiből álló hadsereggel előbb bevonnék Nápolyt, majd a nép

lázdása közepette megszereznék a Habsburgoktól a királyság feletti ellenőrzést. A dolgok azonban itt nem érnek véget. A flotta a francia király kívánságának megfelelően vagy Franciaországban telelne át, vagy pedig visszatérne Isztambulba. A burszai szpáhi vallomása szerint a következő hónap 15-én (sajnos a dokumentum pontos dátuma nem maradt fenn) készült találkozni az oszmán és a francia flotta.

Arra a kérdésre, hogy az oszmán flottában ki képviseli a franciákat, a szpáhi mindössze annyit árult el, hogy egy ismeretlen nevű, a szultán által kedvelt korzikai elöljáróról van szó. A II. Henrik francia király és a Nagy Szulejmán szultán közötti valamennyi tárgyalás lebonyolításáért ő felelt. Minden bizonnyal a Habsburgokkal szövetséges Genova ellen lázadó korzikaiak vezéréről, a bastelicali Sampiero Corsóról van szó. A franciák támogatását élvező Corso egészen Isztambulig elutazott, hogy a szultán színe elé járulhasson és az oszmánok támogatását kérje. Számításai beváltak, ugyanis egy év elteltével az oszmán hajóhad részvételével Korzikán kirobbantott sikeres felkelést követően számos alkalommal felülkerekedett a genovaiakon; csak hogy a franciáknak a Genovával kötött tűzszünete, majd békemegállapodása következtében kútba hullottak a terveik. Franciaországnak a Korzikáról szőtt álmait csak az 1767-es évben teljesültek be, amikor a lázadókkal történő küzdelembe belefáradt Genova eladta a szigetet a franciáknak. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ha ez az esemény Bonaparte Napóleon 1769-es születése után történt volna, akkor az Európa térképét átrajzoló eme híres hadvezér nem léphetett volna be az École Royale Militaire katonai iskolába, és talán megmaradt volna egyszerű korzikai nemesembernek.)

A burszai azt is elmondta, hogy a két francia gályát is magában foglaló oszmán flotta élén a szultán veje, Rüsztém pasa áll. Csak hogy ez nem felelt meg a valóságnak. A hajóhad

főparancsnoka ugyanis nem Rüsztém pasa nagyvezír volt, hanem a testvére, Szinán pasa. A szárazföldi harcokban jártas pasa csekély ismerettel bírt a tengerről, ezért a hadjárat idejére a tapasztalt Turgut reiszt rendelték mellé.

Végül pedig időzzünk el egy kicsit a burszainak azon kijelentésénél, miszerint a spanyol nyelvet nem a konstantinápolyi moriszkókkal vagy az 1492-ben elűzött szefárd zsidókkal való érintkezés révén, hanem a keresztény spanyolokkal való társalgások során szívta magába. Tulajdonképpen akár így is történhetett volna. Isztambul tucatnyi renegát által látogatott kereskedelmi és diplomáciai központ volt; a Mediterráneum mind a négy csücskéből érkező, megszámlálhatatlanul sok nációjú ember a legkülönfélébb célokkal nyüzsgött az oszmán fővárosban. Tagadhatatlan tény, hogy ebben a Bábel tornyában a mindenféle nyelvet beszélő, mindenfajta vallást valló és különféle nemzetekhez tartozó emberek keresztül-kasul keveredtek egymással.

Egy másik lehetséges magyarázat azonban az, hogy a szpáhi egy olyan spanyol származású muszlim (*mudéjar*) vagy renegát volt, aki az inkvizíciótól való félelmében vallotta magát burszai töröknek. Fordított helyzetben a renegát oszmán kalózok nem haboztak az őket elfogó keresztényeknek azt hazudni, hogy születésüktől fogva muszlimok, így próbálták elkerülni az inkvizíció büntetését. Az inkvizíció ugyanis csak a keresztények fölött ítélkezett; a soha meg nem keresztelkedett, muszlimnak született személyek a hatáskörén kívül estek. A néha hónapokig elhúzódó kihallgatások során a történetükhöz csökönyösen ragaszkodó áttértekre számos példát találni. Például az 1624-es esztendőben elfogott ferrarai renegát kalóz, Francesco Guiccardo, azaz Gyaur Ali reisz tizenkilenc tanú ellenkező vallomásaival szemben makacsul kitartott amellett, hogy sinopi származású török; ezt alátámasztandó megadta az anyja, testvére, nagybátyja és nővére nevét is, sőt elzárkózott attól,

hogy ételt vegyen magához mindaddig, amíg azt nem egy muszlim személy készíti el, és mintegy nyolc hónapig nem volt hajlandó megszólalni olaszul. Ha meggondoljuk, hogy korábban egy ízben ezzel a módszerrel sikerült kicsúsznia az inkvizíció markából, hogy aztán váltságdíjjal szabaduljon, akkor jobban érthetővé válik a konokságának oka.

Térjünk most vissza a burszai szpáhihoz és vallomásához. Az egyes részleteket illető tévedése annak is lehet a jele, hogy a vallomása hazugságon alapul. Először is Bursa nem hús mérföldre fekszik Isztambultól, ennél sokkal nagyobb távolságra van tőle. Ezenkívül tovább erősíti a gyanút az a körülmény, hogy a vallomása során mindvégig Rüsztém pasának nevezi Szinán pasa oszmán flottaparancsnokot; ha ugyanis valóban szemtől szemben beszélt ezzel a pasával, mint ahogy azt állította, akkor miként téveszthette el a nevét? Lehetséges volna-e az, hogy egy oszmán szpáhi ne ismerje azt a személyt, aki nyolc éve irányítja a birodalmat? Végül pedig egy vidéki állomáshelyű szpáhi miként sétálhatott annyit Konstantinápoly utcáin, hogy ilyen fokon megtanuljon spanyolul?

E kérdésekre lehetetlen megnyugtató választ adni, csupán észszerű feltételezésekre hagyatkozhatunk. Talán sohasem fog fény derülni arra, hogy a burszai szpáhi története megfelel-e a valóságnak, ám egy dolog biztos: az őt vallató Habsburg hatóságot, úgy látszik, sikerült meggyőznie a története igazáról.

JUAN PIMENTEL ÉS A HABSBURG KIKÖTŐKBEN FELTÚNÓ OSZMÁN KOLLABORÁNSOK

Az isztambuli Habsburg kémek 1561-ben levelet írtak a nápolyi alkirálynak, Alcalá hercegének, Pedro Afán de Riberának,

amelyben arról tájékoztatták, hogy a La Goletta (Halk al-Wadí) tuniszi kikötőben állomásozó egyes katonák és tüzérek összeesküvést szőnek Tunisz szultánjával és Tripoli beglerbégjével, Turgut reisszel szövetkezve. Terveik szerint amikor az oszmán flotta az ostrom végett megérkezik, felrobbantják az erődben található lőporraktárt, az ón kristályosodását higannyal előidézve az ágyúkat használhatatlanná teszik, továbbá megmérgezik a kutakat és felfedik az erőd gyenge pontjait. Alcalá hercege azonnal továbbította az információkat az erőd parancsnokának, Alonso de la Cuevának, aki a gyanúba keveredett tüzérek egyikét tüstént kihallgatásra vitte, hogy kínvallatással végül sikerüljön szóra bírnia.

Eszerint az összeesküvés értelmi szerzője a La Goletta kikötőjéből mintegy másfél évvel ezelőtt távozó, egy Trapaniban élő nővel házasságban, Juan Pimentel nevű oszmán ügynök volt. Pimentel megegyezett az erődben szolgáló, Valladolidba való Cisneros nevű katonával, hogy szervezzen be további embereket, akik részt vennének a műveletben. Így került egymással kapcsolatba a Cisneros nevű katona és a kínpadon valló tüzér is. Tovább bonyolította az esetet, hogy a vallomás felvétele után a tüzért rejtélyes módon holtan találták a cellájában. Kihallgatása során Cisneros is beismerte bűnét. Pimentel, aki az összeesküvésben való részvételre kérte fel, azt írta neki, hogy egy szicíliai oszmán kém útján veszi fel vele a kapcsolatot, továbbá igencsak magas díjazást helyezett kilátásba.

Ezek után mindent megtettek annak érdekében, hogy Pimentelt elfogják és felfedjék a szicíliai oszmán kém kilétét. Ám a Trapaniból érkező hírek szerint Pimentel útnak indult Spanyolország felé, hogy átvegye az apósa utáni örökséget. Ez minden bizonnyal nem felelt meg a valóságnak; persze aligha fogja egy hírszerző világgá kürtölni, hogy éppen kémkedni

indul. Ugyanakkor Pimentel egy Nápolyból az anyósának küldött levelében nem habozott nyíltan leírni, hogy egy Szicíliában megismert oszmán kém beszervezte őt a La Goletta kikötője ellen irányuló fedett műveletbe. Az oszmán ügynök házáat is próbálták felkutatni, ám semmilyen nyomra nem bukkantak. Alkalmasint az összeesküvés okozta feszült, bizalmatlan légkörrel magyarázható az is, hogy a Trapaniba egy galleon fedélzetén érkező hetvenkilenc spanyol muszlimot (*mudéjart*) mind egy szálig bebörtönözték az erődbe. Az egy évvel ezelőtti dzserbai csatánál az általa vétett katonai hiba következtében a hatalmas armada veszteségeiért felelős szicíliai alkirály és Medinaceli hercege, Juan de la Cerda arra gyanakodott, hogy Pimentel is spanyolországi muszlim származású.

Hónapok elteltével egy fogságból szabadult keresztény a Khiosz szigetéről Palermóba küldött levelében részletesen beszámolt mindarról, amit a dzserbai csatában részt vett tolmács ismerősétől hallott. A levélben foglaltak szerint Turgut és Tunisz szultánja Nagy Szulejmán szultánt is értesítették a La Goletta megszerzésére irányuló fedett művelet tervéről, és meggyőzték a szultánt arról, hogy az oszmán flottát küldje a nevezett kikötő ellen. A flottában szolgáló renegátok némelyike a levél írójának beszélt az erőd védőinek sorában található oszmán kollaboránsokról is. Eszerint az egymás kilétét nem ismerő négy spanyolországi muszlim tüzér arra készült, hogy az ostrom során valamilyen pusztító hatású vegyülettel vagy higanyal használhatatlanná teszi az ágyúkat, és a löporral felgyújtja a szakállas puskákat, ezenkívül a pánik előidézése érdekében lánggra lobbantja az erőd belsejében található házakat. A tüzérekén kívül a helyőrségben a tuniszi szultánnak rendszeresen híreket szállító és egymásról mit sem tudó húsz spanyol muszlim katona szolgált még. A tüzérekhez hasonlóan ők is egy seregnyi fedett művelet végrehajtásával voltak

megbízva: például a tuniszi szultán zsidó patikusaitól kapott mérgeket a kutakba kellett önteniük, továbbá a helyőrség bérének ki nem fizetésekor lázadást kellett szítaniuk. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a jóformán száműzetési helyként funkcionáló észak-afrikai erődök spanyol katonáinak a bérét rendszeresen késve vagy hiányosan fizették ki. Az 1559-es esztendő szeptember havában, vagyis a feltételezett oszmán ostrom előtt nyolc-kilenc hónappal megállapodás született egy efféle felkelés kirobantásáról. Csakhogy az Itáliából érkező, ötvenezer dukátot hozó két gálya az utolsó pillanatban megghiúsította az árulók tervét. Végezetül pedig a tervek között szerepelt az is, hogy az ostrom során az oszmánok pálmalevélből és szalmából font kosarakkal összehordott homokból az erőd falainál magasabb földhányást emelnek, ahonnan a katonáik könnyűszerrel be tudnak jutni a várba.

Természetesen nem a Khioszból Palermóba küldött levél által leleplezett Pimentel-féle összeesküvés volt az egyetlen ilyen eset. Az alábbiakban olvasható történetek érzékletesen rávilágítanak arra, hogy az oszmán hírszerzés milyen kiterjedt információs hálózatot működtetett a Habsburgok területein.

Szicília Siracusa nevű városában a francia admirális, Leon Strozzi által életre hívott, majd halála után Turgut reiszre hagyományozott aktív kémhálózat működött. Tervük szerint az oszmán flotta a város ostroma előtt egy fregatt útján értesíti a helyi kollaboránsokat, majd két hajó a várfalnak a szüntelenül csapdosó tengeri hullámok által elkoptatott oldalán titokban katonákat tesz partra. Eközben a várfalon keletkezett nyílásra néző utcán örökös várvédők figyelmének a kijátszása céljából az erődben tartózkodó kollaboránsok felkelést szítnak, és ezzel biztosítják, hogy az oszmán katonák zavartalanul vonulhassanak be a városba. Ha ez nem járna sikerrel, akkor az oszmánoknak tábort kell verniük és meg kell kísérelniük az erőd ostromát. De még ha erre is kényszerülnének, a kollaboránsok

vállalták, hogy néhány napon belül így is oszmán kézre juttatják az erődöt. Mindkét helyet ugyanis, ahonnan segítség érkezhett, jól lehetett védeni; az egyiket lövészárokkal, míg a másikat a salernói forrás felől indított ágyútűzzel. Bár aligha számított sikerre, annak hatására, hogy az összeesküvők között városlakók is akadtak, a szultán áldását adta a műveletre.

A siracusai kollaboránsok kilétére azonban nem sikerült fényt deríteni. Igaz ugyan, hogy a város prominens személyiségei közül Antonio, Fortuno és Valerio Bellomót is Matagrifone várának tömlöcébe vetették, ám maga az alkirály ismerte el, hogy nem került elő olyan bizonyíték, ami alapján kínvallatásnak vethették volna alá őket.

Egy másik összeesküvés a spanyolországi Ibiza szigetére irányult. Hasan pasa algíri beglerbég (Hajreddin Barbarossa fia, hivatali ideje: 1544–1551, 1557–1561, 1562–1567) titkos összeköttetésben állt a szigeten állomásozó moriszkó katonákkal, akik készen álltak rá, hogy az iszlámhoz való visszatérés jegyében észrevétlenül átadják a várat az oszmánoknak. Hasan pasa értesítette apja régi szövetségését, Turgutot, és a támadás részleteinek megvitatása végett egy személyes találkozót kezdeményezett. A kalózvezérek úgy döntöttek, hogy az algíri és a tripoli flották egy előre meghatározott helyen egyesülnek. Turgut ugyanakkor különös választ adott Hasannak; elmondta, hogy bár a terv kedvére való, mégsem szeretné, hogy bárki előtt felfedjék, ellenkező esetben – szólt az érvelés –, ha a támadás balul sülne el, magyarázkodni kényszerülnének a szultánnak. Csakhogy a ravasz tengeri róka szándéka alighanem más volt ezzel; nem szívelhette Hasant, ezért cseppet sem volt ínyére, hogy az esetleges sikerben osztoznia kelljen vele.

EGY RENDKÍVÜL KÜLÖNÖS KIHALLGATÁS: A CANDIAI ZORZI CAVALÀ

Zára az Adriai-tenger stratégiai jelentőséggel bíró velencei kikötője volt. Amikor az oszmán csapatok 1570-ben megszállták Ciprust, a Velencével folytatott csatározás ezt a határvidéket a háború szempontjából kulcspozíciójú helyek egyikévé avatta. A kikötőt stratégiai fekvése, különösen háború idején, az oszmán kémek kedvelt tartózkodási helyévé tette. Ezen ügynökök egyike volt a jelen történet főhőse is, akit 1571-ben tartóztattak le. Ő maga az oszmán rabságból megszökött kereszténynek vallotta magát; körül volt metélve, és „alaturka” (az olasz *alla turca* vagy *turchesca* kifejezésből), vagyis muszlim-törökös öltözéke elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy ne ismerjék fel az utcán. A háború idején a megfontolt gyanakvást szokásává tevő dalmáciai kormányzó (Provveditore Generale), Giacomo Foscarini figyelmét azonban nem lehetett kijátszani ilyen történetekkel, ezért utasítást adott az elfogott kém ruhájának átkutatására. Két levelet találtak nála, melyeket oszmán földön raboskodó keresztények vetettek papírra. A fogolylevelek tipikus példái voltak ezek: a családnak és a barátoknak a keserű rabsors körülményeit ecsetelő, az Isztambulba történő elhurcolásukat panaszló, végül a váltságdíjhoz szükséges pénz megküldését sürgető levelek. Csakhogy az éber kormányzót nem hatották meg különösebben eme írományok; arra a következtetésre jutott, hogy az elfogott kém szándékosan tartotta magánál a leveleket, hogy keresztény földön történő elfogása esetén ezzel tegye hihetőbbé a történetét (*per far apparir la partita sua piu vera*). Tovább fokozta a gyanakvását, hogy a candiai kém cipőjének rejtett bélésében gondosan eldugott, két oszmánli nyelven íródott dokumentumot (*polizze turchesche*) találtak.

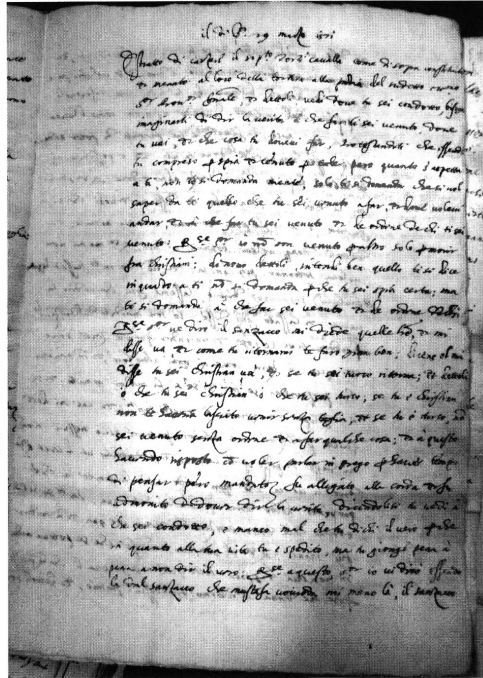
Nyilvánvaló volt, hogy alaposabb vizsgálatra van szükség. Az 1571. március 28-án kényszervallatásnak alávetett Zorzi Cavalà nevű rab azt állította, hogy a Terra Ferma területeken gárdistaként (*soldato della guardia della porta di Terraferma*) szolgálatot teljesítő velencei katona volt. Amikor Novigradból Zára irányába tartott a rábízott levelekkel, oszmánokba botlott az úton, és hogy elkerülje a börtönt, azt füllentette nekik, hogy keresztényektől megszökött török, a nála lévő pátenseket pedig elrejtette egy kő alá. S bár kémkedés vádjával tizenöt napig fogva tartották a börtönben, később szabadon engedték.

A történet hallatán gyanút fogó vallatók igyekeztek Zorzit megszorogatni. Miként történhetett, hogy elengedték az oszmánok? Zorzi szerint olyan könnyen ment minden, mint a karikacsapás. A szandzsákbég először napi öt akcse fizetséggel járó munkát ajánlott neki, ám amikor ő kitartott amellett, hogy szeretne hazatérni a szülőföldre, Szalonikibe, végül útjára bocsátották. Sőt, a szandzsákbégnek arra is gondja volt, hogy Zorzi zavartalan utazása érdekében egy menlevelet és egy Mustafa vajdának írt, a védenec számára megfelelő munka felajánlását elrendelő levelet állítson ki a részére. A rendelkezésre álló kihallgatási jegyzőkönyvek nem nyújtanak biztos támpontot a tekintetben, hogy mi volt a szóban forgó szandzsákbég neve, vagy hogy melyik szandzsáknak állhatott az élén, az viszont tudható, hogy akkoriban a Zára környéki járások közé a Boszniai, Hercegovinai és az Izvornik szandzsákok tartoztak.

A letartóztatottak hűségének felmérését és a szándékuk kifürkészését szolgáló hasonló típusú kihallgatásokon elmaradhatatlan kérdést is rövidesen nekiszegezték: vajon körül van-e metélve? A kényszerűen igennel felelő Zorzi azt állította, hogy gyermekkorában kalózok fogságába esett. A nagyvonalú szandzsákbég pedig egy Szalonikibe igyekvő muszlimnak hitte. Csakhogy valójában még mindig keresztény, és az iszlám hitről

való visszatérését igazoló két dokumentum is nála van. Az elsőt a máltai várnagy, a Francesco Martines de Marcilla nevű aragóniai johannita lovag írta. A lovag e levélben tanúsítja, hogy az iszlám felvételét követően a Durmuş kapitány galleonján szabad evezősként munkába álló Zorzi 1569. május 1-jén a keresztény evezősökkel együtt lázadást robbantott ki, majd miután a kapitány és két török meghalt, a többi muszlim a tengerbe vetette magát, és a galleon feletti irányítást átvevő Zorzi és társai a viharokkal sikeresen dacolva júliusban Máltára érkeztek. A másik levelet a Zorzihoz hasonló eretnekek, vagyis az igaz hitet elhagyók kihallgatását végző inkvizíció írnokainak egyike, Ioan Seres de Aguilar jegyzi. Az 1569. október 3-i keltezésű dokumentum kinyilvánítja, hogy a többi eretnekség gyanújával megvádolt személy esetében is lefolytatott kihallgatás végeztével Zorzi megbánást tanúsított, ezért visszafogadta őt az egyház.

E dokumentumok bőségesen elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy elejét vegyék a velenceiek Zorzi kereszténységét firtató kérdéseinek. Ám ahhoz már nem, hogy – mivel Zorzi története igencsak szövevényesnek ígérkezett – útját állják az egyre kellemetlenebb kérdések feltevésének. Mi a magyarázat arra, hogy az oszmánli nyelven íródott papírokat gondosan elrejtette a cipője belsejébe, holott oszmán földön jártában-keltében minduntalan meg kellett volna mutatnia e dokumentumokat az illetékes hatóságoknak? Zorzi erre azt felelte, hogy a velencei hatóságoknak készült bemutatni a papírokat, ám attól tartott, hogy ha Zárában magánál tartja őket, könnyen szorult helyzetbe kerülhet.

10. kép • A kandiai származású oszmán ügynök, Zorzi Cavalà kérdés-felelet formájában rögzített velencei kihallgatási jegyzőkönyve: ASV, LettRett, b. 302, 1571. március 29.

Mindeközben kiderült, hogy a novigradi katonai egység altisztjei (*corporal*) közül Gioan Battista d'Assiago Zárában tartózkodik; így lehetőség kínálkozott arra, hogy Zorzi katonai múltjáról némi plusz információt kapjanak. D'Assiago azonnal emlékezett Zorzira. Elmondása szerint egy nap a csapatában szolgáló szicíliaiakkal együtt azzal az ürüggyel, hogy valamit meg kell mosniuk, a várkapitánytól engedélyt kértek, hogy elhagyhassák az erődöt. Az ezek után hajóra szálló szökevény Zorziról és társairól soha többé nem kapott hírt.

Arra a kérdésre, hogy miért nem tudta megmutatni a várkapitánytól kapott leveleket, Zorzi azt válaszolta, hogy eldobta őket attól tartván, hogy ha az oszmánok megtalálják nála, bajba kerülhet miattuk. De akkor miért nem dobta el a többi levelet is? Zorzinak erre is megvolt a válasza: természetesen a nála lévő összes levelet elrejtette, csakhogy amikor huszonhat nap után visszatért, már nem találta meg a várkapitány leveleit, mindössze egy félig elázott papírlapra

bukkant. Amikor a kihallgatói rádörrentettek azzal, hogy ha az igazságtól el találna térni, kénytelenek lesznek a kínzás eszközéhez folyamodni, a candiai kém egy szempillantás alatt magára öltötte a szegény, meggyötört keresztény szerepét, sőt az érzelmi zsarolástól sem riadt vissza. Mint mondta, csupán azért jött, hogy keresztény emberek között élhessen. Ha azonban nem hisznek neki, tegyenek belátásuk szerint: az élete az ő kezükben van, ha elveszik tőle, legalább keresztényként fog meghalni.

Azért, hogy mentse a bőrét, egy klasszikus trükkhöz folyamodott: információkat kezdett csepegtetni a kormányzónak az oszmánok katonai és hírszerzői terveiről. Egy Michiel nevű tüzér (*bombardiero*) felajánlotta a szandzsákbégnek, hogy négy ágyút önt neki. Amikor a szandzsákbég megtudta, hogy Sibenikben katonák állomásoznak, és hogy a velenceiek egészen Szkardonáig meghátrálásra kényszerítették az oszmánokat, azonnal ötszáz szpáhít kért Boszniából. Az volt a terve, hogy meglepetésszerű támadást indít előbb Split, majd Trau és Sibenik, sőt később Zára ellen. Michiel tüzér azt tanácsolta a szandzsákbégnek, hogy Zárában a régi városfalakról ágyúzzanak, továbbá rombolják le a házakat, és a fal mögé építsenek egy földsáncot (*spalto di terra*). Oszmán részről parázs viták zajlottak arról, hogy a támadás megindításához várják-e be a többi szandzsákbéget vagy sem. A támadást fontolgató szandzsákbégnél ugyanis mindössze négy löveg volt, egy nagyobb és három kisebb ágyú. Amint azt Zorzi később Michieltől megtudta, az oszmánok olyan csekély számú szpáhival rendelkeztek, hogy ha valahová támadást akartak szervezni, föl kellett vállalniuk annak a kockázatát, hogy a határvidéket védelem nélkül hagyják, és kénytelenek voltak a környékbeli várakból katonákat toborozni.

Kihallgatását követően Zorzit tömlöcbe vetették, majd másnap Sibenikből egy Nicolò Cambio nevezetű tolmácsot

hozattak, aki megerősítette, hogy az oszmán dokumentumokon csakugyan a szandzsákbég pecsétjének a lenyomata látható. A Musztafa vajdához, illetőleg a helyi vezetőkhez címzett levelek parancsba adják, hogy gondjuk legyen arra, Zorzi bármiféle kihallgatás és egyéb vesződség elszenvedése nélkül akadálytalanul közlekedhessen oszmán földön. Ez voltaképpen nem mondott ellent annak, amit Zorzi először vallott, csak hogy a kihallgatás ideje alatt némileg összezavarodott kém később megváltoztatta a vallomását, így hazugságnak bizonyult az az állítása, hogy Musztafa vajda munkát akart találni neki.

A kormányzó, aki immár bizonyos volt afelől, hogy egy kémmel áll szemben, úgy döntött, hogy a további részletek kiderítése érdekében a minden gyanúsított rémálmának számító, *strappado* elnevezésű olasz tortúra, magyarán a csigázás módszeréhez folyamodik. Az első vallatást egy nap elteltével szorosán követő második vallatása során nyíltan föltárták Zorzi előtt a helyzetét: nincs kétségük afelől, hogy oszmán kém, ezért mellőzze a kereszténység kebelére való visszatérés meséjét, és válaszoljon őszintén a neki feltett kérdésekre. Milyen szándékkal jött Zarába, és ki küldte őt ide? Zorzi eleinte nem hallgatott a szép szóra. Azt felelte, hogy a szandzsákbég küldte. Meghagyta neki, hogy ha keresztény, térjen vissza a szülőföldjére, ha azonban muszlim, akkor a dolga végeztével menjen vissza hozzájuk. Csakhogy a vallatói ezt a magyarázatot cseppet sem találták észszerűnek. Vajon melyik parancsnok adná áldását arra, hogy a tegnap még kémnek tartott keresztény foglya háborús időkben másnap már a karját lóbálva szabadon csellengjen a határvidéken? A türelmüket jócskán próbára tevő kihallgatás vezetői egy felettébb szembeszökő ellentmondásra lettek figyelmesek: ha az oszmánok arra gyanakodtak, hogy Zorzi keresztény, akkor nem engedték volna meg, hogy háború idején a határon átkelve

visszatérjen; ha azonban muszlimnak vélték, akkor nem engedték volna útnak külön megbízatás nélkül.

Zorzi rájött, hogy sarokba szorították; hiába próbálkozott volna azzal, hogy időnyerés céljából az anyanyelvén, görögül folytassa a vallomástételt, nem úszhatta volna meg a *strappado* tortúrát, ezen a ponton már nem volt visszaút. Először igyekezett minél ártatlanabb színben feltüntetni az oszmánok által rábízott feladatot: a szandzsákbég, úgymond, csupán annyit kért tőle, hogy járjon utána, a határ túloldalán háború dúl-e vagy béke honol, illetve derítse ki, hogy merre jár az ellenséges flotta, és ha igaz muszlimnak tartja magát, akkor térjen vissza hozzá az információkkal. Azzal együtt, hogy mindez megint csak kimeríti a kémkedés fogalmát, amint az majd az alábbiakban olvasható részletekből is kiderül, a Zorzi ügye mögött megbújó valóság ezúttal is sokkal prózaibb volt, mint amilyennek tűnt. Az árulása jelentőségének kibebiztatásával az irháját menteni igyekvő Zorzinak nem sikerült megtévesztenie a velenceiket; a vallatói nem adtak hitelt a történetének. Arra hivatkoztak, hogy a szandzsákbég, aki annyira megbízott Zorziban, hogy még egy pátenst is kiállított a részére, aligha küldhette őt a határ túlsó felére anélkül, hogy ne tudta volna az utazása pontos célját, és hogy ne látta volna el részletes utasításokkal. Zorzi kezét ezek után hátrakötözték, hogy fölemeljék a csigával.

A többi elfogott kémhez viszonyítva Zorzi sokáig jól tartotta a száját, csak hogy amikor már elviselhetetlenné fokozódott a fájdalom, ő is megtört és beszélni kezdett. A szandzsákbég kívánsága az volt, hogy mindent alaposan mérjen fel. Például: mennyi katona található Zárában és a többi várban? Milyen előkészületek folynak Velencében? Sikerült-e kiállítani egy nagyobb hajóhadat? II. Fülöp spanyol király készül-e Velence megsegítésére? Arra a kérdésre pedig, hogy tervezett-e Záránál távolabbi célpontot is felkeresni, azt felelte, hogy Velencéig

szándékozott menni, ugyanis ez esetben a szandzsákbég nagy jutalmat (*grandissimo premio*) helyezett kilátásba a számára.

A kihallgatás további részében Zorzi fogságban töltött évei is napirendre kerültek. Elismételte azt a történetet, melynek a főbb elemei úgy szóltak, hogy gyerekként elrabolták a kalózok, majd Észak-Afrikában áttért az iszlámra, később pedig Durmuş reisz galleonját megszerezve Máltára hajózott, ahonnan végül továbbment Szicíliára. E történet vélhetően megfelel az igazságnak; lehetetlennek tűnik ugyanis, hogy valaki egy koholt történettel mind a máltai lovagoktól, mind pedig az inkvizíciótól egyszerre kaphasson tanúsítványt. A Szicíliából Velencébe érkező Zorzi megismerkedett itt egy Theodórosz nevezetű görög pappal. A pap beavatta a tervébe, mely szerint összeesküvést szöve próbálják meg újra Velence kezére játszani az egykor hozzájuk tartozó Evia szigetét. Zorzi Velencében egy teljes hónapot töltött el egy írnok oldalán, ám amint tudtukra adta, hogy nem akar részt venni az összeesküvésben, innen is legott kitették a szűrét. Mikor azután megbetegedett és kezdett fölkopni az álla, a pénzkereset reményében elszegődött katonának. Innentől a története megegyezik az egykori altisztje által egy nappal korábban elmondottakkal.

Végül nekiszegezték a kérdést, hogy miért jött oszmán földre ahelyett, hogy Novigradból Zarába ment volna, ahogyan azt a várkapitánynak ígérte. Zorzi az felelte, hogy miután az erődből útnak indult a levelekkel, az éjszaka sötétjében olyan útra tévedt, amelyik egyenesen Nadrin erődjébe vitte. Attól tartva, hogy az itt állomásozó szlávok elfogják, megpróbált átjutni az oszmán oldalra, amikor is a szandzsákbég előtt találta magát. A vallatók azonban D'Assiago altiszt előző napi beszámolójából már tudták, hogy ez a magyarázat aligha tükrözi a valóságot, Zorzi ugyanis az egységében szolgáló szicíliaiakkal együtt megszökött. Hogy a candiai szorongatott helyzetét tovább nehezítsék, megkérdezték tőle, mi lett a sorsa a várkapitány

által rábízott leveleknek. Zorzi továbbra is makacsul kitartott amellett, hogy elveszítette őket. Csakhogy itt lapult egy ellentmondás: amennyiben a levelek valóban eltűntek, akkor miként maradhattak fenn sértetlenül a nála talált fogolylevelek és az iszlámra való áttérését tanúsító irományok? Zorzi azt a kevésbé hihető magyarázatot adta, hogy a leveleket két különböző helyre rejtette, és az egyik rejtekhelyről minden nyomtalanul eltűnt.

Bár a candiai ellenállását sikerült megtörni, mégsem tudták maradéktalanul megoldani a nyelvét, ezért a vallatók további nyomás alá helyezték. Emlékeztették arra, hogy mind ez idáig csupa általánosságot mondott; ennél részletesebb vallomásra lesz szükség. Milyen célból jött Zarába? Milyen utasítással látta el a szandzsákbég? Találkozott-e bárkivel is, mióta velencei területre lépett? Zorzi elárulta: miután az oszmánok tudomást szereztek arról, hogy további nagyszámú katonai egység érkezett a határhoz, egy újabb velencei támadástól tartva megbízták őt azzal, hogy fürkésze ki az ellenség katonáinak számát.

Úgy tűnt, hogy Foscarini elégedett volt a válasszal, viszont a további kérdései arra engednek utalni, hogy a furfangos eszű kormányzó szimatot fogott; a candiai kémnek vélhetőleg társai is voltak, aligha dolgozott egyedül. Hová lett hát az a hat szicíliai, akikkel Novigradban egy csapatban szolgált? Mi történt azzal a veronai Michiellel, akiről tegnap ejtett szót? Vannak-e a szandzsákbégnek Zarában további titkos kapcsolatai (*intelligentia*), vagy velencei területeken kémei? Zorzinak, úgymond, nincs tudomása arról, hogy a szicíliaiak hol lehetnek, arról sem tud semmit, hogy a szandzsákbégnek vannak-e még kémei, ellenben Michielről van még mesélnivalója. Miután a tüzér a törökök fogságába esett és a szandzsákbég elé vitték, azt a bátor kijelentést tette, hogy ismeri a módját annak, miként lehetne bevenni Zára városát. Ehhez elegendő volna a régi

várfalagnál levágott olajfaágakból és földből egy sáncot emelni, ahonnan ágyúzni lehet. Michielen kívül egy Sibenikből szökött keresztény is kiokosította a szandzsákbéget afelől, hogy a helyi erődöt melyik oldaláról lehetne a legkönnyebben bevenni. Zorzi végül elmondta, hogy legyenek résen, mert az oszmánok annak érdekében, hogy elvágják az útját a velenceiek által küldendő felmentő csapatoknak, két erődöt is építenek a Novigradhoz vezető átjáróként használt szorosban.

A háború idején a határ közelében elfogott kémek, különösen ha a kormányuk bizalmával visszaélő egykori katonákról volt szó, a legsúlyosabb büntetésre számíthattak. Foscarini egy szerzetest küldött Zorzi mellé arra hivatkozva, hogy bár a teste megmentésére már aligha lát esélyt, legalább a lelke üdvét mentse meg azzal, hogy valamennyi bűnétől megtisztulva igaz keresztényként távozik az árnyékvilágból. Csakhogy mint kiderült, a szerzetesnek nem annyira a fogoly bűneitől való feloldozás, mint inkább a kereszténység javát szem előtt tartva történő beszéltetése volt a feladata. Az egyháznak az ő hiténél sokkal inkább a birtokában lévő információkra volt szüksége. Nem tartott sokáig, míg a szerzetes meggyőzte Zorzit; a candiai kém még egyszer lehetőséget kért arra, hogy elmondhassa Foscarinak mindazt, amiről tudomása van.

Zorzi kijelentette, hogy mindent hajlandó elmondani a színtiszta valóságnak megfelelően, amennyiben megkegyelmeznek az életének. Foscarini azonban ezt nem tudta neki garantálni, legfeljebb annyit ígérhetett, hogy amennyiben igazat beszél, a megfelelőnek ítélt igazságos bánásmódban részesül. Így hát a helyzetébe kénytelen-kelletlen beletörődő Zorzi harmadszorra is nekifutott története elmesélésének. Midőn Szicíliából Rómába tartott, egy Lascaris nevű írnok kíséretéhez tartozó albán fiatalemberrel (*garzon*) ismerkedett meg. S bár mindenki olasznak véli, Lascaris valójában görög származású. Egy magas termetű, idős ember, aki XIII. Gergely

pápa utasítására búcsúcédulákat (*absolution*) és pápai bullákat (*bolle*) készít elő. Mikor Zorzi továbbállt Rómából Velencébe, megismerkedett egy Jacob/Yakup nevű kelet-mediterráneumi zsidóval, aki részletes jelentést tett arról, hogy mi történt az oszmánokkal. Arra a kérdésre válaszolva, hogy miként ismerkedett meg ezzel az emberrel, Zorzi érdekes dolgokat adott elő. Azzal a görög pappal, akiről a második kihallgatása során beszélt, több ízben látogatást tettek egy görög nemes (*zentilhomo*) házánál, hogy az Evia szigetével kapcsolatos összeesküvésről tárgyaljanak. A közepes termetű, középkorú, sötétbarna szakállú nemesnek a nevét már nem tudta felidézni, azt azonban pontosan körülírta, hogy merre volt található a háza; ennek alapján kihallgatói a Santi Filippo és Giacomo-tér környékét azonosították.

Az ebben a házban megismert zsidó Yakup egyik társát (*compagno*) a Velence utáni következő állomásán, Cliunóban látta viszont. Az illető Zorzi faggatózására elmondta, hogy Yakup küldte őt Cliunóba, míg egy másik zsidót Isztambulba menesztett. E második küldöncnek az volt a feladata, hogy hírül adja; a zsidók készen állnak arra, hogy a keresztényeknek fizetett adót ezek után inkább a szultánnak adják, egyúttal arra kéri az oszmánokat, hogy ne hagyják abba a velenceiekkel való háborúskodást. Ne feledjük: amikor az oszmánok támadást intéztek Ciprus ellen, Velencében újra fellángoltak a zsidóellenes érzelmek. A közvélekedés ugyanis azt tartotta, hogy II. Szelim szultán nagy befolyású kegyence, a zsidó származású József Nászi robbantotta ki a háborút. Sőt, nem csupán arra gyanakodtak, hogy Nászi volt az, aki a ciprusi borok dicséretével meggyőzte a borissza szultánt arról, hogy foglalja el Ciprus szigetét a velenceiektől, de az a vélemény is széles körben elterjedt volt, hogy az 1569 szeptemberében keletkezett tűzvész mögött, amely kis híján megsemmisítette a velenceiek hajókészítő műhelyét, szintén az ő utasítására cselekvő

szabotőrök álltak. A háború idején is számos velencei területeken élő zsidót gyanúsítottak meg azzal, hogy Nászi megbízásából kémkednek. Ezek a gyanúsítgatások odáig vezettek, hogy Velence tervbe vette a zsidók kiűzését a városból. A velencei zsidók végül csak a háború lezárulta és az oszmánok közbelépése okán maradhattak a lagúnák városában. Szokollu Mehmed pasa a békeszerződés aláírása végett a korábban a Velencei Köztársaság portai követének (bailo) az orvosaként szolgáló, zsidó származású, nagy befolyású Salomon Askenázit küldte követségbe, aki a velenceiektől a határozat visszavonását kérte.

A zsidókat minden egyes nappal növekvő gyanúval szemlélő Velence zsidóellenes légkörében a Zorzi által elmondottak minden bizonnyal nyugtalanítóan hatottak az egyébként is felfokozott éberségű velenceiekre. A candiai kém által Cliunóban látott informátor nem az egyetlen oszmán kém volt; a Lascaris által megbízott albán fiatalember szintén hírszerzés céljából járta a határvidéket. Lascaris később Konstantinápolyba menesztette azzal, hogy hírt vigyen az oszmánoknak. Megbízatása második felében egy hajóval tért vissza az oszmán fővárosból, hogy aztán keresztény földön részt vegyen egy összeesküvésben (*far qualche tradimento*).

Zorzinak utoljára a szandzsákbéggel kapcsolatos kérdésekre kellett felelnie. Van-e a szandzsákbégnek elegendő ágyúgolyója? Pontosan mennyi és milyen méretű? Zorzinak tudomása volt arról, hogy nemrégiben egy elfogott hajóról származó vas ágyúgolyókat küldtek Hercegovinából a bégnek, ám mivel még nem érkeztek meg, ő sem látta őket. Ezért a számukról és a méretükről sincs elképzelése.

Vajon a szandzsákbég kérdezett-e tőle bármit is Novigradra vonatkozóan? Igen, megkérdezte tőle, hogy amikor az oszmánok Novigradot ostromolták, ott volt-e ő is a közelben, majd a nemleges válasz hallatán arról kezdte faggatni, hogy az

erődítmények milyen állapotban vannak. Zorzi azt felelte, hogy az erődök állapota jónak mondható, ezenfelül újonnan épített sáncokkal és ágyúkkal védik őket. Ugyancsak nehéz volna kideríteni, hogy valóban ezt felelte-e. A kémek ügyeltek arra, hogy vallomásaikat a kihallgatóik tetszésének megfelelően alakítsák, főleg az olyan reménytelen helyzetbe került vádlottak, mint amilyen Zorzi is volt. Következésképp Zorzi is szükségét érezhette annak, hogy eltitkolja, ha olyan információkat osztott meg a velencei erődökről az oszmánokkal, amelyek azok biztonságát veszélybe sodorhatták. A kém mindehhez még annyit fűzött hozzá, hogy a szandzsákbég nem ágyúval tervezi a hódítást, hanem az ide vezető szoros két oldalára építendő erődök révén szeretné átvenni az ellenőrzést a szóban forgó terület felett.

Miután tehát Zorzi kijelentette, hogy nincs több mondanivalója, visszakísérték a cellájába. A háborús időkben a határok mentén elfogott kémek, különösen ha a kormányuk bizalmával már többszörösen visszaélt egykori katonákról volt szó, aligha számíthattak könyörületre. Amennyiben a Zorzi által említett összeesküvéseket teljesen fel kívánták göngyölni, az növelhette a kém életben maradásának esélyét – egy ideig. Csakhogy még ez sem biztos. Ha a kihallgatási jegyzőkönyveket Velencébe küldő Foscarini úgy határozott, hogy az oszmán kémet minden eshetőségre tekintettel életben hagyja, a tömlöcök akkor sem voltak túl biztonságosnak nevezhetők. Velencétől mindazonáltal sürgős döntést vártak. Mindenki, aki Zorzi elfogásáról értesült, az igazság érvényre juttatását remélte. Ráadásul Velence a candiai ügynök kivégzésével elrettentő példát nyújthatott a magukat velencei katonának kiadva zavartalan kémkedést tervező többi spanyol és görög ügynöknek.

A jelen fejezetben ismertetett kém történetek közül Zorzi esetében készült a legrészletesebb kihallgatási jegyzőkönyv.

Annak érdekében, hogy valóságghű módon mutathassuk be a lefülelt kémeknek feltett kérdések jellegét, valamint a korra jellemző kihallgatási módszereket, lehetőség szerint a sorrend megbontása nélkül, valamennyi részlet megtartásával adtuk közre a kérdéseket és a válaszokat. Az itt ismertetett kihallgatási módszerek lényegileg nem különböznek a Bennassar szerzőpáros klasszikus művében részletesen bemutatott inkvizíciós eljárásokban alkalmazott stratégiától. A kezdetben a szokásos kihallgatásnak alávetett Zorzi vallomásában rejtőző ellentmondások vezették a kihallgatóit arra a feltételezésre, hogy kémekkel állnak szemben. Később pedig fizikai (a kínzás elkerülése) és lelki ráhatással (jó keresztényhez méltóan a vallása elhagyása és az árulása miatti bűnbocsánat elnyerése) ösztönözték arra, hogy oldódjon meg a nyelve. Eddig a pontig általában mindenkinek maradtak titkai. Amint az a többi kihallgatás történetéből is kitűnik, a fogva tartottak rendszerint a kínzás fázisában kezdtek bőbeszédűbbé válni.

Szemben az inkvizíciós vallatásokkal, a hallgatás itt nem ért semmit. Az inkvizíció bíróságai két okból is nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy a vádlott bevallja bűnösségét, ami miatt a perek elhúzódástól sem tartottak. Először is, az inkvizítorok küldetésüknek tekintették, hogy az ítélszékük elé került hitetlen bevallja bűnét, megbánást tanúsítson és ily módon megmentse a lelkét a kárhozattól. Ezenkívül az inkvizíció bíróságaiban, különösen a halálbüntetéssel sújtandó bűnök esetében az ítélethozatalhoz nem volt elegendő csupán a bizonyítékok felmutatása, szükség volt a vádlott beismerő vallomására is. Ez vezetett oda, hogy akár évekig elhúzódhatott olyan renegát kalózkodó pere, akik váltig muszlimnak vallották magukat, hogy az inkvizíció hatáskörén kívül kerüljenek. Például a Narbonne városába való francia renegát, Guillaume Bedos először elismerte, hogy keresztény, majd a vallomását visszavonva azt állította, hogy a valódi neve Şaban, és Khiosz

szigetéről származó muszlim, akinek a felmenői is hithű muszlimok voltak. Az 1619 és 1621 között lezajlott mintegy huszonöt bírósági tárgyaláson mindvégig kitartott emellett, egészen az 1625-ös esztendőig munkát adva ezzel az inkvizítoroknak. A korábban már említett ferrarai renegát kalóz, Francesco Guiccardo, más néven Gyaur Ali reisz az ellene valló tizenkilenc tanú állításával szemben nem tárgyalt attól, hogy a felmenői is és jómaga is muszlim. S bár 1626-ban halálra ítélték, a felsőbb bíróság megsemmisítette az ítéletet arra hivatkozva, hogy a beismerő vallomás kicsikarása érdekében nem vetették alá kínvallatásnak. Ez az ítélet is jól illusztrálja, hogy esetenként a beismerő vallomás következetes megtagadása életmentőnek bizonyult. Alit csak három évvel a per kezdete után, 1627-ben tették ki kínvallatásnak, azonban a megromlott egészségi állapotára tekintettel viszonylag enyhe kínzással megúsza. Mivel továbbra is makacsul kitartott amellett, hogy sosem volt keresztény, ezért a büntetését végül életfogytig tartó börtönre változtatták. Tekintve, hogy tizenöt évvel később, 1642-ben még mindig börtönben ült, úgy tűnik, hogy a beismerő vallomás megtagadásával elérte a célját.

A világi hatóságok horgára akadó kémek esetében azonban, mint amilyen Zorzi is volt, ez a taktika meddő próbálkozás volt, hiszen csupán a gyanú elegendő volt ahhoz, hogy valakit elítéljenek. Kétségtelen, hogy ez nem kizárólag a velenceiekre jellemző módszer volt, vagyis hogy politikai okokból egyszerűen kihagyták a vádemelési eljárást. Az ötödik fejezetben számos példán keresztül illusztráljuk, hogy az oszmánok az elfogott kémeket nemegyszer szintén „politikai alapon”, azaz bármilyen bírósági eljárás nélkül ítélték el.

Rövidre fogva, nem volt értelme annak, hogy e jogi zsákutcákból bárki is menekvést reméljen, vagy hogy a kínzás gyötrelmeivel dacolva a vallomás megtagadásától várja helyzete jobbra fordulását. Ennek ismeretében Zorzi a további fájdalmak

elkerülése végett ha részlegesen is, de vallani kezdett; ugyanakkor abban bízva, hogy sikerül majd megmenekülnie, nem tárta fel a maga teljességében a történetét. Válaszaival akaratlanul is rávezette Foscarinit arra, hogy még sokkal több információ lapul a tarsolyában, mint amit addig elmondott. A ravasz velencei ekkor a pszichológiai hadviselés eszközához nyúlt, a fogvatartott mellé egy szerzetest küldött, akinek sikerült végre a candiait szóra bírnia. Nem tudni, hogy Zorzi vajon érzett-e bármilyen lelkipurdalást amiatt, hogy kitért a vallásából; az élettörténete mindenesetre azt sugallja, hogy az efféle vallászsere mögött a jobb élet reménye húzóódott. Az iszlám minden bizonnyal Zorzi számára is a lehetőségek tárházát jelentette, és megannyi más kalózhoz, kémhez és zsoldos katonához hasonlóan a gazdagabb élet reményében ő is a vallásváltoztatás útját választotta. A szerzetes sikerrel teljesítette feladatát, meggyőzte a candiai kémet arról, hogy lebbentse fel a fátylat történetének még rejtett részleteiről. Úgy tűnik, hogy a harmadik kihallgatás során hallottak végül kielégítették Foscarini kíváncsiságát. A kormányzó a kihallgatás elején tett ígéretéhez híven, miszerint a saját belátása szerint fog igazságot szolgáltatni, az oszmán kém mielőbbi kivégzését rendelte el. Kegyetlenül osztnak igazságot a határvidéken. Foscarini nem lehetett biztos a Zorzi által említett összeesküvés valóság tartalmát illetően: a kém mindezeket akár ki is találhatta annak érdekében, hogy mentse a szűrét. Ugyanakkor akár igazak is lehettek; ennek kiderítéséhez elegendő volt a Zorzi által említett görög pap kézre kerítése.

GABRIEL DEFRENS KÉT ÉS FÉL ÉVE

A Gabriel de Bourgogne nevű francia, akit Francia („Frenk”) Mahmud ibn Abdullah vagy Gabriel Defrens néven is ismertek,

volt az első oszmán kém, akinek az élettörténete az oszmán és az európai levéltári források gondos összevetésével végzett kutatómunka gyümölcseként tudományos cikk tárgyát képezte. Susan Skilliter rövid, de úttörő jelentőségű művének tükrében az 1554-ben vagy 1555-ben Blois-ban született Gabriel az Egyiptom kereskedelmi központjának számító kikötőváros, Alexandria francia konzuljának volt a fia. II. Henrik király törvénytelen gyermeke, Diane de France francia hercegnő kíséretének tagjaként cseperedett föl. Még fiatal korában, amikor apjához igyekezett Alexandriába, a morlások közül való útonállók elfogták Dalmáciában, és eladták az oszmánoknak. Később valahogy kiszabadult a rabságból, áttért az iszlámra, és szoros kapcsolatokat épített ki az oszmán udvari körökkel.

Első pillantásra talán különösnek tűnhet, hogy Gabriel egy időben volt udvari kereskedő, aki a Porta számára szükséges luxuscikkek beszerzéséért volt felelős, és a francia követségnek dolgozó tolmács. Ám ha meggondoljuk, hogy a valódi tevékenysége a kémkedés és a diplomácia volt, akkor rögtön kiviláglik, hogy Defrens számára a kereskedés olyan mesterség volt, amelynek leple alatt zavartalanul közlekedhetett. Az oszmán udvarhoz fűződő kapcsolatainak köszönhetően elnyerte a felettese, a francia követ, Germigny elismerését is. A követ 1580-ban külön dicséretben részesítette, amiért a második vezírral, Lala Mustafa pasával sikerült a számára egy találkozót kieszközölnie, majd egy évvel később a Franciaországba delegált oszmán követ kíséretévé kinevezésével mutatta ki a Gabriel iránti mély bizalmát.

Defrens azon tipikus renegátok közé tartozott, akik az oszmán fővárosban mesterien ötvözték a kémkedést a diplomáciával. Az oszmánli nyelven és a francián kívül beszélt még olaszul, görögül és kielégítő fokon latinul is. Közepes termetű, vékonydongájú, fekete szakállas férfiként írják le. Az arcán volt egy szemölcs, és beszéd közben olykor az orrát szívta.

A Konstantinápoly és Madrid között aláírandó, az évszázad leghosszabb háborújára pontot tevő fegyverszüneti megállapodáshoz vezető tárgyalások kezdetekor, 1579 februárjában Defrenst Spanyolországba küldték. Bár nincs pontos információnk arról, hogy itt mi volt a dolga, annyit azért tudunk, hogy Franciaországból továbbment Angliába, ahol átadta I. Erzsébet királynőnek a szultán levelét. A Földközi-tenger keleti medencéjében folyó kereskedelemben közvetlenül is részt venni kívánó angolok William Harbone közvetítésével igyekeztek III. Murád szultántól kapitulációs jogot szerezni, amit 1580-ban végül sikerült is elérniük. A Defrens által Londonba vitt levelek is minden bizonnyal ezzel álltak összefüggésben.

Gabriel 1580 júliusában visszatért Isztambulba, és a spanyolokkal folytatott fegyverszüneti tárgyalások megghiúsítására törekvő felettese, Germigny számára sikerrel hozott tető alá egy találkozót Lala Mustafa pasával. Szeptemberben azzal az ürüggyel, hogy órát és egyéb mechanikai eszközöket vásároljon a szultáni szeráj számára, útnak indult Raguzába, majd innen Velencébe, később pedig továbbutazott a Német-római Birodalomhoz tartozó Augsburgba és Nürnbergbe. Utazásának utolsó állomása Anglia volt, ahol a szultán leveleit átadta a királynőnek. Novemberben már Londonban járt; a spanyol követ, Bernardino de Mendoza jelentése szerint a továbbított levelekben III. Murád oszmán szultán egyrészt világossá tette, hogy az angol kereskedők szabadon űzhetik a tevékenységüket oszmán földön, másrészt arra kérte I. Erzsébetet, hogy II. Fülöp spanyol királlyal szemben a szintén a portugál trónért versengő Dom Antoniót támogassa. Amint az első fejezetben már szó esett róla, I. Henrik portugál király halála után a portugál királyi hercegnő anyától származó spanyol király és egyúttal a Habsburg-uralkodóház feje, II. Fülöp a portugál trón várományosává lépett elő. A trónra azonban

mások is pályáztak. Egyikük volt Dom Antonio, akinek bár sikerült megszereznie a trónt, uralkodása püünkösdi királyságnak bizonyult. II. Fülöp spanyol király seregei a kor híres hadvezéreként ismert Alba hercege, Fernando Alvarez de Toledo parancsnoksága alatt legyőzték őt, így minden maradék reményét az oszmánok által vezetett, az I. Erzsébetet és IV. Henrik francia királyt is a soraiban tudó szövetségbe vetette. Ez a szövetség azonban soha nem jött létre, és Dom Antonio végül 1595-ben megkeseredve hunyt el Párizsban, a portugál trónon pedig egészen az 1640-es évig Habsburg uralkodó ült.

Térjünk most vissza Gabrielhez, aki 1580. december 11-én elhagyta Londont, és továbbutazott Hollandiába. A Habsburgok elnyomó valláspolitikájától megcsömörlött és a szuverenitásukat féltő protestáns városok I. Vilmos orániai herceg vezetése alatt fellázadtak, majd szövetségbe tömörültek; a mai Hollandia alapjait megvető konföderáció később az Egyesült Tartományok nevet kapta. Többé-kevésbé sejteni lehet, hogy miről eshetett szó Gabriel és Orániai Vilmos között. Gabriel minden bizonnyal átadta III. Murád, sőt talán I. Erzsébet leveleit is, és megerősítette, hogy mindkét uralkodó támogatja a lázadás tervét. Az oszmán stratégia számára ez a lázadás kulcsfontossággal bírt. A térség kedvezőtlen földrajzi adottságai vezettek oda, hogy a Habsburgok nem voltak képesek a lázadás fölé kerekedni, és egy egész vagyont kényszerültek költeni e végeérhetetlen háborúra. A lázadás elhúzódásával a földközi-tengeri védekezés is akadozott, ami keleten a perzsák ellen hosszú és költséges háborút viselő oszmánokat némi levegőhöz juttatta.

A Velence érintésével Isztambulba visszatérő Defrens nem sokat időzött az oszmán fővárosban. Siyavuş pasa kérésére a Franciaországba küldött Hasan Ağa oszmán követet kísért el, hogy meghívják III. Henriket az 1582-ben rendezett és valósággal birodalmi propagandává terebélyesedett oszmán

körülmetelési ceremóniára. A Ragusa érintésével Velencébe érkező Hasan Ağa egy ideig még a lagúnák városában maradt, míg Gabriel Defrens a szultán levelét és ajándékait egymaga vitte el Párizsba. Szeptemberben Párizsban a francia király színe elé járuló Defrens a III. Henrik által a francia követnek írt levél birtokában tért vissza Velencébe, ahonnan Hasan Ağa és a szultáni tanács Ali nevű tolmácsa társaságában folytatta útját. Az oszmán diplomaták Bergamo, majd Milánó, Genf és Lyon érintésével léptek francia földre, majd észak felé vették az irányt, hogy Orléans és Bourg-la-Reine városokon keresztül érkezzenek meg november 8-án a francia fővárosba. A megújított kapitulációs jogokról szóló megállapodást is magával hozó követségi delegáció húsz napig tartózkodott Párizsban, ahonnan újból Velence érintésével indultak vissza, és 1582. március 29-én végül megérkeztek Isztambulba.

Igazán kár, hogy a Susan Skilliter oszmanista által negyven évvel ezelőtt tanulmányozott iratok Defrens nyomát e ponton szem elől veszítik. Ennek ellenére e mozgalmas pályafutás alig két és fél évre terjedő időszaka is felettébb beszédes lehet a számunkra. Először is nem nehéz kitalálni, hogy az Európa számos szegletét bejáró Gabriel Defrens mi mindent művelt még a látszólag két fő tevékenységeként űzött tolmácsolás és kereskedelem mellett. A tapasztalt diplomata és osztrák követ, Joachim von Sinzendorff nyilván nem véletlenül küldött sürgős figyelmeztetést Bécsbe, hogy legyenek résen a nevezett oszmán kémekkel kapcsolatban. Ahogy az a korábban elmondottakból is kitűnik, ebben a világban a kereskedelem és a diplomácia kéz a kézben járt a kémkedéssel. A követek és a kalmárok, különösen a Defrenshez hasonlóan luxuscikkkel kereskedők a mesterségük folytán zavartalanul közlekedtek, a politikai elittel üzleteltek, és nem utolsósorban pénzt kerestek. Ha a követ volt a kémvilág munkaadója, akkor a kereskedő volt a munkavállalója. Miután a kereskedő tudta, hogy az információért cserébe pénz

üti a markát, az értesüléseit nem habozott a legtöbb pénzt ígérőnek eladni búza, textil vagy éppen ékszer fejében.

Defrens története alkalmat ad arra, hogy egy másik, e könyvben kevésbé kifejtett érdekes témát is érintsünk. A kémek, kereskedők és diplomaták működése érzékletesen rávilágít arra, hogy az oszmán fővárosban a hivatalos és nem hivatalos tevékenységek között húzódó választóvonal mennyire ingatag volt. E francia kém pályafutása, akinek az esetében még az sem tudható biztosan, hogy kinek dolgozott, kitűnően illusztrálja, hogy a hozzá hasonló politikai és diplomáciai ügynökök a központi kormányzatoktól független szereplőkként tevékenykedtek. Hogyan másként volna lehetséges az, hogy az iszlám felvételével a fogságból szabaduló, majd a Topkapi Palotában udvari kereskedőként dolgozó francia származású kalmár egyúttal a francia követségen tolmácsként dolgozik, és III. Henrik francia királytól kap fizetést? Miként lehet az, hogy miközben a francia követet szolgálja, III. Murád oszmán szultán leveleit elviszi Londonba, Erzsébet angol királynőét pedig továbbítja Orániai Vilmosnak? És vajon a francia követ miért a saját tolmácsának a közbenjárását kérte, amikor egy oszmán vezérrel akart találkozni?

E kérdésekre a választ az alkalmazottaival szemben a feltétlen hűség követelményét még nem olyan szigorúan alkalmazó újkor kormányainak a természetében kell keresnünk. A még gyermekcipőben járó központi bürokratikus szervezetek nem a ma ismert fogalmak szerinti racionális bürokráciára épülő kormányzatok voltak; az állami vezetők szolgálatában nyüzsgő hivatalnokok alkotta állam működése sem hasonlított a modern államéhoz. S bár természetesen létezett a közös állami érdek fogalma, azért az állam lényegében mégis csak az őt alkotó csoportok külön érdekeinek az összessége volt, más szóval ezek legkisebb közös halmaza.

Mindezekből következik, hogy nemcsak a kémek, hanem a kereskedők, tolmácsok, katonák, sőt a követek is dolgozhattak egyszerre több személynek. Ennek egyik legszebb példáját az Isztambul és Madrid közötti fegyverszüneti tárgyalások történetében találjuk. E tárgyalások ugyanis teljes egészében a véletlennek köszönhetően kezdődtek el. A Habsburgok által szabotázsakciók kivitelezésével megbízott kémek egyike, egy Martin de Acuña nevezetű egyén az elfogásakor bevallotta, hogy a tűzszüneti tárgyalások miatt küldték. Az állítását alátámasztó dokumentumokat pedig a szultáni tanács tolmácsa, Hürrem bej együttműködésével az isztambuli Habsburg hírszerzési hálózat vezetője, Aurelio Santa Croce szolgáltatta.

Nem világos, hogy a De Acuña helyére küldött Giovanni Marglianinak az oszmánokkal folytatott, negyven hónapig tartó kemény alkudozásai során Hürrem bej és a korábban már említett Slómó Askenázi valójában kinek a szolgálatában állt. Hürrem a szultáni díván hivatalos tolmácsa volt. Slómó Askenázi pedig még Velence konstantinápolyi követe, Marc'Antonio Barbaro orvosaként kezdett el Szokollu Mehmed pasának is dolgozni, ám mivel segített Barbarónak a leveleit kicsempészni Krétára, az oszmánok két alkalommal is börtönbe vetették. Miután Szokollu pasa közbenjárására kiszabadult a börtönből, az aláírás tető alá hozásában oroszánrészt vállaló Askenázit ezúttal a Porta hivatalos követeként küldték Velencébe, hogy ratifikáltassa a szerződést.

Az oszmán–Habsburg fegyverszüneti tárgyalások során Askenázi és Hürrem mind Marglianit, mind pedig Szokollut segítette – vagyis a két fél közötti közvetítéssel voltaképpen a saját érdekeiket képviselték. Madrid mindezen fáradozásokat nagyvonalúan megjutalmazta, ám természetesen nemcsak a Habsburgok díjazták az efféle igyekezetet. A toszkánai nagyherceg, Ferdinando de Medici, akinek valamiért nem sikerült tartós diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokat

kiépitenie Isztambullal, Hürrem és Askenázi segítségét is igénybe vette. Megint csak Hürrem volt az, aki nem érezte aggályosnak, hogy a bailónak és az osztrák követnek is tolmácsoljon és megfelelő fizetség ellenében információkat adjon át. Amint a fentiekből is kitűnik, e politikai és diplomáciai közvetítők, akik az olyan törvényes mesterségeket, mint az orvoslás vagy a tolmácsolás, mind az oszmánoknak, mind pedig az európai államoknak a rendelkezésére bocsátották, nem egészen ártatlan módon gazdálkodtak az évek alatt felépített kapcsolatrendszerükkel. Összegezve: a központosított állam csak részlegesen volt képes ellenőrzése alatt tartani alattvalói lojalitását, ami komoly biztonsági rést ütött a rendszeren, és az ezt ügyesen kihasználó közvetítők igen magas haszonra tehettek szert a magas fokon űzött információkereskedelem révén.

KÖVETKEZTETÉS

Alkalmasint minden elfogott kémre tucatnyi olyan jutott, akinek eleve felejtésre lett ítélve a története, mivel még idejében sikerült mentenie a bőrét. Ám még ezt a maroknyi történetet is csak hosszadalmas munka árán lehet a különböző levéltári anyagok közül kihámozni; ráadásul tovább nehezíti a kutatást az a körülmény, hogy az archivált iratok többsége leromlott szintaxisú, régi nyelven és elfakult tintával íródott szöveg. Az olvasó által kézben tartott könyvnek ez a fejezete vállalkozik első ízben arra, hogy rendszerezett módon mutassa be a terepen dolgozó oszmán kémek tevékenységét és az általuk végrehajtott műveleteket. A többi földrajzi területen, más évszázadokban lezajlott műveletekre fókuszáló kutatások egy nap remélhetőleg majd kiegészítik a fentebb közreadott történeteket.

Amint a Bevezetőben is utaltunk rá, szemben azzal, ahogy számos korabeli és kortárs elemzésben feltételezik, az iszlám és a keresztény világ közötti határ korántsem volt átjárhatatlan. Az itt részletesen elmesélt tíz történet tanulsága szerint az utazók, katonák, kalandorok, tengerészek, kalózok és kémek könnyedén mozogtak az országhatárok között, egyúttal ők szolgáltatták a hírszerzési hálózathoz szükséges humán erőforrást.

Bár jóformán semmilyen szakirányú képzettségük nem volt, mégis felettebb rátermettnek bizonyultak. A szakmájukból adódóan ugyanis hozzá voltak szokva a gyakori helyváltatáshoz, a hallgatózáshoz és a titkos ügyletek lebonyolításához. S mivel a korabeli vezetők bőkezűen támogatták a hírszerzési tevékenységet, ezért az abban érintett opportunisták szereplőknek sem volt okuk gátlásosságra. Míg a birodalmak tovább hadakoztak egymással, addig a központi kormányok komoly pénzt fektettek az ágyúnál, puskánál, hadigályánál, vitorlásnál jelentősen olcsóbb kémek foglalkoztatására, így módon a Földközi-tenger térségére jellemző hírszerzői világnak e sokszínű figurái továbbra is jól meg tudták tömni a zsebüket az értesülések csereberéje révén.

III. AZ OSMÁN HÍRSZERZÉS FORRÁSAI

Lényeges információkhoz természetesen nem kizárólag az erre szakosodott hírszerzőkön keresztül lehetett hozzájutni. Még azokban az évszázadokban is, melyekben a megfigyelési technikák és a diplomáciai kapcsolatok nem érték el a mai szintet, a központi kormányok sikeresen gyűjtöttek információt közvetett csatornákon keresztül. Ez a fejezet az oszmán hírszerzés polgári, katonai és diplomáciai forrásait veszi sorra.

KERESKEDŐK ÉS RABOK

Az a közkeletűen elterjedt vélekedés, miszerint az oszmán muszlimok átengedték a kereskedelmet a keresztényeknek, még Európa esetében is téves. Ha nem is olyan intenzív mértékben, mint ahogy az európaiak kereskedtek az iszlám világban, azért a muszlim kereskedők is jelen voltak Európa olyan meghatározó jelentőségű városaiban, mint Velence, Ancona és Marseille. Ha ehhez hozzávesszük az oszmán alattvalóként tevékenykedő nem muszlim kereskedőket is, akkor rögtön kitűnik, hogy Isztambul másik jelentős hírforrását a kereskedők jelentették. Például 1572-ben a budai beglerbéget a közép-európai politikai és

katonai fejleményekről tájékoztató három forrás közül az egyik a terménykereskedő (*rençber tarifesi*) néven említett kalmárok csoportja volt. Olykor az is előfordult, hogy ezek a kereskedők titkos ágenseket szállítottak a hajóikon. Például miután az előző fejezetben említett oszmán kém, Jeronimo Amiqui bejárta Dél-Itália partjait, egy Muhammad nevű törökkel találkozott Anconában, és az ő hajóján tért vissza Avlonába.

Az 1570-es évben Szokollu Mehmed pasa egy korábban Máltán raboskodó törököt faggatott a szigeten található erődítmények, a lőszer- és élelmiszerkészletek felől. A ciprusi hadjáratot kezdettől fogva ellenző nagyvezír vélhetően arra készült, hogy az oszmán hadiflottát az öt évvel korábbi ostromhoz hasonlóan újfent Máltára küldje. Amennyiben így volt, úgy a hallottak feltehetően csalódással töltötték el, hiszen az egykori rab válaszában arról számolt be, hogy a sziget erődítménye nagy és erős, a katonák jó állapotban vannak, ezenkívül a lovagoknak nincsenek gondjaik sem a lőszer, sem az élelmiszer utánpótlásával.

A kereskedőknél termékenyebb hírforrásnak bizonyultak azok a muszlim foglyok, akik a keresztény földön töltött hosszú éveket követően rendszerint kiváltás vagy szökés útján szabadulva tértek vissza az iszlám világba. A hidzsra kritikusként számító 979. évében (1571/1572) keletkezett *mühimme-defterekből* (a szultáni tanács parancsainak jegyzéke) világosan kiolvasható, hogy az ellenség fogságából szabadult rabok és foglyok naprakész információkkal rendelkeztek a keresztény flotta terveiről és előkészületeiről. Például Uludzs Ali oszmán flottaparancsnok embereinek egyike, Yusuf a rabságból való szabadulását követően Tripoliba utazott, ahol a kapitányától a keresztény flottára vonatkozóan hallott híreket azonnal megosztotta a beglerbégjével, aki mindezt továbbította Konstantinápolyba. A szintén szökéssel szabadult hat katonafogoly és egy Merni Şah nevezetű hajóstiszt a Balkánon

főparancsnokként szolgáló Hüseyin pasa vezírnek ugyancsak friss információkat adott a Korfun állomásozó velencei flottáról. A lepantói vereséget követően védelem nélkül maradt oszmán partokon a pánik uralta napokban ismét csak egy fogságból szabadult muszlim volt az, aki a vilájet szandzsákbégjét értesítette arról, hogy az ellenséges flotta a Morea (Peloponnészosz) elleni támadást fontolgatja.

Egy foglyoktól származó másik értesülés szerint Jannina, Arta és Santa Mavra (Lefkász) keresztény előjárói Korfura érkezvén egyezsége jutottak a velenceiekkel, vagy, ahogy a korabeli forrás fogalmazott, „egy nyelvet beszéltek a gyaurokkal”. Azokban a hónapokban, amikor a Balkán-térség nyugati felében az oszmán fennhatóság alapjaiban megrengett, ezek a keresztény előjárók a velenceieket a Santa Mavra sziget elleni támadásra buzdították. Állításuk szerint ha a velenceiek az 1503-ban az oszmánokra hagyott szigetet sikerrel vissza tudnák szerezni, akkor a keresztény városvezetők is könnyűszerrel el tudnák foglalni Jannina, Arta és Préveza várait. Végül pedig az 1573-as esztendőben Korfuról megszökött három fogoly Morea szandzsákbégjének a „Velencéhez tartozó hajók állapotáról” adott hírt.

A szökött foglyok által szállított hírek nem mindig a hatalmas hadiflottákra vonatkoztak; olykor a váratlanabb és éppen ezért nehezebben kifürkészhető katonai mozgósításokról küldtek értesüléseket. Például 1585-ben a Máltáról Rodoszra szökött két rab arról adott hírt, hogy a firenzei és a máltai flotta egymással szövetségben a rodoszi szoroshoz készül hajózni, amire válaszul az isztambuli vezetés arra utasította az oszmán haditengerészetet, hogy szervezzék meg a „tengeri védelmet”, vagyis az oszmán fennhatóságú partok őrségét. Megint csak Rodoszról érkezett foglyoktól származott az az információ, mely szerint tizenegy gálya és egy nagy galleon van útban Alexandria

felé; erre való tekintettel öt hónap után újból elküldték a figyelmeztetést az oszmán tengerésznek.

A muszlim foglyok azonban nemcsak Konstantinápolyt, hanem a tengeren a birodalmi flottáknál jóval aktívabb kalózkodókat is segítettek információkkal. A 16. században élt cataniai püspök, Nicola Maria Caracciolo fennmaradt feljegyzéseiből tudjuk, hogy a nápolyi és a szicíliai muszlim rabok hogyan segítettek a meglepetésszerű rajtaütésekre nagy arányban építő és éppen ezért mindig friss hírekre éhes kalózkodók közül az egyik leghíresebbet, Turgut reisz oszmán kalózvezért. A szerző szerint – aki azonnal tollat ragadott, miután kiszabadult Turgut fogságából – az itáliai muszlim foglyok a szárazföldről különböző jelzésekkel támogatták a kalózkodók tájékozódását a tengeri ütközetekben. Amint az Constantino/Mehmed történetéből is kitűnik, a kalózkodók fogságában sínylődő rabok a szicíliai rokonaiktól szerzett értesüléseket továbbadták Turgutnak, aki némelyiküket fölszabadította, majd visszaküldte a hazájába kémkedni.

AZ OSZMÁN HÍRSZERZÉS ÉS AZ „ÖTÖDIK HADOSZLOP” MŰVELETEI

Az oszmánok számára a Habsburg területeken az egyik legfőbb hírforrást a fennálló rezsimmel szembenálló etnikai és vallási csoportok, avagy – az Andrew Hess történész által Emilio Mola spanyol nacionalista tábornoktól kölcsönzött kifejezéssel élve – az ún. ötödik hadoszlop jelentette.

Ezeknek a csoportoknak az élén a Spanyolországban élő megkeresztelt muszlimok, azaz a moriszkók álltak. Az 1492-es évben, amikor Granada elesett és az Ibériai-félsziget utolsó arab állama is megszűnt, kezdetben még vallásszabadsággal

kecsegtették a muszlimokat. A tolerancia légköre azonban szalmaláng életűnek bizonyult, rövidesen ugyanis erőszakkal kezdték el keresztény hitre téríteni őket. E kudarcra ítélt politika valamennyi muszlimból potenciális lázadót faragott. Az 1609 és 1613 között bekövetkező teljes kiűzetésükig a moriszkók mind Észak-Afrikával, mind pedig Isztambullal szoros kapcsolatot és együttműködést tartottak fenn. Úgy tűnik, hogy bár nem voltak a felbujtók között, az oszmánok az Alpujarras hegyvidéken 1569-ben kitört felkelésről előre rendelkeztek információval. Katonai egységekkel ugyan nem vettek részt a lázadásban, de Konstantinápolyból fegyvereket és lőszert küldtek, továbbá ígéretek garmadait tolmácsoló követeket.

Ennek az együttműködésnek a hírszerzői dimenziója világosan tükröződik a spanyolországi iratokban. Az 1565-ös esztendőben egy kínvallatásnak alávetett moriszkó oszmán kémek tucatjait juttatta a spanyol hatóságok kezére. A kicsikart vallomás szerint egy Lyonban működő kém volt az, aki a spanyolországi muszlimoktól származó értesüléseket közvetítette Isztambulnak. Ezenkívül Granadából az algíri beglerbéghez rendszeresen áramlott az információ, ami jócskán megkönnyítette a spanyol partokat előszeretettel fosztogató kalózkodást. Az isztambuli vezetés a ciprusi hadjárat miatt nem tudott segítséget küldeni az Alpujarrasban kitört lázadáshoz, ezért arra kérte a felkelőket, hogy tartsanak ki, és továbbra is küldjék a híreket. A moriszkók és az Isztambul közötti kapcsolat az után sem szakadt meg, hogy a lázadást leverték, és a felkelők szétszóródtak Spanyolország területén.

Azok mellett, akik Spanyolországban maradtak, természetesen szép számmal akadtak olyanok is, akik szabad elhatározásukból, vagy ahogy az egyik korabeli spanyol forrás fogalmaz, *buena voluntad* útján távoztak oszmán területekre. Ezek a bevándorlók az őket elűző Habsburgokkal szemben készségesen szolgálták az oszmán érdekeket. Ezért mi sem

természetesebb annál, mint hogy az oszmánok szívesen alkalmazták katonának és kémnek e moriszkókat, akik kiválóan ismerték a térség nyelvét, kultúráját és földrajzát. Például Avlona szandzsákbégje, Szülejmán 1552-ben egy moriszkót küldött Pugliába, hogy térképezze fel az erődítményeket. Egy másik feljegyzés szerint 1610-ben egy oszmán őrmesteri rangban szolgáló moriszkó Franciaország felé tartva átutazott Velencén. Végül pedig a Habsburg hadseregben is szolgáltak olyan spanyolországi muszlimok, akik az oszmánoknak kémkedtek.

A Spanyolországból való kiűzetésüket követően a moriszkók továbbra is fontos szerepet töltöttek be az oszmán hírszerzés berkein belül. A spanyolok egyébként sem rendelkeztek pontos információval arról, hogy az elűzött moriszkók végül hol telepedtek le, ami komoly biztonsági rést ütött a rendszeren. A Habsburg hatóságok, akik tisztában voltak a moriszkóknak az oszmán politika szempontjából betöltött jelentőségével, merénylet útján próbálták meg eltenni láb alól azt a Mehmed / Mahmud Çelebi / Manuel Enriquez nevű spanyolországi muszlimot, aki azzal foglalkozott, hogy a kivándorló moriszkókat Isztambulba szállította. A Habsburg hírszerzés értesülései szerint a kereskedőként évek óta Velencében élő Mehmed/Mahmud arra biztatta a moriszkókat, hogy lépjenek be az oszmán hadseregbe, ezenkívül az elűzött muszlimoknak a Spanyolországban hagyott javaik ellenértékeként kapott értékpapírjait begyűjtötte, végül pedig arra buzdította az oszmánokat, hogy küldjenek hajókat Észak-Afrikába, amivel az oda áttelepült mintegy nyolcvanezer moriszkót Isztambulba lehet szállítani. Az 1613-as évben Szicília Trapani nevű kikötővárosába befutott egy francia hajó, és a fedélzetén utazó tizenegy moriszkót elvitték Palermóba kihallgatásra, ám nem találták meggyőzőnek azon állításukat, hogy Marseille-ben szeretnének letelepedni, a családjukat ugyanis nem hozták

magukkal, hanem Tuniszban hagyták. Bár nem volt kétsége afelől, hogy a Habsburg kikötőkben fel-alá sétálgató moriszkók tevékenysége az oszmán és észak-afrikai hírszerzés malmára hajtja a vizet, a szicíliai alkirálynak meg volt kötve a keze. Mivel francia hajón utaztak, nem adhatott parancsot a moriszkók őrizetbe vételére, ezért tehetetlenségében úgy döntött, hogy a fővároshoz fordul tanácsért.

Ugyancsak az ötödik hadoszlophoz sorolhatjuk a külföldi források által csak *fuorusciti* néven említett nápolyi lázadók csoportját. Az oszmán hírszerzés igyekezett a királyságban fennálló Habsburg-ellenességet a javára fordítani, ezért szüntelenül lázította a spanyol alkirályoktól és a gyalogos egységektől (*tercio*) szabadulni kívánó nápolyiakat. Ebbéli erőfeszítései eredményeképp három olasz város, 1496-ban Taranto, 1509-ben pedig Brindisi és Otranto azt javasolták Isztambulnak, hogy lakosaik kapjanak oszmán állampolgárságot.

1532-ben az éppen elhunyt erődparancsnok fia nem habozott Brindisit felajánlani az oszmánoknak. Az 1537. és 1553. évi hadjáratokban az oszmán hadigályákon olyan befolyásos nemeseket is látni lehetett, akik a Habsburg uralom megdöntéséért szálltak tengerre. Ezek az arisztokraták a helyi kapcsolataikat is az oszmán hírszerzés szolgálatába állították. Például Salerno hercegének egyik embere a várkapuk szárnyait kitárni kész helyiekkel együttműködve felajánlotta a segítségét Nápoly bevételében; ezt megerősítendő a vár erősségeit jól ismerő két mérnököt is hozott magával. Az, hogy ezek a titkos tárgyalások végül is eredménytelenül zárultak, arra a körülményre vezethető vissza, hogy az oszmánok nem szerveztek erre a vidékre komolyabb katonai műveletet, és Dél-Itáliára mindig is csak másodlagos hadszíntérként tekintettek.

Egy még érdekesebb példa: a spanyol kormány 1599-ben felderítette egy csapat Domonkos-rendi szerzetes összeesküvési

tervét, akiknek az élén a híres filozófus, Tommaso Campanella állt. A Habsburg vezetést köztársasággal felcserélni kívánó szerzetesek az oszmánok támogatását is megnyerték, sőt az oszmán flotta főparancsnokával, Csigalazáde Juszuf Szinán kapudán pasával is felvették a kapcsolatot.

Egy évvel korábban Csigalazáde népes flottával érkezett a szicíliai partokhoz, ahol a seregei számos helyet fölégettek és leromboltak. Mielőtt a messinai származású oszmán pasa visszatért volna Isztambulba, Messinától mintegy hét kilométerre lehorgonyzott a tengeren, majd engedélyt kért és kapott az alkirálytól ahhoz, hogy a városban élő anyjával, Lucreziával és a testvéreivel beszélhessen. E különös találkozás során, melyet az oszmán források csupán egy-két mondattal intéznek el, a Domonkos-rendi összeesküvők közül egy Maurizio nevű személy feljutott Murád reisz gályájára, és arra kérte a kapitányt, hogy a hadigályák jövőre is térjenek vissza. A szigetre visszatérve Campanellának is megmutatta az oszmánoktól kapott iratot. A Nápolyban állomásozó velencei konzul elbeszélése szerint a találkozóra szeptember 7-én került sor. S valóban, az oszmán flotta dél-itáliai vizekre hajózva gályákat küldött a calabriai partokhoz, és szeptember 13-án különböző jelek segítségével próbált kapcsolatot teremteni a szárazfölddel. Csakhogy az összeesküvőket ekkorra már régen elfogták, így Csigalazáde kénytelen volt üres kézzel visszatérni.

Az Isztambul és Calabria közötti szoros kapcsolat másik árulkodó jele, hogy a Habsburg hatóságok markából sikerrel kiszabadult összeesküvők egyike, Dionisio Poncio de Nicastro az oszmán fővárosban keresett menedéket. Az a tény, hogy egy domonkos szerzetes, akiért a fél országot tűvé teszik, ilyen könnyűszerrel átjuthatott muszlim földre, arra enged következtetni, hogy a két vallás közötti politikai határok mégsem voltak olyan átjárhatatlanok, mint ahogy azt némely történészek tudni vélik. Amint az Poncio szökéséből is kitűnik,

az oszmán főváros, amely számos calabriait befogadott, köztük olyan jelentős személyeket is, mint a későbbi híres kapudán pasa, Uludzs Ali, idővel a spanyoloktól vagy csak a térség kedvezőtlen körülményei előtt menekülni vágyók második otthona lett. Tíz évvel korábban a Poncio nagybátyját meggyilkoló másik domonkos szerzetes szintén Konstantinápolyba szökött, ahol áttért a muszlim hitre.

Nehéz volna eldönteni, hogy az összeesküvés terve a domonkos szerzetesektől származott-e, vagy az oszmán hírszerzés szötte a szálakat a háttérben. A spanyol kormány politikájából kiábrándultak az oszmán szultánba helyezték a reményeket; erre utalnak az egyik összeesküvő, Giulio Contestabile csalódott szavai is, aki szerint sem a törökök, sem a franciák nem siettek a segítségükre. A források tanúsága szerint Giulio a nyomaték kedvéért előhúzza az inge alól a szultán portréját, megmutatta Campanellának, és a lelkére kötötte, hogy menjen el Isztambulba segítséget kérni.

Az oszmán hírszerzéssel ugyancsak szívélyes viszonyt ápoló másik etnikai-vallási csoportot a zsidó közösség alkotta. Szemben az Európában tapasztalt kedvezőtlen bánásmóddal, az oszmán területeken megtelepedő zsidók vallási és kulturális szempontból viszonylagos nyugalomban éltek, ennek köszönhetően Isztambul életében számos fontos politikai és gazdasági feladatot láttak el. A negyedik fejezetben több szó esik majd az Oszmán Birodalom politikájának irányt szabó politikai kufárokról, a szultáni udvar kegyenceinek tartott marranókról. Az oszmánok a közvetítésükkel szoros kapcsolatokat alakítottak ki az Európa és a Mediterráneum legfontosabb városaiban szétszórtnan élő zsidókkal, és általuk rendszeresen értékes információkhoz jutottak.

Az európai zsidók gyakran kerültek kémvádak keresztüzébe. Ugyancsak nehéz volna azonban szétszálazni, hogy ezek a vádak mikor feleltek meg a valóságnak, és mikor voltak csupán az

antiszemita képzelgések termékei. Például a ciprusi hadjárat során számos zsidót tartóztattak le az oszmánoknak történő kémkedés vádjával. A bailo 1570 júliusában azért tett panaszt a raguzai hatóságokra, mert áthaladási engedélyt bocsátottak ki József Nászi egyik kémjének. Nászi ugyanis még áprilisban Carlo Saminiati és Benedetto Simoni személyében két luccai kémeket indított útnak azzal a céllal, hogy információkat gyűjtsenek velencei területeken. Közülük Simonit Nápolyban elfogták, ám minden kínzás és pszichológiai nyomásgyakorlás (még papot is hívtak mellé) ellenére sem tudták beszédre bírni. Júliusban e körmönfont zsidónak egy másik emberét, egy bizonyos Salamò Zizie nevű kémeket keresztény kereskedőnek öltözve füleltek le, és elkobozták a Velencébe, Bolognába és más városokba eljuttatni próbált leveleit. Augusztusban a bailo már egy másik, Thienében leleplezett kémről számolt be.

Az oszmánok egyébként béke idején is bensőséges kapcsolatokat ápoltak a velencei zsidósággal. Az 1585-ös esztendőben egy Cain Saruch nevű zsidó hírvivő arról értesítette az állami inkvizitorokat, hogy öt oszmán kém tartózkodik Velencében. A civilben sikeres üzletemberként (*di gran negotio*) tevékenykedő ügynökök a Konstantinápolyval folytatott kereskedelmi kapcsolataik elmélyítése érdekében rendszeresen szállították az oszmánoknak a híreket. Amint a bailo egy 1577-ben kelt levelében megjegyezte, Nászi Naxosz szigetén élő bizalmasának, Francesco Coronellának még Kréta szigetén is működtek titkos ágensei. Egy hónappal később Nászi egy másik ügynökét Korfun látták feltűnni.

A Nápolyi Királyság területén élő zsidó közösség is szoros viszonyt ápolt az oszmán hírszerzéssel. A Nápolyban fülön csípett két kém vallomásai arra utalnak, hogy a neves oszmán tengernagy, Hajreddin Barbarossa pasa felügyelete alatt meglehetősen összetett hírszerzői hálózat működött. A kémek állításainak kivizsgálásával megbízott felügyelő az adriai

partvidéken, az oszmán fennhatóságú területekkel éppen szemközt elhelyezkedő Manfredonia városában számos marranót vett őrizetbe, akik elismerték, hogy a Szalonikiben élő testvéreik és fiaik révén küldtek rendszeresen híreket az oszmánoknak. A nápolyi alkirály, Pedro de Toledo gyorsan belátta, hogy nem tűrheti az oszmán területektől karnyújtásnyira található és ilyen fokú intenzitással működő ötödik hadoszlop létezésével szemben, ezért nem sokáig halogatta a zsidó közösség kiűzését a városból. Toledo véleménye szerint e kémek nem elégedtek meg azzal, hogy jelentették Isztambulnak a katonai előkészületeket, de az 1528-as évben, amikor a francia seregek megszállták a királyságot, mind a franciáknak, mind az oszmánoknak kémkedtek. Három évvel később letartóztattak egy Astrume Elia nevű csodatévő zsidót, aki érdekesebbnél érdekesebb vallomásokkal kápráztatta el a kihallgatóit. A Földközi-tenger térségének számos helyét bebarangolt, spanyolul, franciául, arabul, törökül, olaszul és ógörögül egyaránt jól beszélő, nápolyi születésű zsidó azt vallotta, hogy magának az oszmán nagyvezírnek, Ibrahim pasának kémkedik. Mikor a pasa a hírek szerint a szafavidákkal folytatott csatározás során életét vesztette (valójában Isztambulban a szultán parancsára megfojtották), akkor ajánlólevelekkel a zsebében visszatért Nápolyba, ahol a helyi zsidó közösség befogadta őt a soraiba. Később aztán csatlakozott az oszmánoknak dolgozó és számos zsidót a soraiban tudó kémhálózatához. Az ma már kibogozhatatlan, hogy ezen vallomások mely része tükrözi a valóságot, és mekkora hányaduk tekinthető csupán egy félkegyelmű hagymázás képzelgéseinek, vagy éppen ellenkezőleg, a valódi szándék elfedésére kieszelt dezinformációnak; annyi azonban bizonyos, hogy mindezen állítások figyelemre méltóan érdekesek. Még ha Elia minden szava csupán kitaláció lett volna, akkor is hihetőnek kellett lenniük ahhoz, hogy a kém célt érhessen. Más

szóval, az általa közreadott információk azért is értékesek, mert közvetlenül tájékoztatást adnak a Nápolyban működő korabeli oszmán hírszerzéssel kapcsolatos uralkodó felfogásról. A kínvallatások és kihallgatások végeztével Toledo szabadon eresztette a rejtélyes zsidót. A célja az volt, hogy titokban követik Eliát, hátha sikerül fényt deríteni a titkaira és a kapcsolataira. Ez az elképzelése azonban nem válhatott valóra, a zsidó kémeket ugyanis 1537-ben holtan találták a tengerben, így minden titkát magával vitte a sírba.

AZ OSMÁN DIPLOMÁCIA ÉS A HÍRSZERZÉS

Diplomáciai feladataik ellátása mellett a követek egyszersmind kémfőnökként is működtek. François de Callières 1716-ban írt könyvében az „előkelő kém” (*espion honorable*) névvel illeti őket. Különösen az évszázad második felétől kezdődően az egyre rendszeresebb formában küldött leveleikben a nagyrészt informátoroktól és kémektől származó titkos információkat osztották meg a kormányaikkal. Alain Hugon számításai szerint 1598 és 1635 között a Habsburg követek Párizsból írt leveleinek mintegy 61,6%-a tartalmazott Franciaországra vonatkozó híreket, és ezeknek csupán 7,1 %-a származott követségi dolgozóktól, a Habsburg–Bourbon kapcsolatokkal foglalkozó személyzettől. A követek aktív szerepe ezen a téren a kormányok előtt is köztudomású volt, s gyakran a kémeket megillető bánásmódban is részesítették őket. A követek nem is hazudtolták meg magukat: számos alkalommal vettek részt különböző összeesküvésekben, és esetenként diplomáciai válságot okoztak. Például az angliai Habsburg követ, Bernardino de Mendoza 1584-ben részt vett egy Erzsébet királynő trónfosztására irányuló összeesküvésben, és amikor minderre fényt derült, kénytelen volt elhagyni Londont. Egy másik

hasonló eset pedig azzal végződött, hogy 1542-ben a francia követnek, Guillaume Pellicier-nek kipenderítették a szűrét Velencéből; kiderült ugyanis, hogy megvesztegette a Tízek Tanácsának írnokait, és sikerült megszereznie az oszmánokkal folytatott béketárgyalások végett küldött utasításokat. Általában az oszmánok is gyanakodva figyelték a követeket; 1492-ben Girolamo Marcello bailót kitessekeltek Isztambulból, amiért túl buzgón szállította a kormányának a híreket.

Mint már említettük, az önmagát az univerzum középpontjának tekintő, a politikát és a diplomáciát a kozmokrator szultán imázsa szerint formáló birodalom nem kívánt az európai országokba követeket küldeni, és ezen a gyakorlatán egészen az erőviszonyok megváltozását magával hozó 18. század végéig nem változtatott. E felfogás szerint a többi uralkodónak kellett a felettük álló oszmánokhoz követet küldenie Konstantinápolyba. A fényes padisah ajtaja mindenkor nyitva állt a hozzá érkezők előtt, amit az oszmán oklevelek számtalan variációban ezzel a formulával fejeztek ki: „A boldogság küszöbe [a szultáni udvar] nyitva áll, és a hatalmas és magasságos Allah segedelmével, legyen bár barát vagy ellenség, mindenki érkezése és távozása egyforma fogadtatásra talál.”

A Porta számára komoly hátrányt jelentett, hogy nem voltak Európában állandó oszmán követek – ami persze nem jelentette azt, hogy a különböző egyedi megbízatásokkal útnak indított követek ne láttak volna el hírszerzői feladatokat. Nem véletlenül folyamodtak a velenceiek is ezerféle cselhez, hogy az oszmán követek minden mozdulatát árgus szemmel figyelemmel kísérhessék és a külvilággal való érintkezésüket korlátozzák; még a követek házáat is oly módon választották ki nagy körültekintéssel, hogy elejét tudják venni az informátorokkal való találkozásoknak és a különböző célú megfigyeléseknek. Például a béketárgyalások folytatása végett 1500-ban Velencébe

látogató csauzt a külvilággal való érintkezését megelőzendő a dózse palotája, a Palazzo Ducale szomszédságában található Ca' Dandoloiban szállásolták el. Nem sokkal később, 1522-ben pedig egy meg nem nevezett követnek annak érdekében, hogy ne tudjon valós képet alkotni a város nagyságáról, illetőleg a Serenissima és a Terra Ferma közötti távolságról, a város központjában lévő Ca' Ghisiben jelölték ki a szállását.

A velenceiek ráadásul a rájuk nézve magas kiadásokkal járó követektől igyekeztek a lehető leghamarabb szabadulni. Hogy milyen fokú elégedetlenséget keltett az oszmán követek elhúzódó távozása a városból, azt a híres velencei történetíró, Marino Sanuto feljegyzései világosan elárulják.

A velencei oszmán követek mozgásszabadsága a két állam pillanatnyi viszonyának a függvényében változott. Némelyek, mint például Ali bej, be kellett hogy érjék a házi őrizet szűkre szabott mozgásterével, míg Yunus bej és egy másik, 1522-ben érkezett, meg nem nevezett oszmán követ a velencei hivatalnokokkal étkezhetett együtt. Éles bírálatot váltott ki, amikor az egyik ilyen étkezés során a házigazda velencei nemes némileg túllépve az udvarias vendéglátás keretein Isztria és Dalmácia térképével ajándékozta meg az oszmán követet. Az oszmán követek szabad mozgásának a korlátozása azonban nem mindig bizonyult elegendőnek. Még Rodrigo Nino Habsburg követ is kalapot emelt a Giudecca szigetén állandó megfigyelés alatt álló oszmán követ hírszerzési képességei előtt, egyszersmind érdekes megállapítást tett erre vonatkozóan. Az oszmán követnek mindenről tudomása volt; a Velencében szabadon mozgó emberein keresztül ugyanis érintkezésbe tudott lépni az informátorokkal.

Az oszmán követek számos tettükkel igazolták a velenceiek elővigyázatosságát. 1504-ben az a feltételezés kapott szárnyra, hogy egy Mustafa nevű követnek köze lehet három fiatal megszökéséhez egy monostorból, ám később tisztázódott a

gyanú alól. Egy másik beszédes eset az volt, amikor 1517-ben Ali bej szeretett volna felmászni a Szent Márk tér harangtornyába, továbbá a Serenissima területei és védelme felől próbált burkolt kérdezősködéssel értesülésekhez jutni. Milyen messze vannak a Terra Ferma városai Velencétől, melyik oldalon van Friuli, milyen előkészületeket tettek egy esetleges oszmán támadás kivédésére, és még tucatnyi egyéb nyugtalanító kérdést tett fel. Egy évvel később Yunus bej ugyancsak kémkedés céljából érkezett. 1520-ban egy Adamo nevű egyént száműztek a lagúnák városából, amiért a *müteferrika*, vagyis a szultán diplomáciai különmegbízottjának tisztségét betöltő oszmán követtel, Ahmettel kémkedésre gyanút adó kapcsolatba keveredett. A ciprusi hadjárat előtt négy évvel, 1566-ban történt, hogy a Velencébe követként érkező Ibrahimnak, a szultáni tanács tolmácsának a házában Ciprust és Korzikát ábrázoló térképekre bukkantak, melyek egy granadai moriszkótól származtak. Ráadásul a II. Miksával továbbra is élénk levelezést folytató Ibrahim a francia királyság és a többi állam közötti erőviszonyokról érdeklődött, ezenfelül igyekezett megtudni, hogy József Nászinak milyen a megítélése Velencében. Egy évvel később Kubad csasz Michele Membre velencei tolmácstól Ciprus vagyonáról, illetőleg a velenceiek ott állomásozó szárazföldi és tengeri haderejéről kérdezősködött. 1600-ban a Habsburg követ ugyancsak azt gyanította, hogy egy Velencében elhunyt török vagyonának az átvételére érkező csasz valójában kémkedés céljából jött.

Az oszmán követek ilyen mértékű információéhsége láttán joggal merül fel a kérdés, hogy elsődlegesen diplomáciai vagy kémkedési feladatok ellátása végett küldték-e őket. Tekintve, hogy az állandó követek küldésének gyakorlata nagyjából a 16. században kezdett teret hódítani, a korabeli európai uralkodók is gyakran tették fel maguknak ezt a kérdést. Köztudomású tény volt, hogy a követek esetében a hírszerzés és a diplomáciai

tevékenység sokszor elválaszthatatlan egymástól. Az oszmán követek egy részének a megbízatása ugyanakkor csupán a velencei dózsának az oszmán hercegek körülmetelési ünnepeire való meghívásából vagy a győzelmi jelentések átadásából, és más ehhez hasonló, fontos tárgyalásokat és komolyabb diplomáciai szaktudást nem igénylő feladatokból állt.

Meglehet, az oszmán hírszerzés nem használta olyan ügyesen a diplomatáit, mint európai vetélytársai, mégis a lehető legtöbbet hozta ki a diplomáciai tevékenységből. Az Oszmán Birodalom politikai és katonai erejéből fakadó diplomáciai súlyának köszönhetően az oszmán hírszerzés a vazallus államokat és közeli szövetségeseit a hírszerzési információk megosztására tudta kényszeríteni. A határvidékeken regnáló baráti és csatlós kormányok által küldött jelentések a rezidens követek hiánya miatt olykor akadozó információáramlást egy bizonyos fokig orvosolni tudták. Minthogy e hírszerzési szervezetek a működési területük és főbb jellemzőik tekintetében különböztek egymástól, az oszmán hírszerzés számára e szervezetek együttműködése valóságos kincsesbányának bizonyult. Az oszmánok a hűbéres államok felé állandó hírszerzési információigényeket támasztottak.

Ennek megfelelően Erdély, Havasalföld, Krím és Ragusa rendszeresen indítottak kémeket az ellenséges területekre, és a határ túloldalán történő fejleményekről nemcsak Isztambult, de a hozzájuk közel lévő beglerbégeket is tájékoztatták. Az oszmánok hasonló szolgálatokat vártak a vazallusnak ugyan nem nevezhető, ám a Földközi-tenger keleti felében zajló kereskedelem okán a Portával jó viszonyra törekvő velenceiektől és a szövetséges franciáktól. Az Európában és a nyugat-mediterrán térségben zajló eseményekről az oszmánokat rendszeres hírekkel ellátó hűbéres államok élén Ragusa állt. Az ortodox vallású Balkánba ékelt katolikus városállam, az

Európával is szoros kapcsolatokat ápoló, ugyanakkor a Porta felé adófizető államként az oszmán területeken kereskedelmi privilégiumokkal bíró Ragusa voltaképpen hintapolitikát folytatott a Habsburgok és az oszmánok között, amivel viszont mindenki tökéletesen tisztában volt. S bár az oszmánok időnként kemény hangú figyelmeztetéseket küldtek (lásd az ötödik fejezetben), mérlegelven a raguzaiak által rendszeresen küldött értesülések hasznát, úgy döntöttek, hogy szemet hunynak a kialakult helyzet felett. A raguzaiak az Európa számos városában állomásozó konzuljaik révén szerzett információkat gondosan megosztották Isztambullal; ami ugyanakkor az oszmán főváros szemében a szultánnak alárendelt státuszuk miatt „szolgai feladatnak”, azaz valamiféle kötelezettségnek volt tekinthető. Ha meggondoljuk, hogy olyan jelentős híreket szállítottak készséggel a Porta felé, mint például Mahdia elfoglalása V. Károly seregei által, Ippolito Aldobrandininek VIII. Kelemen néven való pápává koronázása, a polgárháború sújtotta Franciaországban végbement legutóbbi események (a korabeli kifejezéssel: *cose di Francia*), a portugál hadjáratra induló Habsburg flotta kihajózása a Nápolyi-öbölből, Alba hercegének győzelme a portugál trónkövetelő Dom Antonio felett, vagy éppen a spanyol Nagy Armada (Grande y Felicísima Armada) hadi előkészületei, akkor joggal feltételezhető, hogy a hírszerzési buzgalmuk tekintetében aligha okoztak csalódást az oszmánoknak. Ráadásul az is megesett, hogy az oszmánoknak történő kémkedés céljából ügynököket menesztettek Európába. Amikor az oszmán fővárosnak Málta ostromakor megszakadt a kapcsolata a flottájával, egy Habsburg kém alábbi szavai kiválóan érzékeltetik, hogy milyen jelentőséggel bírt a Porta számára a raguzai hírszerzés: „Tíznaponként egyszer hoznak hírt Messinából, különösen Ófensége parancsnoka, Don García [de Toledo] cselekedeteire nézve... még annak a híre is befut ide

[Raguzába], hogy mikor mosott arcot; ilyenkor legott útra kel egy török, hogy elszáguľdjon a hírrrel Isztambulba.”

Dubrovnik városában is lehetett oszmán kémekkel találkozni. 1580-ban például az a szóbeszéd terjedt el, hogy a raguzai kormány titokban megöletett egy oszmán megbízásból értesüľéseket gyűjtő zsidó kémet. Ugyanakkor a raguzai érsek, Filippo Trivulzio (1521–1543) által életre hívott kémhálózat nem csupán a franciáknak, hanem I. Ferenc parancsára az oszmánoknak is rendszeresen szállított híreket.

Az oszmánok szemében a szövetségesi lét egyik alapfeltétele volt az információk megosztása. A két állam között a szultáni udvar és a hűbéresek viszonyát szabályozó *athnámékkal* folyamatosan megerősített barátság is ezt kívánta meg. Konstantinápoly számtalanszor folyamodott Velencéhez információért, és amikor a csalódottságának akart hangot adni, habozás nélkül a fenyegető retorika eszköztárához nyúlt. Az oszmán területekről gabonaimportra szoruló Velence a ciprusi háború után még inkább rá volt utalva az együttműködésre. A Habsburgok figyelmét sem kerülte el Velence azon törekvése, hogy jó viszonyt tartson fenn az oszmánokkal, ezért Madrid gyakran vádolta azzal állhatatlan szövetségesét, hogy az oszmánok ágyasaként (*amancebada*) viselkedik. Amikor arra gyanakodott, hogy a velenceiek információt szivárogtatnak az oszmánoknak, akkor inkább elrejtette előle a fontosabb értesüľéseit; így járt el akkor is, amikor eltitkolta, hogy 1530-ban a Genovában gyűlekező Habsburg hajóhad célpontja Avlona. Nem volt alaptalan az óvatosság; a Habsburgok és oszmánok Földközi-tenger feletti csatározása jegyében eltelt 1533 és 1535 közötti években a Tízek Tanácsa az oszmán pasák részére naprakész híreket küldött a bailónak a Habsburg flottával kapcsolatban. Két évvel korábban a velencei követtől, Pietro Zentől szintén a Habsburg hajóhaddal kapcsolatban vártak információkat az oszmánok. Nem véletlenül terjedt el az

oszmánok körében az a mondás, hogy a velenceiek még arról is tudomással bírnak, hogy éppen mit művelnek a tenger fenekén élő halak. Ez az információcsere a következő évszázadban is folytatódott. 1611-ben, amikor Velence erősen gyanakodni kezdett arra, hogy Ausztria támadást fontolgat Szerbia és Albánia ellen, nyomban két nemesembert indított útnak Hercegovina irányába, hogy tájékoztassák az oszmánokat. A két főváros közötti információáramláson kívül a határok mentén a helyi értesülések kicserélésének gyakorlata is virágzott, még a vidéki oszmán közigazgatási vezetők is sűrűn folyamodtak hírekért. Minden olyan esetben pedig, amikor az oszmánoknak megszakadt a kommunikációs kapcsolatuk a saját flottájukkal, rendre a velenceieken keresztül igyekeztek hírekhez jutni.

Az oszmán fővárosban tartózkodó követek számára az oszmán előjárók megbecsülése elnyerésének legrövidebb útja az értesülések megosztása volt. Ez olykor a versengésig menő rivalizálást jelentette. Az oszmánok egyébként is úgy tartották, hogy nem végzi rendesen a dolgát az a követ, aki nem kap rendszeres tájékoztatást a királyától. Egy ízben, amikor az 1547-es esztendőben a francia követ, D'Aramon nem tudott kielégítő információkkal szolgálni a németországi lutheránusokkal kapcsolatban, Rüsztém pasa nagyvezír epésen megkérdezte tőle, hogy vajon mi végett tartózkodik Isztambulban, ha még egy levélben sem részesítik őt Franciaországból. Az ehhez hasonló, finom ráhatásokat is felvonultató nyomásgyakorlás hatására a szövetséges Franciaország és Anglia követei általában nem is vonakodtak megosztani az értesüléseiket az oszmánokkal.

A hírszerzési információk többi állammal történő csereberéjének volt viszont egy nyilvánvaló hátránya. Naivitás volna ugyanis azt gondolni, hogy azon államok, amelyekre közvetlen hatással volt az erős és befolyásos Oszmán Birodalom külpolitikája, ne próbálták volna meg manipulálni az általuk megosztott hírszerzési értesüléseket. Míg a saját politikai

céljaikkal összhangban lévő információkat szívesen megosztották, addig az ezzel ellentétes tartalmúakat elferdítették vagy elhallgatták. Ez a módszer azonban nem csak a fent nevezett államokra volt jellemző. Amint később a negyedik fejezetben Uludzs Ali és a földközi-tengeri játszmák kapcsán szó esik majd róla, az oszmán pasák is előszeretettel alkalmazták a manipuláció ezen módszerét; a tárgyilagosság e hírszerzés számára merőben ismeretlen fogalom volt. A híreket számos forrásból gyűjtő oszmánoknak azonban megvolt a lehetőségük arra, hogy a különböző értesüléseket összevegyék egymással.

Az oszmánok abbéli vonakodásában, hogy követeket küldjenek Európába, kétségkívül az a körülmény is közrejátszott, hogy Isztambul abban az időben a diplomáciai élet egyik fellegvárának számított. A városban Konstantinápoly bevétele, azaz 1453 óta jelen volt a Velencei Köztársaság portai rezidense, a bailo, aki után 1535-ben Franciaország, 1547-ben Ausztria, 1580-ban Anglia és 1612-ben Hollandia által delegált állandó követek érkeztek. Az oszmán Porta a kémkedés iránt roppant fogékony követeket afféle törvényes hírforrásnak tekintette, és nem habozott szüntelenül kérdésekkel ostromolni őket. A Velencéből újonnan érkezett követ, Marco Minio által 1522-ben lejegyzett kérdezz-felelek kitűnő példája az oszmán pasák és a külföldi követek között rendre lejátszódó párbeszédnek:

...Elsőként a pápa erejéről érdeklődtek, no meg arról, hogy miképpen tudna pénzt szerezni. Én a válaszómban némiképp eltúloztam az erejét, ám hogy hihető legyen, mindezt csak módjával tettem (*convenientemente*); azt mondtam, hogy meglehetősen nagy összeget tudna előteremteni. Utána arról faggattak, hogy a birodalom mennyi gyalogos és lovas katonát tudna a harctérre küldeni; ekkor megint csak

túloztam, és hogy alátámasszam a szavaimat, felsoroltam a császár [V. Károly német-római császár] kezén lévő királyságokat, a császárrá választása után újonnan a fennhatósága alá került Németországról sem megfeledkezve... A legkeresztényibb királyról [I. Ferenc francia király] is kérdeztek; ezekre is túlzó válaszokat adtam. Amikor afelől érdeklődtek, hogy Fenséged milyen kapcsolatban áll velük, azt válaszoltam, hogy mindkettőjünkkel békés a viszonya. Ekkor ők megjegyezték, hogy úgy tűnik, mintha a császárnál jobban kötődnének Franciaországhoz. Erre azt feleltem, hogy Fenségedet valóban különleges barátság (*particular intelligenza*) fűzi a franciákhoz, ezért is békés a kapcsolata a császárral. Rómára vonatkozó kérdéseket is feltettek: Isztambulból hány nap alatt lehet Rómába érni? Melyik úton közelíthető meg a legkönnyebben? Olyan kérdések ezek, melyekből az ember nem juthat más következtetésre, mint hogy hadjáratot fontolgatnak a keresztények ellen... Végül nekem szegeztek a kérdést, hogy véleményem szerint a pápa a magyar király segítségére sietne-e, amire igennel feleltem. Ezenkívül még azt is tudni akarták, hogy a fenséges császárt és a magyar királyt milyen jellegű kapcsolat fűzi egymáshoz, amire azt válaszoltam, hogy rokoni szálak kötik össze őket.

Amint a fentiekből is kitűnik, az oszmánok szívesen éltek a lehetőséggel, hogy a más forrásokból szerzett értesüléseiket ütköztessék a követektől kapott információkkal. Erre utal az is, hogy nem szavaztak hitelt Minio azon szavainak, miszerint Velence kitűnő kapcsolatokat ápol Habsburg Károllyal; és valóban, nem sok idő elteltével Velence és a franciák már vállvetve harcoltak a Habsburgok ellen.

A Miniónak feltett némelyik kérdés már-már áttetsző egyszerűsége és a más forrásokból is könnyen megtudható

fejlemények iránti érdeklődés mind abba az irányba mutat, mintha a pasák a dezinformáció vagy manipuláció eszközével kívántak volna élni. Az efféle kérdésekkel alkalmasint a velük szemben álló diplomatát akarták megtéveszteni, és egy küszöbön álló oszmán támadás hírét kelteni. Ugyanakkor, amint az ötödik fejezetben számos példáját látjuk majd ennek, elterjedt módszer volt az is, hogy a követ beszéltetése érdekében viszonylag egyszerű kérdésekkel igyekeztek fenntartani a baráti hangvételi társalgást.

A fentebbi eset, mely jól mutatja, miként próbáltak a követekből információt kicsalni, egyszersmind jól rávilágít a módszer kritikus pontjaira is. Minio ugyanis minden információt Velence érdekeinek megfelelően elferdítve adott elő, nyilvánvalóan az oszmánok megtévesztése és Európától való távol tartása céljából. Ehhez hasonló további példa a Rüsztém pasa nagyvezír és Domenico Trevisan bailo között lezajlott párbeszéd. Amikor a nagyvezír hírül vette, hogy az oszmánokkal szövetséges Franciaország békeszerződést ír alá a Habsburgokkal, magához hívatta Trevisant, és megkérdezte, miféle híreket kapott erre vonatkozóan a kormányától. A bailo szemrebbenés nélkül azt felelte, hogy a megállapodás létrejöttében a pápa közvetített V. Károly és I. Ferenc között, továbbá hogy a közeljövőben az angol király is kiegyezik a Habsburgokkal. E valótlan hírek elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy Rüsztém pasát kihozzák a sodrából. Csakhogy a franciák válasza sem késlekedett sokáig, amikor hírül vették, hogy a velencei követ éppen összekuszálni igyekszik az oszmánokhoz fűződő szálakat. Az isztambuli francia követ rögvest cáfolta e híreket, és biztosította a Portát arról, hogy Ferenc király sohasem hajlana egy ilyen megegyezésre, mire a velencei oszmán követ bepanaszolta a bailót a velencei kormányánál."

Feltehetően a dezinformációra és a manipulációra kínálkozó lehetőség magyarázza azt is, hogy a velencei Tízek Tanácsa miért osztotta meg olyan lelkesen az értesüléseit az oszmánokkal. A velenceiek és az oszmánok között lezajlott ciprusi háború vége után három évvel a Tízek Tanácsa isztambuli követét, Giovanni Correr bailót egy tucatnyi információ átadásával bízta meg Szokollu Mehmed pasa oszmán nagyvezír számára. Például: XIII. Gergely pápa, II. Fülöp spanyol király és II. Miksa császár közbelépésére a Genovában kitört lázadás véget ért. III. Henrik francia király békét kötött a hugenottákkal (beaulieu-i ediktum). II. Fülöp hadvezére, Don Luis de Requesens halálát követően nem érkezett újabb lázadás híre Flandriából. A Habsburg flotta különböző területeken szétszórva állomásozik, Don Juan pedig a Milánó közeli Vigevano városába készül. A Tanács által küldött hírek üzenete ez volt: Európában béke uralkodik, és a Habsburgok nem terveznek katonai előkészületeket tenni az oszmánokkal szemben. Velence a másik fél számára kedvezőnek vélt hírek közvetítésével próbálta elérni, hogy az oszmánok ne érezzék fenyegetést, és ne keressenek támadásra kínálkozó alkalmat, más szóval, ne érezzék szükségét a hadiflottájuk fejlesztésének.

Az oszmánok az efféle manipulációs kísérletek megelőzése végett olykor ahhoz a módszerhez folyamodtak, hogy a külföldi követségeken kerestek besúgásra vagy kémkedésre alkalmas személyt. Különösen az oszmán alattvalóként dolgozó követségi tolmácsokra, vagyis a dragománokra lehetett könnyűszerrel nyomást gyakorolni. Ezenkívül a kancelláriai hivatalnokok mellett a követségi személyzet is közismerten megvesztegethető volt. Az ott dolgozók nemcsak a Velencéből érkező legfrissebb híreket adták át hiánytalanul, de a rejtjelezett szövegek megfejtésében is segítettek. Például az oszmánok egy ízben Vettore Bragadin bailo kódolt leveleit csak a velencei követségen dolgozó tolmácstanoncok (*giovani di lingua*) egyike,

Colombina segítségével tudták megfejtetni. A nyelvtanulás céljából Isztambulba érkezett Colombina Szokollu Mehmed pasa ösztönzésére hamarosan áttért a muszlim hitre, majd éveken át az oszmán Portának dolgozott. Ám amikor az oszmánok némileg átesve a ló túloldalára a kalmárköztársaság szemében áruló Colombinát 1578-ban Velencébe akarták küldeni követként, a velenceiek részéről kemény ellenállásba ütköztek.

A Colombina-féle haszonlesőkön kívül ugyancsak könnyű célpontnak bizonyultak az oszmán hírszerzés számára a követük bánásmódjával elégedetlen alkalmazottak. Közéjük tartozott az osztrák követ, Frederick von Kregewitz majordomója, Ladislaus Mörth is. Egy ízben a követ homoszexuális együttléten érte, ami büntetést vont maga után. A bosszúszomjas Mörth meg sem állt az oszmánok kapujáig, áttért az iszlámra, és végül kiadta a követ elrejtett leveleit is. Tetézte a bajt, hogy mindezt egy küszöbönálló újabb oszmán-osztrák háború előestéjén tette, sőt nem restelt a csauszokkal váratlan időpontban a követségi épület kapujában megjelenni. Amikor a kiadott levelek felfedték, hogy a követnek titkos kapcsolata van Szafije szultánával, a megfontolt nagyvezír, Kodzsa Szinán pasa jobbnak látta, ha eltussolják az ügyet.

Amint az oszmán hatóságok tudomására jutott, hogy Hieronimo Lippomano bailót, akiről kiderült, hogy titokban híreket szivárogtat Madridnak, a Velencéből küldött követ, Lorenzo Bernardo házi őrizetben tartja, rögtön akcióba léptek. Az esemény háttérét felgöngyölíteni igyekvő nagyvezír a diplomáciai protokollra hivatkozva arra kérte Lippomanót, kérjen engedélyt az Isztambulból való távozása előtt, hogy látogatást tehessen a Portán. Lehetséges, hogy Lippomano az oszmánoknak is szivárogtatott információt? Erre nincs biztos válaszunk, annyi azonban bizonyos, hogy a minden eshetőségre felkészült Lorenzo Bernardo el akarta kerülni, hogy a velencei hazaáruló még egyszer a nagyvezír színe elé kerüljön, ezért arra

hivatkozva, hogy az elbocsátott követekre ez a szokás nem érvényes, udvariasan elhárította a kérést.

A Lippomano árulásához hasonló eset volt, amikor a szafavida követként Isztambulba érkező Maksud bej 1582-ben a fiával és kíséretével együtt átállt az oszmánokhoz. Maksud bej, akinek az oszmán fővárosban még követként eltöltött szolgálati ideje alatt közeli kapcsolatokat kellett kiépítenie az oszmán pasákkal, nem érte be azzal, hogy az Iránra vonatkozó legfrissebb híreket kiadja, hanem buzgón jelentette azt is, hogy az iráni vezető rétegből mások is hajlanak az oszmánokkal való lepaktálásra, továbbá különböző tanácsokkal látta el a Portát Tebriz elfoglalását illetően. Isztambulban komolyan vették a dolgot, és megparancsolták Van beglerbéjének, hogy az iráni előjárók megpuhítása érdekében küldjön a térségbe amnesztialeveleket és kémeket. A kémek feltehetően jól végezték a dolgukat, mert három hónappal később Reván beglerbéjét arra utasították, hogy az oszmánokhoz átpártolt Timur Hannak egy szandzságot, Ustaclu Hasannak pedig egy megfelelő tímárbirtokot adjanak.

KATONAI HÍRSZERZÉS

Egy hírszerzési szervezet tevékenysége jóval tágabb hatáskörű annál, mint hogy kifürkészi az ellenség stratégiáját és értesüléseket gyűjt az adott térségben végbemenő fontos eseményekről. A katonai hírszerzés számos alkalommal megmutatta, hogy képes megváltoztatni a csata kimenetelét a harctereken, ahol nemegyszer az előre nem látható tényezők döntenek el, hogy ki lesz a győztes. Vajon a hadseregük erejével a környezetüket félelemben tartó oszmánok milyen módszerekkel gyűjtöttek információt az ellenségeik katonai terveiről, háborús előkészületeiről és erődítményeiről?

Kezdjük először a minden katonai stratégia alapvető elemét képező térképpel és vázlatokkal. Mind a Topkapi palotában található katonai térképek és tervrajzok, mind pedig a levéltári anyagok arról árulkodnak, hogy a háborús előkészületek kezdeti fázisában az oszmánoknak már számos adat a birtokában állt az ellenség haderejére és erődítményeire vonatkozóan.

Például Giacomo Contarini jelentése szerint Davud pasa flottaparancsnok egy Andrea R. nevű hajóvarró mesterrel (*calafado*) gyakran megejtett titkos tanácskozásaira behozatott egy hajózási térképet (*una carta da navichare*), és az Adriai-tenger partjaival, különösen Pugliával kapcsolatban tucatnyi kérdést intézett hozzá. A pasát főképpen a velenceiek fennhatósága alá tartozó Zára városát védő vár, a kikötő, a várfalak hossza és a várban fellelhető fegyverek, lőszer mennyisége és más egyéb katonai kérdések foglalkoztatták. Tudjuk azt is, hogy a ciprusi háború előestéjén Lala Mustafa pasa hadvezér a Ciprust ábrázoló térkép fölé hajolva hallgatta Josefi Attanto tripoli mérnök részletes jelentését. Famagusta kormányzója bizonyos kihágásai miatt gályarabságra ítélte Josefit, akinek ötévnyi sínylődés után sikerült elszöknie Isztambulba. Ott pedig azt tette, amire a legtöbb száműzött és szökött ember adta a fejét: a kémkedésben próbált szerencsét. Attanto, aki újonnan tért vissza Akkóból, ahová az épülő Selimiye dzsámi számára ment díszes oszlopokat keresni, úgy vélte, hogy Cipruson nincs olyan kikötő, amelyikben egy nagyobb hajóhad elférne; a famagustai kikötő is legfeljebb tíz gályát tud befogadni. Véleménye szerint, mivel a tenger ott nagyon sekély, az oszmán gályák a szigetre néző anatóliai partok közelében sem horgonyozhatnak. Lala Mustafa pasa ezt hallva azonnal úgy döntött, hogy elkészítteti Ciprus szigetének az erődítményeket és az ostromeszközöket is feltüntető részletes tervrajzát. Szintén Josefi Attanto volt az, aki a fent idézett eset előtt két évvel, amikor az oszmán flotta Müezzinzade Ali pasa

parancsnoksága alatt Nicosiánál állomásozott, szintén a megfelelő oszlopok keresésének ürügyén keresztül-kasul bebarangolta Ciprus szigetét. Minthogy magánál tartotta a velencei bailo ajánlóleveleit, semmilyen akadály nem állhatott az útjába, és senki sem emelhetett szót az ellen, hogy az egykori gályarab tíz teljes napon keresztül nézelődött a szigeten. Talán mondani sem kell, hogy ezúttal sem találta meg azt a négy szép oszlopot, amit állítólag keresett.

Az is előfordult, hogy némely nyerészkedők a pénz reményében a saját kezükkel adták át az oszmánoknak az ellenség erődítményeinek tervrajzait. Például 1568-ban a Mustafa nevet fölvéve muszlimmá lett Giulio di Scudi nevű renegát Famagusta erődjének a tervrajzával örvendeztette meg az oszmánokat. Alighanem ezzel a gáláns ajándékkal készült megalapozni az oszmán fővárosban induló új pályafutásának sikerét. A Carlo Cicala püspök által 1594-ben papírra vetett levél tanúsága szerint egy Marino Stagnese nevű raguzai hajóskapitány Manfredonia és Taranto rajzait adta át Csigalazáde Juszuf Szinán pasa oszmán flottaparancsnoknak. 1612-ben pedig egy firenzei szolgálatban álló, Saint-Pierre nevű francia kalóz a velencei erődítmények tervrajzait bocsátotta Halil pasa rendelkezésére.

Az oszmánok ezzel együtt gondot fordítottak arra, hogy maguk küldjenek katonai szakértőket az ellenséges területekre. Az 1576-os esztendőben például Navarino erődjének katonai mérnöke (*ingenero*) elkészítette Uludzs Ali híres kapudán pasa számára Korfu szigetének és erődjének a tervrajzát. Egy évvel később a velenceiek fogják el az oszmánoknak dolgozó Juan Sebastian nevű portugál mérnököt (*matematico*). Tudjuk, hogy a részletes tervrajzokat a háborús előkészületek jegyében különféle makettek is követték.

A kiválasztott katonai célpontokhoz bevett szokás volt kémeket küldeni. Sőt, olykor az is megesett, hogy különféle

ürüggyek leple alatt maga a kapudán pasa vette tüzetesen szemügyre a támadási célpontot. Amikor az oszmán flotta főparancsnoka, Pijale pasa első ízben Khiosz szigetére érkezett, bár fegyveres beavatkozás nélkül is kézre keríthető volt a sziget, hódítási szándékát gondosan eltitkolva maga mellé vette a szandzsákbégeit és egy mérnököt, majd körbejárta a sziget stratégiai jelentőségű helyeit. Két évvel később Müezzinzade Ali kapudán pasa Ciprus nicosiai kikötőjébe hajózott azzal az ürüggyel, hogy találjon egy kiváló helyismerettel bíró személyt, akinek az Alexandrettai-öböl minden zegzuga a kisujjában van. A szigetre érve nem tudta megállni, hogy vissza ne éljen a velenceiek kényszerű vendégszeretetével. A nagyhatalmú pasa nem restelt álruhába bújni és elvegyülni a partra érkező vízhordók között, ami kitűnő alkalmat teremtett neki arra, hogy figyelmesen tanulmányozza a sziget hajókészítő műhelyét. Müezzinzade végül nem ment el Alexandrettába, hanem visszatért Isztambulba, és útközben számos famagustai velencei katonát fogott el, ami arra utal, hogy az elsődleges célja Ciprus megfigyelése volt. Amikor a kapudán pasa visszaért az oszmán fővárosba, a látottakról aprólékosan beszámolt a szultánnak. Az isztambuli tengerészek között az a szóbeszéd járta, hogy Csigalazáde Szinán pasa egészen Korfu partjaiig hajózott, hogy személyesen vehesse szemügyre a várat. Ez minden bizonnyal nem felel meg a valóságnak, ugyanakkor azt mutatja, hogy a korabeli oszmán tengerészek számára egészen hihetőnek tűnt, hogy a parancsnokaik személyesen végeznek felderítő műveletet.

A katonai hírszerzés nem csupán az ellenség erődítményeire fókuszált. A sikeres parancsnokok tisztában voltak azzal, hogy a csata sorsát döntheti el, ha idejekorán értesülnek az ellenséges csapatok mozgásáról. Példa erre annak a szultánnak a története, aki számos esetben bizonyította rátermettségét a harctereken. 1516 augusztusában I. (Vad) Szelim szultánt arról tájékoztatta

egyik kéme, hogy az egyiptomiak hadserege tetőtől talpig páncélba öltözve elvonult Aleppó alól, és „kétnapi járóföldre” attól a helytől, ahol Dávid király sírja van, letáborozott a Dabiq-síkságon egy folyóvíz mellé. Amint a szultán hírére vette ennek, azonnal csatasorba állította a hadseregét, és meg sem álltak addig a pontig, ahol végül súlyos vereséget mértek a Mameluk Szultánátusra.

Egy hatalmas hadsereg egyik helyről a másikra vonulásának a megfigyelése és jelentése aligha igényel túl magas fokú hírszerzői képességeket. Nem úgy az a helyzet, amikor az ellenség hadseregének a soraiba kell beszivárogni. Éppen ezért e nehéz feladatot sikerrel teljesítő oszmán kémeknek az ellenség katonáinak a hangulatára, valamint a hadsereg készleteinek az utánpótlására vonatkozó rendszeres információit igencsak nagy becsben tartották. Az 1565-ös évben például, amikor a Pertev pasa parancsnoksága alatt álló oszmán sereg Temesvár közelébe ért, a „hasznos, a megelőzésben és a felderítésben is szolgáló külföldi fizetett” kémek jelentették, hogy a magyar kapitány ötezer katonájával együtt bezárkózott a gyulai várba, és a vár védelmének a megerősítésén fáradoznak. Egy évvel később, a Szigetvár bevételét és Nagy Szulejmán szultán halálát követő zűrzavaros napokban a „hasznos renegátok és fizetett kémek” jelentették, hogy viszály tört ki a birodalmi hadsereg „magyar, horvát, osztrák és latin katonái” között. Meglovagolva az alkalmat, a szultáni tanács tolmácsa, Ibrahim bej, Szokollu Mehmed pasa titkos írnoka, Feridun Ahmed bej és Lala Mustafa pasa kamarása, Mustafa Kethüda valamennyi csoportnak a saját nyelvén írt agitáló leveleket („minden csapathoz a saját nyelvén szóló lázító leveleket kémek útján vitték szét a táborokban”), ami Selânikî Mustafa oszmán krónikás szavaival az ellenség soraiban „civakodást, veszekedést és viszályt” szított.

Az a furfang, amelynek segítségével Szokollu Mehmed pasa nagyvezír a keresztény uralkodóval szemben felhasználta az

oszmán hadseregben történekről az ellenséget rendszeresen tájékoztató magyar és osztrák kémeket, mindenképpen elismerésre méltó teljesítmény. A furmányos nagyvezír az életben hagyásuk ígéretével a magyar kémekkel magyar nyelven, az osztrákokkal pedig németül leveleket íratott, melyekkel végül sikerült a különböző keresztény csapatokat egymás ellen ugrasztania. A magyar előjárókhöz címzett hamis levél többek között azt a valótlan állítást tartalmazta, hogy egy oszmán táborba érkező osztrák nemes a többiek nevében békeüzenetet hozott. Az üzenetben az állt, hogy nekik nincs semmi kivetnivalójuk a szultán személyével kapcsolatban, mindig is ügyeltek a béke fenntartására, ezért kizárólag a „magyar tolvajok” okolhatók a háborúért. Amennyiben a szultán biztosítja őket afelől, hogy nem indít támadást a saját területeik ellen, úgy habozás nélkül hátat fordítanak a magyaroknak, és elvonulnak a harctérről. Az osztrákokhoz írt levelekben ugyanezt a fortélyt alkalmazták. E hamis levelek tartalma szerint a magyar urak az oszmánokhoz írt leveleikben felpanaszolták, hogy az „alávaló osztrákok” miatt érte veszteség a földjeiket, és a hadsereg soraiból való távozásuk fejében garanciát kértek a szultántól arra, hogy nem támadja meg a területeiket. A mindkét félhez eljuttatott levelek elérték az agitációtól várt hatást: a birodalmi hadsereg katonái tábort bontottak, és megkezdték a visszavonulást észak felé. Egy olyan kritikus helyzetben, amikor Nagy Szulejmán szultán halálát igyekeztek mindaddig titokban tartani a hadsereg előtt, amíg a trónörökös, Szelim meg nem érkezik a főhadiszállásra, ez a visszavonulás óriási könnyebbséget jelentett az oszmán haderő számára.

Az oszmán hírszerzés az ostromok idején is aktív volt, számos kém tartózkodott a várfalak között. Famagusta ostromakor a várból kiszökő muszlim foglyoknak sikerült eljutniuk az oszmánok táboráig. Rajtuk kívül számos katona és nemesember

állt át az oszmánok oldalára és vette föl az iszlámot. „A szükség szerinti szolgálatra és együttműködésre” fogható rabok, katonák és nemesek a tehetségüknek és tapasztalatuknak megfelelő értékű tímárbirtokot kaptak, ami által ezek az újdonsült muszlimok is betagozódtak az oszmán hadseregbe. Némelyiküket adókedvezményben részesítették. Girne (Kyrenia) várnépe közül egy Mehmed nevű személy például bizonyos rendkívüli adók (*tekalif-i örfiye* és *avarız-ı di-vaniyye*) megfizetése alól mentesült, amiért hozzájárult ahhoz, hogy az oszmán sereg harc nélkül foglalhassa el a várat. Nicosia elestét követően Mehmed közbenjárására Girne lakossága és a vár velencei parancsnokai hadakozás nélkül hajlottak a megegyezésre. A minden bizonnyal eredetileg keresztény hitű Mehmed személyesen adta át a vár kulcsait az oszmánoknak.

Az oszmán hírszerzés számára a várak mellett a flotta jelentette a másik jelentős célpontot. Az evezős hajók által megvívott tengeri csaták korában a logisztikai tényezők komoly szerepet játszottak, ezért fontos volt idejében értesülni az ellenség hadi előkészületeiről. Ráadásul az igencsak csekély teherbírású hadigályákat rendszerint száznegyvennégy és kétszáztizennhat fő közötti létszámú evezős mozgatta, ami a műveleti hatótávolságukat meglehetősen leszűkítette; ezenkívül nem sokáig időzhettek a tengeren anélkül, hogy partra ne szálltak volna ivóvízért. Ennélfogva sokkal könnyebb volt ezeknek a flottáknak a megfigyelése, mint ahogy elsőre hinnénk.

Tudjuk, hogy az oszmánok a galleon és fregatt típusú, kisméretű és könnyű gályákkal végezték a felderítő műveleteket, melyek során az ellenség flottájának elhelyezkedését és nagyságát igyekeztek minél pontosabban meghatározni. Például Pijale pasa, aki a Ciprusnál állomásozó oszmán hajóhadhoz való csatlakozás céljából egy erős flottával futott be Konstantinápolyból a rodoszi kikötőbe, Nicosia

ostromának kezdete után egy hónappal, 1570. augusztus 20-án a keresztény flotta helyzetéről való tájékozódás végett öt galleont küldött Kréta partjaihoz. A felderítő egységek aztán a szigeten elfogott öt helybelitől megtudták, hogy a Habsburg gályák még nem csatlakoztak a velenceiek flottájához, és a különféle betegségekől elgyötört velencei hajóhad egyedül várakozik a szigeten. Pijale, aki számára mindebből világossá vált, hogy semmilyen hajóhad nem vághatja el az útját, legott továbbindult Ciprus felé. Egy hónap elteltével a Ciprusnál horgonyzó gályák közül ezúttal egy hat galleonból álló flotta élén Kaya Çelebit indították útnak ismét Candia felé, hogy szerezzen friss híreket. Çelebi flottája szeptember 15-én elfogott egy vitorlás kereskedőhajót, melynek a legénységétől megtudta, hogy az egyesült velencei és Habsburg flották Candiából elhajóztak Sitia városához; az értesülést szeptember 23-án juttatta el Ciprusra.

A következő évben az oszmán galleonok továbbra is szorosan követték a keresztény gályák minden mozdulatát. Még hónapokkal a lepantói vereség előtt Karadzsa Ali a tökéletes rejtőzködés érdekében feketére festett fregattjával az éjszaka leple alatt észrevétlenül siklott be Messina kikötőjébe, hogy megszámlálja az ott horgonyzó flotta gályáit, sőt még néhány helybelit is sikerült foglyul ejtenie, akiktől naprakész híreket szerezhetett. A dörzsölt tengerész a keresztény flottát a messinai kikötőből való távozását követően egészen a Tarantói-öbölhöz követte, és a szárazföldön tett portyázásai során információszerzés céljából fogott „nyelveken” kívül még egy fregattot is sikerült zsákmányolnia. Ugyanebben az időben egy másik kalóz, az avlonai aszabok agája, Kara Hodzsa kalózvezér hiába forgolódott kitartóan a keresztény flotta körül, mégsem sikerült pontosan megszámlálnia a gályákat. A flottának a Korfu és Igumeníca közti szoroson való áthaladása során megejtett számlálás eredménye (150–160 galya) ugyanis

tévesnek bizonyult. Végül pedig 1573-ban azt a feladatot kapták az oszmán gályák parancsnokai, hogy az ellenséges hajóhadról való információszerzés végett harminc kémeket tegyenek partra a nápolyi és szicíliai partokon.

Ezek a kalózok egyúttal az ellenséges partok és szigetek felderítésére is szerveztek portyázásokat. Egy 1543-ban Calabriában elfogott oszmán kém vallomása sok mindenre rávilágít. A négy évvel korábban Messinába érkezett ügynök azt a megbízatást kapta, hogy a Hajreddin Barbarossa irányítása alatt a Földközi-tenger nyugati medencéjébe érkező oszmán hadiflotta számára keressen alkalmas helyet a partra szálláshoz, ennek érdekében a Szicília északkeleti részén található Faro partjaihoz küldték terepszemlére. A tervek szerint feladata végeztével San Giovannira kellett volna átjönnie, hogy találkozzon a flottával. A kapott utasítás értelmében, ha az oszmán gályák mégsem térnének vissza Isztambulba (ami be is következett, mert a franciaországi Toulon kikötőjében teleltek át), akkor szárazföldi úton kell folytatnia az útját és a megfigyeléseit, majd La Spezia kikötőjében kell jelentkeznie Barbarossánál. Egy másik példa a ciprusi háború idejéből: 1570 júliusában három oszmán fregatt tűnt fel Páfosz vizein, és álruhás embereket tett partra. Az oszmán tengerészek magukat nyugat-mediterrán térségbeli keresztényeknek kiadva egy görög szerzetesből próbáltak meg információt kicsalni, de erőfeszítéseik nem jártak sikerrel. A szigetről való távozásuk előtt azonban gondjuk volt arra, hogy foglyul ejtsenek két helybéli halászt.

IV. A 16. SZÁZADI OSZMÁN HÍRSZERZÉS INTÉZMÉNYI FELÉPÍTÉSE

Amint az előszóban már szót ejtettünk róla, máig nem születtek az oszmán hírszerzést átfogó módon vizsgáló elemzések. Ebben a fejezetben ezt a hiányosságot igyekszünk pótolni azzal, hogy a központi bürokráciák színre lépésének évszázadában kiépült oszmán hírszerzés intézményi felépítését járjuk körül tüzetesebben. Alapvetésünk az, hogy a 16. századi oszmán hírszerzés két fontos vonásában is különbözött európai megfelelőitől. Először is, az oszmán hírszerzés nem állt intézményesült formájú irányítás alatt; a birodalom patrimonialis felépítésének megfelelően sokkal inkább az egyének szintjén szerveződő hálózaton keresztül működött. Másodszor pedig, az intézményes felépítés hiánya nem tette lehetővé, hogy a fővárosból közvetlenül irányítsák és ellenőrizzék a vidéki műveleteket. Amint az alábbiakból majd kiderül, a vidéki vezetők viszonylag szabad kezet kaptak a saját hírszerzési hálózatuk kiépítésében; az eseményekbe direkt módon beavatkozni nem tudó Isztambult ezért a módszereknél sokkal inkább az eredmények érdekelték.

EGY PATRIMONIÁLIS BIRODALOM

A premodern államok a napjainkban fennálló államoktól eltérően az intézményesülést nem valósították meg teljes egészében; sokkal inkább egyéni szintű kapcsolatok gombolyagaként jellemezhetők. Lényegében a 16. század volt az a korszak, amikor a Mediterráneum jóformán minden szegletében fejlődésnek indultak a központi bürokráciák, és kezdetét vette a nem egyéni szinten szerveződő, intézményi igazgatási mód. Azonban ezek a központosulási és bürokratizálódási tendenciák mind földrajzi, mind pedig funkcionális értelemben jelentős eltéréseket mutattak.

Az oszmán hírszerzést a velencei és a Habsburg hírszerzéstől legmarkánsabban a központosulás és az intézményesülés szintjén fennálló különbségek választották el. A velenceiek és a Habsburgok ugyanis arra törekedtek, hogy a hírszerzési tevékenységeket a központból ellenőrző intézményeket hozzanak létre. A lagúnaváros választott nemeseinek (*patrisi*) meghatározott ideig való részvételével működő számos magisztrátus, azaz városi tanács (*magistrato*) által igazgatott Velence hírszerzéssel foglalkozó szervezete a Tízek Tanácsa volt (Consiglio dei Dieci). Ez a tanács nem csupán a velencei kémek tevékenységét ellenőrizte, hanem a titkos műveletekről szóló jelentéseket is cenzúrázta, mielőtt azokat továbbküldték volna a Szenátusnak. Az érzékeny információkat is tartalmazó iratok minél szűkebb körre való korlátozásának az igényével 1539-ben a Tízek Tanácsa tagjaiból megalakult az Állami Inkvizíció (Inquisitori di Stato), majd az államtitkok védelmét és a hírszerzési tevékenységek felügyeletét e három tagból álló titkos szervezet hatáskörébe utalták.

A Habsburgok esetében a hírszerzés ügyével a mind a kancelláriát irányító, mind pedig a főbb döntéshozatali funkcióval bíró tanácsok működését megszervező államtitkárok foglalkoztak. E titkárok mellett a bürokratikus részletek iránt felettébb fogékony, ezért a „hivatalnokkirály” (Rey Papelero) névvel is illetett II. Fülöp ugyancsak őszinte érdeklődést tanúsított a hírszerzés iránt. További fontos lépés volt a hírszerzési tevékenységek központi ellenőrzésének az intézményesülése terén,

amikor II. Fülöp uralkodásának az utolsó éveitől kezdődően működő, ám a hivatalos nevét csak az 1613-as esztendőben elnyerő tisztséget hoztak létre. Bár hivatalos megnevezése „Titkos kapcsolatok főfelügyelője” (*Superintendente de las inteligencias secretas*) volt, a tisztség birtokosát sokkal inkább a „Fő Kém” (*Espia Mayor*) néven emlegették. Jóllehet ismeretlen okoknál fogva rövid időn belül megszüntették e tisztséget, abból a szempontból mégis csak figyelemre méltó, hogy a pozíció létrehozása jól tükrözi a központosítás és az egységesítés irányába ható általános tendenciát.

Ezzel szemben az oszmánoknál nem lehet hasonló intézményesülési és rendszerezési igyekezetre bukkanni. Ennek oka aligha az oszmánoknak a központi hivatali szervezet mint olyan létrehozásában vallott kudarca volt, hiszen a 16. században egyre növekvő pénzügyi szükségletek nélkülözhetetlenné tették a hozzáértő hivatalnokok által irányított centralizált állam létrejöttét. Erre az időszakra esik, hogy a vallástudósok rendjétől elkülönülve kialakul a bürokraták foglalkozási ága; az államigazgatásban részt vevők elsősorban már a saját pályájuk alakulását tartották szem előtt. Ugyanakkor a lassan kibontakozó pénzügyigazgatás és a kancellária között kirajzolódó éles határvonal is jól megfigyelhető.

További szembeszökő tendencia a vizsgált korszakban, hogy a vidéki tartományi tisztségek zömét a szultáni szeráj emberei és a főméltóságok háztartásába tartozó személyek töltötték be. Az a tény, hogy a vidéki beglerbégi pozíciókra egyre inkább a „palota-rend” soraiból származókat nevezték ki, fokozatosan elzárta az utat a helyi elit soraiból kitörni vágyó katonai és hivatali vezetők előtt. Ennek következtében az újonnan formálódó központi bürokrácia ellenőrzésén kívül került pasák háztartásai egyre nagyobb jelentőségre tettek szert; Metin Kunt kifejezésével „a birodalom alapvető politikai egységeivé léptek elő”. Az Oszmán Birodalom patrimonialis elven nyugvó felépítésére emlékeztető Kunt szerint az állam számos egybefonódó nagyúri háztartásból

állt, és a rendszer szívében maga a szultán és a személyes udvartartása foglalt helyet. Ebben a kevéssé intézményesült és a személyes kapcsolatokat előtérbe helyező igazgatási rendszerben elmosódott a határvonal az állam és a dinasztia, valamint a közösség és az egyén között. Míg a szultán bevételeit állami célokra használhatták fel, addig az olyan ünnepek, mint a házasság vagy a körülmetélés, kilépve a családi esemény keretei közül, a felső szintű állami hivatalnokok személyes részvételével megtartott ceremóniákká változtak.

A legalsó szinttől a legfelsőig valamennyi oszmán vezető fenntartott egy háztartást; az igazgatási és katonai feladataik ellátásában a háztartásukhoz tartozó írnokok, kémek, tolmácsok és katonák hada volt a segítségükre. Bár e személyek egy részét a központi kincstárból fizették, azért szép számmal akadtak, akiket a pasák saját zsebből voltak kénytelenek eltartani. Ugyanakkor a különböző kenőpénzek, ajándékok és jutalékok jóvoltából a pasák markát ütő pénz mennyisége a hivatalos jövedelmük többszörösét tette ki.

E jövedelmek egyébként nem annyira fizetesként szolgáltak, mint inkább egyfajta költségvetési forrást jelentettek az oszmán vezetők számára, amiből az előírt közigazgatási és katonai feladataikat fedezték, illetőleg a nagyúri háztartásokat fenntartották. Éppen ezért kialakult az a szokás, hogy a pasák felmentése vagy halála esetén elkobozták a vagyonukat; mi sem volt természetesebb, mint hogy az állam szempontjából már semmilyen szereppel nem bíró méltóságok pénzügyi forrásait elveszik, és újból a központi állam által folyósított évjáradékként osztják szét.

A NAGYÚRI HÁZTARTÁSOK ÉS A HÍRSZERZÉS

Ebben a rendszerben a hírszerzési hálózatok kiépítése és az információ gyűjtése ugyancsak a szóban forgó főméltóságok

háztartásainak a feladatai közé tartozott. Egyszóval nem alakult még ki a központi intézményi felépítés. Ennélfogva számos egymástól független, sőt olykor rivalizáló hírszerzési hálózat működött egy időben. Ez a hírszerzési pluralitás egyes kortárs megfigyelők számára is szembeszökő volt. Mi sem jellemzőbb a helyzetre, mint hogy amikor a velencei spanyol követ, Lope de Soria 1534-ben leleplezett egy oszmán ügynököt, nem tudta kideríteni, hogy az illető vajon Nagy Szulejmán szultán, esetleg Ibrahim pasa, vagy pedig Alvise Gritti megbízásából kémkedett-e. Ráadásul a 17. század közepén alkotó jogtudós, Hezarfen Hüseyin Efendi az oszmán törvénykönyveket egybefogó nagyívű művében egyenesen azt javasolja, hogy a szultánok tartsanak fenn független és titkos kémhálózatot a vezíreikével párhuzamosan.

Az intézményes szervezettség hiánya persze eléggé megnehezíti a történész munkáját. Az oszmán kori iratokat őrző isztambuli levéltárakban zömében a szultán saját dívánja, vagyis a szultáni tanács, a Divan-i Hümayun által jegyzett dokumentumok találhatóak. S minthogy ezek nem tartalmazzak információkat a nagyúri háztartások működésére nézve, az oszmán kémek tevékenységét csak az európai levéltári források alapján lehet nyomon követni.

Az oszmán közigazgatás fejeként a nagyvezír tekinthető a legfontosabb kémfőnökök egyikének. Az évszázad legjelentősebb három nagyvezíre közül kettő esetében bőséges mennyiségű dokumentum tanúskodik a hírszerzői tevékenységükről. Az európai ügyeket élénk figyelemmel kísérő Ibrahim pasa (hivatali ideje: 1523–1536) számos kémeket küldött nyugatra. Ezek egyike volt Marco de Nicolò ékszerész, akit a pasa azért menesztett Velencébe, hogy a kalmárköztársaságra vonatkozóan kívül a spanyol és a francia politikáról is szállítson híreket. Egy másik ügynöke Astrume Elia volt, aki az oszmánoknak dolgozó nagyszámú nápolyi zsidó kémek (lásd erről a harmadik fejezetet) egyikének vallotta magát. A pasa négyfős kémalakulata annak érdekében, hogy a Habsburg fennhatóságú területeken

zavartalanul gyűjthesse az információt, azzal a javaslattal élt a Habsburg hatóságok felé, hogy szervezzenek egy sereg fedett műveletet az oszmánok ellen.

Egy másik nagyvezír, Szokollu Mehmed pasa szintén nagyfokú érdeklődést tanúsított a kémtevékenység iránt, erre vall az is, hogy minden követ megmozgatott azért, hogy az egyik kémét kimentse a velencei hatóságok karmai közül. A ciprusi háború végén a két ország között megejtett fogolycsere alkalmával a velenceiek az egyik veszélyesnek tartott kémét, a castelnuovói Mahmudot nem merték elengedni, ezért inkább bent tartották a börtönben. Szokollu követelését, aki mindenáron vissza akarta szerezni az emberét, a velenceiek rendre azzal hártották el, hogy Mahmudot nem háború idején, hanem békében fogták el, így ezzel az időhúzással egészen 1579-ig kijátszották a pasa kérését. S amikor a patrónusa váratlanul egy alantas merénylő törének az áldozatául esett, Mahmud sorsa is megpecsételődött. A velenceiek nem késlekedtek sokáig, hogy megszabaduljanak e terhes kolonctól, és habozás nélkül megmérgezték. Az oszmánokat pedig értesítették, hogy Mahmud hosszan viselt betegség után elhunyt a cellájában. Az a tény, hogy a velenceiek még azon az áron is ragaszkodtak egy náluk raboskodó oszmán kém visszatartásához, hogy az erőskezű nagyvezírt, Szokollu Mehmed pasát magukra haragítják, elsősorban Mahmud kimagasló hírszerzői képességeivel magyarázható. Szokollu Mehmed pasa hosszú éveken át kitartó figyelme az ügy iránt viszont arra enged következtetni, hogy a mindenkori patrónus és az oszmán kémek között szilárd és szoros kapcsolat állt fenn.

Nem Mahmud volt az egyetlen ügynöke Szokollunak, akit Európában lelepleztek. A velencei bailo véleménye szerint a pasa a kémein keresztül fű alatt lázadásra bujtogatja a spanyolországi muszlimokat. Don Juan de Cardona tengernagy egyik rabja pedig titokban találkozott a pasával, akinek azt az ígéretet tette, hogy ha az oszmán flottát Spanyolországba küldi, akkor mind a százezer moriszkó magához ragadja a föld alá rejtett fegyverét, és föllázad a

hatalom ellen. Még hónapokkal azelőtt, hogy az oszmánok partra szálltak volna Cipruson, 1570 februárjában Szokollu egyik kémjének sikerült Velencéből Konstantinápolyba jutnia, ahol hírül adta, hogy a velenceiek hét gályát készítettek elő a sziget védelmére. Egy másik titkos ügynök 1572 szeptemberében fogolykiváltó álruhát öltve magára indult el Raguzából Róma felé. Ezt a hírhedt kémét, aki kalandos pályafutása során számtalan várost bejárt Nápolyal az élen, még a máltai admirálisi hajón is látták felbukkanni. 1574 januárjában Delvina szandzsákbégjének az embere, Kasım Çelebi kiszivárogtatta a Habsburgoknak azt a hírt, hogy a Szokollu pasától levelet hozó két renegát érkezett Delvina városába. Korábban e renegátok egyike a Velencéhez tartozó Korfu szigetén is megfordult, hogy szemügyre vegye a sziget erődítményeit. A kempáros mostani feladata abban állt, hogy fogolykiváltó gúnyába bújva utazzanak előbb Korfura, majd az Adriai-tenger túlsó partjainál fekvő dél-itáliai Pugliába. Ugyanebben az évben a bailo a Szokollu által útnak indított másik renegát kém ügyében intette óvatosságra Velencét; ezt az ügynököt a negyvenes éveiben járó, közepes termetű, világos bőrű, fekete körszakállat viselő rómaiként írták le.

Az 1570-es évek közepén járva a forrásokban a pasa két erdélyi származású ügynökre bukkanunk. A török nevén Mahmudként vagy Ahmedként említett Marxeben Lener először a részleteiben nem egészen ismert terveivel sikeresen megtévesztette II. Miksa császárt, majd tetemes mennyiségű pénzt csalt ki tőle. A következő évben pedig azt tervezte, hogy a keresztény hithez való visszatérés fedezékében beférkőzik a nápolyi alkirály kíséretének tagjai közé, hogy információkat gyűjthessen. Tervei szerint innen továbbment volna Rómába és Velencébe, majd onnan Spanyolországba (bővebben erről lásd a második fejezetben). A végül Nápolyban elfogott Lenerhez hasonló típusú másik erdélyi származású kém Markus Benkner, török nevén Ahmed volt. Lenerhez hasonlóan ő is ahhoz a trükkhöz folyamodott, hogy magát az oszmánok elől megszökött renegátnak kiadva a kereszténységhez való visszatérés

ürügyén Spanyolországba utazott, ahonnan rejtjeles levelek útján küldte a híreket Szokollu nagyvezírnek. Csakhogy amikor az osztrák követ leleplezte, Benkner pályafutása félbeszakadt, és ezzel még egy jelentős hírforrás elapadt.

Elismeréssel kell illetnünk Szokollu Mehmed pasa hírszerzési hálózatának lenyűgöző földrajzi kiterjedését. Az 1567-es évben tucatnyi moriszkót menesztett információszerzési céllal „Szicíliába, Spanyolországba, Olaszországba és Németországba”. Még ugyanebben az évben jut a Habsburgok tudomására, hogy Szokollu az oszmánok észak-afrikai stratégiai jelentőségű kikötőjéből, La Golettából egy Galatában boltot üzemeltető moriszkón keresztül jut rendszeresen információhoz. Amikor pedig a pasa 1578-ban a németalföldi szabadságharc fejleményeiről szeretett volna első kézből értesülni, egy flamand hírszerzőt küldött a szülővárosába, Antwerpenbe.

Az oszmánok Földközi-tenger térségére vonatkozó stratégiájának irányt szabó másik jelentős személy a kapudán pasa, azaz a flotta főparancsnoka volt. A rájuk bízott feladat természeténél fogva az európai eseményeket szorosán figyelemmel kísérő kapudán pasák közül a legtöbb forrás az 1572 és 1587 között az oszmán flotta főparancsnoki posztját betöltő Uludzs Ali pasa emlékét őrizte meg, aki Giovanni Dionigi Galeni néven látta meg a napvilágot Calabriában, majd oszmán kalózként fogságába esett, fölvette az iszlámot, hogy később az egyik legrettegettebb oszmán kalózként írja be magát a történelembe.

Mi sem természetesebb annál, mint hogy e dörzsölt kalóznak, aki úgy ismerte a Földközi-tengert, akár a tenyerét, mindenhol nyüzsögtek az informátorai. Mikor 1570 szeptemberében az Uludzs Ali flottájából Firenzébe szökő máltai rabszolgák egyikének néhány nap elteltével nyoma vész, mindenkit hatalmába kerít a gyanú, hogy az illető oszmán ügynök volt, ezért az egész várost tűvé teszik, hogy megtalálják. A calabriai renegát másik titkos ágense 1572 szeptemberében bukkant föl a szicíliai Messina városában. Innen tájékoztatta megbízóját, hogy a keresztény flotta

kihajózott a tengerre, ami egyben azt is jelentette, hogy a lepantói vereség után az oszmán flotta élére kinevezett Uludzs Ali nem térhetett vissza Isztambulba, hanem a tengeren kellett maradnia. Egy év elteltével seregnyi kémet indított útnak Nápolyba, hogy megtudja, minként fogadták a Habsburgok a hírt, miszerint a velenceiek hátat fordítva szövetségesüknek tárgyalóasztalhoz ültek a törökkel. A pasa isztambuli keresztény foglyainak egyike, egy Diego nevű mallorcai szerzetes 1575-ben kelt beszámolója szerint Ali nápolyi titkos ügynökei között volt egy valenciai moriszkó is, aki kénye-kedve szerint járt-kelt az alkirály udvara és a vár között. Az 1576-os esztendőben Uludzs Ali Korfura küldte a navarini erőd mérnökét, aki elkészítette számára a sziget és a vár tervrajzait. Az 1584-ben Velence földjére lépő négy titkos ügynök közül kettő a candiai vár tervrajzát megszerző calabriai renegát volt; a másik kettő pedig újonnan tért vissza Nápolyból, ahová információszerzés céljából utaztak. A pasa szicíliai renegát kéme, akit ugyanezen év augusztusában csíptek nyakon Tabarca szigetén, a vallomásában beismerte, hogy felderítés céljából minden évben végigjárta a spanyol partokat, különös tekintettel Valenciára. Ráadásul nem volt egyedül; még egy tucatnyi kém teljesített hasonló megbízatásokat, akik közül kettőnek a nevét is elárulta. És valóban, néhány hónappal később Uludzs Ali három kéme indult útnak Bizerte kikötőjéből Nápoly és Valencia irányába.

1585 nyarán minden jel arra utalt, hogy Uludzs Ali szemet vetett a krétai Candiára; Velence konstantinápolyi követe, Lorenzo Bernardo bailo jelentései ez irányú aggodalomra adtak okot. Egy június 22-i keltezésű levelében azt írta, hogy egy görögkeleti metropolita egy titkos ajtón át belépve két-három ízben is fölkereste Uludzs Alit a házában. Mint megtudta, ez a metropolita, akihez egyébként sohasem jönnek fényes nappal az informátorai, Malvázia város metropolitája. A kapudán pasa és a metropolita közötti hosszú beszélgetésekből viszont nem hallatszott ki más, csak Cerigo (Kithira) szigetének neve. Ennyi azonban bőven elég volt ahhoz, hogy Bernardo roppant izgalomba jöjjön; a bailo

késedelem nélkül továbbította a hírt Candiába. Ugyanebben a levelében tett említést egy Nicolò Andriopulo nevű candiai görögről is, aki az iszlám felvétele céljából kereste fel otthonában Uludzs Alit. A kapudán pasa azonban elküldte azzal, hogy a kérés egyelőre nem időszerű, mire a görög férfi Mehmed pasa szerájában vigasztalódott. Három héttel később Uludzs Ali velencei származású kethüdájától, Ridvan agától arról értesült, hogy a kapudán pasa egy olasz katonával négyszemközt tárgyalt Candiáról és Korfuról. Később a bailo tolmácsa, Pasquale a kapudán pasa villájában összefutott a nevezett kémmeel, és megtudta, hogy Bergamo városába való.

A szerájból való távozásakor az ajtóhoz érve a kém váltott néhány szót a tolmáccsal, ám azt mindvégig tagadta, hogy Bergamo városából származna. Mivel Uludzs Alihoz közel álló személy volt, továbbá mert Bergamo másik uralkodó alá tartozott, a bailo vonakodott attól, hogy elfogassa a kémet, ehelyett beérte annyival, hogy figyelmeztesse az érintetteket: a titkos ügynök az egységéhez való visszatérés céljából Candiára fog utazni. Tizenöt nappal később papírra vetett levelében helyesbítette ezt az információt azzal, hogy a kém mégiscsak Isztambulban maradt. Ugyanezekben a napokban a bailo másik tolmácsa, egy bizonyos Giannettino éppen távozóban volt Uludzs Ali tömlöcéből, amikor négy görögöt pillantott meg, akik egy erődnek a makettjét cipelték. Az oszmán flottaparancsnok rabjai szerint ez a candiai erőd makettje volt. A kapudán pasa ennek alapján mérte föl a távolságokat és készítette el a haditerveit. Egy hónappal később Uludzs Ali egy félkezű candiait indított útnak Nápolyba és szülőföldjére, Candiára kémkedni, aki dolga végeztével visszatért Isztambulba.

Az államigazgatásban hivatalos tisztséggel nem rendelkező, ám a nemzetközi szintéren meglévő kereskedelmi, pénzügyi és diplomáciai összeköttetések révén az oszmán állam számára fontos szolgálatokat tevő, egyszersmind a szultáni udvarral kiépített szoros kapcsolataik révén komoly politikai befolyásra

szert tevő, e helyütt a „politikai kufárok” névvel illetett csoport tagjai ugyancsak a Földközi-tenger térségének számos helyén működtek hírszerző egységeket, melyek elsődleges feladata az oszmánoknak való információgyűjtés volt. Ibrahim pasa nagyvezír közeli bizalmasai közül Alvise Gritti kiváló példa erre a típusra. A velencei dózse, Andrea Gritti törvénytelen fia volt, akiről a mai Beyoğlu („úr fia”) nevű isztambuli kerület a nevét kapta. Káprázatos mértékű volt az az erő és hatékonyság, amit az oszmán udvar eme kegyencének a hírszerzői hálózatai felmutattak. A kortársai többek között azt híresztelték róla, hogy szemet vetett a magyar királyi trónra; s míg az oszmánokat arra buzdította, hogy küldjenek hadiflottát Itália ellen, addig a francia királyt megpróbálta rávenni egy Milánó elleni hadjáratra, miközben jómagya Nápoly királya kívánt lenni; ezenkívül, úgymond, megszervezett egy protestáns felkelést, de Bécs elfoglalását is tervezte az oszmánok számára, és mindennek tetejében el akarta pusztítani Velencét. E feltételezések egy része megállta a helyét. Azon állítást például, miszerint a magyar trónra fájt a foga, a későbbi események igazolták; ráadásul Gritti nem ódzkodott a fedett műveletek alkalmazásától sem. Tudjuk például, hogy a francia királyt elárulva a Habsburgokhoz átpártoló Andrea Doria genovai admirálishoz is elküldte egyik emberét, hogy rávegye az oszmánokhoz való átállásra. A Grittivel kapcsolatos híresztelések egy része azonban nem volt több alaptalan pletykánál; mégis kiválóan szemléltetik, hogy miként vélekedtek a kortársak a diplomáciai befolyásáról és a hírszerzői képességeiről.

Amikor 1533 novemberében a Habsburg hatóságok lefülelték Gritti két informátorát, felettébb érdekes dolgokra derült fény a vallomásaikból. A velencei dózse fia az oszmánok megbízásából a francia és az angol királlyal, továbbá német fejedelmekkel tárgyalt egy V. Károly német-római császár ellenében létrehozandó szövetségről. A terv szerint míg a francia pénzből felszerelt oszmán flotta a Habsburg fennhatóságú területekre támad, addig Gritti Horvátország és Magyarország ellen vonul. Mindeközben

Bajorország és Württemberg hercegei, valamint Hessen grófja belülről szorongatnák meg a császárt. Gritti kiválóan értett ahhoz is, hogy miként hasznosítsa nem mindennapi családi kapcsolatait. Apja rendszeresen titkos információkkal látta el az európai politikai és katonai fejleményekről, melyeket Gritti szorgosan továbbított Ibrahim pasa felé. De nem vonakodott attól sem, hogy a testvéreit beavassa az ügyeibe és kémkedési feladatokat bízjon rájuk. 1531-ben a Habsburgok például arról értesültek, hogy amint Gritti testvére, Zorzi megérkezett Raguzába, tüstént nekilátott az oszmánok részére való információgyűjtésnek. A februárban Raguzából Velencébe, majd onnan májusban Párizsba utazó Zorzi fedőtevékenysége az volt, hogy a Szapolyai János erdélyi vajda udvarában szolgáló egyik franciától behajtsa a vajda Alvise Gritti felé fennálló, mintegy tízezer dukátra rúgó tartozását. Visszatérőben Savoya területén egy fogadóban a Habsburg hatóságok letartóztatták, és csak egy hét elteltével, V. Károly parancsára engedték szabadon. Minthogy a velencei dózse fia volt, ezért némileg megkülönböztetett bánásmódban részesült, és nem kellett átesnie mindazokon a tortúrákon sem, melyeknek a többi gyanúsítottat rendre alávetették. S mivel aprólékosan számot adott mindenről, amit tudott, a kínvallatás gyötrelmei is elkerülték. Az ily módon egérutat nyerő Zorzi tovább folytatta hírszerzői tevékenységét; mikor 1535-ben az Isztambul és Párizs között közvetítő, Serafin de Gozo nevű raguzai ügynököt lefűlelte a Habsburg kémelhárítás, a holmijának átkutatása során Zorzi levelei kerültek elő a táskájából. Alvise Gritti másik testvére, Lorenzo hasonló cipőben járt. Az 1534-es esztendőben a Velencéből Isztambulba vitt ékszerészeinek egyike nem más volt, mint a fent említett Marco de Nicolò.

Az oszmán szultáni udvarban nem csekély befolyással bíró másik csoportot az Ibériai-félszigetről elmenekült, marrano néven ismert zsidók alkották. Az Európa minden szegletében, de főképpen Itáliában és Németalföldön megtelepedő, majd onnan az oszmán fennhatóságú területekre tovább vándorló marranók nem

késlekedtek a hírszerzői kapcsolataikat az oszmán fővárosban meglévő politikai befolyásuk növelésére használni. Egy spanyolországi levéltári forrás kitűnően rávilágít arra, hogy a marranók információszerzési hálózatai milyen káprázatosan széles földrajzi kiterjedéssel működtek; József Nászi zsidó bankárnak például számos városban – köztük olyan jelentős helyeken is, mint Bologna, Ferrara, Prága, Candia, Lemberg (Lviv), Lublin, Krakkó és Kutina – volt rendszeres hírforrása. A kortársai kivételes befolyást és hatalmat tulajdonítottak ennek a rejtélyes figurának, aki kétségkívül a 16. század egyik legnagyobb hírnévre szert tett zsidó származású közszereplője volt. Ebből kifolyólag Nászi fondorlatát sejtik a velencei hajógyárban kitört tűzvész mögött is, amely közvetlenül az ő sugallatára megindított ciprusi hadjárat előtt történt. A három éven át zajló ciprusi háború során Velencének a Földközi-tenger keleti felében található területein számos zsidót vettek őrizetbe a Nászinak való kémkedés vádjával.

Alvaro Mendez és Dávid Passzi is azon rátermett marranók közé tartoztak, akik nagy hozzáértéssel szervezték meg a saját hírszerzői hálózatukat. 1588-ban Mendez volt az, aki hírül vitte az oszmánoknak, hogy a spanyol armada súlyos vereséget szenvedett a La Manche-csatornán. Ezenkívül jelentős információkkal látta el Siyavuş pasa nagyvezírt az Indiai-óceán térségében található portugál erődökről. Tudjuk azt is, hogy Mendez és Passzi egyaránt rendelkezett informátorokkal Velencében. Mendez a Velencében élő testvérétől és unokabátyjától kapott rendszeresen híreket. Passzi pedig az európai hírforrásaival folytatott levelezést, ami az Isztambul és Európa között az idő tájt egyetlen rendszeres postaszolgálatot működtető velenceiek figyelmét sem kerülte el. Az állami inkvizítorok az Isztambulban székelő bailónak írt levelükben felhívták a követ figyelmét arra, hogy Passzi ügynökei Európa minden szegletéből küldenek hozzá leveleket. Ennek értelmében a bailónak fel kellett nyitnia a Passzinak címzett leveleket, és a tartalmukat a feladó személyével együtt jelentenie kellett Velence felé. A bailo a Velencének küldött válaszában

kifejtette, hogy Passzinak valamennyi keresztény udvarban vannak informátorai, majd arról tájékoztatta a Serenissimát, hogy Bentonunus, ez a „körülmetéletlen portugál marrano”, négy napon belül hírszerzés céljából Velencébe érkezik, majd továbbutazik Flandriába.

A különböző politikai szereplőket kiszolgáló számos hírszerzési hálózat egyidejű működése oda vezetett, hogy a hírszerzők és az általuk továbbított információkat fölhasználó döntéshozó elemek megjelentek az egyre több pártra szakadt politikai erőter centrumában. Az eltérő érdekcsoportok közötti versengés miatt a hírszerzés politikai eszközzé vált, és az oszmán államférfiak között valóságos hírszerzési háború vette kezdetét. Az állam külpolitikáját a saját politikai céljaiknak megfelelő mederbe terelni igyekvő oszmán elit tagjai bizonyos információkat kiemeltek, míg a számukra kevésbé előnyös híreket igyekeztek elhallgatni, sőt a szultáni tanács és a palota előtt eltitkolni. Olykor egészen az álhírterjesztésig vetemedtek. Szemléletes példa erre az az eset, amikor az Uludzs Ali kapudán pasa irányítása alá tartozó tengerészekből és kalózokból álló és általam egyszerűen csak „földközi-tengeri frakciónak” nevezett érdekcsoport arra próbálta rávenni III. Murád szultánt és Mesih pasát, hogy indítsanak háborút a Földközi-tengeren. Amint egy korábbi tanulmányomban már részletesen kifejtettem, e klikk tagjai nem érték be azzal, hogy a Habsburgok katonai előkészületeiről szóló túlzó jelentéseikkel nyomást gyakoroljanak az oszmán pasákra, de az alább ismertetett színjátékkal még a szultánt is megpróbálták rászedni.

Egy nap, amikor Uludzs Ali a fődefterdár (birodalmi kincstartó) és a hajógyári tisztviselők társaságában éppen a hajókészítő műhelyeknél tartott ellenőrzést, egyszer csak eléjük toppant egy görög pap. Könnyes szemmel kezdte ecsetelni, hogy a Rodosz szigetéről Isztambulba tartó hajója miként esett áldozatul a máltai kalózok támadásának, és hogyan ejtették foglyul őt, valamint a hajón tartózkodó többi muszlimot, majd ítélték mindannyiukat gályarabságra. A hajóról az Isten segedelmével megmenekülő és

Isztambulba érkező pap – alkalmasint a története hatását fokozandó – elhintette még azt is, hogy a máltai kalózok Uludzs Ali holléte felől érdeklődtek, majd amikor megtudták, hogy a távoli Fekete-tengeren állomásozik a flottájával, szemmel láthatóan fellelegeztek. Éppen e történet előtti hónapokban fáradozott azon Uludzs Ali, hogy meggyőzze Mesih pasát és III. Murád szultánt: állítsanak ki egy ütőképes flottát a Földközi-tengeren, csak hogy a hosszan elhúzódó iráni háború okozta gondok miatt azok ezt nem tartották időszerűnek és elutasították a kérését. Most a máltai kalózok zavartalan portyázásainak híre olyan esemény volt, ami tökéletesen beleillett a kapudán pasa terveibe. Az erre alapozott érvelés úgy hangzott, hogy mindaddig, amíg Uludzs Ali egy erős hajóhad élén nem ered a nyomukba, a máltaiak továbbra is szabadon folytatják a garázdálkodást az oszmán hajók ellen.

A papot végighallgató kapudán pasa válaszában közölte, hogy nem áll módjában segíteni; vélhetőleg attól tartott, hogy ha ő adja elő a történetet, akkor a nagyvezír pusztá koholmányának fogja tartani. Ezért aztán a nyilvánosság előtt alaposan lefordította és kioktatta a papot, ám közben nem mulasztotta el megemlíteni, hogy keresse fel Mesih pasát, és mondja el neki is a történetét, de ne felejtse el hozzátenni, hogy az imént ingerülten kiadták az útját. A pap meg sem állt Mesih pasa küszöbéig, ahol egy szuszra elhadarta a történetét. Csak hogy a pasát sem kellett féltetni. Rezzentlenül hallgatta végig a papot, majd intett az embereinek, akik tüstént deresre húzták; ötven botütés után megoldódott a szélhámos pap nyelve. Beismerte, hogy az egész történet csak lódítás, semmilyen kalózzal nem találkozott. Sőt, azt is elárulta, hogy Uludzs Ali embereitől pénzt kapott a meséért. A kapudán pasa már egy ideje különféle szóbeszédeket terjesztett, miszerint a máltaiak egy galleon által kísért tizenhárom gályából álló flottával rettegésben tartják az egész Égei-tengert. A velencei bailo kifejezését kölcsönvéve az efféle álhírek „kiszínezése” (*colorire*) végett találták ki a fent ismertetett színjátékhoz hasonló eseteket.

A történet érdekesebb része Uludzs Ali reakciója a történetekre. Miután kitette a pap szűrét, Mesih pasa magához hívatta a kapudán pasát, és megfeddte akciójáért, egyúttal biztosította arról, hogy nem fogja bepanaszolni a szultánnál. Dacára annak, hogy voltaképpen leleplezték, a calabriai kalóz érdekes módon cseppet sem volt alázatos. Egyrészt visszautasította a neki és az emberinek tulajdonított vádakát, másrészt viszont a pap kitalált történetére hivatkozva bírálta Mesih pasát, amiért semmit sem tesz a máltai kalózok megzabolozásáért, azaz nem fordít kellő mennyiségű pénzt a flotta fejlesztésére. Az a tény, hogy Mesih pasa nem akarta jelenteni az eseményt a szultán felé, továbbá hogy Uludzs Ali ilyen tiszteletlen hangot üthetett meg a nagyvezírral szemben, azt sejteti, hogy az efféle színjátékok és dezinformációs kísérletek a klikkharcoktól hangos oszmán főváros politikájában megszokott dolognak számítottak.

A legnagyobb előny, ami a hírszerzési feladatok harmadik személyeknek történő kiszervezéséből fakadt, talán úgy foglалható össze, hogy a Mediterráneum és Európa különböző részeiről származó, eltérő etnikumú embereket magába foglaló udvartartás az oszmán hírszerzés számára szélesebb földrajzi lefedettséget és kiterjedtebb kémhálózatot biztosított. Uludzs Ali példájánál maradva azt találjuk, hogy a calabriai kalóz háztartása nem szorítkozott csupán a földijeire, hanem beletartoztak mindazon kalózok és tengerészek is, akik a Földközi-tenger egész térségére kiterjedően ügyesen hasznosították a rokoni kapcsolataikat. Egy másik példa Kodzsa Szinán pasa, aki albániai rokonságán keresztül folyamatos tájékoztatást kapott az európai eseményekről. Egy rövid ideig a nagyvezíri posztot is betöltő és két ízben az oszmán flotta élére állított Csigalazáde Juszuf Szinán pasa is kiválóan értett ahhoz, hogyan fordítsa javára a rokoni ismeretségeit. Isztambulba hívott fivére, Carlo lankadatlanul ingázott Szicília és az oszmán fennhatóságú területek között. Jóllehet a Habsburgoktól kapott engedély fejében följánlotta a hírszerzői szolgálatait, sőt azt is megígérte, hogy a testvérét visszatéríti a keresztény hitre, Carlo

Cicalának nem okozott gondot, hogy egyúttal az oszmánoknak is kémkedjen. Ugyanez volt a helyzet az ún. politikai kufárok esetében is. Alvise Gritti például nem érte be annyival, hogy rendszeresen információkhoz jutott a velencei dózseként jól értesült apján keresztül. A család hasznot húzott a Gritti névből az információszerzés idején is; amikor V. Károly segédkezet nyújtott Zorzinak, hogy kimentse a kínvallatás és kihallgatás bugyraiból, akkor a velencei dózse várható haragja lebegett a szeme előtt. Végül pedig az oszmánok érdekében kémeket foglalkoztató marranók is a Földközi-tengertől az Indiai-óceánig, a Németalföldtől Lengyelországig terjedően megtalálható valamennyi zsidó közösséggel szoros kapcsolatokat ápoltak.

A 16. században az előző évszázad vége felé megjelenő állandó követség intézménye immár kezd általánossá válni Európában, míg az oszmánok egészen a 18. század végéig kivárnak ennek bevezetésével. Ha tekintetbe vesszük, hogy az állandó követek egyúttal leleményes kémfőnökökként jártak el, akkor kitűnik, hogy ez az oszmánok számára előnytelen helyzetet eredményezett. Az oszmánok mindezt a befogadó mentalitásukkal tudták kiküszöbölni; a különböző származású oszmán főméltóságok és népes háztartásuk tagjai megragadták a lehetőséget, hogy a világ számos pontján végbemenő katonai, politikai, gazdasági, sőt művészeti fejleményeket közről figyelemmel kísérik. Például a velencei származású fehér eunuch, Gazanfer aga, aki a 16. század végén úgyszólván egyedül irányította a birodalmat, egy ízben lehordta az isztambuli bailót, aki azt találta mondani, hogy a szultán által keresett nagyméretű órák nem találhatók Velencében, majd kijelentette, hogy igenis vannak ilyen órák a Szent Márk téren és Velence más helyein. Ráadásul ezek a birodalmakon átívelő (*trans-imperial*) kapcsolatok lehetőséget biztosítottak a renegát oszmán pasáknak arra, hogy mind a fővárosban, mint pedig az Európa más részein élő földijeikkel közeli kapcsolatokat építsenek ki. Például a velencei származása miatt Nyugaton Hasan Veneziano néven ismert és egykori rabja,

Cervantes által a műveiben halhatatlanná tett Uludzs Hasan kapudán pasa és Lorenzo Bernardo velencei bailo együtt kergették a labdát gyermekkorukban. Konstantinápolyi tartózkodásának ideje alatt Hasan a többi bailóval is összeemelegedett, akikkel szívesen csereberélték az információkat.

Bármennyire is jellemző volt rá a rugalmasság, a szakértelem és a hatékonyság, kétségtelen, hogy ennek a rendszernek is megvoltak a gyenge pontjai, melyek lehetővé tették a kettős játszmákat és az árulást. Különösen a nem muszlim ügynököknek az Oszmán Birodalom határain átívelő kapcsolatairól mondható el, hogy éppen annyira lehettek károsak, mint amilyen hasznosak voltak; ezen ágenseknek ugyanis semmiféle aggályuk nem volt azzal kapcsolatban, hogy alkalmi vagy tartós frigyre lépjenek a külföldi hírszerző szervezetekkel. Jól illusztrálja ezt Alvise Gritti példája, aki folyamatosan bizalmas értesülésekkel látta el Velencét, 1531-ben pedig arra figyelmeztette Velencét, Rómát és Bécset, hogy az oszmánok Ausztria és Itália ellen készülnek felvonulni. Jóllehet az oszmán hadsereg csak egy év elteltével indított hadjáratot Ausztria ellen, Gritti kettős játéka mégis szembeszökő. Kétségtelen, hogy mindezt nem teljesen önzetlenül tette; a ravasz Medici-sarj VII. Kelemen pápának még azt is följajánlotta, hogy szívesen vállal közvetítői szerepet számára az oszmán fővárosban. József Nászi pedig nem volt rest a meggyilkolására korábban még merénylőt is felfogadó II. Fülöp spanyol királlyal alkudozásokba bocsátkozni, melynek során följajánlotta, hogy visszatér a keresztény hitre, egyúttal az egész háznépe számára menlevél kibocsátását kérte. Fölvetette továbbá, hogy ha lehetőséget adnak neki, akkor az Oszmán Birodalom területén található Herceg Novi erődjét át tudná játszani a spanyolok kezére. Mindemellett Nászi a másik elszánt ellenségével, Velencével is titkos kapcsolatokra lépett. Három évvel az ő ösztönzésére megindított ciprusi hadjárat előtt szintén ez a zseniális stratégia volt az, aki hírül adta a sziget elleni oszmán támadás tervét a velenceieknek.

Egy másik marrano, aki összejátszott a Habsburgokkal, Dávid Passzi volt. Nászihoz hasonlóan ő is kétkulacsos játékot űzött. Míg egyfelől Madriddal folytatott alkudozást, addig másfelől egy Habsburg-ellenes szövetség létrehozásának ügyében közvetített a spanyolok által megszerzett portugál trónra pályázó Dom Antonio, a II. Fülöp spanyol király által támogatott Katolikus Liga ellen harcoló francia király, IV. Henrik, az angol királynő, I. Erzsébet és III. Murád szultán között. Passzi a háborúkban vagy a kalóztámadások során foglyul ejtett és Isztambulba hurcolt spanyol nemesek váltságdíjjal való szabadulása ügyében is rutinosan közvetített; ezenkívül 1585-ben újra próbálta kijátszani a keresztény hitre való visszatérés kártyáját. 1590-ben a szintén marrano és Passzi jobbkezének számító Guillermo de Saboya Nápolyba érkezett, hogy egy tucatnyi érdekes fedett művelet ötletét ajánlja az alkirály figyelmébe. Mindezekből kitűnik, hogy Passzi sokkal többre vállalkozott annál, mint hogy csupán híreket küldjön Isztambulból. De Saboya számos olyan vakmerő terv megvalósításáról értekezett, mint például az oszmán gályák elfogatása a Habsburg flotta által, Uludzs Hasan pasa és flottájának tőrbe csalása, az Európában működő oszmán kémek leleplezése, vagy éppen az oszmán flotta kihajózásának megakadályozása a Földközi-tenger nyugati felében. Nem kétséges, hogy mindezeket a Habsburgoktól való minél több pénz kicsalása érdekében találta ki; többségük eleve megvalósíthatatlan, hagymázás ötletnek bizonyult. Az a körülmény azonban, hogy Passzi mégis éveken át tudott ilyen nagyszabású tervekről tárgyalni a Habsburg hatóságokkal, jól illusztrálja, milyen komoly potenciállal rendelkezett az oszmán kémek patrónusainak kétkulacsos játéka.

EGY DECENTRALIZÁLT RENDSZER

Az a körülmény, hogy az oszmán hírszerzés mögött nem állt szervezett intézményi háttér, idővel egy decentralizált rendszer

kialakulásához vezetett. Míg a Habsburg és a velencei gyakorlatban a központi állam intézményei külön, minden részletre kiterjedően megszervezték a hírszerzés pénzügyi és műveleti vonatkozású feladatait, addig az Oszmán Birodalomban ezen ügyek kezelését a vidéki hivatalok hatáskörébe vonták. A vidék katonai és igazgatási kiadásainak központi ellenőrzésére egyébként erősen hajló birodalmi vezetők a hírszerzés tekintetében már jóval rugalmasabbnak bizonyultak, és különösen a határ menti területeken lényegében szabad kezdet adtak a helyi igazgatásnak a döntéseikben. Nem volt nehéz belátni ugyanis, hogy az azonnali válaszlépést igénylő katonai helyzetekben lehetetlen volna a fővárosból küldeni az utasításokat.

Bár az elmélet azt diktálta volna, hogy a határvidéki hivatalok a kinevezések, helyreállítások, tímárbirtokok kiutalása és még számos más ügyben Isztambul jóváhagyását kérik, a mindennapi életben mégis jó néhány logisztikai akadály korlátozta a fővárosnak a határterületek feletti befolyását. E korlátozás ráadásul számos politikai és diplomáciai tényező függvényében változott. A fontosabb szempontok közé tartozott például, hogy háború vagy békeidő volt-e, azután a birodalom politikai stabilitása, a tartományi kormányzók, azaz beglerbégek személyisége, és nem utolsósorban az aktuális megítélésük a Portánál.

Amíg a vidéki parancsnokok megbízhatóan szállították a híreket, addig a fővárosban nem sokat törődtek azzal, hogy milyen módon szervezik meg az információk beszerzését. Hogy az oszmán politikai vezetők mily kevésbé foglalkoztak az alkalmazott kémek tulajdonságaival és tapasztalataival, arról legékesebben az oszmán levéltári forrásokban használt kifejezések árulkodnak. Feltűnő, hogy a vidéki parancsnokoknak küldött és a hírszerzési hálózatok kiépítését sürgető rendeletekben a kémekkel szemben elvárt tulajdonságokra vonatkozóan a „hasznos” jelzőn kívül jóformán semmilyen más kifejezést nem találni. Mindannak eldöntését, hogy a kémek milyen feltételeknek feleljenek meg, továbbá milyen

karakterük legyen, a hírszerzési hálózatokat felállító és működtető vidéki vezetők belátására bízták.

Különböző okai voltak annak, hogy az efféle ügyekben miért engedtek a szokásosnál jóval tágabb mozgásteret a vidéknek. Először is, a határ túloldalán végbemenő katonai és politikai fejleményekre válaszul a kémeket csak úgy lehetett a szükséges időben a megfelelő helyre küldeni, ha Isztambul hajlandó volt a háttérbe húzódni és beérni az ellenőrző szereppel. Másodszor pedig, tekintettel a helyzet logisztikai korlátaira, a főváros nehezen tudott volna megfelelő katonai és politikai választ adni a hozzá befutó információkra reagálva; mire a hír hetek múlva Isztambulba ért volna, már aligha lett volna időszerű. A tartomány beglerbéjének kellett tehát döntenie arról, hogy a megszerzett információ birtokában azonnal akcióba lendül-e, vagy inkább magánfutár útján kikéri Isztambul véleményét. Különösen háború esetén volt kiemelten fontos, hogy a katonai információkra azonnal tudjanak reagálni. Erre tekintettel a ciprusi hadjárat során, amikor a Balkánon szolgáló beglerbégek és szandzsákbégek közül sokan a flottával együtt csatlakoztak a hadjárához és elhagyták az állomáshelyüket, a határ menti védelmi feladatok megszervezésére Hüseyin pasa vezírt szerdár (hadtestparancsnok) tisztséggel felruházva nevezték ki a térségbe. A szerdári minőségében minden felelősséget a vállán viselő pasának a védelmi előkészületek megfelelő helyre történő csoportosítása, továbbá támadás esetén a helyes válaszlépés megadása érdekében valamennyi hírszerzési információról értesülnie kellett. Ezért aztán a Porta azt az utasítást küldte az állomáshelyükön maradt szandzsákbégeknek, hogy a tudomásukra jutott híreket ne a fővárosba, hanem közvetlenül Hüseyin pasának küldjék.

További fontos szempontot jelentett, hogy a hírek magánfutár útján történő továbbítása roppant drága dolog volt. II. Fülöp spanyol király erre külön felhívta a hivatalnokai figyelmét, és lelkükre kötötte, hogy takarékoság céljából használják inkább a rendes futárszolgálatot. Hasonlóképpen a Porta is arra utasította a

szandzsákbégeket, hogy a menzil-rendszer néven ismert központi postahálózat használatakor járjanak el körültekintőbben, és ne vegyék igénybe a futárokat sem a magánügyeik intézéséhez, sem pedig jelentéktelen hírek továbbadásához. Az e tárgyban kelt rendeletek egyike a „futárigazolvány” kibocsátási jogát visszavonta a szandzsákbégektől, és csupán a beglerbégekre korlátozta a dokumentum kiadásának privilégiumát.

A központ azért is adott jóformán szabad kezet a vidéki előljáróknak, mert, ahogy már többször említettük, az oszmánok egészen a 18. század végéig sehová sem neveztek ki állandó követeket. Szó esett már arról is, hogy diplomácia és kémkedés sokszor elválaszthatatlan volt egymástól: a korabeli követek a külföldi fővárosokban a kémeik és informátoraik révén szerzett értesüléseket rendszeresen továbbították a központjuk felé. Az oszmán politika azonban nem rendelkezett olyan diplomáciai hálózattal, amelyik a távoli országokból is megbízhatóan szállította volna a híreket. Ezt a hiányt voltak hivatottak betölteni a határ menti szolgálatot ellátó parancsnokok és helyi vezetők.

A legfontosabb tényező azonban az volt, hogy ez a decentralizált struktúra lehetőséget biztosított a spekulatív és lényegtelen információk kiszűrésére. A 16. században a központi bürokráciák még csak születési fázisban voltak, ezért nem lehet túlzott méretű kancelláriákról beszélni. Mivel nem létezett az udvart elárasztó információs folyamattal megbirkózni képes hivatalnoki réteg, ezért könnyen előállhatott a Geoffrey Parker által II. Fülöp spanyol király esetében említett „információs túlterhelés” (*information overload*) jelensége. És ez volt az a pont, ahol a vidéki hivatalnokoknak lehetőségük volt a tapasztalataikat felhasználva és a helyi kapcsolataikat mozgósítva a beérkező információkat ellenőrizni, az aktuális politikai és katonai kontextus szerint elemezni, majd végül fontosság szerint rangsorolni. Más szóval kifejezve, az igaz és a hamis információk elkülönítésével, továbbá a hírszerzési feladatoknak a birodalom igazgatási apparátusán belüli megosztásával az oszmánoknak egyrészt lehetőségük nyílt a gyors

reagálásra, másrészt pedig csökkenteni tudták a még csak újonnan formálódó központi bürokráciára nehezedő súlyt.

Természetesen mindez nem jelentette azt, hogy a Porta mindenről levette volna a kezét. Számos esetben előfordult, hogy a vidéki hivatalnokoktól azt kérték: az általuk elfogott hadifoglyokat kihallgatás céljából küldjék föl Isztambulba. Az oszmán döntéshozatali mechanizmus csúcsán álló szultáni tanács tagjai személyesen vettek részt e kihallgatásokon. Az elsődlegesen szem előtt tartott kritérium ez esetben sem volt más, mint a foglyoktól megszerezni kívánt információ minősége. Az 1572-es esztendőben például a Porta azt a parancsot küldte Alexandria szandzsákbégjének, hogy az elfogott nyelveket ne a fővárosba, hanem Hüseyin pasa szerdárnak küldje. Ennek oka megint csak az efféle foglyoktól megszerezhető értesülések tartalmában rejlett. Lényeges szempont volt, hogy az elfogott nyelvektől a Don Juan de Austria parancsnoksága alatti szövetséges keresztény flotta tartózkodási helyével, fizikai állapotával és erejével kapcsolatban kinyerhető információk esetében hetek telhettek el, míg továbbították őket Isztambulba, és újabb hetek, amíg válaszul a szultáni tanácsból érkező utasítások visszafelé is megtették az utat az adriai partokig. Mire kicserélték a leveleiket, azok már rég elvesztették aktualitásukat. Egészen a janinai szandzsáig bezárólag az oszmán fennhatóságú partok mentén szolgáló valamennyi bégnek, kádinak és várkapitánynak kiküldött másik rendeletben ezért megparancsolták, hogy a kalózokkal kapcsolatos híreket különítsék el az ellenséges flottára vonatkozó értesülésektől; míg az előbbieket az Isztambul által küldött csausz révén tudassák, addig az utóbbi, lényegesen fontosabbnak minősülő információkat futár útján haladéktalanul továbbítsák a fővárosba. Egy másik utasításban pedig elrendelték, hogy mivel a Şaban reisz által elfogott öt gyaur közül egyik sem rendelkezett hasznavehető információval, ezért a foglyok helyett csupán a vallomásaik jegyzőkönyvét küldjék fel Isztambulba.

A központi kormány szerepe általában a koordinálási és ellenőrzési feladatokra szorítkozott. A *mühimme-defterek*ben megőrzött feljegyzések nagy többségének tanúsága szerint „minden közölt dologról tudomással bírunk” vagy „fenséges tudomásunka jutott” kifejezésekkel teletűzdelt leiratokban hívták fel a figyelmet a vidékről kapott információkra, és utasították a helyi vezetőket további hírek gyűjtésére, vagy éppen a megszerzett információk alapján a szükséges katonai előkészületek megtételére. A különböző csatornákból származó információknak a vidéki vezetőkkel való megosztásán túl szintén a központi kormány feladata volt, hogy az olyan, kevésbé megbízható forrásokból kapott értesüléseket, mint amik például más államoktól származtak, összevesse a saját vidéki tisztségviselőitől kapott hírekkel. Olykor előfordult, hogy a vidéki alkalmazottakat valamilyen különleges hírszerzési feladattal bízták meg, vagy egy bizonyos kém alkalmazására adtak nekik utasítást. Ezenkívül az sem volt ritkaság, hogy a Porta egy csauszt küldött vidékre információt gyűjteni. A máltai hadjárat és a Habsburg–oszmán háború előestéjén az oszmán fővárosból rendelet útján tudatták valamennyi szandzsákbéggel, kádival és várkapitánnyal, hogy az ellenséges flottának az oszmán partokhoz közel fekvő területeken folytatott tevékenységét feltérképezendő egy csauszt küldenek hozzájuk, továbbá megparancsolták, hogy a kalózhajókról szerzett információkat a csausz útján továbbítsák Konstantinápolyba.

Nem kétséges, hogy Isztambul elvárása szerint az értesülések megszerzésében a vidéknek kellett kezdeményező szerepet vállalnia. Ha a vidéki előjárók részéről e tekintetben hanyagságot tapasztaltak, a fővárosból küldött rendeletek hangja is élesebbé vált. Az Isztambulból érkező parancsok némelyike ilyesféle szemrehányásoknak adott hangot: „nem törődtök a védelemmel, pedig azért tettünk meg a nevezett szandzsák élére, hogy a szultáni óhaj értelmében azon a környéken a rendes védőrség megszervezésével ne érhesse a sziget felől fenyegetés a helyet; mi az oka most ennek a hanyagságnak?”; esetenként pedig a

fenyegetésekkel sem fukarkodtak: „arról határoztunk, hogy amennyiben elővigyázatlanság, nemtörődömség, illetve hanyagság miatt baj vagy kár éri az oszmán fennhatóságú területek valamelyikét, úgy semmiféle mentséged nem talál meghallgatásra, ezenkívül a tisztségedből fölmentve súlyos büntetésekre számíthatsz”, továbbá: „eldöntetett, hogy az elbocsátás mellett a legsúlyosabb büntetésben lesz részed”.

A hírszerzésben való aktív részvételt nem csupán olyan magas rangú helyi vezetőktől várták el, mint amilyen a beglerbég, a szandzsákbég vagy a kádi, de számos helyi illetőségű tisztségviselőnek is – mint a dizdár (várkapitány) és alajbég (egy szandzsák tímárbirtokosainak vezetője), vagy az adriai-tengeri kalózok vezetőjének számító avlonai aszabok parancsnoka és az önkéntes haditengerészek parancsnoka – feladata volt, hogy kémek útján információkat gyűjtsön és tájékoztatást nyújtson „az ellenség helyzetéről és tevékenységéről”

A Balkánon végbement oszmán terjeszkedés évszázadaiban a határterületeken katonáskodó keresztény vojnyukok és martalócok feladatai közé tartozott a kémkedés is. Bár a 16. században jobbra már hátországi feladatokat láttak el, a végvidéken szolgáló egységektől továbbra is elvárták a hírszerzési célú tevékenységet. Ezeknek az irreguláris alakulatoknak volt a feladata, hogy az ellenség területére betörve felderítsék a terepet, és a korabeli források által csak „nyelv”-ként emlegetett foglyokat zsákmányolva térjenek vissza. Az 1572-es évben például Ohri szandzsákbégje az Ibrahim és Pervane nevezetű személyeket küldte a „háború házába”, vagyis keresztény földre, akik „nyelvekkel és foglyokkal” az oldalukon tértek vissza. Egy évvel később Istolni Belgrad (Székesfehérvár) lovas várkatonái (fáriszai) közül Şahin aga és a nyolcezer akcse értékű tímárbirtok javadalmazottja, Sefer a „nyelvfogás” céljából indított portyából való visszatérésük során az útjukba kerülő ellenséges katonákat is megölték: „amikor nyelvfogás céljából úton voltak és hitetlenekbe botlottak, akkor a rátermett dzsebeli rárontott a gyaurra és vitézül

fejét vette”. A nyelvfogás, vagyis a fogolyszerzés kifejezés egyúttal információszerzést is jelentett, a legfrissebb híreket ugyanis az újonnan ejtett foglyoktól lehetett szerezni. A „nyelvfogás” kifejezésnek egyébként több nyelvben létezik ez a kettős értelme: *tomar lengua* (spanyol), *prendere/tuor/pigliare lingua* (olasz/velencei), *prendre langue* (francia), *zeban averden* (iráni).

A fentiekből is kitűnik, hogy a felderítő jellegű műveletek nem igényeltek tömeges katonai részvételt. Az akkermani szandzsák vezetője által küldött és a kethüdája, Süleyman szpáhi parancsnoksága alá rendelt csapat összesen nyolc ellenséges katonát fogott el, akik közül ötöt megölték és csak hármat hagytak életben, hogy ki tudják őket vallatni. Az a körülmény, hogy az öt foglyot a várható anyagi haszon ellenére is megölték, arra enged következtetni, hogy Süleyman felderítő egysége fenyegetve érezte magát. Egy évvel korábban az oszmán vezetők a krími tatárokkal szövetkezve a velencei fennhatóságú területek elleni támadásra készülődő kilisi és hercegovinai bégeknek parancsba adták, hogy „a nevezett vilájetbe megbízható és hasznos kémeket küldjenek, akik tájékozódnak az adott vilájetben lakó gyaurok helyzetéről és kifürkészik, hogy van-e tudomásuk a közelgő rajtaütésről vagy még teljesen gyanútlanok; továbbá kiderítik, hogy vannak-e védelmi eszközeik és fegyvereik, rendelkeznek-e lovas katonákkal, és ha igen, mennyivel.”

A Balkán-térség és Közép-Európa ellenséges területein rendszeres rajtaütéseket végrehajtó akindzsik (irreguláris könnyűlovas katonák) a határon átnyúló portyázásaik előtt részletesen tájékozódtak az ellenség helyzetéről. A kémeik útján szerzett információkat a beglerbégekkel és a Portával is megosztották. Bár zömében török származásúak voltak, mivel hosszú idő óta a végvidékek közelében élő családokból származtak, jól ismerték a környék nyelvét és kultúráját. Evlia Cselebi például a Nova várában szolgáló katonákról úgy tartotta, hogy „mondataikban bosnyák, szerb és latin szavak keverednek, míg számosan közülük kiválóan beszélnek az albán nyelvet”.

A határvédelmi egységek hírszerzési célú felderítő műveletei roppant kedvezőek voltak az előléptetésre vágyók számára; az oszmánok ugyanis minden esetben jutalommal díjazták a sikeres katonai akciókat. A fent említett nyolc akcse fizetségű Şahin aga kíséretébe tartozó Mustafa részére például az érdemei elismeréseképpen tímárbirtok adományozásáról döntöttek. Egy másik esetben pedig a korábban a szendrői szandzsákban található tímárbirtokától megfosztott és éppen a temesvári vilájetben a részére kiutalt szolgálati birtokra váró Mehmed végül Vidin szandzsákbégje, Mustafa bej előterjesztése alapján a gyilkolással fogott nyelvért fizetésemelésben részesült, vagyis a rendeletben meghatározottnál értékesebb tímárbirtokot kapott. Utolsó példánkban a szilisztrai szandzsákban a javadalmától megfosztott, ugyancsak Mehmed nevezetű személyt „az ellenség táborából egy fegyveres nyelv fogásával” szerzett érdemeiért szintén jutalomra terjesztették fel.

Ugyanilyen fontossággal bírt a Földközi-tenger térségében a határ menti katonai egységek hírszerző képességeinek kiaknázása. A kor birodalmainak reguláris tengeri hadereje korlátozott hatókörű volt, ezért a központi kormányok szükség esetén a kalandor természetű, a kalózkodást a rablással mesterien elegyítő irreguláris elemeket is felhasználták. Az olyan nagy formátumú oszmán kalózkodók, mint Hajreddin Barbarossa, Uludzs Ali vagy Turgut reisz az oszmán állam földközi-tengeri politikája szempontjából elsőrendű fontossággal bírtak. Mind a tengerre és a partokra vonatkozó kiváló hajózási ismereteik, mind pedig a nyugat-mediterrán térségbeli összeköttetések okán a 16. század során számos katonai és közigazgatási tisztséget nyertek el.

Isztambul elsősorban megbízható hírszerzési információk szállítását várta a kalózoktól. Olykor a tengeri banditákra emlékeztető módon eljáró, nemegyszer diplomáciai bonyodalmakat okozó korzárók esetében az a körülmény biztosította a törvényesség mázát, hogy tevékenységüket az oszmán állam nevében végezték. Amikor Velence elsüllyesztette a

gályáikat, a kalózok Szokollu Mehmed pasa nagyvezírnek azt állították, hogy az esemény idején nem kalózkodás, hanem hírszerzés céljából hajóztak; érvelésük lényege szerint éppen a kémtevékenységük indokolja, hogy az oszmán állam a védelmükre keljen. A törvénytelen kalózkodás és a törvényes kémkedés közötti különbséget, úgy tűnik, a velencei bailo is elfogadta. Így aztán ahelyett, hogy banditizmussal vádolta volna az információk nyomában kajtató oszmán kalózokat, inkább letagadta azt, hogy Velence süllyesztette el a hajóikat.

Nagy Szulejmán szultán 1562-ben a híres-hírhedt Uludzs Alit három fűrgé gályával a Földközi-tenger nyugati medencéjébe küldte, hogy fűrkéssze ki, tettek-e már előkészületeket a Habsburgok egy hadiflotta felállítására. 1589-ben pedig egy Yusuf nevezetű hajóskapitány a galettájával Navarinból kiindulva a „gyaurok” lakta vilájetekben zsákmányolt hasznos nyelvekkel tért vissza Tripoliba, amiért kereken ötakcsényi fizetésemelést zsebelhetett be.

A fentebbi példák a nyugat-mediterrán térségből származnak, ugyanakkor ezek a kalózok az adriai partoknál is felettébb hatékonyan működtek. Amikor 1566-ban az oszmán kalózok elfogták a velenceiek leveleit szállító fregattok egyikét, még egyszer világosan kiütközött a korzárók jelentette fenyegetés mértéke. Nem sokkal később, 1572-ben Ilbaszan szandzsákbégje a Merni és Şaban nevezetű reiszeket bízta meg azzal, hogy „két galettával hajózzanak ki a tengerre, és fogjanak nyelveket”. Egy ízben pedig egy Cafer nevű önkéntes hajóskapitány (*gönüllü reisz*) által elfogott galetta két oszmán nyelvvel a fedélzetén volt úton, hogy csatlakozzon a keresztény flottához; Cafer azonban kimentette a nyelveket, az ellenséges katonákat pedig megölte. A kiváló manőverezési képességű, fűrgé mozgású kalózhajók olykor az ellenség közvetlen közelébe merészkedtek; így például 1576-ban a kalózok egy gályával és galettával a Calabria környéki vizeken gyűjtöttek híreket. Végül pedig, ahogy egy korábbi tanulmányomban már említettem, az adriai kalózok vezére, Kara

Hodzsa a ciprusi hadjárat idején számos sikeres hírszerzési műveletet hajtott végre.

A kalózzal való együttműködés óhatatlanul bizonyos bonyodalmakat vont maga után. A levéltári források világosan árulkodnak a hatáskörükön szüntelenül túllépő korzárók és az Isztambul közötti súrlódásokról. A kalózkodás, a banditizmus és a kémkedés szoros összefonódásának ékes példája a híres kalózvezér, Hajreddin Barbarossa Şaban, Yusuf és Köse Mustafa nevű embereinek az esete, akiket az inebahti (lepantói) szandzsákbég bilincsbe vert; letartóztatásuk hírére ugyanis Isztambul megparancsolta a szandzsákbégnek, hogy haladéktalanul engedje szabadon a hasznos nyelveket hozó hajósokat. A kalózzok felderítési céllal végzett portyázásai nyilvánvalóan még nagyobb súllyal estek latba az Isztambul hatáskörén kívül eső nyugat-mediterrán térségben. A zömében a keresztény hitüket elhagyó renegátokból verbuválódott kalózzok az itáliai, a spanyol és a francia partokat úgy ismerték, akár a tenyerüket; kiváló topográfiai ismereteikkel számos tengernagy, köztük a neves admirális, Gian' Andrea Doria elismerését is kivívták.

Amint az Indiai-óceánon, úgy a Földközi-tenger nyugati medencéjének az „elfeledett határán” is rá voltak utalva az oszmánok a helyi erőkkel való együttműködésre. Minthogy ez a térség a hatósugarukon kívül esett, a francia vagy a Magreb térségbeli kikötők nélkül nem tudták volna a flottájukat Szicílián túli területekre küldeni. Az efféle logisztikai korlátokból is következett, hogy Algír, Tunisz és Tripoli beglerbégei anélkül ragadhatták magukhoz a kezdeményezést, hogy Isztambul vigyázó szemeit szüntelenül magukon érezték volna. E kalózkodásból élő három tartomány kikötővárosai a Mediterráneum minden szegletéből ide érkező és friss híreket hozó kalózzoknak, rabszolgáknak, kereskedőknek, váltságdíjjal üzletelőknek és mindenféle kalandornak adtak otthont. Az Isztambul és a marokkói, franciaországi, valamint az andalúziai moriszkók közötti diplomáciai kapcsolatokban közvetítő szerepet betöltő

vilájetek egyúttal a saját hírszerző hálózatuk kiépítésére is gondot fordítottak. Az Ágoston Gábor által leírt rugalmasság és pragmatizmus jegyében a saját határaival tisztában lévő Konstantinápoly megelégedett azzal, hogy a beglerbégeknek küldött parancsokban csupán az információgyűjtésre tartson igényt; ezzel együtt a Porta nemritkán keményebb hangot ütött meg, ha elégedetlen volt az eredménnyel.

A Magrebnek az Európához való földrajzi közelségét és a keresztény kikötővárosokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatait ügyesen kihasználó beglerbégek nem érték be a közvetett úton szerzett értesülésekkel. Bevált módszereik közé tartozott, hogy kémeket küldtek a Habsburg fennhatóságú területekre, kalózhajókat indítottak felderítő műveletekre, Habsburg katonákkal folytattak titkos tárgyalásokat, továbbá alaposan kifaggatták az elfogott rabokat. Ezzel tudták biztosítani, hogy a Mediterráneum térségében zajló legfrissebb politikai fejleményekről, a Habsburgok katonai előkészületeiről és a flottájuk helyzetéről rendszeresen információkkal lássák el Isztambult. Hogy a fővárosban mennyire vették figyelembe a Magrebből érkező híreket, az a Hasan pasa algíri beglerbégnek küldött egyik parancsból világosan kiolvasható. Eszerint az 1565-ös évben a Máltát ostromló oszmán hajóhadnak a Földközi-tenger nyugati részébe küldéséhez az egyik indítékot a Hasan pasa által a Habsburg katonai előkészületekre vonatkozó jelentései szolgáltatták.

TÍMÁRBIRTOKOS ÉS FIZETETT KÉMEK

Ebben a decentralizált és nagyúri háztartásokra épülő rendszerben a központi kormány az ellenőrzésen kívül még két másik területen játszott fontos szerepet, ezek: a kifizetések és a posta.

Bár nincs túl sok ismeretünk a helyi vezetők és az oszmán főméltóságok által a saját háztartásuk részének tekintett

kémeknek juttatott pénzbeli juttatásokról, szerencsére rendelkezünk némi információval a központi kormány által folyósított kifizetésekről.

Az oszmánok hadjárat idején tímárbirtokkal javadalmazták azokat, akik hasznos szolgálatot tettek a hadseregnek. A hírszerzési tevékenység szintén megfelelt a hasznosság feltételének. Az ellenségről híreket szállító számos személy kapott tímár, sőt egyenesen ziámet-birtokot. A jövedelmüktől megfosztott, elbocsátott tímárbirtokosok, ha sikerült fontos információra szert tenniük, újabb esélyt kaptak, hogy visszatérhessenek régi pozíciójukba. Ezenfelül a *mühimme defterek* számos feljegyzése árulkodik arról, hogy az ellenséges kémet fogó vagy jelentős információt szerző katonák javadalmazását megemelték, többletjuttatást kaptak. Arra is volt példa, hogy a jövedelem emelésével a javadalmazott tímárbirtokosból immár ziámet-birtokossá lépett elő.

Nyilvánvaló, hogy a tímárbirtokok efféle jutalmi jellegű kiosztása többnyire a harctereken végzett hírszerzői tevékenységgel, vagyis a felderítés és a nyelvfogás feladatával állt összefüggésben. Ezért ez a módszer már nem működött például a Földközi-tengeren tevékenykedő vagy a távoli területeken hosszú utazásokat bonyolító kémek esetében.

Az oszmán forrásokban szereplő „fizetett kémek” kifejezésből is kitűnik, hogy nemcsak a tímárbirtokhoz hasonló közvetett javadalmazás létezett, de a „bérnek, fizetésnek” nevezett közvetlen, készpénzes kifizetés is szokásban volt. Tudjuk, hogy az oszmán udvar által juttatott bérből élő némely állami alkalmazottak, úgymint a csauszok, müteferrikák és más hasonló rangú tisztségviselők olykor kémfeladatokat is elláttak. A kémtevékenységek ellentételezéseként a Porta számos személyt közvetlen bérezésben részesített.

Az 1503 és 1527 közötti évekre vonatkozó adományokat rögzítő ún. *inamat defterekből* világosan kiolvasható, hogy a Porta közvetlenül intézte a kémek kifizetését. E korai feljegyzéseket

tartalmazó perzsa nyelvű irat tanúsága szerint az 1503 és 1511 között eltelt kilenc év során a mintegy kétszázhatvanhat személy részére juttatott adományok évenkénti megoszlása az alábbiak szerint alakult:

H. 909 /1503–1504	23
H. 910 /1504–1505	26
H. 911 /1505–1506	27
H. 912 /1506–1507	29
H. 913 / 1507–1508	79
H. 914/ 1508–1509	43
H. 915 / 1509–1510	20
H. 916/ 1510–1511	13
H. 917/1511–1512	6
Összesen:	266

A kémek zömének esetében nem ismert a patrónus személye; ahol igen, ott a következő adatokat látjuk (az első oszlopban a patrónus személye, a másodikban az általa fizetett kémek száma):

Ahmed trónörökös	27
Karagöz pasa anatóliai beglerbég	17
Kayseri szandzsákbégje	13
Szelim trónörökös	5
Şehinşah trónörökös	5
Sivas szandzsákbégje	1
Niğde szandzsákbégje	1
İlbasan szandzsákbégje	1
Vidin szandzsákbégje	1
Şahruh b. Alaüddevle	1
Szinán bég, Karahisar ziámet-birtokosa (záim)	1

A táblázat felső soraiban feltüntetett szultánfik előkelő helyet foglalnak el a „nyelvfogás” céljából felfogadott emberek (*zebân âverden*) számának tekintetében. A negyvenhárom emberből kilenc Ahmed, három Szelim, kettő pedig Korkud embere, míg az elhunyt trónörökös, Alem Şah fiának, Osman Çelebinek tíz embere fogott nyelvet. Meglepőnek tűnhet, hogy a számos kém foglalkoztató Karagöz pasa anatóliai beglerbégnék mindössze csak egy embere volt nyelvfogás céljából, ám ha tekintetbe vesszük, hogy a hozzá tartozó Manisa, Karahisar és Sultanönü szandzsákbégek is fogtak nyelveket, akkor ez a szám tovább növekszik.

Az adományokról szóló feljegyzésekben olykor a kémek tevékenységi területét is feltüntették. Eszerint nyolc kém Magyarország, négy kém Irán, három kém Aleppó és két kém a Rum vilájet (Sivas és környéke, szafavida határvidék) területéről gyűjtötte a híreket. Minthogy a kétszázhatvanhat kémre vonatkozóan mindössze ennyi adat áll rendelkezésre, e számok alapján nem lehet elemzéseket végezni.

Ha tekintetbe vesszük, hogy Ahmed trónörökös Amásziában, Szelim Trabzonban, Şehinşah pedig Konyában volt tartományi kormányzó, és ehhez hozzávesszük az anatóliai beglerbéget és a hozzá tartozó szandzsákbéget, továbbá a *záimok* (a ziâmet-birtokok javadalmazottjai) kémeit, akkor kitűnik, hogy 1503 és 1512 között az oszmán hírszerzés figyelmét a nyugatinál sokkal inkább a keleti határvidék, egész pontosan a napról napra növekvő szafavida fenyegetés kötötte le. Még ha a Magyarországról híreket gyűjtő nyolc személyhez a Vidin és İlbasan szandzsákbégjei szolgálatában álló kémeket is hozzáadjuk, az így kapott szám így is kevesebbnek bizonyul, mint a keleten kémkedőké. A nyugati területeken folytatott hírszerzési tevékenység nagyjából nyelvfogási műveletekből állt. Az ellenség területéről nyelvekkel visszatérő negyvenhárom személy közül tizennégy a Balkánon

teljesített szolgálatot, területi megoszlásuk szerint Bosznia (4), Eġriboz (3), Szendrő (3), Vidin (1) és Avlona (1) szandzsákbégjei, valamint az izvorniki záim (2) kötelékében dolgozott.

A feljegyzésekben szereplő kémek többségénél nem tüntették fel a feladatukat; ők javarészt az oszmán katonai és közigazgatási rendszerben semmilyen tisztséget nem viselő, javadalmazás ellenében hírekkel kereskedő szolgálattevők voltak. Azok közül, akiknek nevesítették a feladatkörét, tizennyolc gureba (könnyűlovás katona), tizenöt tímárbirtokos, öt csausz, egy ziámet-birtokos lovas, egy zászlótartó, végül egy várkatona (*an merdân-ı kal'a*) volt. Ezenkívül tudunk még két sejkéről és egy Gioan nevezetű frenk (azaz európai) hajóskapitányról, akiről feljegyezték, hogy a hajóján szállította a kémeket. A kémek közül mindösszesen nyolcan nem voltak muszlimok; ebből négy Magyarországról szállított információkat, egyikük pedig a vidini szandzsákbégnek dolgozott.

A feljegyzések arra vallanak, hogy az idők során rögzült a kémeknek juttatott díjazás mértéke. Az esetek döntő többségében 1000 akcséra rúgott a fizetség; negyvenhárom személy esetében ennek csupán a felét fizették ki. A legmagasabb díjazásnak számító 3000 akcse az Ahmed oszmán herceg számára İsfendiyar térségében információt gyűjtő egyik sejk markát ütötte. Őt követi négy személy 2000 akcséra rúgó fizetéssel; ezek egyike a kapikulu lovasok első csapategységét alkotó szpáhik közé tartozott. Másikukat, aki Ahmed szultán embere volt, mind kémkedéssel, mind pedig nyelvfogással is megbízták (*be-câsûsî firistâde ve zebân âverd*), egy további embere pedig zászlóvivő volt. Míg egy kém átlagosan 1500 akcsét keresett, előfordult, hogy két személynek is mindösszesen 300 akcsét fizettek, további négynek pedig csupán 200 akcsét juttattak. Ha számításba vesszük, hogy 1490-ben egy szakképzetlen munkás 4,7, míg egy szakképzett munkás 7,7 akcse átlagos napidíjban részesült, akkor kitűnik, hogy az 1000 akcse nem tekinthető alacsony díjazásnak.

Szembetűnő, hogy mérsékeltebb volt azoknak a bérezése, akiket nyelvfogással bíztak meg. Negyvenhárom személy közül huszonheten 500 akcsét, nyolcan pedig 1000 akcsét kaptak, és csupán két személyt érdemesítettek 2000 akcsét kitevő bérré; ezek egyike volt az a fentebb említett kém, aki Ahmed szultán megbízásából foglalkozott hírszerzéssel és nyelvfogással. Előfordult, hogy míg két személy fáradozásait mindössze 200 akcsényi, tehát igen szerény összeggel honorálták, addig egy másik kémnek 5000 akcséra rúgó, rekordnagyságú összeg ütötte a markát. E felettébb nagyvonalú díjazás mögött azonban aligha a kém kivételes hírszerzői képességeit kell sejtenuünk, valószínűbb, hogy a Komnénosz-házból való származása lebegett a megrendelője lelki szemei előtt, amikor megoldotta a pénzeszacskó zsinórját. A juttatásokról szóló defterekben a Szelim trabzoni kormányzó tisztjei közül való, kapikulu lovas katonaként szolgált Hüseyin bej személyére vonatkozóan „a régi trabzoni bizánci nemes nagyobbik fia” (*ser-veled-i Tekfur-ı köhne-i Trabzon*) információt találtak érdemesnek följegyezni. A hasonló státuszú bizánci nemesek zöme egyébként szolgálatteljesítés nélkül is ehhez hasonlóan magas díjazásban részesült. Például az okiratban „Manol b. Tekfur-ı Mora” néven feltüntetett személy, aki minden bizonnyal az oszmánokkal kiegyező II. Démétriosz Palaiologosz fia volt, szintén apanázsban részesült az oszmán udvartól (*der-cemâ'at-i müşâhere-horân*); a feljegyzések szerint három ízben 5000 akcse juttatást ítéltek meg neki. Manol 1507-ben bekövetkezett halálát követően vigasz gyanánt díszkaftánt adományoztak a fiainak, sőt Yanol nevű fia három alkalommal is 3000 akcsényi fizetést kapott.

A készpénzként följegyzett kifizetések mellett valamennyi kémnek szövetet is osztottak. Ezek többsége a „câme-i münakkaş-i Bursa” néven ismert hímzett burszai szövet volt; olykor ehelyett többféle néven említett, különböző színű és anyagú posztókat adtak. Ezenkívül egy személynek lópénz (*be-cihet-i bahâ-i bârgîr*) gyanánt, míg egy másiknak a „kincstárnokoknak és csauszoknak

megszokott módon” plusz juttatásként fejenként kétszáz akcsét adtak.

A nyelvfogást sikeresen teljesítőkkal szemben hasonló gyakorlatot követtek, különbözőféle posztókat ajándékoztak nekik. Ezek között megtalálhatók voltak olyasféle szövetek is, mint a *câme-i münakkaş* (hímzett, díszes posztó), a *câme-i çatma-i Burusa* (burszai díszes szövet) és a *câme-i peşaveri* (pesavári szövet). A feljegyzések szerint egy ízben pedig útiköltség gyanánt 200 akcsét fizettek ki egy személynek (*be-cihet-i harc-ı râh hem-râh-ı mezkûr*).

Ezek a számok egyrészt jól mutatják, hogy a Porta külön pénzügyi alapot tartott fenn a kémek kifizetésére, másrészt mivel e kifizetéseket különböző címszavak alatt végezték, az is látszik, hogy mindez nem egy intézményesült szervezet keretein belül történt. Például e kémek egyikét a fizetéskor a kincstári írnokokkal vették egy kalap alá.

Nem csupán e defterek vallanak a készpénzes fizetések gyakorlatáról. A haszonbérlet típusú közvetett fizetési módok alkalmazásával Európában és a nyugat-mediterrán térségben egyébként is lehetetlen lett volna kémeket és besúgókat szerezni. A második fejezetben részletesen ismertetett Cisneros-perben részt vevő összeesküvők egyikének az állításából tudjuk, hogy egy szicíliai oszmán kém jelentős összeget ajánlott fel neki. A ciprusi Girne városának népét a harc nélküli megadásra rábeszélő *zimmi* (nem muszlim alattvaló) részére Ciprus bevételeiből napi harminc akcse járandóság kifizetéséről döntöttek. Ha ezt az összeget egybevetjük az 1573-ban élt isztambuli építőmunkások napi illetményével (a szakképzetlen munkásé: 5,8 akcse, éves bére: 1800 akcse, a szakképzett munkásé: 9,4 akcse, éves átlagbére: 2900 akcse), akkor kitűnik e díjazás impozáns értéke; a 10 950 akcséra rúgó éves jövedelem egy tímárbirtokos szpáhi átlagfizetésének felelt meg.

Az iráni határvidéken jeleskedő hírszerzőknek tímárbirtokot adományoztak, míg a Földközi-tenger térségében működő kémek a hajógyárban és a hadiflottában kaptak rendszeres díjazással járó

beosztást. Például az 1570-ben sikeresen nyelvet fogó Madzsar reisz ragadványnevű İlyas reisznek tíz akcse napidíjjal járó hajóskapitányi posztot adományoztak. Négy évvel később Avlonában százakcsés napidíjjal az aszabok agája tisztséget betöltő, emellett önkéntes kapudánként tevékenykedő Hasan nevű személy La Goletta (Halk al-Wádi) erődjének oszmán ostromakor galetta típusú evezős hajójával három ízben is sikeresen zsákmányolt nyelveket a gyaurok közül, majd fáradozásai jutalmaként százakcsés fizetéssel járó hajóskapitányi kinevezését kérte, amit meg is ítélték neki. Pár évvel később, 1581-ben a Spanyolország felől bizonyos „hasznos hírekkel” visszatérő Musa számára pedig dugarozó munkakört biztosítottak a birodalmi hajógyárban (Tersane-i Amire). Arra is akadt példa, hogy a nyugat-mediterrán térségből híreket szállító reiszeknek megemelték a bérét. A források által csak „önkéntes hajóskapitánynak” (*gönüllü reisz*) nevezett kalózoknak hírszerzési tevékenységük fejében olykor tímárbirtokot adományoztak. Ez az eset is azt mutatja, hogy esetenként átjárás volt a különböző fizetési módok között. Például 1573-ban az Istolni Belgrad (Székesfehérvár) várában szolgáló katonák közül a 8 akcse zsoldot kapó Mustafa számára tímárbirtok adományozásáról döntöttek. Végül pedig azokban az ejáletekben, ahol az oszmán közigazgatás nem alkalmazta a tímár-rendszert, hanem minden évben a vilájet kincstárából vettek ki meghatározott összegeket, szívesen adtak bizonyos illetményhez kötött posztokat a sikeresen teljesítő kémeknek. Például a ciprusi hadjárat során a Famagusta városából igen hasznosnak bizonyuló nyelvet hozó Mustafának az egyiptomi muskétásoknál a 124. csapategységben egy kilencakcsés napi illetménnyel járó megüresedett beosztást adtak.

Előfordult, hogy a kiemelt jelentőségű híreket szállító személyek szolgálatait fontos tisztségek adományozásával ismerték el. Például Tunisz meghódítójának, Kodzsa Szinán pasának a La Goletta erődjének elestét hírül vivő kethüdáját kinevezték Leszbosz (Midilli) szandzsákbégjévé. Ugyanezen hónapokban az

Algír sorsa felől híreket hozó Kaid Mehmed nevezetű személy fáradozásait az évi 200 000 akcsét jövedelmező Sersel szandzsákkal honorálták. E kinevezések azonban nem korlátozódtak csupán a győzelmi jelentést tartalmazó hírek továbbítóira, a rossz hír hozóit is hasonlóképpen jutalmazták. Például azt a granadai személyt, aki a máltai ostrom kudarcáról tájékoztatta az oszmánokat, az iszlám felvételét követően tizenöt akcsés napidíjjal hajóskapitánynak nevezték ki egy evezős gályára.

Az oszmánok a megnyerés politikájának szellemében egy adott ostrom során a számukra kedvező hozzáállást tanúsító nép segítőkészségét adómentességgel jutalmazták. Például Girne városának ostroma során a helyieket a harc nélküli megadásra sikeresen rábeszélő és a vár kulcsait az oszmán katonáknak személyesen átadó Mehmed nevű renegátnak mentességet adtak a rendkívüli adók megfizetése alól.

A MENZIL-RENDSZER

A 16. században a Porta által a legtöbb figyelmet kiérdemelt területek egyike a menzil-rendszer volt. Az oszmán hadsereg élelem-utánpótlása mellett az információáramlás megkönnyítését is szolgáló állomáshelyek (*menzilhane*) közvetlenül a központi államigazgatás irányítása alá tartoztak. A posta szervezetét adóbérletbe bocsátó, azaz a bizalmát külső vállalkozókba helyező Madridot Isztambul e tekintetben megelőzte a centralizálási versenyben. Két fő oka volt annak, amiért a két birodalom egymástól eltérő megoldást választott. Először is, az összefüggő egységet alkotó oszmán területekkel szemben a Habsburgok birodalma Európa minden irányában kirakószerűen terjedt szét. Míg egyik Habsburg-tartományból elvitték a levelet a másikba, addig a küldöncöknek rendre más államok, főleg Franciaország területén kellett áthaladniuk, így a Habsburg futárok nem lehettek állami alkalmazottak. Másodszor pedig, egy olyan állam esetében,

amelynek állandó követei voltak külföldön, nehezen lett volna megoldható, hogy a levelezését kizárólag a saját postaszolgálatán keresztül bonyolítsa. Ne feledjük azt sem, hogy az oszmánok a velencei postaszolgálatot használták az Európával történő levelezéseik során.

Egészen a 16. századig az oszmánoknál nem létezett szervezett postaszolgálat. A Porta által kiállított speciális okiratot (*ulak hükmü*) magánál hordó hírvivő szükség esetén bárkinek elkobozhatta a lovát; ráadásul e futárok szállásának és étkezésének biztosítása a környék lakosságára hárult. Mindarról, hogy a nevezett okmány birtokában a saját maguk és a lovaik ellátását is mindenhol a környékbeliek nyakába varró, a tulajdonosok megkérdezése nélkül a lovaikat elhajtó futárok milyen roppant károkat okoztak a helyi lakosoknak, a Topkapi Palota Levéltárában fellelhető egyes jelentések világosan vallanak. A rendszer egyik legnagyobb ellenzőjének számító Lütfi pasa véleménye szerint még a hitetleneknél sem tapasztalható mértékű ezen elnyomásra mindenki közül leginkább Yavuz (Vad) I. Szelim szultán tekintett rosszállással. Szavai szerint „a futároknak ezen önkényétől sem ezen a világon, sem a túlvilágon nem marad nyugtunk; a magasságos Isten előtt emiatt nagy szégyenben maradtunk”. Az a gyakorlat, hogy a szandzsákbégektől kezdve a pasáig bezárólag szinte mindenki valamennyi ügyben válogatás nélkül futárigazolványt állított ki a háztartásába tartozó személyeknek, számtalan visszaéléshez vezetett. Az igazolvánnyal rendelkezők minden szembejövőtől elvehették a lovát, aki pedig nem adta önként, annak alaposan ellátták a baját. Rendkívüli módon dühítette a helyieket a hírvivőknek az a pimaszsága, hogy dolguk végeztével sorsukra hagyták a halálra ítélt lovakat, hogy aztán késedelem nélkül a következő áldozatuk után nézzenek. Amikor az állam legfelsőbb hatóságaként eljáró nagyvezír úgy fogalmazott, hogy „az oszmánok a futárok önkényével mintha Dzsingisz kán hordáit utánoznák”, súlyos kritikát fogalmazott meg a küldöncök túlkapásait elnéző állammal szemben. Amikor pedig az elbocsátott

nagyvezír azt írta, hogy „míg a futárok által zsarnoki módon elvett lovak megalázott gazdáinak a panaszára figyelő szultán e földi dolgokkal bajlódott, a fia világhódítóként lépett fel”, még Nagy Szulejmán szultán legkedveltebb fiának a halálát is ezen visszaéléssekkel hozta összefüggésbe.

Évekkel később a fenti bírálatot megfogalmazó Lütfi pasa nagyvezír a domborzati viszonyok függvényében 3–18 óra járóföld között változó távolságokban elhelyezett, szálláshelyként is szolgáló *menzilek*ből, azaz állomáshelyekből álló hálózatot hozott létre. Az út menti állomáshelyeken a futárok számára előkészített lovak jóvoltából sokkal gyorsabban lehetett továbbítani a leveleket. Az ehhez szükséges pénzt a *menzilkeş* névvel illetett környék lakossága által az *avariz*- és *nüzul*-adók helyett végzett robotmunkából fedezték; a küldöncök pedig az általuk használt lovak árát a menzil elöljárójának térítették meg. Ezzel a módszerrel próbáltak könnyíteni a helyi lakosok terhein. Az a körülmény, hogy a rendszer viszonylag sokáig működött, azt sejteti, hogy sikeres volt, ugyanakkor a források továbbra is gyakran panaszoják fel a futárok zsarnoki eljárását.

Az állomáshelyeken a *menzil emini* (a menzil ügyeivel foglalkozó elöljáró), *menzil kethüdası* (az *emin* helyettese) és az *ahur kethüdası* (istállómester) nevű tisztségviselők tevékenykedtek. A menzil működésének biztosításával megbízott alkalmazottak ellenőrzése a kádi (bíró) feladata volt. A Habsburg gyakorlattól eltérően ez a típusú postaszolgáltatás a lakosság számára nem volt elérhető. Az állomásokon található lovakat kizárólag államügyek intézése végett lehetett igénybe venni, magáncélú használatukat még a helyi vezetők számára is szigorúan tiltották.

A sürgősen célba juttatni kívánt és fontos államügyekkel kapcsolatos („fontos és sürgős tárgyban kelt”) leveleket nem adták át az egyes állomáshelyek között közlekedő hírvivőknek, hanem ezeket a külön megbízással rendelkező küldöncök („különleges paranccsal érkező futárok”) vitték el egyedül Isztambulból a címzettnek. Bár a feljogosító okmány nélkül érkező futárok elvileg

nem vehették igénybe a menzilek lovait, a határvidékekről érkező küldöncök esetében kivételt tettek, ők mentesültek e szabály alól.

Az oszmánok számára az államon belüli információáramlást biztosító *menzilhane*-rendszer az európai államokkal folytatott levelezésben értelemszerűen nem volt használható. Vajon hogyan oldotta meg a Porta a kapcsolattartást az európai uralkodókkal vagy az oszmán állam határain kívüli területeken hírszerzést végző kémeivel?

A diplomáciai levelezést rendszerint a konstantinápolyi külföldi követeken keresztül bonyolították, a fontosabb ügyek megvitatása végett pedig a csausz (díváni szolgálattevő), müteferrika (a testőrgárda tagja), szilahdar (kardhordozó), kapidzsibasi (kapuőrség parancsnoka), tolmács, kincstárnok, bölükbasi (kisebb egység parancsnoka), janicsár és szpáhi rendfokozatú, továbbá más különböző beosztású udvari tisztségviselőket küldték követként a külföldi fővárosokba. Amint Nicolas Vatin francia oszmanista is megjegyezte, e hivatalnokoknál található levelek afféle útlevélként szolgáltak, és a követ illetékességét voltak hivatottak igazolni. A tárgyalás témájával kapcsolatban azonban nem tartalmaztak részletes információt, mindezek kifejtése a külföldi uralkodó és a követ közötti szóbeli megbeszélésre tartozott.

Amikor az oszmánok éppen senkit nem küldtek Európába, akkor a konstantinápolyi velencei bailo küszöbét kezdték el koptatni; a Konstantinápoly és Európa közötti egyetlen rendszeres postaszolgálatot ugyanis a velenceiek tartották kézben. Az oszmán fővárosban mindenki, legyen az kereskedő, rab, diplomata vagy pasa, a velencei bailónak volt kénytelen átadni a leveleit. A mások titkai iránt fokozott érdeklődést tanúsító velenceiek előbb persze titokban fölnyitották és elolvasták a leveleket, majd gondosan visszazárva és lepecsételve továbbították a címzetteknek.

Nincs túl sok információnk arról, hogy az oszmán kémek a rendszeres időközönként papírra vetett hírszerzési jelentéseiket miként juttatták el a megbízóikhoz. Még a különleges hírszerzési

műveletekben részt vett és azok végeztével nyomban az oszmán fővárosba visszatérő kémeknek is azon melegében továbbítaniuk kellett a Portának minden olyan információt, melyet a célterületen szereztek. A velencei kémelhárítás megállapította, hogy az oszmán kémek ilyen alkalmakkor is a velencei posta szolgálatait vették igénybe. A Rómából Csizalazáde Szinán pasának levelet küldő Ludovico Veggia vagy az Európa minden szögletéből a szultáni szeráj egyik legnagyobb befolyással bíró tagja, Dávid Passzi részére híreket küldő marranók ügyeltek arra, hogy mindig álneven írjanak, és a mondandójuk tartalmának egy ártatlan levél színezetét kölcsönözve igyekeztek megtéveszteni a leveleikbe belenéző velenceieket.

Egy másik fontos terület, amelyik kívül esett a menzil-rendszer hatáskörén, maga a tenger volt. Isztambulnak a Magreb térségben található tengerentúli tartományaival vagy a hadiflottával való információcseréjét a gyorsgályák (galleon) és más hasonló fürge mozgású, vitorlával felszerelt evezős hajók biztosították. Egy alkalommal például Salih pasa algíri beglerbég éppen Oran városát ostromolta (1556), amikor Uludzs Ali továbbította a szultán parancsát Isztambulból. A pasának a negyven gályájával azonnal vissza kellett térnie a Földközi-tenger keleti medencéjébe. Az információáramlásban nem volt fennakadás, ha a flotta egyébként is a közelben tartózkodott; ilyenkor elegendő volt egy csauszt küldeni, mint ahogy tették azt 1573-ban Süleyman csausszal a szükséges összeköttetés fenntartásához. Amikor az információt nem lehetett a tengeren keresztül továbbítani, akkor szárazföldi úton indítottak futárt a legközelebbi kikötőbe. Arra is volt példa, hogy a parancsok biztos célba juttatása érdekében szárazföldi és tengeri úton is egy-egy küldöncöt menesztettek a flottához.

Ha azonban az oszmán hadiflotta a Földközi-tenger nyugati medencéjében tartózkodott, már nem tudták alkalmazni ezt a módszert; nem lehetett ugyanis az oszmán fennhatóságú területeken túlra futárt küldeni. Ráadásul ha ellenséges flotta várakozott a közelben, különösen kockázatosnak bizonyult a

galleon útján való kapcsolattartás. Jó példa erre Málta ostromának az esete. A Földközi-tenger közepén a sziget keserves ostromát levezénylő Mustafa és Piyale pasák, illetve az Isztambul közötti információáramlás elakadt, ami valószínűleg a Szicília partjainál lesben álló Don García de Toledo parancsnoksága alatt álló Habsburg flotta számlájára írható. A Porta számára komoly fejfájást okozó időszakban megint csak Velence sietett az oszmánok segítségére. A lagúnaváros, amely öt évvel később maga is újra átélhette az oszmán flotta jelentette fenyegetést, ezúttal nemcsak Isztambul üzeneteit továbbította Piyale és Mustafa pasák felé, de az ostrommal kapcsolatos fejleményekről is megbízhatóan tájékoztatta a Portát.

AZ OSMÁN HÍRSZERZÉS HATÉKONYSÁGA

Vegyük most közelebbről szemügyre, hogy ez a patrimoniális és decentralizált felépítésű szervezet milyen hatékonysággal működött. Mennyire számítottak sikeresnek az oszmánok az Európában végbemenő politikai és katonai fejlemények nyomon követésében a politikai ellenfeleikhez viszonyítva?

A hírszerzésre vonatkozó tanulmányokban az utóbbi években uralkodóvá vált az a nézet, mely szerint az egymással rivalizáló szervezetek működésének közvetlen összehasonlításán alapuló elemzés nem adja meg a kívánt eredményt, ráadásul számos módszertani problémát is fölvet. A modern hírszerzési szervezetek vizsgálatára vonatkozó megállapítás a 16. századra nézve még fokozottabban érvényes. Ebben az időszakban ugyanis az intézményesültség még alacsony fokon állt, így a történész rendelkezésére álló adatok is szórványosak. Ennek ellenére bizonyos megállapításokat mégiscsak lehet tenni a vizsgálat tárgyát képező újkori állam hírszerzési hatékonyságáról.

Az oszmánok „nagy stratégiája” tárgyában írt tanulmányában Ágoston Gábor rávilágított arra, hogy a Porta rendelkezett az

eltervezett stratégiához és a megvalósítandó külpolitikához szükséges hírszerzési csatornákkal. A tanulmány azonban megelégszik az információs csatornák leírásával, és nem végzi el a teljesítményük értékelését. Ezért e fejezet célja, hogy pótolja ezt a hiányt a szakirodalomban, továbbá hogy megvizsgálja, mennyire voltak sikeresnek tekinthetők az oszmánok a külvilággal, de különösen az Európával kapcsolatos hírek megszerzésében.

Az oszmánok hírszerzési hatékonyságának elemzésekor megkerülhetetlen példa a ciprusi hadjárat esete. A velenceiek és a Habsburgok vezette keresztény koalícióval vívott küzdelemben az oszmánok hírszerzési szempontból is felülkerekedtek ellenfeleiken. Azt például, hogy a Krétánál várakozó ellenséges flotta Nicosia elestéről értesülve nem fog továbbhajózni Ciprusra, hanem visszafordul, az oszmánok már a vár eleste előtt tizenhét nappal, 1570. augusztus 23-án sejtették. Nem sokkal a lepantói vereség előtt, 1571 őszén a Porta már részletes információk birtokában volt az ellenséges flottákban található hajók számáról. Két évvel később az oszmán fővárosban a keresztény flotta Tunisz ellen tervezett támadásáról is időben hírt kaptak, így már a támadás előtt két hónappal, 1573. augusztus 12-én értesíteni tudták a tuniszi és algíri beglerbégeket. Ugyanebben a fegyveres konfliktusban egy velencei nemes arról tájékoztatta az oszmánokat, hogy a velencei haderő Herceg Novi ellen készül támadni. Mire négy hónappal később beigazolódott a hír, az oszmánok már rég megtették a szükséges előkészületeket; a kellő mennyiségű muníciót felhalmozták a várban, és utasítást adtak az öt szandzsákbégnek a várható ostrom leverésére. Ez alkalommal is a jó időben kapott információ hiúsította meg a velenceiek meglepetésszerűnek szánt támadását.

Mint már említettük, az oszmán főváros kivételes helyzetben volt. Konstantinápoly nem csupán egy roppant kiterjedésű birodalom székhelyeként, de egyszersmind diplomáciai és nemzetközi kereskedelmi központként is működött. Ráadásul számtalan különböző helyi és külföldi vallási és etnikai csoportnak

adott otthont. Ennek köszönhetően olyan távoli vidékekről is, mint az Indiai-óceán térsége vagy Kína, rendszeresen érkeztek különféle értesülések és információk az oszmán hírközpontba. Ebben az értelemben egyetlen európai vagy mediterrán térségbeli város sem vehette fel a versenyt Isztambullal – az egyetlen kivételt talán Velence jelentette. Ez a kivételezett helyzet bizonyos mértékig kompenzálni tudta az állandó oszmán követségek hiányát Nyugaton. Az oszmánoknak ugyan nem voltak az európai országokban követeik, akik az ottani török hírszerzés irányítása mellett rendszeresen küldtek volna haza jelentéseket; ám a nyugati eseményeket éberem figyelemmel követő számos európai diplomata, kereskedő, kalandor, köpönyegforgató és váltságdíj szedő tevékenykedett a Porta kötelékében.

A hírszerzés hatékonyságának értékelésekor nem lehet egyedüli szempont a megszerzett információ *helyessége*. Amint a fentebb idézett, Herceg Noviban megesett példából is kitűnik, az értesülés *időben* történő megszerzése legalább olyan súllyal esett latba; enélkül ugyanis lehetetlen lett volna a megfelelő politikai és katonai ellenlépés megtétele. Az oszmánok ezen a téren is sikereket könyvelhettek el. A következő táblázatból kiolvasható, hogy az olyan nagy horderejű eseményekről, mint az Európában kitört háborúk, hódítások, elhalálozások vagy trónra lépések, a kor mércéje szerint viszonylag rövid időn belül értesültek Isztambulban.

Ha a hír terjedésének a korabeli átlagos sebességét nézzük, akkor a táblázat adatai alapján az oszmánoknak nincs miért szégyenkezniük. Először is, az oszmán döntéshozók számos európai fejleményről korábban értesültek, mint az isztambuli külföldi követek. Másodszor pedig a módszeres összehasonlítás elvégzéséhez rendelkezésünkre állnak a szükséges szám adatok. Pierre Sardella francia történész számításai szerint – melyek Marin Sanudo szenátornak az 1496 és 1533 között Velencébe küldött valamennyi iratanyagot összefoglaló, 58 kötetes naplóján alapulnak – az Isztambulból Velencébe küldött hír átlagosan

tizenöt és nyolcvanegy nap között ért célba. Elemzéseink során e tág időintervallumnak célszerűbb lesz a súlyozott átlagát figyelembe venni, ami harminchét napot jelent. Kétségtelenül nagyon impozánsak a tizenöt napos információáramlásról szóló kivételes helyzetek is, ugyanakkor az oszmánok a Velencénél távolabbi vidékekről érkező számos hírt kevesebb mint harminchét nap alatt megkaptak. A paviai csata, Tunisz eleste, V. Szixtusz pápa megválasztása, valamint a spanyol armadának 1588-ban a messzi északon bekövetkező súlyos veresége tárgyában kelt hírek mind példák erre. Ugyancsak Sardella számításai alapján Velence és Párizs között 12 nap alatt, míg Velence és Valladolid között átlagosan 29 nap alatt jutott célba a hír. E számok arról tanúskodnak, hogy az oszmánok esetében az információáramlás átlagos sebessége nem múlta alul a kortársak értékeit (Franciaország esetében ez kevesebb mint két hónap, Spanyolország esetében pedig kevesebb mint három hónap).

Az oszmánok hírszerzési sebessége az európai események vonatkozásában

<i>Esemény</i>	<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>A hír Isztambulba érkezésének dátuma</i>	<i>Hírforrás</i>	<i>A hír Isztambulba érkezésének időtartama</i>
Paviai csata	1525. február 25.	Pavia, Észak-Olaszország	1525. március 26/29. ⁴	Velencei bailo	29, illetve 32 nap
II. Fülöp spanyol király fia, Don Carlos halála	1568. július 24.	Madrid	1568. október 19-én már régóta tudták.	Bizonytalan	Kevesebb mint 3 hónap
Valois Erzsébet spanyol királyné halála	1568. október 3.	Madrid	1569. január 7-én már napok óta tudták.	Bizonytalan	3 hónap

Jarnaci csata	1569. március 13.	Jarnac, Franciaország	1569. május 11.	A Velencéből érkezett április 2-i keltezésű levelekből a hírről tudomást szerző bailo	2 hónapnál kevesebb
La Roche- l'Abeille-i csata	1569. június 25.	La Roche- l'Abeille, Franciaország	1569. augusztus 22. előtt néhány nappal.	Széles körben elterjedt hír	2 hónapnál kevesebb
Lepantói csata	1571. október 7.	Patraszi-öböl, Jón-tenger	1571. október 24.	Uludzs Ali pasa levele	17 nap
Tunisz meghódítása	1574. szeptember 13.	Tunisz	1574. április 9. előtt néhány nappal.	Egy Tuniszból érkezett fregatt	Átlagosan 3 hét
Alcantarai csata	1580. augusztus 25.	Lisszabon	1580. október 17/20. ⁵	Október 17.: francia követ; október 20.: futár Raguzából	Kevesebb mint 2 hónap
V. Szixtusz pápa megválasztása	1585. április 24.	Róma	1585. május 31- én már tudtak róla.	Magánfutárok (<i>corrieri espressi</i>) Raguzából,	Hozzávetőleg 1 hónap
A spanyol flotta, a Nagy Armada veresége	1588. augusztus 8.	Gravelines	1588. szeptember 9-nél korábban.	Három különböző forrásból: Alvaro Mendes, a raguzai követ, az angol követ	Hozzávetőleg 1 hónap

A Katolikus Liga vezetője, Guise hercege, I. Henrik meggyilkolása	1588. december 23.	Párizs	1589. március 10-nél korábban.	A kapott hír ellenőrzése céljából a kapudán pasa megerősítést kért a velencei bailótól.	Több mint 3 hónap
III. Henrik francia király elleni merénylet	1589. augusztus 1.	Párizs, Saint-Cloud	1589. szeptember 18-nál korábban.	A Raguzából 17 nap alatt Isztambulba érkező futár.	7 hét
Ivry-i csata	1590. március 14.	Ivry-sur-Seine, Franciaország	1590. május 12. előtti héten.	A Raguzából érkező és az 1590. április 12-i keltezésű levelet hozó magánfutár (<i>messaggio espedito in diligenza</i>)	Hozzávetőleg 2 hónap

Különösen háború idején az oszmánok törekedtek a hírforrások diverzifikálására, ily módon érték el az értesülések egymással való ütköztetésének lehetőségét. Erre megint csak a mind az európai, mind a török levéltárakban bőséges mennyiségű forrást hátrahagyó ciprusi hadjárat szolgáltatja az egyik legjobb példát. A flottája nagy részét elvesztő és a külföldi hírszerző szervezetek tevékeny bátorítására számos helyen fellázadó keresztény alattvalók miatt a Balkán-térség feletti uralmát veszélyben érző Konstantinápoly mindezen kedvezőtlen körülmények ellenére is számos különböző helyről információhoz tudott jutni. Hüseyin pasa főparancsnok, a ruméliei és budai beglerbégek, az ilbaszani, delvinai, moreai, ohri, zacesnei, Herceg Novi-i szandzsákbégek és várkapitányok a határ menti területeken a kémek, akindzsik és kalózok által szállított híreket azonnal továbbküldték Isztambulba. Egyfelől az oszmán flotta is bonyolította a maga hírszerző akcióit, másfelől pedig az oszmán fennhatóságú Algír, Tripoli és Tunisz tartományok is szorgosan küldték a jelentéseiket a keresztény

flotta itáliai kikötőkben tapasztalt katonai előkészületeiről. Figyelemre méltó, hogy IX. Károly francia király friss katonai és politikai fejleményekről beszámoló leveleket küldött a Portának, míg konstantinápolyi követe, François de Noailles szintén nagyvonalúan megosztotta az információit az oszmánokkal. Ragusa sem járt el másképp: az európai kémeiktől kapott híreket rendszeresen továbbították Isztambulba; egy Habsburg ágens észrevétele szerint minden héten egy magánfutár indult útnak, hogy a keresztény flotta előrehaladásával kapcsolatos információkat vigyen az oszmán fővárosba. Ráadásul az elfogott „nyelvektől”, azaz informátoroktól, az európai vidékeken sűrűn megforduló oszmán kereskedőktől, valamint a fogságból szabadult muszlimoktól is naprakész értesülésekhez jutottak. Végül pedig az oszmán elit udvartartásához tartozó nagyszámú kém is állandó mozgásban volt. Az ő feladatuk nem csupán a hírek beszerzésére és továbbítására irányult, de különféle fedett műveletek végrehajtására is javaslatot tettek. A nagyszámú forrásból tájékozódó központi kormányzat a beérkezett hírszerzési jelentéseket gondosan egybevetette a más csatornákból származó információkkal, majd a következtelenségek kiszűrésekor figyelmeztetésben részesítette a hírhozókat, más szóval egyfajta felügyelői szerepet töltött be a rendszer működése felett.

Az oszmán pasák és az európai követelek között lezajlott megbeszélések világosan elárulják, hogy az oszmánok milyen mélységben voltak tájékozottak a legfrissebb politikai és katonai fejleményekkel kapcsolatban. E párbeszédéből leszűrhető következtetés az, hogy az olyan formátumú kémfőnökök, mint Rüsztém pasa, Szokollu Mehmed, Siyavuş pasa, Kodzsa Szinán és Uludzs Ali, nem elégedtek meg a pusztán információkéréssel és -szerzéssel. Az európai követelektől kapott értesüléseket alapos elemzésnek vetették alá, igyekeztek a megfelelő kontextusba helyezni, helyenként kiigazították, sőt akár meg is cáfolták; különös hangsúllyal bíró események esetében pedig kiegészítő információkat kértek. A schmalkaldeni háborút, a lengyel trón

sorsát, a francia vallásháborúkat, a németalföldi lázadást, a Habsburg–Valois versengést, az európai dinasztiák közötti házasságokat és diplomáciai kapcsolatokat és még számos hasonló politikai és katonai fejleményt követtek forró nyomon. Ezenkívül kiterjedt információkkal bírtak a Nyugat-Mediterráneum térségében zajló katonai előkészületekről és az erődítmények állapotáról. Végül pedig az oszmán döntéshozók és kémfőnökök kellően éberek voltak ahhoz, hogy az Isztambulba érkező tucatnyi hamis hírt felismerjék, továbbá hogy az alaptalan híreszteléseket biztos érzéssel el tudják különíteni a megbízható információktól. Nem véletlen, hogy a téma egyik legavatottabb szakértője, a konstantinápolyi velencei bailo elismeréssel szolt e rátermett férfiakról (*persone pratiche*) és hírszerzési képességeikről.

Az oszmán pasák időnként zavarba ejtően egyszerű kérdéseket tettek fel a külföldi követeknek: Hol található Róma? Firenze és Ferrara tengerparti városok-e? Granadának van-e kikötője? Merre van Cádiz, és kinek az uralma alá tartozik? Puglia környékén vannak-e pápai birtokok? Mi az a német birodalmi gyűlés (*dieta di Germania*)? Mennyi egy dublon pénzérme értéke? Mikor írták alá a velenceiek és a Habsburgok a békeszerződést?

E kérdések némelyikét alkalmasint valóban információszerzés céljából tették fel. Különösen így lehetett ez a Spanyolország és Dél-Amerika területén elterjedt dublon aranypénz értékét firtató kérdés esetében. Moses Benveniste, aki efelől érdeklődött Giovanni Marglianinál, egyúttal tíz pénzérmet is kért a követtől, hogy a szultán a saját szemével megvizsgálhassa, majd megbecsülhesse a súlyukat. Hasonlóképpen természetesnek vehető, hogy Rüsztém pasa nem emlékezett egy huszonkét évvel korábban aláírt békeszerződés időpontjára. Az azonban már nehezen hihető, hogy az Észak-Afrikától a Krímig, Budától Jemenig terjedő roppant nagyságú birodalmat hosszú éveken át vezető Szokollu Mehmed pasa vagy Köprülü Fazıl Ahmed pasa nagyvezírek ne lettek volna birtokában a legalapvetőbb földrajzi ismereteknek. De még ha ez is lett volna a helyzet, aligha szorultak rá, hogy e kérdésekre a

külföldi követeknél válaszáért kuncsorogva megszégyenüljenek, hiszen Isztambul zsúfolásig telítve volt e térségeket kiválóan ismerő, a Mediterráneum minden szegletéből ide sereglett keresztényekkel, zsidókkal és renegátokkal. Az efféle kirívóan egyszerű kérdésfelvetéseknek nem más volt a céljuk, mint hogy földobják a labdát, és a társalgás előrehaladtával komolyabb vizekre evezzenek, más szóval a rafinált pasák némileg együgyűnek adva ki magukat igyekeztek minél több információt kihúzni a követekből.

A kortársak véleményét tekintve kitűnik, hogy senki nem tartotta eredménytelennek az oszmán hírszerzést; éppen ellenkezőleg, rendre elismerően szóltak a teljesítményéről. Például 1565-ben egy spanyol kém arról írt levelében, hogy a raguzaiak minden tíz napban információt kapnak arról, hogy Don García de Toledo admirális mit végzett Messinában, olyannyira, hogy a néhány hónap elteltével az oszmánokat az ostromlott Málta alól visszavonulásra kényszerítő flotta parancsnokáról még azt is tudni vélik, hogy mikor mossa meg az arcát. E híreket pedig még azon melegében továbbítják Isztambul felé. 1581-ben Joachim von Sinzendorff osztrák követ azt állította, hogy az oszmánok pontos információval (*exactissimam cognitionem*) bírtak mindazokról a titkos gyűlésekről, melyeken az uralkodó részt vett a legközelebbi tanácsadóival. Hasonlóképpen 1570-ben II. Károly osztrák főherceg elismerően nyilatkozott az oszmán–osztrák határvidéken tevékenykedő kémek hatékonyságáról. Az 1581-es esztendőben az oszmán–Habsburg béketárgyalások ügyében nem hivatalos követként eljáró Margliani is megemelte kalapját az oszmán hírszerzés teljesítménye előtt, amikor az 1582-ben Lisszabonból II. Fülöp spanyol királynak küldött levelében e sorokat vetette papírra: „Fenséged valamennyi gondolatát, amiképpen Velencében, ugyanúgy itt is ismerik” (*si sano a quella porta i pensieri di S.M. come si sano anche in Ven.*). Ha az oszmánok a francia követtől értesültek Alençon hercegének antwerpeni bevonulásáról, úgy nincs mit csodálkozni ezen. Miután az oszmán

flotta tengernagya, Csigalazáde Juszuf Szinán pasa flottájával végigrabolta az itáliai partokat, Messina közelében lehorgonyzott, és engedélyért folyamodott a szicíliai alkirályhoz, hogy találkozhasson a városban élő anyjával és testvéreivel. Levelében így fogalmazott: „Róla pedig [a levelet vivő keresztény rabszolgára utal, akit Juszuf Szinán szabadított fel] ne gondoljátok, hogy információt gyűjteni küldtem, hiszen ti is éppolyan jól tudjátok, mint mi, hogy minden irányból bőségesen el vagyunk látva megbízható értesülésekkel.”

A hírszerzés területén is a saját útjukat járó oszmánok sikeresek voltak, mivel képesek voltak rá, hogy egyidejűleg több csatornából idejében megbízható információkhoz jussanak. Ez a képesség segítségükre volt abban, hogy átfogó stratégiákat alkossanak, megfontolt döntéseket hozzanak, és korlátozott számú forrásaikat hatékonyabban használják. Kérdés, hogy az intézményi struktúrával nem rendelkező oszmán hírszerzés miként lehetett ilyen eredményes. Egy központi hírszerzési szervezet hiányában hogyan tudtak az oszmán vezetők megfelelő katonai és politikai döntéseket hozni?

A válasz talán ott rejtőzik, hogy a modern állam kialakulásának hajnalán a kevésbé racionalizált bürokrácia világában az intézményesülés hiánya nem jelentett még égető gondot. A 16. században a központosításra és az intézményesülésre tett első kísérletek pozitív hozadékaik még meglehetősen korlátozottan éreztették a hatásukat. Az oszmán diplomáciáról szóló egyik korábbi tanulmányomban már kifejtettem: nem kellene fenntartanunk azt a történelmi szemléletet, amely az európai minta követését teszi meg a sikeresség egyetlen fokmérőjének. Ezen érvelés mentén az oszmán hírszerzés eredményességének nem lehet a kritériuma az sem, hogy az európaival hajszálpontosan megegyező fejlődési utat sikerült-e bejárnia. Még a velencei és a Habsburg példák esetében is azt látjuk, hogy az egységes eljárástól igen távol álltak, a rögtönzésekre és kivételekre viszont annál sűrűbben találunk példát. Néhány elképzelés

ráadásul nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért olykor fontos intézmények tűntek el a történelem süllyesztőjében anélkül, hogy maradandó nyomot hagytak volna maguk után. Például a XI. Lajos király idejében létrehozott francia postaszolgálat az uralkodó halálát követően megszűnt; továbbá ugyancsak ismeretlen okokból a korábban említett Habsburg „Fő kém” elveszítette a jelentőségét az 1620-as éveket követően, és közönséges hivattá fokozódott le. Amint Alain Hugon is utal rá idézett művében, a kísérletek-tévedések efféle sorozata visszatart minket attól a hibától, hogy a történelmet a teleologikus értelmezés tükrében folytonos haladásnak lássuk (*marche en avant vers le progrès*), és egy lineáris fejlődés nyomán létrejövő, modern államalakulatot magyarázó okokat gyártsunk.

V. AZ OSMÁN KÉMELHÁRÍTÁS

Idáig azt tekintettük át, hogy az oszmánok miként voltak képesek egy olyan hatékony hírszerzési rendszert felépíteni, melynek keretében a terepen eredményes munkát végző kémeik és a többi hírforrásuk jóvoltából időben értesülhettek minden jelentős katonai és diplomáciai fejleményről. Az oszmán parancsnokok és katonai stratégák döntéseik meghozatalakor számos különböző csatornából származó megbízható információ birtokában voltak. Természetesen az oszmán hírszerzés mindenáron el akarta kerülni, hogy az ellenségei is hasonlóan jól értesültek legyenek. Ebben a fejezetben az ellenséges hírszerzés féken tartása céljából hozott intézkedéseket, más szóval az oszmán kémelhárítás módszereit vesszük közelebről szemügyre.

A HATÁR ELLENŐRZÉSE

A kora újkori birodalmak egyik állandó gondja volt, hogy a több száz kilométer hosszan kanyargó határaikat a korszak behatárolt katonai, logisztikai és hírközlési lehetőségei mellett nehezen tudták folyamatos ellenőrzés alatt tartani. Az

oszmánok éppen ezért különböző taktikákat fejlesztettek ki e probléma leküzdése érdekében.

Mindezek közül a legradikálisabb, egyúttal a legnehezebben kivitelezhető a határok teljes lezárása volt. Például a Velencéből az oszmán területeken található Jannina és Arta városokba visszatérni kívánó zsidó kereskedőket a helyi vezetők egyszerűen nem engedték belépni. Bár 1572-ben a határ menti szandzsákbégeknek és kádiknak küldött rendelet utasítást adott e gyakorlat fölszámolására, egyúttal azt is meghagyták, hogy az újra járhatóvá váló határokon beszivárogni készülő velencei kémekre fokozottan ügyeljenek. Északon sem volt külön a helyzet. A Yosif Szaloniki metropolita (hivatali ideje: 1560–1578) Lengyelországnak és Moszkvának írt levelei továbbításával megbízott szerzetesek havasalföldi elfogását követően a Havasalföld, Moldva és Lengyelország menti határszakaszt teljes egészében lezárták. Még az oszmán vazallusnak számító Ragusa sem vonhatta ki magát teljesen a gyanú alól; a kémfőhadiszállásnak tartott városból megtiltották az oszmán területekre való belépést. Természetesen a tenger is a határ részét képezte. A Porta egy 1564-es keltezésű iratában fölhívta a figyelmet arra, hogy a horvát területek felől muszlim öltözékben kémek érkeznek Tripoliba, egyúttal megparancsolta, hogy ne engedjék őket belépni a városba.

A viharosabb időszakokat leszámítva azonban a határok nyitva álltak, melyeket igyekeztek lehetőség szerint minél fokozottabb éberséggel őrizni. Jóllehet a helyi biztonsági erők jóformán folyamatosan járőröztek, hogy az ellenséges kémeket lefűleljék, azért a határon továbbra is észrevétlenül át lehetett kelni, amint azt a Habsburgok konstantinápolyi hírszerzési hálózatának főnöke, Giovanni Maria Renzo 1567. évi utazásának a példája is jól mutatja. A merész Renzo elengedte a füle mellett az isztambuli ügynökök aggodalmaskodó figyelmeztetéseit, és álnéven, másodrendű utakat használva

sikerült eljutnia Raguzából Isztambulba, miközben ravaszul kijátszotta az őt égre-földre kereső oszmán hatóságokat.

Ha tekintetbe vesszük a korszak logisztikai körülményeit, valamint a mozgósítható katonai erők korlátolt hatósugarát, akkor kitűnik, hogy a járőrözés önmagában nem lehetett eléggé hatékony, ezért az emberek utazásait hivatalos okmányokkal kellett szabályozott mederbe terelni. Nem volt tanácsos az illetékes hatóságoktól kapott dokumentum hiányában oszmán területekre tévedni és ott utazásokat tenni. Azoknak a keresztényeknek, akik nem voltak oszmán alattvalók, ha a vagyonukat és az életüket biztonságban szerették volna tudni, akkor a „védett” státusz elnyerése érdekében célszerű volt „oltalomért” folyamodniuk az oszmán hatóságokhoz. Ilyen tartalmú okmányokat azonban csak az oszmán szultántól az *athnáme* elnevezésű hitlevélben részesített államok, mint például Velence és Franciaország állampolgárai kaphattak. A szicíliai alkirály, Don García de Toledo egyenesen úgy vélekedett, hogy a megszorított járőrözések és az újonnan épített erődök szinte lehetetlenné tették az okmány nélküli beutazást az oszmán területekre. E tekintetben még az oszmánoknak dolgozó keresztény kémekkel sem tettek kivételt. A József Nászi udvari kegyenc által Pugliába küldött két, Lucca városából származó itáliai kém is csak egy oszmán csasz felügyelete alatt utazhatott el Konstantinápolyból Raguzába. Egy másik esetben pedig, 1571-ben három szerzetest tartóztattak föl, amint éppen különféle levelekkel megpakolva készültek átkelni a határon. Hiába érveltek azzal, hogy III. Metrophanész konstantinápolyi pátriárka küldte őket alamizsnagyűjtő körútra, miután semmilyen hivatalos iratot nem tudtak felmutatni a pátriárka részéről, őrizetbe vették őket. Egy idő elteltével a Porta utasítására végül szabadon engedték valamennyiüket, ami arra utal, hogy feltehetően mégsem voltak kémek.

Végezetül nemcsak az idegeneknek és a szerzeteseknek kellett okmányokkal igazolniuk magukat; a muszlim alattvalóktól is elvárták, hogy hitelesíteni tudják a személyazonosságukat és magyarázatot adjanak utazásuk céljára. Például 1585-ben, amikor egy Ahmed nevű egyént megállítottak, aki a Dardanellákon kívánt átkelni, az a lovát és holmiját hátrahagyva rögvest futásnak eredt, és csak nagy ügyel-bajjal sikerült elfogni. A vallomása hemzsegett az ellentmondásoktól. Azt állította, hogy Ibrahim pasa egyik ételkóstolója, akit azért indítottak útnak, hogy begyűjtse a pasa kintlévőségeit. Ám attól tartván, hogy a tímáros szpáhik nem fogják beengedni Anatóliába, kereskedőnek adta ki magát, majd amikor a kilétét kezdték firtatni, félelmében kerekét oldott. Csakhogy amikor a táskájából előkerült a Siyavuş pasa nagyvezír tímárbirtokán visszamaradt jövedelmek összegyűjtésére vonatkozó parancs, továbbá az Ahmed vajda által e tárgyban írt mintegy tucatnyi levél és egy defter, valamint három degeszre tömött erszény, tüstént gyanússá vált a személye. A holmik eredetét firtató kérdésre Ahmed azt felelte, hogy a pénz Siyavuş pasáé, amit a pasa pénzügyeit intéző Ahmed vajdával együtt készültek Isztambulba vinni, csakhogy útközben a vajda ágynak esett Edirnében, ezért ő kénytelen volt egyedül folytatni tovább az útját. Mivel pedig, szólt az érvelés, az Edirnéből Isztambulba vezető úton csak úgy nyüzsögnek a rablók, jobbnak látta, ha inkább átkel a Gallipoli félsziget felől Anatóliába, és szárazföldi úton közelíti meg a fővárost. A vallomását ellentmondásosnak, a helyzetet pedig gyanúsnak ítéelő szultáni tanács végül úgy határozott, hogy küldjék föl Ahmedet Konstantinápolyba.

Azok a kémek, akik nem rendelkeztek az utazásukat megnyugtatóan hitelesítő okmánnyal, kénytelenek voltak álruhát ölteni magukra. Így tett 1567-ben Giovanni Maria Renzo is, amikor francia követnek öltözve utazott az oszmán fővárosba. Csakhogy nem mindenki volt olyan szerencsés, mint

Renzo. Az 1571-es esztendőben történt, hogy három személyt, akik a francia követ emberének vallották magukat, dacára annak, hogy Ragusa óta egy janicsár kíséretében utaztak, Herszek (Hercegovina) szandzsák Focsa nevezetű városában mégis megállítottak. Egyiküket ugyanis már ismerték látásból a korábban Franciaországba visszatérő követ szolgálójaként. Gyorsan kitudódott, hogy a három cimbora álruhába bújt, s mikor a velencei hajóhadra vonatkozó kérdésekre is megtagadták a válaszadást, már velencei kémeket sejtettek bennük, ezért őket is fölküldték Isztambulba. Ugyanebben az évben az oszmánok lefűleltek egy milánói ügynököt is, aki azt állította magáról, hogy II. Fülöp spanyol király megbízásából egy Velence elleni szövetség létrehozásának a javaslatát kívánja előterjeszteni. A magát makacsul franciának valló kém azon állítása, miszerint ő II. Fülöp király követe, a keresztény szövetségesek által az oszmán flottára megrendítő csapást mérő lepantói csata előtt mindössze négy hónappal minden bizonnyal igencsak komikusan hangzott.

Korábban már említettük, hogy az ellenséges kémelhárítás kijátszása végett az oszmán ágensek gyakran öltötték magukra egyházi személyek ruházatát. Az a körülmény, hogy az oszmán fennhatóságú területeken a keresztény alattvalók is szabadon élhettek és gyakorolhatták vallásukat, kedvező helyzetbe hozta az ellenséges kémeket, hiszen a vallás köntöse alatt fesztelenül közlekedhettek és gyűjthették a híreket. Tudjuk például, hogy a hírheft Habsburg ügynök, Martin de Acuña az Isztambulba tartó utazása során kolostorokban szállt meg. 1572-ben pedig Kilija városában az oszmánok szerzetesnek öltözött kémeket lepleztek le, akiknél leveleket is találtak.

Az ellenséges kémek látogatásának másik fontos célja az volt, hogy feltérképezzék a katonai erődítményeket és szemrevételezzék a védelmi előkészületeket, ezért az oszmán területeken igyekeztek átfogó felderítő műveleteket végezni. A

határvidékeken állomásozó oszmán parancsnokokkal szemben pedig elvárás volt, hogy mindezeknek elejét vegyék. Például 1584-ben a boszniai beglerbég „muszlim katonák közül nyelveket zsákmányolókbá” botlott, és a velük folytatott közelharcban végül megölte a „nyelveket”, azaz besúgókat anélkül, hogy célba juttathatták volna őket.

Az oszmánok abbeli igyekezetükben, hogy távol tartsák a kémeket az oszmán területeket átszelő utaktól, a gyanúsnak tartott egyéneket szigorúan az általuk kijelölt útvonalon történő továbbhaladásra kötelezték. Például egy alkalommal az Iránból érkező síita zarándokoknak a Bagdad–Bászra–Hidzsáz városokon keresztül haladó útvonal helyett csak a Damaszkusz–Kairó–Jemen érintésével történő közlekedést engedélyezték. Egy másik esetben, 1571 decemberében pedig a raguzai követek azon kérését, hogy a tengeren át térhessenek vissza, arra hivatkozva utasították el, hogy a hajózási szezon már véget ért. Ez esetben az oszmán pasákat az utazásuk biztonságánál alkalmasint jobban aggasztotta az a gondolat, hogy a követek a tengeren keresztény flottával találkozhatnak, és megoszthatják velük a hírt, miszerint a lepantói vereség nyomában pánikhangulat kerítette hatalmába az oszmán főváros lakóit.

AZ ELLENSÉGES ERŐK „ÖTÖDIK HADOSZLOPAI” AZ OSZMÁN TERÜLETEKEN

Az oszmán fennhatóságú part menti területeken és a határvidéken élő keresztény lakosság, ha indokoltnak érezte, nem habozott együttműködni az ellenséggel. Mind oszmánli, mind spanyol nyelven számtalan levéltári forrás tanúskodik arról, hogy az ortodox nemesek, egyházi emberek, a városi és a falusi nép, valamint az európai uralkodók között szoros

kapcsolat állt fenn. A szüntelenül önmagukat isméltő *mühimme defterek* részletesen rögzítették azokat a nehézségeket, amelyekkel az oszmánok kénytelenek voltak szembesülni e téren a közrend fenntartása, valamint a lázadóknak az Európától való elszigetelése során.

A probléma leegyszerűsítése volna azonban azt hinni, hogy kizárólag a vallás volt az egyetlen jelentős tényező e kérdésben. Ha az afféle ötödik hadoszlopként viselkedő, az ellenséget számos módon, akár hírszerzési információkkal is segítő keresztények lakta régiókat nézzük, akkor szembeszökő, hogy ezek zömében olyan területek voltak, mint Albánia és Manya, amelyek állandó fejtörést okoztak az oszmán központi igazgatás számára, és ahol a földrajzi adottságok jelentősen megnehezítették a közlekedés, hírközlés és logisztika körülményeit.

Az oszmán határvidékekre jellemző törékeny biztonsági helyzet a legfeltűnőbbben a ciprusi hadjárat során mutatkozott meg. A Don Juan de Austria főparancsnoksága alatt összegyűlt keresztény szövetséges flotta ügyesen ki tudta használni a régióbeli hittársai együttműködésében rejlő lehetőséget. Az egyházi emberek alkották a kollaboránsok legfőbb csoportját. Például a „nyomorult gyaurokhoz tartozó” Balya Badra metropolitája kifecsegte, hogy a kikötőbe befutó szultáni flotta hajóin nem tartózkodnak katonák, és Don Juant az oszmán hajóhad elleni támadásra buzdította. Ám ez még nem volt minden; a lepantói csata napján, október 7-én, vasárnap a főpap „az ősi szokásoktól eltérően” kinyitatta a templomok kapuit, és megvendégelte a népet. A vonatkozó *mühimme-defter* igen beszédesen azt írja, hogy ez az eljárás „az ország elleni lázadás” volt. Három hónappal később, amikor kitudódott, hogy a görög Evia szigetén található Szent Miklós kolostor szerzetesei „a gyaurokkal szervezkednek, az idegen lakosságnak híreket visznek és vizsalyt szítanak”, a Porta a helyzet személyes

kivizsgálását kérte a szandzsákbégtől, és tájékoztatást afelől, hogy a kolostorban tartanak-e fegyvereket. Az oszmánok a következő hónapban rájöttek arra is, hogy Don Juan levelet küldött Rodosz metropolitájának, valamint a megbízásából egy kém érkezett fregattal a szigetre, hogy titokban föltérképezze a várat. Az oszmán fővárosból a Rodoszra küldött parancsban utasítást adtak arra, hogy kutassák fel, mely személyek közreműködésével továbbították a levelet. Ezenkívül meghagyták, hogy amennyiben bizonyítást nyer a bűnösségük, beleértve a metropolitát is, akkor a felelősöket a rejtekhelyükön, legyen akár az a kolostor, ki kell végezni.

Nem csupán a Habsburgok igyekeztek a javukra fordítani az oszmán igazgatás ellen lázongó „elvetemült” keresztények helyzetét. A korábban említett, Kilija városában elfogott álszerzetesek azt vallották, hogy a szaloniki metropolita, Jozif bízta meg őket személyesen azzal, hogy leveleket vigyenek Lengyelországba és Oroszországba. Az európaiak a balkáni nemesek között is szövetségesekre leltek. Az oszmánok által elűzött és a földjeiktől megfosztott arisztokraták, továbbá az oszmán függőségtől szabadulni vágyó hercegek a megmentőiként tekintettek a Habsburgokra, ezért szívesen ajánlották fel számukra a támogatásukat, sőt a hírszerzési szolgáltatásaikat is. Például az egyik havasalföldi herceg mind a velenceiekkel, mind a Habsburgokkal állandó kapcsolatban állt, és nemcsak Havasalföld, de Moldva, Erdély, Podólia, Bulgária, Bosznia és Szerbia vonatkozásában is szívesen szolgáltatott információkkal.

A szárazföldről nehezen megközelíthető helyeken szüntelen lázadásban élő nép maga is együttműködött a Habsburgokkal. A különféle hírek továbbításán kívül még számos módon törtek borsot az oszmán hatóságok orra alá. Például a Dukakin szandzsák területén élő némely falusi összejátszott a velenceiek kezén lévő kotori vár népével, és nekik juttatták az élelmiszer-

szállítmányokat. A falusiak a nyelvfogás céljából a vár környékén lesben álló oszmán katonákkal folytatott csatározásokban kiszabadították a „nyelveket”, sőt még a környező falvakba is betörtek. Az ellenséges kémek számára olykor életbevágóan fontos volt a szálláslehetőség és az idegen terepen való kalauzolás, amiben az oszmán alattvalóként élő helyi keresztények részesítették őket. A legszemléletesebb példája ennek az a támogatás, amit a Korfu szigetével szemközti Bastia környéki falvak vezetője, Duli nyújtott a Habsburg hírszerzés számára. A mind a delvinei, mind pedig az avlonai szandzsákbégek bizalmát élvező, fontos feladatokkal megbízott és oszmán katonai titkokba is beavatott albán nemes az 1564-es évtől kezdődően minden módon segítette a Konstantinápolyba utazó Habsburg ügynökök munkáját. Duli segítségével a kémek aligha tudtak volna az oszmán hatóságok megkerülésével Korfuról a Porta fennhatósága alá tartozó területekre beszivárogni; különösen úgy, hogy Isztambul egy komisszáriust (*commissario*) küldött a térségbe, akinek az volt a feladata, hogy minden érkezőt és távozót kifaggasson a kikötőben, és lefűlelje a kémeket. Duli nemcsak a határon történő ki- és belépésben segédkezett, hanem szállást is nyújtott a kémeknek. Ezenkívül rendszeresen továbbított információkat Korfun és Otranto városán keresztül. A Habsburg titkosszolgálat e sokoldalú albán kémét és annak ötezer emberét jelentős mértékű segítségként vette számításba egy lehetséges görög hadjárat megindítása esetén.

Az oszmánoknak a keleti határvidéken ugyancsak szembe kellett nézniük egy hasonló ötödik hadoszloppal. Jól illusztrálja ezt az 1577 és 1590 közötti oszmán–perzsa háború idején történt számos eset. A szafavida állam hivatalos állami propagandája eszközeként szolgáló síizmusnak az oszmán uralommal elégedetlen anatóliai türkmén csoportok közötti terjedése hatalmas biztonsági fenyegetést jelentett, ami

komolyan aggasztotta a Portát. A szafavidákkal szemben aratott győzelmek ellenére sem volt könnyű helyzetben Isztambul, amikor megpróbálta felszámolni a síitákkal szembeni rokonszenvet Anatóliában, valamint kísérletet tett a szafavida ügynökök által terjesztett sahpárti propaganda visszaszorítására. Az oszmán alattvalóktól való adománygyűjtés mellett az ügynökök Tebriznek is kémkedtek. A *mühimme-defterek* számos olyan rendelkezést megőriztek, amelyben a helyi vezetőket utasítják e sok gondot okozó kémek hatástalanítására.

Az oszmánok olykor titkos módszerekhez folyamodtak annak érdekében, hogy megszabaduljanak tőlük. Például 1568-ban az oszmán fennhatóságú területeken haladva mekkai zarándoklatra igyekvő, Masum bej nevezetű szafavida vezér likvidálására adtak utasítást. Amikor a béke idején a zarándoklatokat engedélyezni kénytelen oszmánok rájöttek arra, hogy a saját alattvalóik sorából Masum bejt beszervezték szafavida ügynöknek, azonnal merényletet szerveztek ellene. A zarándokok karavánjain egyébként is rendszeresen rajtaütő beduinok támadása megfelelő ürügynek tűnt a szafavida vezér kiiktatására, amivel egycsapásra orvosolni lehetett a helyzetet. Az oszmánok pedig mosták kezeiket, és továbbhárították a felelősséget. Ugyanabban az évben egy Amásziába küldött leiratban utasítást adtak egy Süleyman Fakih nevezetű szafavida ügynök megölésére, akit „a sah híveinek minősülő hitetlenekkel és bajkeverőkkel való szövetségese és a nép lázítása” miatt titokban a Kızılırmak nevű folyóba kellett fojtani. Az utasítás értelmében arra az esetre, ha a kivégzésére fény derülne, Süleyman büntetésének okaként a tolvajlást és az útonállást kellett megnevezni.

Ezen ágensek némelyike az oszmán területekről Iránba kivándorolt, majd szafavida ügynökként visszatérő rájuk soraiból került ki. Egy példa: miután a Çankırı járás Hisarcık

nevű falujából származó, Küçük Ali nevezetű egyén megjárta Iránt, síitaként tért vissza, hogy később „a többiek fejét is összezavarja” és síita propagandát terjesszen. A források tanúsága szerint makacsul kitartott amellett, hogy *kizilbas* maradjon, ezért az ő sorsa sem lehetett más, mint a kivégzés. Bár az Isztambul és Tebriz között 1555-ben aláírt amásziai béke alapján az Iránba átszökött oszmán alattvalókat vissza kellett volna toloncolni az oszmán állam területére, nehéz volna azt állítani, hogy a gyakorlatban ennek mindig eleget tettek. Más szóval, az oszmánok sehogyan sem tudták útját állni annak, hogy az alattvalóik Iránba menjenek. Az oszmán források által csak „kitértek”-nek nevezett személyek kereskedőnek öltözve viszonylag könnyűszerrel közlekedtek az oszmán–perzsa határon, és tartották a kapcsolatot a szafavidákkal. Az olyan újonnan meghódított területek, mint Khoy esetében a helyi síita lakosság továbbra is hűséges maradt a perzsa sahhoz, és rendszeresen információkat küldtek az iráni vezetés számára, ami az oszmánok szempontjából megint csak biztonsági kockázatokat jelentett.

Az ötödik hadoszlopok tagjai azonban nemcsak a határvidékeken és a part menti települések közelében, de alkalmanként a fővárosban is komoly aggodalmakat okoztak az oszmán vezetésnek. Például 1616-ban az oszmán kormány, amely attól tartott, hogy a zömében az isztambuli Pera városrészben élő, mintegy húszezer (katolikus vallású) európai körében a görögökkel összejátszva zendülés tör ki, megtiltotta a frenkek számára az Isztambul és Pera közötti közlekedést, valamint újfent hatályba léptette azokat a törvényeket, melyek a különböző vallási csoportok számára kötelezően előírták a csak rájuk jellemző, megkülönböztető öltözék viselését. Ám ez még nem minden; egyúttal az oszmán fővárosban élő katolikus szerzeteseket is megfigyelés alá vonták. A Galatában található ferences kolostorban tartott házkutatás során az egyik

szerzetesnél gyanúsak ítélt leveleket találtak, ezért szorosán megkötözték és a tengerbe vetették, továbbá a területben lévő valamennyi keresztény házat átfésülték. Galata kádija és a szubasi (a városi rendfenntartó erők parancsnoka) a karaköyi Szent Benedek-templomban átkutatták a szerzetesi cellákat, és letartóztattak hat jezsuita szerzetest olyan nyakatekert ürüggyel, mint a császárral és a kozákokkal való együttműködés. Kisvártatva már komolyabb és alaposabb vádakot fogalmaztak meg velük szemben, úgymint kémkedés a spanyoloknak, amnesztialevelek kibocsátása a renegátok részére, muszlimok megkeresztelése, végül szökött rabszolgák elrejtése és titokban Európába utaztatása. Amikor pedig betértek a Perában található Santa Maria Draperis-templomba, úgy esett, hogy Giovanni Battista de Montebrocchio pápai megbízottat éppen tetten érték, amint bizonyos iratokat próbált elrejtetni. Montebrocchiót árulás vádjával megfojtották. A jezsuitákat csak De Sancy francia követ két hónapnyi elszánt diplomáciai küzdelme tudta megmenteni. Szabadulásuk zálogaként azonban tüstént távozniuk kellett Isztambulból.

Amikor egy háború a tetőfokára hágott, az oszmánok nem haboztak eltávolítani a harctérről a hűségükben megkérdőjelezett, megbízhatatlannak, ezért veszélyesnek tartott elemeket. Amikor 1532-ben Andrea Doria a Habsburg flotta élén ostromolta Modon (Methoni) városát, arról értesült a segítségére érkező görög és albán katonáktól, hogy az oszmánok az ostrom kezdete előtt kiűzték a városból a keresztényeket. Később, 1570-ben, vagyis újfent háború idején történt, hogy Uludzs Ali pasa algíri beglerbég megakadályozta, hogy a keresztény hajók távozzanak a kikötőből, amivel nem más volt a célja, mint hogy ne tudják hírül vinni Európába, hogy a kalózflotta az oszmán hajóhadhoz való csatlakozás végett kihajózni készül a Földközi-tenger keleti medencéjébe. Közvetlenül a lepantói vereség után az oszmánok az ellenség

markából kimentett muszlim foglyoktól értesültek arról, hogy a janninai keresztények titokban szövetkeztek a Korfun székelő velenceiekkel. Ha tekintetbe vesszük, hogy a janninai vár keresztényekkel volt tele, és csupán a várkapitány, a kethüda, az imám és egy kis maroknyi várkatona volt muszlim, akkor a fenyegetettség mértéke még szembeszökőbb. A veszély lehetőségét azonnal felmérő oszmán parancsnokság tüstént elrendelte, hogy a keresztény elemeket távolítsák el a várból, és a helyükre vigyenek muszlimokat. Egy másik hasonló eset: amikor az egy évvel korábban a velenceiek által elfoglalt Split városát 1572-ben az oszmánok visszavették, mintegy ötezer albánnak tették ki a szűrét az ellenséggel való összejátszás vádjával. Az 1575-ös évben pedig, amikor kiderült, hogy az ajdonati vár védői közé „idegenek” keveredtek, Isztambulból azonnal megparancsolták Delvina szandzsákbégjének és a várkapitánynak, hogy tegyék meg a szükséges intézkedéseket.

Az oszmánok az újonnan meghódított területeken arra törekedtek, hogy a várfalakon belüli keresztény lakosság lélekszámát kiegyenlítsék az oszmán földről hozott muszlim népességével. Pierre Belon du Mans szerint a 16. század közepére Kósz szigetén mindössze néhány keresztény falu maradt elszórtan. Rodoszon azonban más volt a helyzet. A szigetnek csaknem teljes egészében görög lakossága volt, a várfalakon belül viszont muszlimok éltek. S bár a keresztények tetszésük szerint kereshették fel Rodoszt, a lázadás és összeesküvés lehetőségétől tartó oszmánok azt már nem engedték meg nekik, hogy éjszakára is ott maradjanak. Nicosia és Famagusta elestét követően szintén prioritással bírt, hogy a keresztényeket e két városból mielőbb eltávolítsák.

Az oszmánok igyekeztek gátat vetni az ellenségesnek ítélt propagandának is. Különösen a szafavidáknak a síizmus Anatóliában történő népszerűsítésére irányuló igyekezetére tekintettek első számú veszélyforrásként. 1576-ban Çorum

tartomány Ortopare nevű járásában egy Veli Fakih névre hallgató szafavida ügynök harmincnégy bőrkötéses könyvet hozott Iránból, melyeket egy Menaş Fakih nevű egyénnek adott át abból a célból, hogy az oszmán alattvalók között terjessze. A hatóságok által elfogott és vallatásnak alávetett Menaş azt állította, hogy Veli halála okán ugyan hozzá kerültek a könyvek, később azonban továbbadta őket egy Selim Fakih nevezetű harmadik személynek. Selim azután továbbadta őket egy Yunus névre hallgató ismerősének, aki ugyanígy továbbadta egy Gülâbi nevezetű ötödik személynek. Isztambulból ekkor megparancsolták, hogy azonnal kerítsék elő a kézről kézre vándorló könyveket, a terjesztőiket pedig titokban fogassák el. Egy másik parancsban pedig meghagyták, hogy az elkobzott könyveket haladéktalanul küldjék el Isztambulba.

ELLENSÉGES KÉMEK ÉS BESÚGÓK AZ OSZMÁN KÖZIGAZGATÁSBAN ÉS KATONASÁGBAN

Az oszmán várakba és helyőrségekbe beszivárgó ellenséges kémek komoly biztonsági kockázatot jelentettek. Például az 1544-es esztendőben egy Pedro nevű spliti szerzetes elárulta a Velencében követként szolgáló híres spanyol költőnek, regényírónak és történettudósnak, Diego Hurtardo de Mendozának, hogy titkos kapcsolatban áll a kilisi vár oszmán helyőrségével, akikkel a pápa és a Habsburg uralkodó testvére, Ferdinánd utasítására vette föl a kapcsolatot. Az oszmánok időben értesültek minderről, és elfogták a kollaboráns személyeket. Pedro azonban nem rettent meg, sikerült még érintkezésbe lépnie tizenhét oszmán katonával, köztük azzal is, aki a vár kulcsait őrizte. Ezen esemény után huszonhét évvel, amikor a ciprusi háború okán igencsak megélénkült a forgalom

a határvidéken, parancsba adták, hogy Anabolu várának a velenceiekkel való összejátszás gyanújába keveredett három várnagyát bocsássák el, és a helyükbe „hasznos személyeket” nevezzenek ki. Az elbocsátás mellett további módszer volt, hogy megtiltották a helyőrségnek a vár elhagyását, amivel a várban tartózkodó besúgókat is elvágták az ellenséges flottával való kapcsolattartás lehetőségétől. A keleti határvidéken is akadtak olyanok, akik cimboráltak az ellenséggel. Például egy nap az a hír érkezett, hogy az újonnan meghódított Tbilisziben a bal egység hadírónoka, Veli „szót értett” Simon grúz herceggel. Isztambulból azt a parancsot küldték, hogy amennyiben bebizonyosodik Veli bűne, úgy tegyék ki a szűrét a várból, és küldjék el a fővárosba.

A nyilvánvaló sebezhetőséget jelentő efféle árulások esetén az oszmán hatóságok a gyanúsítottak családja és ismerősei után is nyomozást folytattak. Például Lefkász (Ayamavra) vára védőinek egyike, Ali bin Osman „testvérei és némely emberei” várból való száműzetésének oka az volt, hogy még a korábbi időkben Ali apja áruló módon, harc nélkül adta át a várat az ellenségnek. Egy hasonló esetre példa, amikor az Erciş várát a szafavidák kezére átjátszó caniki Çepni családot elkergették a várból, azonban néhányaknak közülük később sikerült visszatérnie oszmán szolgálatba. Az oszmán fővárosból a Van beglerbégnének küldött utasításban legott elrendelték, hogy az összes Çepnit távolítsák el Ahlat, Erciş, Van, Bitlis és Adilcevaz váraiból.

A Habsburg hírszerzés által a katonai előkészületek és az erődítmények megfigyelésére küldött kémek tevékenységét megakadályozandó az oszmánok igyekeztek minden idegent távol tartani a váraktól és az erődöktől. Gandia hercegének a szavai mintha arra utalnának, hogy ezt sikerrel tették. Az algíri erődök állapotáról való információszerzés lehetetlenségét felpanaszló herceg beszámolója szerint a kereskedőknek és az

idegeneknek mind kívülről, mind belülről jöve tilos volt a városfalakat megközelíteniük; ennél fogva ezeket csak a tengerről, vagyis igencsak távolról tudták szemügyre venni.

Hiba volna azonban az ellenséges kémeket és besúgókat csupán a várfalak mögött keresni; nem ritkán megesett, hogy még a hadseregbe is beszivárogtak. Különösen a szafavidákkal vívott háborúk során vált ez igazán szembetűnővé. Nem volt egészen szokatlan dolog a tímáros szpáhik között sem a kizilbas ügynökök feltűnése; az akindzsik soraiban is szép számmal jelen voltak a perzsa sah hívei. Az oszmánok a perzsákkal vívott 1514. évi csaldiráni csatába a fáradtságtól elcsigázott sereggel érkeztek, Piri Mehmed Cselebi defterdár ellenezte ugyanis, hogy a hadsereg megálljon pihenőt tartani. A defterdár ezt azzal indokolta, hogy az akindzsi könnyűlovas alakulatokon belül, mint amilyen a Mihalogullan is volt, számos katona rokonszenvezik a kizilbasokkal, ezért azon az állásponton volt, hogy nem szabad időt veszteni, és mielőbb végre kell hajtani a rajtaütést, még mielőtt az ellenség észrevenné őket. Ellenkező esetben – szót az érvelés – Iszmail sah ügynökei meggyőzhetnék az oszmán hadseregben küzdő kizilbasokat arról, hogy „szívvel-lélekkal harcoljanak” mellettük. A kizilbasok ezzel együtt biztosan informálták az ellenséget, minden jel arra utal ugyanis, hogy Iszmail sahnak tudomása volt az oszmánok hadviselési taktikájáról a csata során. Az oszmán balszárny legszélén elhelyezkedő, Malkoçoğlu Ali és testvére, Tur Ali parancsnoksága alá tartozó haderők feladata lett volna, hogy a szafavidák jobbszárnyát megfordítsák, amit Ismail sah hiúsított meg azzal, hogy a kémei útján tudomást szerzett erről a tervről, valamint a sereg gyenge pontjairól, ezért támadást indított ellenük és sikeresen legyőzte őket.

Az oszmán hadiflottát sem kímélték az ellenséges kémek. A szultáni arzenálban és flottában szolgálatot teljesítő kalózok, tengerészek és mesteremberek nagy többsége keresztény vagy

keresztény renegát volt. A dzserbai csatát követően a Habsburgok által Isztambulban létrehozott hírszerző hálózaton belül a számtalan hajógyári és flottában szolgáló tisztségviselőn kívül az Uludzs Ali szolgálatában álló jó néhány renegát is megtalálható volt. Emilio Sola történész szerint 1581-ben ez a következő hat személyt jelentette: Uludzs Ali kethüdája (*mayordomo*), Murád aga, egy lombardiai renegát, Antonio de Vale, azaz Süleyman aga, egy angol renegát, Carlo Daniel, azaz Murád aga (*Comorat*), egy johannita lovag, vagyis máltai kalóz (*habito de San Juan*), két francia, végül egy spanyol, aki a La Goletta-i erőd parancsnokának volt a fia. Rajtuk kívül két igencsak termékeny kém volt még az angol Robert Drevel, alias Haydar és a spanyol Juan Briones, azaz Sinan. Számos levelet írtak a Habsburg hatóságoknak, melyekben részletesen beszámoltak az oszmán flotta útvonaláról, illetőleg az oszmán államférfiak találkozóiról.

Nem szabad lekicsinyelni azt a kockázatot sem, amit a zömében keresztény gályarabok esetleges lázadása és vezényletükkel a gályák fölötti uralom átvétele jelentett a csata során. Hiszen még béke idején is megesett, hogy a rabok föllázdak, és a megszerzett gályákkal igyekeztek a nápolyi és szicíliai kikötőkbe elszökni. A negyedik fejezetben említett Zorzi Cavalà története jól illusztrálja az ilyen eseteket. A megszökött rabok pedig amint keresztény földre értek, készségesen megválaszoltak minden kérdést, ami az oszmán flottára, hajógyárra és kikötőkre irányult, így a legfrissebb információkkal látták el a Habsburg ellenfelet.

EGY VÉGELÁTHATATLAN HATÁRVIDÉK: A FÖLDKÖZI-TENGER

Az ókori rómaiak által olykor „belső tengernek” nevezett, de a *Mare Nostrum*, azaz „a mi tengerünk” névvel is illetett Földközi-tenger a 16. században egyetlen birodalomhoz sem tartozott. A Földközi-tenger mint határvidék, melyet a központi kormányzatok minden erőfeszítésük ellenére sem tudtak tartósan az ellenőrzésük alá vonni, a 17. és 18. században, mikor az addig aktív szerepet játszó birodalmak immár végleg levonultak a színről, a kalózok portyázásainak játékterévé vált.

Az oszmánok nagyívű stratégiáját meghatározó főbb tényezők egyike abban az erőfeszítésben csúcsosodott ki, hogy a tengert az uralmuk alá hajtsák, és minél távolabb tartsák a partoktól az ellenséges hajókat és kémeket. A Rodosz 1522. évi oszmán meghódítása mögött megbújó legfőbb okok egyike szintén ez volt; a szigetet jelentős kalózfészekké változtató johanniták a keresztény földön élő oszmán alattvalók együttműködését szavatolva megpróbálták rávenni az európai uralkodókat egy oszmánok elleni keresztes hadjáratban való részvételre. Korfu 1537-es ostromában nem csekély szerepet játszott az a törekvés, hogy egyszer és mindenkorra véget vessenek az ellenséges kémek visszatérő látogatásainak a Velencéhez tartozó szigettel szemközti, oszmán fennhatóságú területeken. Az 1566-os esztendőben Khiosz szigetének és a Dodekanézosz-szigetcsoportnak az elfoglalásához is hasonló okok vezettek. Egy évvel a meghódításuk előtt a velenceiek körében elterjedt szóbeszéd szerint azzal a váddal, hogy az oszmán flottával kapcsolatos híreket küldtek Máltára, a szultán Naxosz hercegét, IV. Giovanni Crispót tizenhat vagy tizennyolc emberével együtt lefejeztette. A 17. században alkotó Kâtib Çelebi oszmán krónikás szerint Khiosz szigete meghódításának legfőbb mozgatórugója az volt, hogy a szigetlakók rendszeresen tájékoztatták az európaiakat az Oszmán Birodalomban zajló eseményekről, továbbá az oszmán hajóhad nagyságáról és útvonaláról. Kâtib Çelebi szavaival „ezek a harcban álló hitetlen

gyaurokkal bensőséges barátságot ápolva minden eseményt megírnak és közhírré tesznek, ami az oszmán államban történik, és amikor a szultáni flotta kihajózik ugyancsak állandóan hírt adnak a hajók számáról és a tervezett útvonalról, amivel jelentős károkat okoznak a muszlimok hajóinak”. Egy Isztambulból megszökött rab pedig arról számolt be, hogy az ellenség hírszerző tevékenységét megakadályozandó elképzelhető, hogy az oszmánok támadást indítanak Ragusa és a nápolyi Monte Sant’ Angelo ellen.

A számos kockázat felvállalásával megindított ciprusi hadjárat motivációinak egyike szintén az volt, hogy elejét vegyék az ellenség hírszerző akcióinak. A Velence városától igencsak távoli, immár oszmán fennhatóságú vizek gyűrűjében található Ciprus a kalózok és kémek melegágya volt. A velencei ügynököknek még a mameluk kortól fogva szokásává vált, hogy Ciprusról egészen a szír partokig, onnan pedig akár Irán belsejéig utazzanak. 1508-ban például Damaszkusz velencei konzulja, Pietro Zen a két iráni ügynökét Ciprus érintésével menesztette Velencébe. E két titkos ágenst a következő utazásuk alkalmával a velük együtt utazó ciprusi Nicolò Soróval és a velencei kereskedőkkel együtt a mameluk hatóságok őrizetbe vették. Soro a vallomásában felfedte, hogy Ciprusról küldték őket. Az 1531-es évben pedig egy Andrea Moresini nevezetű velenceit fogtak el Aleppóban, akit azzal vádoltak, hogy egy Iránba tartó spanyol követnek segített oszmán földre jutnia, továbbá talált számára egy kísérőt, aki egészen a Torosz-hegységig vezette. A helyi kísérők egyikének őrizetbe vételével és Moresini kivégzésével végződő eseményért az oszmánok végül a velenceieket tették felelőssé.

Az oszmán partokhoz közel fekvő szigetek meghódítása azonban csak részben tudta orvosolni ezt a gondot; a kor haditechnikája és logisztikai adottságai nem tették lehetővé, hogy a kalóztól nyüzsgő Földközi-tengert teljes egészében

ellenőrizni lehessen. A kémek beszivárgásának megfékezése céljából a központi kormányzatok mégis vállalkoztak efféle hadjáratokra.

Időről időre megesett, hogy az idegen hajókat átkutatták. Az oszmánok 1569-ben egy velencei hajón utazó két spanyolt letartóztattak, majd kemény hangú üzenetben emlékeztették Marc'Antonio Barbaro bailót arra, hogy a szultán barátai nem szállíthatják a hajóikon az ellenség alattvalóit. A kikötőkben horgonyzó hajók sem vonhatták ki magukat a gyanú és a vizsgálódás alól. 1565-ben például a kapu aga személyesen kereste fel a kikötőt, ahol kivallatta a Khioszból sarcot hozó hajó legénységét. Mikor a legénység egyik tagja elszólta magát, hogy a hajón a peraiaknak (akik a khiosziakhoz hasonlóan genovai származású katolikusok voltak) írt leveleket is hoznak, azonnal elkobozták az irományokat. Szerencséjükre semmi olyat nem tartalmaztak, ami miatt a khiosziaknak főhetett volna a fejük.

Ebben a tengeren vívott küzdelemben mindkét fél maximális mértékben igyekezett kihasználni azt a fajta félhivatalos haderőt, amit a kalózok képviseltek. A magas állami tisztséggel kitüntetett, ily módon az oszmán birodalmi közigazgatás részévé tett korzárók feladata volt, hogy az oszmán részről csak korlátozott hozzáférésű és sokkal inkább a velenceiek által uralt Adriai-tengeren járőrözzenek és az ellenséges hírszerzéssel megküzdjenek. Ezek a kalózok vették fel a harcot a velencei leveleket szállító fregattokkal, a kémkedés vagy a tiltott exportú áruk átvétele, más szóval a csempészet céljából hajózó ellenséges gályákkal. Például 1540-ben sikerült elfogniuk egy fregattot, amelyik a szicíliai alkirály Nápolyba írt leveleit és egy Pedro Secula nevű spanyol kémeket szállított. A kémnél talált levelek leleplezték a részletes utasításokat, melyeket kapott, egyúttal rávilágítottak, hogy milyen komoly veszélyforrást jelenthetnek a tenger felől érkező ágensek. Secula eredeti megbízatása úgy szólt, hogy titokban menjen a Korfui-

szoroshoz, és hatoljon be az oszmán fennhatóságú területekre. Ha nem jár sikerrel, akkor a leveleket dobja a tengerbe, majd menjen a krétai Candiába, és innen küldjön az oszmán flottára vonatkozó híreket. Ezután utazzon tovább a védett oszmán kikötőbe, Anaboluba, ahol igyekezzen kapcsolatba kerülni a helyi lázadó keresztény elemekkel, akiknek ajánlja fel, hogy fegyvert, katonát és élelmiszer-ellátmányt küldenek a részükre. Az elfogott Seculára keserves vég várt Isztambulban; halálos ítélet volt a jussa.

Szintén 1574-ben történt, hogy a „nyelvfogásból”, azaz informátorok szerzéséből éppen visszatérőben lévő, Cafer nevezetű önkéntes hajóskapitány – más szóval állami szolgálatban álló kalóz – elfogott egy Don Juanhoz tartozó galleont, majd a hajón található két „nyelv” kivételével a teljes legénységet lemészároltatta. Előfordult, hogy az oszmán kalóznak sikerült megghiúsítaniuk, hogy a Habsburg helyi vezetők akár egymással, akár az ügynökeikkel információt cseréljenek. Például 1573-ban a raguzai Habsburg ügynök, Luis de Portillo ekképpen fogalmazott, amikor felpanaszolta, hogy ötven aranytallért kellett kicsengetnie a Barlettába küldött fregattért: „Senki nem akar innen útnak indulni, mert tartanak a fregattoktól” [ti. a kalózoiktól]. A Habsburg hatóságok meghagyták a raguzaiaknak, hogy szükség esetén biztosítsanak futárt Portillo részére. Egy ízben maga II. Fülöp spanyol király fakadt ki az ellen, hogy a szicíliai alkirály 1574. június 24-i keltezésű levelét elkobozták a kalózosok. A szicíliai alkirály végül azt a megoldást találta, hogy a levelek másolatát Nápolyon keresztül indította útnak.

Még olyankor is, amikor a helyiek és az ellenség között nem állt fenn együttműködés, fel kellett rá készülni, hogy az ellenséges hajók felderítő műveletekbe kezdhetnek, hogy információt gyűjtsenek. Ezt megelőzendő a helyi vezetőknek ellenintézkedéseket kellett foganatosítaniuk a partokon.

Amikor például a ciprusi háború során két gálya és három galleon magát muszlim hajónak álcázva behatolt Tripoli kikötőjébe, ahol elfogott egy szappannal megrakodott kereskedőhajót, Konstantinápoly nyomatékosan arra kérte a helyi vezetőket, hogy helyezték teljes védelem alá a partokat. A térségben azonban nem állt rendelkezésre elegendő számú hajó ahhoz, hogy felvehessék a küzdelmet ezzel az öt gályával, így sokkal nehezebb volt biztosítani a partok védelmét. Az oszmán főváros kívánsága az volt, hogy a helyi katonaság akadályozza meg az ellenség partra szállását, továbbá hívják fel a lakosság figyelmét arra, hogy a parthoz közeli területeken ne legeltessék az állataikat.

A partok őrzésének kérdését egyébként módszeresebb formában oldották meg. Minden évben egy Isztambulból kifutó, 12–16 hajóból álló flotta járőrözött a partoknál, és a kor kifejezésével élve a „tenger őrzésének” feladatát látta el. Ez a flotta az olyan típusú feladatokon kívül, mint amilyen a tengeri közlekedés biztonságának védelme, az Egyiptomhoz hasonló tengerentúli területekre kinevezett oszmán tisztségviselők eljuttatása az állomáshelyükre vagy éppen a csempészet elleni küzdelem és az ellenséges hajókkal való hadakozás, hírszerzési tevékenységet is végzett. Az ellenség hajóiról elfogott tengerészeket például előbb kivallatták, majd Isztambulba küldték.

A partok közelében és a nyílt tengeren portyázó kalózok és csempészek elleni küzdelem jegyében az oszmánok a lakosságot is mobilizáló riadóláncot alakítottak ki. Az 1650. évi keltezésű, Rodosz és Kósz szigetén jegyzett törvénykönyvekben „megfigyelés” néven említett kényszerszolgálat értelmében a szigeteken a tengerre megfelelő kilátással bíró falvakban éjjel-nappal egy-egy személy állandó ügyeletet kellett hogy tartson. Amikor gyanúsnak tűnő hajó bukkant fel a láthatáron, akkor az ügyeletet ellátó őrök riadóztatták a szomszéd falvat, így a

faluról falura továbbgyűrűző hír még idejében eljutott a várba. A sziget belsejében fekvő, ennél fogva a megfigyelési feladatokból kimaradó falvak népe pedig a vár javítási munkálataiban segédkezett. E kényszerszolgálat teljes ideje évi tizenkét napot tett ki.

Tudjuk, hogy a 16. században már alkalmazták ezt a rendszert. Piri reisz híres művében leírja, hogy Ímroz szigetének népe a tengeren megpillantott hajókat nappal füstjellel, éjszaka pedig tűzzel adta hírül a túlparton őrködő hajósoknak, akik viszont a ruméliai falvakat értesítették, ily módon alig egy óra leforgása alatt eljutott a hír Isztambulba. A fennmaradt források tanúsítják, hogy hasonló megfigyelési rendszer volt érvényben Limnosz, Ciprus és Rodosz szigetén is. A szultáni díván egyik deftere pedig beszámol egy faluról, amelynek a Gallipoli erődjének a kikötőjébe tartó és a Dardanellákon áthaladó csempész- és kalózhajók jelentése volt a feladata.

Ez a fajta gyakorlatias riadóztatási rendszer nem az oszmánok találmánya volt. A Földközi-tenger egész térségében elterjedt volt, hogy a ravasz és gyors mozgású kalózzal szemben hasonló riadóláncokat építsenek ki. Cipruson a velencei uralom idején ugyanilyen feladatot osztottak a falvak népére. Itáliában pedig a Habsburg fennhatóságú partokon az őrtornyok révén ugyancsak hasonló funkciójú híradási rendszer működött.

NEMKÍVÁNATOS SZEMÉLYEK: AZ EURÓPAI KÖVETEK

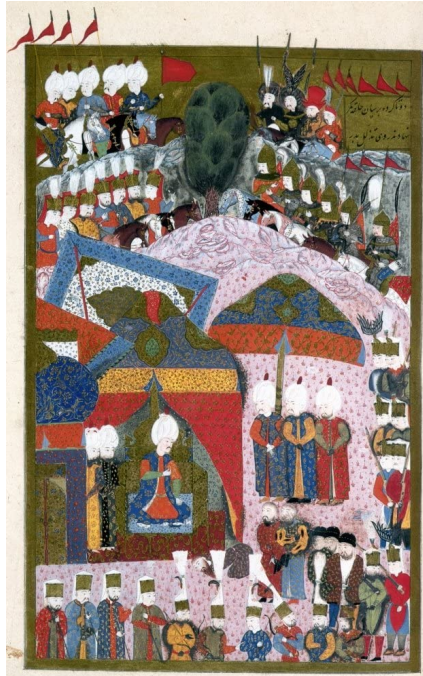
Amint a korábbiakban már szó esett róla, a követek egyszersmind hírszerzési főnökök is voltak. A birodalom vezetőivel kialakított közeli kapcsolataik, a rendelkezésükre álló viszonylag nagy költségvetés és a relatíve zavartalan szabad

mozgás jóvoltából az oszmán fővárosban számos kémmeleg és besúgóval tartottak kapcsolatot, így kevésbé meglepő módon az oszmánok ellen irányuló kémtevékenységek első számú gyanúsítottjaivá léptek elő.

Az oszmánok, hogy elejét vegyék a városi séták során tett információgyűjtésnek, különös gondot fordítottak arra, hogy a követeket és kíséretüket szoros ellenőrzés alá vonják. Ennek érdekében első körben arra törekedtek, hogy a külföldi követek Isztambulba történő utazása során minél hatékonyabban korlátozzák érintkezési lehetőségeiket a helyiekkel. Így próbálták megakadályozni, hogy különféle információkra tegyenek szert, a későbbiekre nézve megbízható informátorokra és besúgókra leljenek, továbbá hogy veszélyes vallási tanokat terjesszenek. Ráadásul a követek Isztambulba utazásakor az útvonalat is az oszmánok jelölték ki számukra. Rendszerint egy csauszt bíztak meg a követek kíséretével, továbbá meghagyták a helyi vezetőknek és a kádiknak, hogy az utazás során teremtsék elő mindazt az élelmiszer-ellátmányt, igáslovat és hajót, amire a követeknek és kíséretüknek szükségük lehet. Szokás volt, hogy mielőtt az európai követek oszmán földre léptek volna, előbb bevárták Raguzában az Isztambulból érkező csauszt vagy kethüdát. Konstantinápoly még az adófizető vazallusállamok esetében is biztonságosabbnak tartotta, hogy ellenőrizze az onnan érkező követek útvonalát.

Tekintettel az anatóliai lakosság kizilbasok iránti vonzalmára, aligha vitatható, hogy az iráni követek utazása fokozottabb biztonsági kockázatot rejtett magában. Az oszmánoknak komoly fejtörést okozott, miként akadályozzák meg, hogy saját alattvalóik kapcsolatba kerüljenek a szafavida követekkel, továbbá hogy a perzsa sah nevében gyűjtött adományokat és pénzt eljuttassák a számukra. Éppen ezért 1568-ban Amászia szandzsákbégjének és Rum tartomány beglerbégjének parancsba adták, hogy a követeknek adományt juttató

személyeket kutassák fel és fogják el, majd példásan súlyos büntetéssel sújtsák, más szóval végezzék ki őket. A felfordulások elkerülése végett az elfogottakról azt állították, hogy számos sértett van, akik rablással, emberöléssel és zsiványsággal vádolták meg őket. Vagyis útonállóknak és haramiáknak bélyegezve végezték ki valamennyiüket.

12. kép • Nagy Szulejmán szultán fogadja Antonio Rincon francia követet Belgrádban (Arifi, *Süleymanname. The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*. Washington D.C.: National Gallery of Art; New York: H.N. Abrams, 1987, fol. 346a).

A követ, aki I. Ferenc francia király leveleit hozta el a szultánnak, személyesen nézhette végig azt a katonai felvonulást, melynek során Nagy Szulejmán magára öltötte a pápai tiarához hasonló háromrészes fejdíszet. Az oszmán szokásoktól eltérően a hatfős francia küldöttség némely tagja fedetlen fővel látható a képen. Az osztrák követ fogadásáról készült, ugyanabban a kötetben szereplő illusztrációval összevetve szembeszökő a franciák iránt tanúsított tisztelet. Az üzenet világos volt: a szultán különbséget tud tenni a barátai és az ellenségei között. A szultáni dízsátor közepén elhelyezett, ékkövekkel kirakott trónon ülő Szulejmán jobb oldalán két palotaszolga áll. Ugyancsak beszédes, hogy a megszokottól eltérően a kapudzsik, azaz kapuőrök nem fogják a francia követ karját. A francia küldöttek némely tagja földig érő ruhát visel, ami eltért a korabeli európai öltözékektől; az ilyen jellegű alkalmakkor a követekre adott díszes kaftánok a szultán nagylelkűségét voltak hivatottak kifejezni.

Ugyanebben az évben Van beglerbégjének is parancsot küldtek, amelyben meghagyták, hogy akadályozza meg a követ érintkezését a helyiekkel, továbbá a mellé rendelt írnok által mindenkit vegyen nyilvántartásba, aki a követnek ajándékot ad vagy nyíltan társalog vele. Az oszmánokat ugyanakkor nyugtalanította az is, hogy a szafavida követek a perzsa sah nevében pénzt osztogattak az oszmán földön élő emberek között, mivel féltő volt, hogy így elnyerik a helyiek rokonszenvét. Amint az egyik *mühimme-defter* (a szultáni dívánban tárgyalt „fontos ügyek jegyzékei”-ben) írja: a követ előtt világossá tették, amennyiben a perzsa sah adakozás céljából pénzt kíván osztani, úgy ezt az iráni nincstelenek körében megteheti.

Amikor a követek végre Konstantinápolyba értek, sokkal könnyebben hozzáférhettek az egyes hírszerzési csatornákhöz, mint annak előtte. Éppen ezért az oszmán hírszerzést állandó aggodalommal töltötte el a külvilággal való érintkezésük. Itt jegyezzük meg, hogy nem kizárólag az oszmánok törekedtek arra, hogy a külföldi követek kapcsolatait korlátozzák a török fővárosban. Például egy 1481-ben elfogadott törvénnyel a velencei Tízek Tanácsa valamennyi szenátor és a fontos döntéseket meghozó Titkos Tanács tagjai számára megtiltotta, hogy az államügyekről (*de cose pertinenti al Stado*) szót ejtsen a külföldiekkel.

Az oszmánok különösen a vészterhesebb időszakokban, amikor árnyék vetült a két állam kapcsolataira, a fővárosban tartózkodó követeket állandó megfigyelés alá vonták. A rendszerint rázóssabb oszmán–Habsburg kapcsolatok természete miatt az oszmán fővárosban állomásozó Habsburg követekre nehezedő nyomás néha az elviselhetetlenségig fokozódott. Nézzünk erre néhány példát előbb a Bécsből érkező követek történeteiből szemelgetve.

Az 1545-ben béketárgyalások folytatása végett a városba érkező Gerhard Veltwyck osztrák követnek a levelek küldését és

fogadását egyaránt megtiltották; Rüsztém pasa ugyanis megneszelte, hogy minden irányból szállingóznak hozzá a hírek. Az osztrák diplomata szerint a Porta szándéka ezzel nem más volt, mint kiküszöbölni annak a lehetőségét, hogy a legújabb harctéri hírekről értesülve tovább erősödjön a tárgyalási pozíciója. A követet a külvilágtól ekképpen elszigetelő oszmánok a béke feltételeiről való alkudozást immár a saját szájuk íze szerint alakíthatták. S bár kezdetben azt fontolgatták, hogy az egyik karavánszerájba zárják a követet, végül beérték a követségi épület előtti udvar lezárásával és az utcára néző ablakok elfedésével. Ezenkívül a diplomatát és tolmácsát házi őrizetre ítélték, csupán az ételhordó személy (*spenditore*) léphette át az épület küszöbét, rajta kívül egy lélek sem tehetett be a lábát a követségre.

Amikor Veltwyck utódja, Busbecq 1556-ban második ízben Isztambulba érkezett, mintegy hat hónapra terjedő házi őrizetet szabtak ki, és a külvilággal való érintkezését is megtiltották. Csakhogy Busbecq az elődjénél nyakasabb diplomatának bizonyult, aki megtagadta a feltétlen engedelmességet. Egy nap, amikor megdühödött a csauszra, magára zárta az ajtót kint hagyva a meglepett hivataloszlógát, így próbált tiltakozni a helyzete ellen. Egy másik alkalommal pedig feltörette az ajtót, hogy végignézhesse, ahogy az éppen hadjáratra induló Nagy Szulejmán szultán kivonul a városból. Néhány év elteltével még mindig szoros ellenőrzés alatt állt; villájának a kapuján minden nap egy oszmán csausz fordította el gondosan a lakat kulcsát. Ez a fajta nyomásgyakorlás kettős céllal bírt: egyrészt a diplomáciai érintkezések során a másik fél megfélemlítését, másrészt pedig a követek információszerzésének a korlátozását volt hivatott szolgálni.

Isztambulban az állandó osztrák követ jelenlétének is köszönhetően az évszázad második felére a külföldi diplomatákkal való bánásmód tekintetében kialakult egyfajta

rend, és béke idején nyugton hagyták a követeket. Ugyanakkor az Isztambul fensőbbtségét kitartóan tagadó, ezért az oszmán fővárosba a hivatalos nagykövet kinevezését is elutasító Madrid városából érkező diplomaták esetében némiképpen másként festett a helyzet. A két birodalom között 1581-ben létrejött fegyverszüneti megállapodást az aláírásával hitelesítő Giovanni Margliani hasonló megpróbáltatásoknak volt kitéve, mint két kollégája, Veltwyck és Busbecq. Egy nap a tárgyalások egyik fontos résztvevője, a török pasák és a keresztény diplomata között közvetítői szerepet betöltő díváni tolmács, Hürrem bej érdekes ajánlattal hozakodott elő. A megbeszélések egyik intenzív időszakában ugyanis Margliani váratlanul előadott, eltávozási engedély iránti kérelme fölvetette az oszmánokban a szökés gyanúját. Éppen ezért, hogy az oszmán hatóságoknak ne kelljen őt őrizetbe venniük, a tolmács azt javasolta, hogy a visszatérése fejében csengessen ki egy nagyobb összeget óvadékként (*segurta*). Egy másik megoldás lehetett volna, ha Margliani elfogadja, hogy a befolyásos zsidó kegyenc, Salomon Aseknázi vállalja érte a kezességet, és ennek fejében átad neki mintegy ötvenezer aranytallérra rúgó, cseppet sem csekély összeget letétbe, ám Margliani ezt elutasította. Alkalmassint megsejtette, hogy a saját zsebük megtömésében érdekelt két hatalmi spekuláns miben mesterkedik.

Bár a velencei–oszmán kapcsolatokat alapvetően baráti légkör jellemezte, ez nem jelentette azt, hogy a konstantinápolyi bailo ne állt volna szüntelenül gyanúk keresztüzében. Az állandó követküldés gyakorlatának hajnalán a várható kémtevékenységükre tekintettel az uralkodók alig leplezett ellenszenvvel méregették a külföldi követeket. Éppen ezért az oszmánok igyekeztek az állandó követek Isztambulban való tartózkodási idejét korlátozni. Jóllehet az 1482. évi *athnáméban*, azaz szerződéslevelben még semmilyen rendelkezést nem fogalmaztak meg erre nézve, 1503-ban a bailo isztambuli

tartózkodási idejét már egy évben jelölték ki, majd 1513-ban három évre hosszabbították meg. Olykor az is megesett, hogy e kevésbé szívesen látott vendégeket kitoloncolták az országból. Pontosan ez történt az 1492-es esztendőben Girolamo Marcello követtel, akinek ráadásképp a leveleit is elkobozták, miután észrevették, hogy túlzott buzgalommal küldi haza a híreket Velencének.

Háború idején értelemszerűen tovább szigorodott a politikai klíma, amiben a mindenkori bailónak helyt kellett állnia. A szerencsétlenül járt Marc'Antonio Barbaro követnek és kíséretének jutott a feketelevés. Már a háború kitörésének pillanatában parancsba adták Galata kádjának és a bailo szolgálatára kinevezett Musztafa csausznak, hogy a követet tartsák házi őrizetben, és semmilyen körülmények között ne adjanak neki engedélyt a külvilággal történő kapcsolattartásra. A bailo magánlelkésze, Arcangelo de Lyo még rosszabbul járt. Miután a bailónak leveleket hozó Paolo Biscotto ferences szerzetest elfogták, és kínvallatás hatására elárulta, hogy azokat a lelkésztől kapta, Arcangelót azonmód börtönbe vetették. A lelkészt csak a Barbaro által letett magas összegű váltságdíj mentette meg. Csakhogy ekkor már késő volt; a pap egészsége menthetetlenül megroppant a börtönben. Hamarosan amputálni kellett az egyik lábát, és egy hónappal a szabadulása után meghalt.

Amikor fény derült rá, hogy a bailo mégiscsak érintkezésbe lépett a környezetével, tovább szigorították a házi őrizet körülményeit. Szokollu pasa nagyvezír a Pera városrészben található követségi palota ablakait lefedette, az épületben fellelhető összes papírt és tintát elkobozta, a környékre pedig megfigyelőket állított. Ráadásul nem elégedett meg azzal, hogy Biscottót kivégeztette, de egy katonát menesztett a követséghez, aki a szerzetes lándzsára tűzött fejével masírozott az épület előtt. Ha a követségi dolgozók az utcára léptek, mindenhová

janicsárok kísérték őket, hogy senkivel se állhassanak szóba. Ezenkívül a rezidenciába érkezésük és távozásuk alkalmával tüzetesen átvizsgálták őket levelek után kutatva. Még a bailo családtagjai is csak korlátozottan tarthattak a külvilággal kapcsolatot. Egy ízben, amikor a követ fia, Francesco engedélyt kapott rá, hogy a janicsárok kíséretében egészségügyi sétát tegyen a városban, negyven akcséra rúgó büntetést szabtak ki egy személyre, aki mellé lépve köszönteni merte.

Dacára mindezen óvintézkedéseknek, Szokollu pasa alapján véve jó kapcsolatot ápolt Marc'Antonio Barbaro velencei követtel; olyannyira így volt ez, hogy a bécsi Belvedere Múzeumban látható portréfestményén Barbaro egy ma már olvashatatlanul kifakult papírlapot tart a kezében, amelyen ez áll: *I[llustrissi]mo Domino Mahomet Pacha [Imperatoris] Musulmanorum Visiario [nostro] amico optimo* („Jó barátunknak, a muzulmánok szultánja vezírének, a kiváló Mehmed pasa úrnak”). Vagyis a pasa korlátozásai korántsem személyes ellentétből fakadtak, hanem a hasonló helyzetek természetes velejárói voltak. Úgy tűnik azonban, hogy minden igyekezet ellenére sem bizonyultak hatásosnak, Barbarónak ugyanis sikerült eljuttatnia a kívánt híreket Velencébe. Az 1572-es esztendőben például megosztotta a Signoriával az értesüléseit az oszmán hadiflotta lehetséges célpontjaival kapcsolatban. Egy másik levelében pedig arról ejtett szót, hogy még a mellé rendelt csausz véleménye szerint sem nevezhető emberségesnek az a bánásmód, amivel házi őrizetben tartják. Ez viszont azt sejteti, hogy a követ őrzésével megbízott janicsárok akár az iránta érzett részvét, akár némi kenőpénz hatására, de olykor lazítottak a fegyelmen.

Ha megnézzük, hogy miként jutottak a követ kezébe például a korfui kormányzó levelei, tüstént fény derül rá, hogy a szigorú őrizet dacára milyen módszerrel tudott a külvilággal kapcsolatban maradni. Amikor a kormányzó futára megérkezett

Konstantinápolyba, először is megkereste a Marc'Antonio Stanga nevezetű velencei kereskedőt, akivel közölte, hogy „Costa de Athanasio küldte, aki minden évben megkapálja Pera szőlőskertjeit” (*qua mi manda Costa de Athanasio, quello che vi suol zappar le vigne ogr'anno*). Ez volt a titkos jel, aminek hallatára Stanga átvette a küldönctől a leveleket, majd találkozott a követ háromnaponta egyszer a városba kimenő szolgálójával a San Francesco-templomban. A helyszínt különös gonddal választották meg, hogy ki lehessen játszani a szolgáló nyomában árgus szemmel járó janicsárok figyelmét. Miután átvette a leveleket Stangától, a szolgáló figyelmesen elolvasta a rejtjelesen írt üzeneteket, hogy – tekintettel az oszmán katonák várható motozására – a követségi palotába visszatérve képes legyen emlékezetből ismertetni a tartalmukat Barbaróval. Így aztán minden levél és kódtáblázat a követ palotáján kívül maradt; attól tartva azonban, hogy az oszmán hatóságok a nyomukra bukkannak, húsvétkor valamennyit egy másik helyre költöztették. Isztambulban ekkor Kotor, Korfu, Zakynthosz és Kefalónia szigetéről küldött négy futár várakozott egy időben, hogy átvegyék a bailo leveleit.

Amint a fentebbi példákban is kitűnik, az oszmán kémelhárítás nem csupán az „előkelő kémeket”, de a kíséretüket is igyekezett szigorú ellenőrzés alatt tartani. Egy esetben például az oszmán fővárosba sarcot hozó osztrák követ néhány emberéről kiderült, hogy kémkedtek, ezért a budai beglerbéget fokozott óvatosságra intették. Az 1663-as évben pedig a Budára érkező osztrák követ tolmácsát kémkedéssel vádolva kis híján kivégezték. Megint csak egy osztrák követhez kötődik az az eset, amikor 1570-ben a Giovanni Battista Zeffo nevű lelkészét a janicsárok az utcán elrabolták és megölték. Ennek feltehetőleg az volt az oka, hogy az ugyanannál a követségnél tolmácsként dolgozó és az oszmánok által korábban Isztambulból száműzött

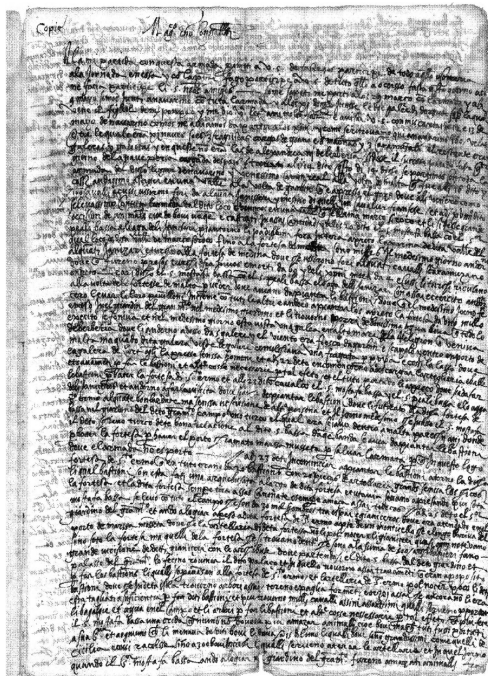
Domenico Zeffo a bécsi kémmeel, Michael Černovičcsal együtt számos összeesküvésben részt vett.

A DIPLOMÁCIAI LEVELEK TITKOSÍTÁSA

Fontos lépés volt a modern diplomácia felé, hogy az állandó követek az általuk papírra vetett rendszeres jelentések célba juttatása céljából futárokat bíztak meg. Ez pedig azt jelentette, hogy a nagy jelentőségű információkat rejtő leveleket hordozó külföldiek szabadon mozoghattak egy másik ország földjén. Természetesen elképzelhetetlen lett volna, hogy a helyi hatóságok mindezt szemrebbenés nélkül tűrjék, és ne próbáljanak meg közbeavatkozni. Például a Spanyolországban átvett leveleket Franciaországon keresztül Németalföldre és Itáliába továbbító futárok 1601-től kezdődően szállítmányukat Lyonban vagy Bordeaux-ban továbbadták a francia küldöncöknek. Elvben ezeket a leveleket a francia futárok nem tarthatták volna egy napnál tovább maguknál; ahogy azonban az lenni szokott, a mindennapokban már kevésbé voltak tekintettel e szabályra. Amikor a két ország közötti viszony rosszra fordult, akkor Franciaország, kihasználva a Habsburg fennhatóságú területek gyűrűjében való elhelyezkedését, attól sem riadt vissza, hogy (egy francia történész megfogalmazását használva) afféle „futárháborút” robbantson ki.

A nemzetközi egyezmények értelmében az oszmánoknak a követségi szolgálatban álló futárokat békén kellett volna hagyniuk. Az elmélet azonban nem fedte a gyakorlatot; az illetékes hatóságok ugyanis, amikor indokoltnak látták, aligha tudták megállni, hogy ne kutakodjanak a futárok táskáiban. Szokollu Mehmed pasa például nem érte be azzal, hogy az osztrák követ által a bécsi udvarnak írt leveleket előbb felolvastatta magának a szultáni tanács tolmácsával, Ali bejjel,

de később a levelekkel útra kelő küldöncöt is mindvégig szemmel tartotta. Először is egy szemfüles szpáhit rendelt a futár mellé kíséretként, akinek a levélvivő minden lépését árgus szemmel kellett figyelnie, majd parancsba adta a budai beglerbégnek, hogy tetőtől talpig kutassák át a küldöncöt, amint magyar földre ér, vajon nem bukkannak-e további levelekre is azokon kívül, amiket Ali bej Isztambulban felolvasott. Miután az isztambuli Habsburg kémfőnök, Giovanni Maria Renzo arra a megállapításra jutott, hogy a Konstantinápoly és Ragusa között levelekkel megrakottan cikázó futárokból nem lehet megbízni, dacára annak, hogy az oszmán hatóságok égen és földön vadásztak rá, saját maga vállalta föl a kémlevelek célba juttatásának igencsak kockázatos feladatát.

13. kép • ASG, Archivio Segreto, Lettere Ministri Constantinopoli, fil. 2169, fol. 1r (1565. július 13.)

Gregorio Bregante a Máltát ostromló hajóhad soraiból írott levele Ottavio Sauli genovai nemeshez. Az ostrom legádázabb napjaiban kelt levél részletesen beszámol a flotta Máltához vezető hadműveleteiről, továbbá naprakész tájékoztatást ad az ostrom alakulásáról. Elmeséli azt is, amikor két máltai lovag megkísérelte átjátszani a várat az oszmánok kezére, ám leleplezték a tervüket, és mindkettejüket lefejezték. Bregante itt hozza szóba a könyv ötödik fejezetében említett sifírozott, ezért olvashatatlan levél témáját is. A genovai származású Bregante az isztambuli Habsburg hírszerzési szervezet egyik prominens tagja volt.

Az államközi kapcsolatok megromlása a futárok ügyeibe való beavatkozások egyre sűrűbbé válását vonta maga után. Jól illusztrálja ezt, hogy mielőtt még a ciprusi háborút beharangozó hadüzenetet hivatalosan is kihírdették volna, az oszmánok már megkezdték az isztambuli bailo leveleinek elkobzását és futárainak levadászását. Például az 1570-es esztendő első hónapjaiban Üszküb (Szkopje) környékén „elfogtak néhány Kotor városából való hitetlent, akik a velencei követnek vittek leveleket”. Az irományokat elkobozták és felküldték Isztambulba. A Porta megparancsolta Üszküb szandzsákbégjének, hogy a futárokat is küldjék a fővárosba, egyúttal „a Velencéhez tartozó gyaurok részéről és a

máshonnan levelekkel érkezők” őrizetbe vételének a folytatására adott utasítást. Marc’Antonio Barbaro tökéletesen átlátta a helyzetet. Tartott tőle, hogy az utakon török katonák őrködnek, ezért a levelekből egy másolatot Korfun keresztül, míg egy további másolatot a Neretva vidékére igyekvő egyik kereskedőre bízva indított útnak. 1570. február 6-án, amikor Szokollu nagyvezír a velencei követ tudomására hozta, hogy a szultán jogot formál Ciprus szigetére, ám a háború hivatalosan még nem volt kihirdetve, a bailo tudomására jutott, hogy az egyik futárát őrizetbe vették, és a janicsár aga a nála talált leveleket átadta a nagyvezírnek. Ám elővigyázatos természete ezúttal sem hagyta cserben; a Signoriát ugyanis biztosította róla, hogy a többi küldönc révén már útban vannak Velencébe az elfogott levelek másolatai. Barbaro egy másik, március 8-án kelt levelében arról panaszkodik, hogy a Krétára küldött leveleire immár nyolc hónapja hiába várja a választ; a Korfu szigetről érkezett futár pedig igencsak régi keltezésű leveleket hozott. Így aztán a bailo leveleinek biztonságos célba juttatása a Velencébe visszatért követségi írnok, Alvise Buonrizzo feladata lett. Buonrizzo útközben találkozott Dukakin szandzsákbégjének egyik emberével, aki a velencei futároktól elkobzott két hatalmas zsáknyi levéllel igyekezett éppen Isztambulba. Utazása harmadik napján az írnok megszállt egy küldöncök által sűrűn látogatott faluban, ahol megtudta, hogy Üszküb közelében nemrég tizenkét futárt vettek őrizetbe. Vajon a velencei követ, aki nem mulasztotta el legalább egy másolatát útnak indítani a leveleknek Velencébe, milyen óvintézkedést tett annak érdekében, hogy a levelek tartalma rejtve maradjon az oszmán hatóságok előtt? Úgy tűnik, hogy ez a kérdés nem okozott főfájást a bailónak, aki vélhetőleg biztosra vette, hogy az oszmánoknak beletörik a bicskája a kódolt üzenetek megfejtésébe.

A bailo által alkalmazott futárok rendszerint Montenegróból, Katun és Ljubotin vidékéről érkeztek. Ami viszont azt jelentette, hogy oszmán alattvalónak számítottak, vagyis az oszmán hatóságoknak jogukban állt, hogy kedvük szerint lépjenek fel velük szemben. Az alábbi két példa jól illusztrálja, hogy az állampolgársági hovatartozás miként befolyásolta a hatóságok döntését, továbbá hogy az elfogott küldöncökkel szembeni bánásmód olykor mekkora eltéréseket mutatott. Az oszmánok 1580-ban őrizetbe vettek egy magyar származású, oszmán állampolgárságú futárt, akinél II. Rudolf császárhoz írt leveleket találtak. Amikor gályarabságra ítélték, a birodalmi követ mosta kezeit, és minden felelősséget elhárított. Néhány nappal később azonban, amikor a budai beglerbég is elcsípett egy hírnököt, akit felküldtek Konstantinápolyba, miután kiderült, hogy nem oszmán állampolgár, a követ már egészen más hangot ütött meg: ezúttal a futár és a levelek visszajuttatását sürgette. A kezdeti ellenkezést követően az oszmánok végül szabadon engedték a foglyot.

Korántsem a fentebb említett gályarabság volt a legrosszabb dolog, ami egy futárral megeshetett. Makedóniában történt 1583-ban, hogy egy kémkedéssel vádolt muszlim futárt felakasztottak. Két évvel később, amikor az oszmán kormány tudomására jutott, hogy a velenceiek Alexandria szandzsák Karadağ nevű falujából mintegy ötven-hatvan személyt küldöncként alkalmaznak, azonnal utasították a szandzsákbéget, hogy az érintetteket tüstént vessék börtönbe, a náluk talált leveleket pedig kobozzák el és továbbítsák az oszmán fővárosba. Nem sokkal később, 1605-ben újfent az alexandriai szandzsákbég volt az, aki számos velencei futárt feltartóztatott és megveretett, levelekkel teli zsákjaikat pedig a folyóba hajíttatta.

A 16. században Isztambul és Európa között a velenceiek működtették az egyetlen rendszeres postaszolgálatot. Ezért

amikor az oszmánok rátették a kezüket a velencei követ postájára, akkor nemcsak a többi követ levele jutott a birtokukba, de a kereskedők, foglyok, zarándokok, egyházi emberek, más szóval mindenki más leveleit is megszerezték. S minthogy az Európába levelet küldők ezzel kellőképpen tisztában voltak, nem mulasztották el megtenni a szükséges óvintézkedéseket. A kémek a rejtjeles levélírás és az álnévhasználat valóságos mestereivé váltak. Sőt, a rejtett üzenetek létrehozásának (szteganográfia) olyan speciális módszereihez is kiválóan értettek, mint a láthatatlan tintával való írás. Ennek lényege szerint a lap első felére rendszerint semmilyen gyanús tartalommal nem bíró, érdektelen dolgokat jegyeztek fel, és olyan stílust kölcsönöztek a levélnek, mintha csak egy kereskedő vagy fogoly írta volna haza a családjának. A lap hátoldalára került a lényeg. Ide írták citromlével a hírszerzési jelentéseket. A beavatottak számára pedig a feladó vagy a címzett neve árulta csak el, hogy a saját ügynökeik által írt levélről van szó. A sikeres kézbesítés után következett a levél vattóra fogása (*tormentar*), amikor is a citromlével teleírt lapot a tűz fölé tartották, hogy vörösen izzó betűkkel előtűnjön a levél lelke, az elrejtett írás (lásd a 17. képet).

Olykor előfordult, hogy mindezen óvintézkedések kevésnek bizonyultak. Például a dzserbai csata során fogságba esett spanyol és olasz katonák Isztambulból hazaküldött leveleiben szinte semminemű hírszerzési információ nem lelhető fel; vagy a félelem fogta vissza a tollukat, vagy az oszmán hatóságok vigyázó szeme. Barbaro, aki házi őrizete dacára hozzá tudott férni a fent nevezett módszerekkel megírt levelek tartalmához, annak ellenére nem tudta rászanni magát a válasz megírásra, hogy négy futár várakozott rá rendületlenül Isztambulban; az oszmánok ugyanis világosan megüzenték neki a francia követen keresztül, hogy ha levélírásra adja a fejét, akkor őt is és a fiát is lefejezik. Margliani pedig 1580-ban egy ízben arról

panaszkodott: attól való félelmében, hogy Kodzsa Szinán pasa nagyvezír vagy Uludzs Ali bármikor egy csauszt küldhet a nyakára, nem tudta rávenni magát az éjszakai levélíráásra. Fontos leleplezés volt, amikor az oszmánoknak sikerült megszerezniük Uludzs Ali kethüdája, Murád aga és a Habsburgok közötti, nyílt árulásra valló levelezést. 1575-ben, amikor Müezzinzade Ali pasa fia, Mahmud bej a Don Juan által az oszmán fővárosba küldött követek egyike, Antonio Avellán előtt meglobogtatta a II. Fülöp spanyol király által a Murád aga részére írt levelek egyikét, és a sifírozott levél kódjának a megfejtését kérte, a diplomata igencsak megrémült. Ezzel együtt sikerült megőriznie a hidegvérét, és a hamis információ megadása után sietve megsemmisítette a levelet.

S. 1140

a b c d e f g h i l m n o p q r s t u x y z

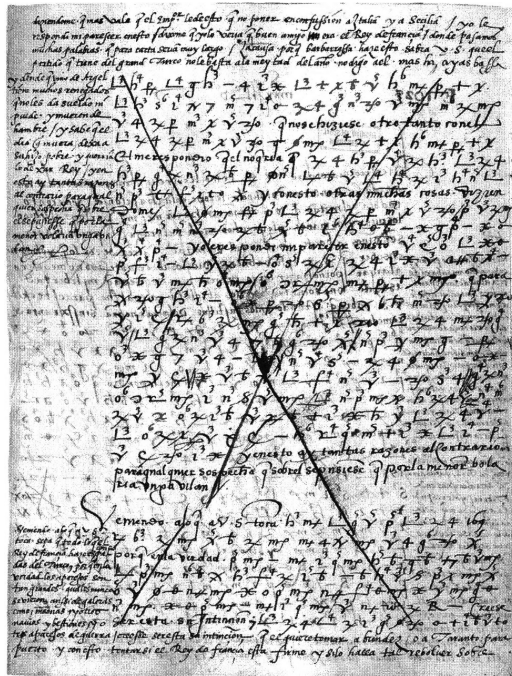
d ds ds s sr t tt tt o ot or b br a as ar n ns nr z

g z

A		B		C		D		E		F		G		H		I		J		K		L		M		N		O		P		Q		R		S		T		U		V		W		X		Y		Z	
Astoria	ba	Batavia	ca	Castell	da	Dia	ea	Edinburgh	fa	Florence	ga	Genoa	ha	Hamburg	ia	India	ja	Japan	ka	Konstantinopol	la	Lisbon	ma	London	na	Napoli	oa	Norwich	pa	Padua	qa	Paris	ra	Perth	sa	Porto	ta	Prague	ua	Rome	va	Seville	wa	St. Petersburg	xa	Torino	ya	Venice	za		

14. kép • A kódkulcs: AGS, E 1140, fol. 112.

A Habsburg kémei, követek és katonai parancsnokok titkos levelezése során használt kód kulcsa. A szabályos időközönként változó kódkulcsoknak hatalmas szerepük volt az információ biztonságos átadásában. Amint a képen is látszik, a gyakran használt *gályá, Franciaország, király, háború, dukát* szavak esetében különböző számok és betűpárok segítségével végezték a kódolást.

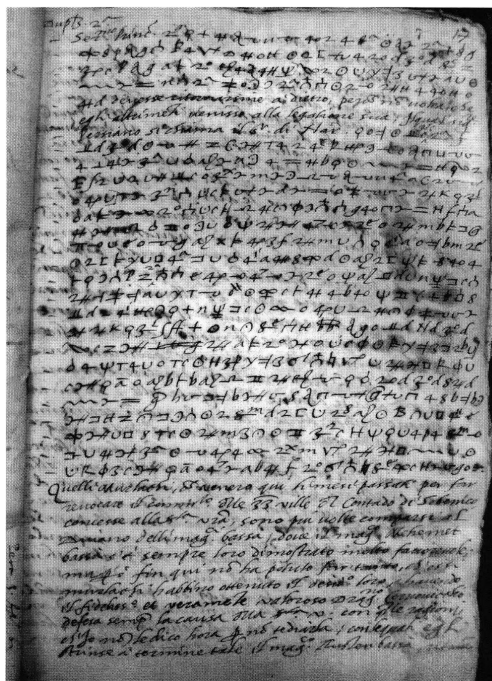

15. kép • A levél dekódolása: AGS, E 1127, fol. 13 (1537. április 20.) A rejtjelezett leveleket később a kriptográfiai írnokok a megoldókulcs birtokában desifrizálták, más szóval megfejtették a szöveget. Ennek az iratnak a margóján olvasható a dekódolt szöveg egyes bekezdéseinek a megfejtése.

Amint a fenti példákából is kitűnik, az elfogott levelek kódjának megfejtése korántsem bizonyult könnyű feladatnak. A követségi kancelláriával közeli viszonyban állók e tekintetben felettebb hasznosnak bizonyultak. Az oszmánok Vettore Bragadin bailo levelei kódjának a megfejtéséhez csak a Colombina nevezetű tolmácstanonc megvesztegetése révén jutottak hozzá. Bár a muszlim Colombina jómaga nem volt írnok, segédkezett a követségi írnokok munkájában, aminek során elsajátította a levelek kódolásának tudományát, és ezt az értékes tudást nem volt rest a felettebb kíváncsi oszmán pasákkal is megosztani. Colombina éveken át dolgozott a Portának. Ám amikor az oszmánok 1578-ban azzal az ötlettel álltak elő, hogy követként küldjék e hitszegő renegátot Velencébe, a lagúnaváros ezt a leghatározottabban visszautasította.

Nemritkán megesett az is, hogy az oszmánoknak beletört a bicskája a titkos levélírásakor alkalmazott kódok feltörésébe. Például az osztrák követ futárainak esetében, akiknek történetét fentebb felidéztem, nem sikerült elolvasni a leveleket. Málta ostromakor pedig a nagymester által Szicíliába küldött fregatt elfogásakor előkerült kódolt (*in zifara*) leveleket az oszmánoknak csak részben sikerült megfejteniük.

Alkalmassint az efféle sikertelenségek számlájára írható, hogy az oszmánok ellenezték azt, hogy a külföldi követek rejtjelezve írják meg a leveleiket. 1567-ben Szokollu Mehmed pasa legalábbis erre intette Jacobo Soranzo velencei bailót. Ráadásul amikor a szultáni tanács tolmácsa, Konstantinápoly egykori velencei követe, Ibrahim bej elhintette, hogy a pasa komolyan fontolóra vette az új *athnâme* (szultáni szerződéslevél) ilyen értelemben történő kiegészítését, Soranzót elfogta a nyugtalanság.

16. kép • Kódolt *dispaccio*: ASV, SDC, fil. 3-C, e. 35r (1561. április 9.)

A konstantinápolyi velencei bailo által rendszeresen küldött levelekben a legfontosabbnak ítélt részeket sifírozták. Szemben a spanyolországi levéltárakban található dokumentumokkal, a rejtjelfejtők itt a kódolt üzenetek megfejtését nem a levél margójára, hanem külön lapra írták.

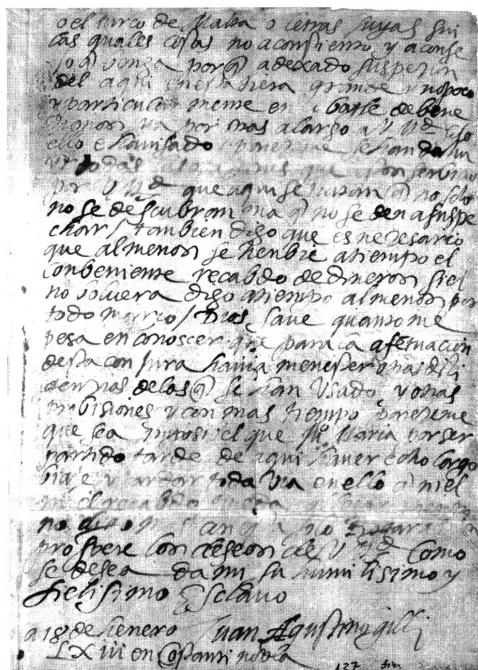
A Tízek Tanácsa által küldött utasítások világosan elárulják, hogy Velencében kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a kérdésnek. Szent Márk köztársasága kitartott amellett, hogy Soranzo bailo és Marino Cavalli követ továbbra is hangsúlyozzák a levelek illetéktelen kezekbe kerülésének lehetséges következményeit, és a végsőig küzdjenek az ellen, hogy a szerződéslevelet ilyen irányban kiegészítsék. Emlékeztetniük kellett a pasát arra, hogy más követek is rejtjelezett leveleket küldenek, ezért nem fogadható el, hogy e kérdésben Velencével szemben másféle bánásmódot alkalmazzanak. Amennyiben Szokollu nagyvezír azzal érvelne, hogy ők sem kódolják a leveleiket – szolt az utasítás –, akkor válaszul hívják fel a pasa figyelmét arra, hogy az oszmánoknak nincsenek állandó követeik más országokban, hovatovább a fontos leveleiket az ellenség éberségét kijátszva nem futárok útján küldik, hanem a

szultáni szerájban szolgálatot teljesítő csauszok révén kézbesítik. Ha mindezen érvelések sem bizonyulnának elegendőnek – írták Velencéből –, akkor nem marad más hátra, meg kell hajolni Szokollu pasa akarata előtt. Vélhetően az efféle esetekre is utalva gúnyolták Velencét a törökök háremhölgyének. A Tízek Tanácsában azonban mégsem értek még véget a játszmák. A diplomatáikat arra utasították, hogy Velence tekintélyére hivatkozva próbálják megakadályozni a nevezett passzus beillesztését a szerződéslevélbe. Ezenkívül emlékeztessék a pasát arra, hogy egy ilyen intézkedés az oszmánok javát sem szolgálná. Amennyiben a leveleiket rejtjelezés nélkül lesznek kénytelenek megírni, úgy az oszmánoknak nem tudnak többé hírszerzési információkat átadni, de az oszmán hadiflotta és a Konstantinápoly közötti levelezést sem tudják többé oly módon hozni-vinni, mint ahogy tették azt például Málta 1565-ös török ostromakor.

Később, amikor tudomást szereztek arról, hogy Szokollu pasa más követekkel szemben is hasonló kérést támasztott, a Tízek Tanácsa taktikát változtatott. Felszólította a diplomatáit a többi konstantinápolyi követtel való együttműködésre, hogy immár szövetségbe tömörülve dacoljanak az oszmán nagyvezír kérésével. Felkészültek az esetleges kudarcra is; ekkor a forgatókönyv a korábban már jól bevált módszerek alkalmazása volt, vagyis annak elérése, hogy a pénz és ajándékok juttatása megpuhítsa és jobb belátásra bírja az anyagiakat felettébb nagy becsben tartó oszmán pasákat.

A követek kódolt levélírásának problematikája négy évvel később, éppen a ciprusi háború kitörése körüli hónapokban még egyszer előkerült. Szokollu pasa arra intette Marc'Antonio Barbaro bailót, hogy ne sifrírozza a leveleit, majd gyűrött arcán halvány mosollyal mintegy fricskaként hozzáfűzte, hogy megtaníthatná valamelyik emberét a kódolás művészetére. Kevésbé meglepő módon Barbaro arra hivatkozva, hogy mindez

roppant fáradságos és rengeteg időt felemésztő művelet, udvariásan elhárította a nagyvezír kérését.

17. kép • Sacar al fuego: AGS, E 1392, fol. 63 (1563. február 18.)

Citromlével vagy más kevert folyadékkal írt kémlevél. A levél elülső oldalára rendszerint egy hétköznapi üzenetet írtak, amelyet egy fogoly vagy kereskedő fogalmazhatott volna a családjának. Csak a címzett nevében szereplő *honorando* kifejezés utalt rá, hogy a levelet valamelyik kém írta. A Habsburg kormányzó, alkirály vagy követ a levelet a tűz fölé tartotta, amitől a láthatatlan tinta vörösen felizzó betűkkel olvashatóvá vált. Ezek a típusú levelek ugyanakkor a legnehezebben olvasható dokumentumok közé tartoztak.

Keleten sem volt rózsásabb a helyzet. 1571-ben kiszivárgott, hogy egy Edirnéből Irán felé haladó karaván némely tagja, bizonyos ankarai örmények csoportja az útiládáikba hajtogatott selymek közé gondosan elrejtett leveleket próbál titokban átcsempészni Iránba. A Konstantinápolyból küldött utasítás elrendelte, hogy a karavánt haladéktalanul tartóztassák fel és keressék meg a leveleket; ha sikerült megtalálni, akkor a bűnösöket verjék vasba, a levelek tartalmáról pedig küldjenek értesítést a fővárosba. Nem sokkal később, 1584-ben történt, hogy megneszelték, a közelmúltban az oszmánokhoz átállt iráni

katonai parancsnokok közül Seyyid Seccad egy perzsa nyelvű levelet küldött titokban Hamza szultánnak. Tüstént utasították a bagdadi beglerbéget, hogy kémek útján tájékozódjon a helyzetről.

A RAGUZÁRA ÉS VELENCÉRE NEHEZEDŐ NYOMÁS

Az oszmánokat felettebb nyugtalanította, hogy a velük szorosán együttműködő szövetséges és vazallusállamok információkat osztanak meg az Oszmán Birodalom ellenségeivel, sőt azt is eltűrik, hogy ellenséges kémek tevékenykedjenek a területükön. Köszönhetően annak, hogy a Kelet és Nyugat között sajátos helyet elfoglaló Velence és Ragusa egy-egy jelentős hírszerzési központként működött, továbbá hogy a többi államhoz viszonyítva mind politikai, mind kereskedelmi szempontból sokkal jobban rá voltak utalva Isztambul jóindulatára, az oszmán fővárosból érkező nyomás különös súllyal nehezedett rájuk.

A raguzaiak a városukban működő külföldi hírszerzők aktivitását korlátozandó 1526-ban elfogadtak egy olyan törvényt, amely megtiltotta a városlakók számára, hogy az oszmánokkal kapcsolatos hírekkel kereskedjenek. Csakhogy a büntetési tétel enyhésége (száz dukát pénzbírság és hat hónap börtön), továbbá az a körülmény, hogy a külföldi hírszerző szervezetek nem haboztak megoldani az erszényt, ha indokoltnak látták, teljesen hatástalanná tették a törvényt, hiszen mindig szép számmal akadtak jelentkezők, akik ennél jóval többet is kockáztattak volna a szépen csengő aranyak reményében. Ez viszont oda vezetett, hogy Konstantinápoly sokkal fenyegetőbb magatartást vett föl, ami előtt Ragusa

kénytelen volt meghunyászkodni. Az 1547-es évben például a raguzai hatóságok felszólították egy Marino de Zamagno nevezetű polgártársukat arra, hogy ne adjon ki információkat a Habsburg hírszerzésnek. A konstantinápolyi kémek által írt leveleket a Nápolyba és Messinába való eljuttatásuk céljából egy fregatt vitte tovább Raguzából Barletta kikötőjébe. A titkos műveletért felelősségre vont Dino Miniati és Donato Antonio Lubelo nevezetű polgároknak 1567-ben kitették a szűrét a városból. Az oszmán nyomásra meghozott határozat három napot adott az ügynököknek, hogy elhagyják Raguzát.

Egy spanyol levéltárban fellelt jelentés jól illusztrálja a Raguzai által betöltött közvetítő szerep jelentőségét. Eszerint szép számmal nyüzsögtek még Habsburg kémek Kotorban, valamint Korfu, Kefalonia és Zakynthosz szigetén is, csak hogy egyikük sem volt képes arra, amire a raguzaiak igen: vagyis hogy alig tizenhét nap leforgása alatt célba juttassák az isztambuli leveleket. A helyzet komolyságával tökéletesen tisztában lévő nápolyi alkirály, Alcalá hercege ezért úgy döntött, hogy tovább mélyíti a válságot, és ráijeszt Raguzára: ennek érdekében a királyság területén tevékenykedő összes raguzai kereskedőt kitoloncolással fenyegette.

Valóban úgy tűnt, hogy az oszmán nyomás egy időre zavart keltett a Habsburg hírszerzés információs csatornáiban; Renzo ugyanis augusztusban a levelei másolatát Raguzai helyett immár Velencéből indította útnak. Egyik Nápolyba küldött embere, Ambrosio Judice pedig Velencéből Konstantinápolyba utazván inkább egy másik útvonalat választott. Három évvel később egy másik ügynök szintén kénytelen volt Korfun keresztül utazni Nápolyba.

A raguzaiak és az Alcalá hercege közötti viszály ellenben gyorsan nyugvópontra jutott. A kereskedelemről élő aprócska városállam inkább az oszmánok dühét választotta, mintsem hogy a nápolyi kereskedelemről elessen, ezért újabb ügynökök

küldését javasolta az alkirálynak. A Raguzai Köztársaságban, ahol számtalan döntéshozó szerv működött, igencsak nehéz volt megőrizni a seregnyi választott tisztségviselővel megosztott államtitkokat. Éppen ezért a raguzaiak, akik tartottak tőle, hogy a kémek nevei kiszivároghatnak az oszmánok felé, arra kérték az alkirályt, hogy ne fedje fel előttük az ágensek kilétét. 1571-ben Szokollu Mehmed pasa nagyvezír végül annyira feldühödött, hogy a raguzaiak információt áramoltatnak a Habsburgok felé, hogy megtiltotta a Konstantinápoly és Ragusa közötti utazgatást.

Dacára annak, hogy a raguzaiak sikeresen magukra vonták az oszmánok haragját, mégsem állítható, hogy a Habsburgok maradéktalanul elégedettek voltak velük. Az egyik nápolyi tisztségviselő szerint a raguzaiak rossz bánásmódja miatt nehéz volt arrafelé minőségi munkát végző kémet találni. Amikor Don Juan a Kistanácsnak (Consilium Minus) írt levelében arról panaszkodott, hogy az oszmánokra vonatkozóan semmilyen hírt nem küldenek neki, válaszul azt felelték, hogy a nápolyi alkirály már kapott tájékoztatást. A térségben működő Habsburg állomásfőnök szerint a raguzaiak szándékosan késleltették az információk átadását.

A városban tevékenykedő Habsburg ágensek jelenléte immár harmadik ízben is komolyabb feszültséghez vezetett, amikor 1581-ben az oszmánoknak sikerült elűzniük Raguzából Cesar de la Marea Habsburg állomásfőnököt. De la Mareát korábban az anyja meggyilkolása miatt száműzték a Nápolyi Királyság területéről, és Raguzába küldték. Ezúttal azonban az alkirály, Juan de Cuniga fölemelte a szavát Marea elűzése ellen, és húsz napot adott a raguzaiaknak arra, hogy visszavonják a határozatukat. Miután Ragusa nem hátrált meg, az alkirály a tizennégy évvel ezelőtt küldött fenyegetések árját hatványozottan zúdította a városra. Kilátásba helyezte a nápolyi konzul és a raguzai kereskedők bebörtönzését, majd

négy hónappal később a királyságban élő hat legvagyonosabb raguzai kereskedő bankbetétjeire készült rátenni a kezét.

Olykor megesett, hogy a kémhistóriákkal karöltve járó bonyodalmaktól megcsömörlő raguzaiak bármiféle oszmán nógatás nélkül is kísérletet tettek a városukban viruló hírszerzési tevékenység megzabolázására. Egy ízben, 1532-ben például az I. Ferdinánd királynak információkat szállító Bučinčić-fivérek közül Mihót egy év börtönre ítélték, és egész életére megfosztották az állampolgári jogaitól. Ferdinánd azonban fölöslegesen vette védelmébe a kémeket, és hiába tiltakozott az ítélet ellen, Miho ugyanis már jóval előtte kereket oldott a városból, és meg sem állt egészen Bécsig, ahol csatlakozott a fivéréhez.

Bár nem függtek oly mértékben az oszmánoktól, mint Ragusa, mégis hasonló nyomásnak voltak kitéve a velenceiek is. A korábbiakban említett Andrea Moresini-féle ügyért várható felelősségre vonás alól kibújni igyekvő Velence a Pietro Zen nevezetű dörzsölt diplomatáját küldte követként az oszmán fővárosba. Mi sem jellemzőbb a helyzetre, mint hogy évekkel korábban éppen Zen került bajba egy kémhistória okán. Damaszkuszban volt konzul, amikor az Iszmail sahhoz küldött két ügynökét elfogták, majd őt is őrizetbe vették. A mamelukok fővárosába, Kairóba vitték kihallgatni.

A velencei hírszerzés állandó macska-egér harcban állt a saját területén információt gyűjtő külföldi kémekkel. Amikor 1535-ben rájöttek Velencében, hogy a Marco de Nicolò nevezetű oszmán kém Lope de Soria Habsburg követtel is titkos kapcsolatban áll, parancsba foglalták, hogy ezentúl tiltott cselekedetnek minősül az oszmán és szafavida vonatkozású ügyek (*cosas del turco y sophi*) kibeszélése Nicolòval; a tiltást pedig azzal nyomatékosították, hogy a rendelkezést megszegőkkel szemben a halálbüntetést helyezték kilátásba (*a pena de vida*). S jóllehet Velence végül senkit nem végeztetett ki

amiatt, hogy a kettős ügynökkel diskurált, amint az oszmánok tudomást szereztek kémük kettős játékaról, habozás nélkül a fejét vették Nicolònak.

1539-ben az Adriai-tenger partján fekvő Kotor kikötővárosának velencei kormányzója visszautasította a nápolyi alkirály, Pedro de Toledo azon kérését, hogy segítse az oszmán hadiflotta megfigyelése végett küldött ügynöke, Estefano Seguri munkáját. Sőt még ahhoz sem járult hozzá, hogy a Habsburgok felfogadjanak egy futárt, aki a Kotorban működő kémek által írt jelentéseket elvinné Herceg Novi városába (amit egy évvel korábban hódítottak el az oszmánoktól). Figyelemre méltó, hogy mindegyik egy olyan időszakban került sor, amikor a két állam vállvetve harcolt az oszmánok ellen. Nyilvánvaló, hogy a velenceiek nem éreztek osztatlan örömet az orruk előtt magasodó Habsburg erődítmény láttán. Az is sejthető, hogy a prévezai csata után immár semmilyen akadályt nem ismerő Hajreddin Barbarossa kapudán pasát sem kívánta felbőszíteni a kormányzó; amint azt egy Budán szolgáló spanyol titkos ügynök jelentéséből tudjuk, a velencei kormányzó ajándékokat küldött az oszmán főadmirálisnak, aki ezt kedvezően fogadta, így a két állam közötti viharok elcsitulni látszottak.

A Jón-szigetekhez tartozó és az egykori oszmán partok közvetlen közelében fekvő Korfu, Zakynthosz és Kefalonia szigeteken nyüzsgő Habsburg kémek is szoros velencei megfigyelés alatt álltak. Például a Korfu szigetéről az oszmán flottára vonatkozó híreket küldözgető Camilla Stopa nevezetű ügynöknek 1541-ben kitették a szűrét; nem állt szándékukban a szultánt magukra haragítani és a frissen megkötött, mindössze egyeztetendő békeszerződést veszélybe sodorni. Egy évvel később a Tízek Tanácsa dörgedelmes leiratban keményen megróttá a korfui kormányzót, amiért az szóba állt egy Habsburg ügynökkel, és megparancsolta, hogy a kémet azonnal

száműzzék a szigetről. Végül 1552-ben a helyzet odáig fajult, hogy a szigeten tevékenykedő máltai és Habsburg ügynökök bajkeverésétől sürgősen szabadulni vágyó Tanács egyhangúlag (28–0) arról döntött, hogy a kormányzót újfent utasítsák: száműzze a szigetről a nevezett ágenseket. Ezenfelül meghagyták a konstantinápolyi velencei bailónak, hogy amennyiben oszmán berkekben felmerülne a téma, igyekezzen lecsillapítani a kedélyeket. Egy év múltán, 1553-ban aztán a velenceiek elkergettek egy az oszmán partok feltérképezése céljából az Adriai-tenger vizeire merészkedő szicíliai fregattot, majd figyelmeztették a Habsburgok Korfun működő állomásfőnökét, hogy a jövőben tartózkodjanak a hasonló műveletektől. Minthogy azonban az efféle akcióknak csak nem akart vége szakadni, úgy határoztak Velencében, hogy ráijesztenek a Habsburgok Zakynthoszon működő állomásfőnökére, Balthasar Prototicóra, akit figyelmeztettek: Velence szavát adta az oszmánoknak, hogy a nápolyi partok felől érkező valamennyi fregattot felgyújtják a legénységével együtt. Csakhogy e fenyegetések leperegtek a címzettekről; a Habsburg fregattok és kémek rendületlenül tevékenykedtek tovább a térségben. Velence tovább folytatta a küzdelmet; 1563-ban megparancsolták Korfu kormányzójának, hogy a nápolyi illetőségű Zuan Thomast és az információgyűjtés céljából ott cirkáló fregattját utasítsák ki a szigetről. Két évvel később Zakynthosz kormányzója kapott hasonló tartalmú parancsot.

1567-ben az oszmánok egészen odáig vetemedtek, hogy kísérletet tettek Balthasar Prototico elrablására. Mikor Pijale oszmán flottaparancsnok terve zátonyra futott, ráadásul két katonáját is elfogták, Velence legott Konstantinápoly pártjára állva kitette a Habsburg hírszerzési állomásfőnök szűrét a szigetről. Prototico, akinek nem volt hová visszavonulnia, végül az oszmán fennhatóságú Moreába (Peloponnészoszi-félsziget) volt kénytelen menni. Csakhogy rövidesen visszatért, és buzgón

folytatta a levelek küldözgetését, amit 1569-ben az oszmánok újfent szóvá tettek Velencénél. Konstantinápoly szemrehányást tett a lagúnavárosnak, amiért menedéket nyújt az oszmán flottáról a legfrissebb információkkal rendelkező szökött gályaraboknak, továbbá a Korfun tartózkodó Habsburg ügynökök tevékenysége felett is szemet huny. Minthogy e korholó szavakat kisvártatva háború követte, a velenceieknek egy ideig nem kellett törődniük a Porta ez irányú intelmeivel. Csakhogy a békével együtt újult erővel tért vissza az oszmánok felől érkező nyomás is, legalábbis erre látszik utalni, hogy 1576-ban egy Ernando Dispero nevezetű Habsburg titkos ügynököt, míg 1581-ben megint csak Prototicót száműzték Korfuról. A Habsburg hatóságok nem tiltakoztak nyíltan, amiért a velencei területekről kiséprűzték a kémeket; ám amikor a „nyelvfogás”, vagyis az informátorok gyűjtése céljából a szicíliai partokról kihajózó négy gályából egyet Candiában feltartóztattak, az alkirály, Santa Cruz márkija mégsem tudta megállni, hogy ne torolja meg a sérelmeket, és a Szicília partjainál horgonyzó velencei hajókra ne tegye rá a kezét.

NYOMOZÁS, KIHALLGATÁS ÉS BÜNTETÉS

Jóllehet az oszmán fővárosban tökéletesen tisztában voltak vele, hogy nemcsak a fővárosban és a határ menti kikötőkben és várakban, de még a hadiflotta környékén is csak úgy nyüzsögnek az idegen kémek, Konstantinápoly mégis a legnagyobb gondossággal járt el a nyomozások során, sőt még háborús időkben is eltökélten dolgozott azon, hogy a bűnöst a büntelentől megbízhatóan el tudja különíteni. Számos példát ismerünk arra, hogy amikor a kémkedéssel megvádolt személyek ártatlansága bizonyítást nyert, az oszmán hatóságok nem vonakodtak érvényt szerezni az igazságnak. 1570-ben

történt, hogy Philippopolisz (Plovdiv) kádija és Derviş Çavuş elkobozva minden vagyonukat börtönbe vetettek egy maroknyi raguzait, akikről azt feltételezték, hogy titkos kapcsolatban állnak az ellenséggel. Ám végül a raguzai követ közbelépett és sikeresen meggyőzte az oszmánokat honfitársai ártatlanságáról. A Porta ezt követően utasítást adott a fogva tartottak pénzének visszatérítésére és szabadon bocsátásukra. A szultáni rendelet hatályának ideje alatt tilos volt őket háborgatni.

Egy 1572-ben kiadott másik rendelet pedig arra utasította Morea szandzsákbégjét, hogy göngyölítse fel az egyik per körülményeit. Árkádia és Kalamata járásban három keresztény alattvalót vádoltak meg a velenceieknek való kémkedéssel. Csakhogy e két járás kádija (bírója) szerint a megvádolt személyek „tökéletesen engedelmes” alattvalók voltak, akik egy öt-hat fős „összeszövetkezett” csoport rágalmanak az áldozatául estek. A rágalmozók annak érdekében, hogy a másik három érveit semlegesítsék, hamisan tanúskodtak egymás perében és valótlan bűnöket koholtak a keresztények elítélésére. A Morea szandzsákbégjének küldött parancsban a szükséges vizsgálatok lefolytatására adtak utasítást, egyszersmind kiemelték, hogy amennyiben bizonyítást nyer a rágalmozás, úgy a vádaskodók csoportját száműzzék Ciprusra.

Ha valakit kémkedés vádjával fogtak el, azonnal sor került a kihallgatására. Ilyen esetekben azonban nem csupán a lefülelt kém szándékait és megbízatásának célját akarták feltárni, de az ellenség által küldött többi hírszerzőről is minél több információhoz kívántak jutni. Ezért aztán e kihallgatások során az oszmánok gyakran folyamodtak a kínvallatás eszközéhez.

A bizonyítottan bűnös kémek büntetése a körülmények függvényében változott. Tudjuk, hogy sokukat kivégezték. Az előzőekben szó esett róla, hogy Marco de Nicolòt például lefejezték, amikor kiderült, hogy kettős ügynök. 1540-ben pedig Szicíliából érkezett az a kém, aki szintén egy oszmán hóhér kezei

között végezte. Az 1570-es esztendőben a Habsburg hírszerzés által felbérelt szabotőrök keze nyomán az oszmán flotta hajógyárában keletkezett kisebb tűzvészre az oszmánok kemény választ adtak. A velencei hajóépítő műhelyben egy évvel korábban kitört tűzvészre emlékeztető szabotázsakció az utolsó pillanatban mégis megghiúsult a megváltozott széliránynak köszönhetően. Így történt, hogy egy olyan időszakban, amikor a velencei, Habsburg és különböző itáliai városállamok szövetségével létrejött népes keresztény hajóhad cirkált a Földközi-tengeren, Isztambul viszonylag olcsón megúsza a flottáját fenyegető csapást. Ugyanez azonban már nem mondható el a szabotőrökről; elfogásukat követően azonnal kihallgatták, majd élve megnyúzták őket.

Köztudott volt, hogy a lepantói csatában az oszmán flottára súlyos csapást mérő, keresztet vágyaktól fűtött keresztény hajóhad kémei ott nyüzsögtek az összes oszmán fennhatóságú part közelében. Hónapokkal a vereséget követően a Moreába és Rodoszra küldött parancsok a Don Juannak híreket szállítók kivégzésére adtak utasítást. A következő évben még huszonhárom személynek vették a fejét, akik kínzás hatására bevallották, hogy összeköttetésben álltak Don Juan de Austria Habsburg hadvezérrel. Amikor az oszmánok lenyakazták Don Juan egy másik besúgóját, egy lepantói nemes (*gentilhombre*), a két fia meg sem állt Szicíliáig, ahol előadván apjuk történetét, még némi járadékra is sikerült szert tenniük a Habsburg előljáróknál. Amikor 1616-ban a konstantinápolyi Szent Ferenc-kolostorbeli szerzetesek egyikénél néhány gyanúsnak tűnő levelet találtak, az oszmán kémelhárítás emberei tétovázás nélkül megkötözték és a tengerbe vetették az atyát. Ennél drasztikusabb eljárásra is volt példa: bizonyos iratok elrejtésének a vádjával a pápa konstantinápolyi megbízottját, Giovanni Battista de Montebrocchiót ki is végezték.

A szultán életére törő merénylőknek szinte semmi esélyük nem volt, hogy élve megússzák a felelősségre vonást. 1517-ben a ridaniyei csata nyomán Kairóval együtt egész Egyiptomot elvesztő mamelukok eltökélték, hogy amit kard által elveszítettek, azt handzsárral fogják visszaszerezni, ezért öt merénylőt küldtek Yavuz („Vad”) Szelim szultán meggyilkolására. Négyüket lefejezték, amit az ötödik társuknak, Mustafa Cundinak a kihallgatása során tett vallomásából tudunk. Hogy kisebbítse bűnét, azt vallotta, hogy a merénylet fejében az összes Nílus-parti város birtokba adását ajánlották fel a számára. Nem tudjuk, hogy végül miként végezte, de feltehető, hogy Cundi is a társai sorsára jutott.

Olykor előfordult, hogy a kémeket nem nyíltan végezték ki, hanem szinte észrevétlenül tették el őket láb alól, más szóval ismeretlen elkövetők áldozatául estek. Amint a korábbiakban már szó esett róla, Amászia szandzsákbégjének parancsba adták, hogy Süleyman Fakih szafavida kalifát titokban fojtassa meg Kızılırmak közelében, vagy olyan koholt vádak alapján végeztesse ki, mint például a rablás vagy tolvajlás.

Esetenként a halálbüntetéseket elrettentés céljából utcai látványossággá emelték, ezáltal is példát statuálva azok számára, akik a kémkedést a könnyű pénzszerzés útjának tekintették. Például 1628-ban a lázadó erzurumi beglerbég, Abaza Mehmed pasa két ügynökét elfogták Isztambulban, majd keresztre feszítve körbehordozták őket az oszmán főváros utcáin, hogy a lakosság a saját szemével láthassa a kémkedés kegyetlen megtorlását. A kémek egyikét lefejezték, míg a másikat húskampóra húzták. A kampóra akasztás igen fájdalmas halált jelentett. Az anyaszült meztelenre vetkőztetett, kezét hátulról a lábához kötözött kémet egy deszkából ácsolt toronyszerű emelvény legtetejére vonták fel kötéllal, majd hirtelen elengedték. Eséskor fennakadt a lentebbi vízszintes gerendára rögzített, a hegyes végükkel felfelé meredő

kampókon; ha szerencséje volt, akkor olyan halálos sebet kapott, amelybe rögtön belehalt. Csakhogy ez ritkán fordult elő, az esetek többségében az elítélt nem halt meg azonnal, hanem felnyársalva a kampón, hosszúra nyúlt kínszenvedés után érte el a vég.

De azért nem minden kémeket sújtottak halálbüntetéssel. A kiszabott büntetést több tényező is befolyásolta, többek között a bűncselekmény típusa (kémkedés, megfigyelés, szabotázsakció, korrupció, agitáció), aztán hogy háború vagy béke idején követték-e el, de számított még az okozott kár mértéke, az oszmánok számára jelentett fenyegetés súlyossága, a kém személye, vagyona, rátermettsége, végül pedig az oszmán hatóságokhoz fűződő viszonya.

Arra is akadt példa, hogy kémkedés gyanújába keveredett személy kenőpénzzel szabadult a börtönből. Ahogy már szó esett róla, a konstantinápolyi velencei bailo, Marc'Antonio Barbaro csak súlyos összegek kifizetése árán tudta kihozni a lelkészét, Arcangelo de Lyót a tömlöcből. A spanyolok Khiosz szigetén működő hírszerzője, a genovai Cassano Giustiniano szintén súlyos árat fizetett azért, hogy kiengedjék a börtönből. A velencei hadseregben lovas századosként (*alfer di cavallo*) szolgáló albán Hieronimo Combi is hasonló módon szabadult. A ciprusi hadjárat során fogságba esett és az oszmán fővárosba szállított Combit végül egy görög nemes (*gentiluomo*) váltotta ki, akivel később szálfával kezdtek el kereskedni. A latin-, görög- és albántudása mellett időközben a törököt is elsajátító, majd a konstantinápolyi Habsburg titkos ügynökökkel összeemelegedő Combit az oszmán hatóságok egy idő múltán újra letartóztatták és börtönbe vetették. Három hónapja ült már fogságban, amikor Szokollu pasa egyik emberének (*ministerio*) négyszáz aranytallérra rúgó kenőpénzt csúsztatott a zsebébe a szabadulása fejében. Ez az összeg egy tapasztalt kém több mint egyévnyi járadékának felelt meg, azonban a szálfa-

kereskedelem éves bevétele ezer aranytallér körül mozgott, így Combi feltehetőleg különösebb nehézség nélkül ki tudta fizetni. Az Albániába menekülő Combi a továbbiakban Habsburg szolgálatban kamatoztatta a képességeit. Az utolsó konstantinápolyi példa, amit itt idézünk, a 17. századból való. 1608-ban az Ancona városából származó Andrea Rinaldit az angol követ váltotta ki a fogságból azzal, hogy magára vállalta az ezer dukát kifizetését. Ha tekintetbe vesszük, hogy Rinaldi a Habsburgoknak és a pápának kémkedett, akkor felettébb elgondolkodtató, hogy az angol követ vajon miért áldozott ilyen roppant súlyos összeget a szabadon engedésére. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a tömlöcbe vetett kém a helyzete felett keseregve nemcsak a Habsburgoknak, de a velenceieknek és a franciáknak is szemrehányást tett, amiért cserbenhagyták. Az a körülmény, hogy Rinaldi öt különböző állammal is szoros kapcsolatban állt, újfent rávilágít arra a tényre, hogy az isztambuli hírszerző világ valóságos pokol bugyra volt, ahol majdhogynem bárki megbízást adhatott, miután kicsengette az árát.

Bűnük súlyossága ellenére a Tripoli megszerzéséért a Habsburg hírszerzéssel szövetkező Ansalon fivéreknek is sikerült kiszabadulniuk a börtönből. A Scipion és Luis de Ansalon által vezetett összeesküvés arra irányult, hogy Tripoli egyes vezetői átálljanak a Habsburgokhoz, majd segítsenek az ellenséges flotta kezére átjatszani a várost. A tervről tudomást szerző tuniszi beglerbég jelentette az esetet Tripolinak, melynek nyomán 1575-ben az Ansalon fivérek és segítők, Kaid Ferhad és Hasan is börtönbe került, Ferhadnak azonban sikerült megszöknie és Isztambulba menekülnie. Az árulás vádjával börtönbe vetett Ferhad később Mahdia szandzsákbégjeként tért vissza, sőt az a szóbeszéd járta, hogy Szokollu nagyvezír felajánlotta számára az algíri beglerbégiséget is, ami kiválóan rávilágít arra, hogy az újkorban milyen hajszálvékony határ

húzódott a törvényes és a törvénytelen cselekedet között; egyszersemind azt mutatja, hogy az olyan módszerek, mint a korrupció, megvesztegetés és a pártosság, valamennyi korabeli európai államhoz hasonlóan az Oszmán Birodalomban is jelentős szereppel bírtak a kinevezések terén. Az Ansalon fivérek a Kaid Hasan által az érdekükben kifizetett nyolcszáz aranytallér fejében mentesültek a kínvallatás alól. Később Luis megszökött a börtönből, majd Tuniszba utazott, ahol a beglerbég közbenjárásért könyörgött a szabadon bocsátásuk érdekében. Minthogy Ferhad a felmentésüket elrendelő paranccsal tért vissza Konstantinápolyból, a beglerbég további intézkedése oka fogottá vált. A nem minden részletében ismert és a klikkpolitika jóvoltából ellentmondásokban bővelkedő történet végén Scipione visszatért Szicíliába, Luis pedig Tripoliban maradt, hogy törlessze az adósságait. Ezzel együtt minden a régi mederben folyt tovább: Luis új terveket szőtt Ferhaddal, és ismét gyűjtötték az információt a Habsburgoknak.

Végül pedig előfordult az is, hogy amit pénzzel nem lehetett elintézni, azt egy befolyásos ismerős meg tudta oldani; így még akkor is le lehetett vágni a kémet a kötélről, mikor már csak percek választották el a biztos haláltól. Például 1663-ban az osztrák követtel együtt Bécsbe látogató tolmácsot, Marc'Antonio Mamuca della Torrét kémkedés vádjával halálra ítélték. Éppen a vesztőhelyre vezették, amikor a velük szembejövő Ahmed pasa defterdár megismerte és kimentette szorult helyzetéből, ami a tolmács szempontjából minden bizonnyal élete egyik legszerencsésebb véletlene volt. A korábbi oldalakon már szó esett róla, hogy 1616-ban a francia követnek két hónapnyi megfeszített diplomáciai erőfeszítésébe került, mire sikerült szintén kémkedéssel vádolt hat jezsuita szerzetes életét megmentenie.

Ha nem is mindig vezetett eredményre, olykor az iszlámra való áttérés is a büntetés előli menekvés egyik útja lehetett.

Például az 1571-ben letartóztatott és Konstantinápolyba hurcolt milánói személy és a vele érkező raguzai tolmács hirtelen ráébredtek a muszlim hit erényeire, aminek köszönhetően megmenekültek a gályarabság rémétől. Nem úgy az a pórul járt anconai kereskedő, akit velük együtt fogtak el, ám nem lett muszlimmá. Egy 1610. évi két fogolykiváltó szerzetes története mutatja, hogy ez a módszer sem volt biztos recept: az isztambuli moriszkók által spanyol kémeknek tartott szerzeteseknek ugyanis nem engedték meg az iszlám felvételét.

Különösen a szultáni udvarral szoros kapcsolatban álló, fontos szereppel bíró személyek esetében fordult elő, hogy kémkedés vagy besúgás vádjával száműzték őket. Például a negyedik fejezetben részletesen tárgyalt zsidó származású kegyencet, Dávid Passzit egészen Rodoszig száműzték, amikor fény derült a Habsburgokkal folytatott kétes üzelveire. S bár Passzinak végül sikerült visszatérnie a fővárosba, soha többé nem tudta visszanyerni egykori befolyását. Egy további példa az isztambuli hírszerzői és diplomáciai világ izgalmas szereplői közül az albán Bartolomeo Brutti története. Korábban a velencei követségen tolmácstanoncként a szárnyait próbálgató Brutti később oszmán szolgálatba állt, majd a lepantói csatában fogságba esett oszmán rabok kiváltása végett Itáliába utazott, ahol rövid töprengés után rábólintott az ott megismert Habsburg vezetők kémkedési ajánlatára. Csakhogy amikor a kémiszolgálataival elhalmozott Madrid és a kenyéradójaként kiszolgált Konstantinápoly közötti fegyverszüneti tárgyalásokba is beleütötte az orrát, sikeresen magára vonta Szokollu pasa nagyvezír haragját, aki azonmód börtönbe küldte. A rokona, Kodzsa Szinán pasa közbenjárására Szokollu beleegyezett, hogy szabadon bocsássák azzal a feltétellel, hogy Brutti haladéktalanul távozik az oszmán fővárosból, és visszamegy a megbízóihoz Nápolyba. Az agg nagyvezír azonban a fővárosba való visszatértekor merénylet áldozatául esett, és a

pasa meggyilkolásával az oszmán politikában újraosztották a kártyákat, ami alkalmat adott az élelmes albánnak arra, hogy visszaszökhessen Isztambulba. Itt Szinán pasa támogatását élvezve újra felragyogott a szerencsecsillaga, és a moldvai vajda tanácsadójaként és kegyenceként a térség egyik legbefolyásosabb figurája lett. De ez már a befejező rész története közé tartozik.

VI. ÖSSZEGZÉS

Jelen könyv célja nem csupán az oszmán hírszerzés hatékonyságának és hatósugarának az elemzése volt, hanem a 16. századi Mediterráneumban elterjedt kémtevékenységek jellemzőit is szeretne volna feltárni. Az intézményesült kémkedést és diplomáciát még nem ismerő évszázadban elkerülhetetlen volt, hogy a hírszerzés világának e rátermett, ámde gyakorta szélhámós szereplői előtérbe kerüljenek. A könyv egyfelől annak a bemutatására törekedett, hogy a még kezdeti fázisban lévő központi bürokrácia milyen módszereket fejlesztett ki az információszerzés, a különböző fedett műveletek megszervezése és az ellenséges hírszerzés elhárítása céljából, másfelől csokorba gyűjtve kívánta közkinccsé tenni a földközi-tengeri partoknál sűrűn megforduló kémek levéltári forrásokból megismerhető történeteit. A történetírás természetesen többre hivatott annál, mint hogy csupán a kémhistóriákhoz hasonló színes történetek füzérét bocsássa közre. A több száz esemény közül töredékesen fennmaradt néhány történet alapján kísérletet kell tennünk bizonyos következtetések leszűrésére is.

E könyv szándéka nem annyira az érdekes kémtörténetek elmesélése, mint inkább a Mediterráneum minden mindennel

összefüggő struktúrájának, valamint a térség bonyolultan egymásba fonódó, szövevényes kapcsolati hálóinak feltérképezése volt. A jelen könyv lapjain megelevenedő kémek kalandjai rávilágítanak arra, hogy az iszlám és a kereszténység közötti örök küzdelem sem tudta megakasztani a Földközi-tenger keleti és nyugati medencéje közötti élő, pulzáló kapcsolatokat. Főképp a 16. század az a kor, melynek jellemzésekor unos-untalan a *gaza* (hitharc), a *dzsihád* (szent háború) és a „keresztes hadjárat” fogalmaival körülírt „szent háború” eszméjének jelentőségét szajkózó retorikába botlunk. A földrajzi egységek ellenőrzés alá vonásában mindig is nehézségekkel küzdő központi kormányzatok és a tűzfegyverekkel lépést tartani próbáló katonai erők összes igyekezete sem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy lezárják a határokat, megakadályozzák a határokon átívelő szabad mozgást, kőbe véssék az identitásokat – más szóval, hogy valamiféle, a tengert kettészelő vasfüggönnyt hozzanak létre.

A kritikai forráselemzés módszerét mellőző és az analitikus megközelítéstől is távol álló történetírás által kedvelt leegyszerűsítő magyarázatok – mint amilyen a „civilizációk összezapása” koncepciója – mentén megfogalmazott érvelések nem állják ki a levéltári források próbáját. Azok a megtörtént esetek, amikor például Calabriában a spanyolelleses lázadásba keveredett domonkos szerzetesek a felkelés elbukásakor Isztambulba szöktek; amikor a spanyolországi nemesi családokból kiábrándultan egy zaragozai ifjú oszmán földre vándorolt és vallást cserélt, majd Uludzs Ali szolgálatába szegődött, hogy végül onnan is továbbszökve Algír, Marokkó, Spanyolország, Franciaország és Velence felé vegye az irányt; vagy amikor egy burszai szpáhi, aki azt állította magáról, hogy az isztambuli utcákon tanult meg spanyolul, egy nápolyi akciója során történő elfogásakor azt a tanácsot kapta, hogy ha kedves az élete, akkor a kihallgatásakor inkább török származásúnak

vallja magát, mint spanyolnak – nos, ezek mind-mind egy olyan rendkívül összetett társadalmi valóság irányába mutatnak, melyet a magaskultúra rendre megpróbál kisebbiteni és ezeregy trükkhöz folyamodva elrejtteni.

A Földközi-tenger partjai közötti roppant szoros kapcsolatokat talán a családi kötelékek illusztrálják a legjobban. A calabriai halászfaluban született, majd oszmán kalózok fogságába esve a sorsában gyökeres fordulatokat megélt Uludzs Ali története a leglátványosabb példa erre. A kemény fából faragott kalóz, aki számos alkalommal hajózott a calabriai partokhoz, hogy ott ismerőseitől friss információkat szerezzen, továbbá számos földijét és rokonát, köztük a saját anyját is Isztambulba költöztette, nem érte be annyival, hogy áttért a muszlim hitre, de valósággal integrálta Calabriát az oszmán főváros életébe. Az idő tájt az oszmán birodalmi arzenálnak helyet adó területet nemhiába illették a Nuova Calabria, azaz Új Calabria névvel.

Egy másik érdekes történet Csigalazáde Szinán pasa esete. A genovai Cicala nemesi család tagjai közé tartozó fiatalember apja, Visconte Cicala Szicíliában telepedett le, és Habsburg kötelékben kalózkodott, míg anyja, Lucrezia Herceg Noviból származó oszmán alattvaló volt, aki röviddel azután, hogy Visconte elrabolta, fölvette a kereszténységet. Lucrezia három fia közül a legidősebb, Scipione az apjával együtt oszmán kalózok fogságába esett, majd a szultánnak ajándékozták. Miután kikerült a palotaiskolából, sebesen ívelt fölfelé a pályája, és már ifjú korában megkapta a kitüntető vezíri rangot. A fiatal genovai maga mellé vette fivérét, Carlót, akit igyekezett áttéríteni a muszlim hitre. S bár Carlónak végül nem sikerült elérnie, hogy kinevezzék Havasalföld vagy Moldva vajdájává, később Naxosz szigetének a hercegeként betagozódott az oszmán katonai osztály tagjai közé. Szinán nem érte be azzal, hogy testvérét Isztambulba hozta, később az oszmán flottával a *gaza*, vagyis hitharc zászlaja alatt indított tengeri hadjárat

során személyesen kereste föl a családját. 1598-ban az oszmán flottával lehorgonyzott Messina közelében, és engedélyt kért a Habsburg hatóságoktól, hogy találkozhasson az anyjával és testvéreivel. Miután a keblükre ölelték Scipionét, Lucrezia és a testvérei visszatértek Messinába, Szinán azonban sorra látogatta a rokonokat. Carlo pedig hosszú éveken keresztül ingázott Isztambul, Khiosz és Szicília között, miközben mind a Habsburg, mind az oszmán hírszerzésnek dolgozott. Jezsuita unokatestvéreit, Antoniót és Vincenzót VIII. Kelemen pápa követségbe küldte a pasához, hogy följánlja számára az igaz hithez való visszatérés lehetőségét.

Scipione, Carlo és Visconte élményei a Cicala család kelet és nyugat között megélt kalandjai közül nem az elsők, de nem is az utolsók. Már a 14. és a 15. században is Galatában, Khioszon, Kaffában (Feodoszija) és Soldaióban (Szudak) számos Cigalla családnevű genovaira bukkanni. Az ő kalandjaikra e helyen nincs módunk kitérni, legyen itt elég annyi, hogy közülük némelyek a Csigalazáde családban gyakorta előforduló Visconte, mások az Antonio vagy a Carlo nevet viselték.

Mindössze tizenegy évvel azelőtt, hogy Visconte fogságba esett, egy oszmán földön élő, török anyanyelvű rokona, egy bizonyos Domenico Visconte azzal a javaslattal állt elő a Habsburgoknak, hogy az oszmánok keresztény alattvalóival történő konspirálás céljából Isztambulba utazik, sőt, még akár Iránig is el tud jutni. A Habsburgoknak azt tanácsolta, hogy kössenek megállapodást a szultán keresztény alattvalóival. Végül Lucrezia Cicala rokonai közül egy Piero Rossi nevezetű személy 1579-ben Isztambulba költözött, ahol áttért az iszlámra.

Csigalazáde Szinán családtagjai a pasa 1606-ban bekövetkezett halálát követően sem hagytak fel az Isztambul, Khiosz és Genova közötti ingázással. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a családnak a Földközi-tenger térségében

kiépített, birodalmakon és vallásokon átívelő kapcsolatrendszere meglehetősen szilárd alapokon nyugvó és kiterjedt lehetett. Scipione halála után huszonnégy esztendővel, pontosan 1630-ban, amikor IV. Fülöp spanyol király hercegi címet adományozott neki, Carlo még egyszer felbukkant Konstantinápolyban, hogy az unokafivére, Mahmud pasa közbenjárásával fia, Giovanbattista számára Havasalföld és Moldva fejedelemségeinek egyikét kérje. Scipione egyik kevésbé sikeres fiát, Hüseyin bejt pedig kinevezték az egykori genovai kolónia, Khiosz szandzsákbégjévé, ahová egyébként szoros családi kötelékek fűzték.

Leszámítva az anyai ágról rokon Pierót, az egyetlen Cicala, aki a muszlim vallásról tért át a kereszténységre, a magát Cigala unokájának kiadó Mahmud volt, aki a 17. században tűnt fel Itáliában. Az ünnepségek közepette az igaz hit kebelére visszatérő csaló keresztül-kasul bejárta Európát, és nem kisebb személyiségektől sikerült pénzt kicsikarnia, mint a római pápa, a francia király, a spanyol királynő, a Serenissima, a toszkán nagyherceg, valamint a bajor és a savoyai herceg – majd amikor fény derült a szélhámosságra, nyoma veszett.

Szembeszökő, hogy sem Scipione és a fiai, sem pedig a Szicíliában hátrahagyott rokonság nem tért át az iszlámra. Dacára a kor értelmiségiei által olyannyira közkedvelt „szent háború” retorikájának, e vallási különbözőségek mentén megosztott család Kelet és Nyugat között ingázva mégis hosszú éveken át meg tudta őrizni a maga kivételezett helyzetét, és egy szövevényes szálakkal egymásba fonódó, bonyolult kapcsolatrendszert sikerült létrehoznia.

Az „igaz hit javára” buzgón fosztogatott keresztény partokon pár héttel később már az édesanyjával kedélyesen társalgó oszmán tengernagy birodalmak fölött átívelő családi kapcsolatait nem számították egyedi vagy akár rendkívüli esetnek. Az oszmán fennhatóságú Lleidából való elűzésüket

követően a velenceiek kezén lévő Ulcinjban letelepedő, albán származású Brutti-Bruni család Noel Malcolm és Gennaro Varriale történészek által közkinccsé tett, izgalmas fordulatokban gazdag története még egyszer aláhúzza, hogy kémeink milyen könnyűszerrel tudtak a határokon átívelően működni, ami által kártyavár módjára omlik össze az íróasztal mögött mesterségesen megrajzolt, szigorúan kategorizált identitások hitelessége. E történet főhőse, Bartolomeo Brutti albán származású velencei alattvaló volt. Apja, Antonio a velencei hadseregben katonáskodott, az oszmán határvidékeken harcolt, majd később, miután bekapcsolódott a kereskedelembe, a velencei kormány a hiánycikknek számító búza újabb beszerzési lehetőségeinek a felkutatásával bízta meg. Pályafutása végén a Szent Márk lovagja címmel honorálták a kalmárköztársaságért tett erőfeszítéseit. Bartolomeo is apja nyomdokaiba lépett, amikor velencei állami szolgálatba szegődött; már ifjú korában tolmácanoncként dolgozott a konstantinápolyi velencei bailo mellett. Csakhogy végül nem tudta megtartani a pozícióját, ezért az oszmánoknak kezdett el dolgozni. Egyik első megbízatása során Itáliába vezetett az útja, hogy segédkezzen a Lepantónál fogságba esett oszmán katonáknak az Isztambulban fogva tartott keresztény hadifoglyokkal való kicserélésében. Eközben Nápolyban közeli kapcsolatba került az ottani spanyol hírszerzéssel, így felajánlotta a Habsburg érdekeknek megfelelő kémiszolgálatait.

A korszak kiváló nagyvezírei közé tartozó, Kodzsa Szinán pasával is rokonságban álló Bartolomeo Konstantinápolyba való visszatérését követően nem átalotta beleártani magát a Madrid és Isztambul közötti fegyverszüneti tárgyalásokba, amivel magára haragította Szokollu Mehmed pasát. A felbőszült nagyvezír rögvest kitette a szűrét a fővárosból. Szokollut azonban nem sokkal később meggyilkolták, és amikor Szinán pasa lett az új nagyvezír, Bartolomeo is visszatérhetett

Isztambulba, hogy végül a moldvai vajda kegyenceként újra felíveljen a csillaga.

Egy jelentéktelen albán falu helyi famíliájaként ismert Brutti és Bruni családok többi tagja Európa szinte valamennyi szegletében próbára tette a szerencsését. Brutti egyik anyai nagybátyja, Giovanni Bruni a katolikus egyház berkein belül futott be karriert, Bar város püspökévé nevezték ki. Sőt, még a reformáció megjelenése után a katolikus hit alapjait újrafogalmazó tridenti zsinaton is felszólalt. Egy másik anyai nagybátyja, Gasparo Bruni szintén az igaz hit védelmébe szegődött, ám ő szívesebben szolgált karddal. Belépett a johannita lovagrendbe, és onnantól máltai lovagként kalózkodott tovább. Amikor Bar városa oszmán kézre került, és Giovanni püspököt, valamint velencei tisztként szolgáló unokafivérét, Nicolòt foglyul ejtették, a földközi-tengeri hadtörténet egyik legkülönösebb jelenete játszódott le. Míg ugyanis Gasparo a lepantói csata során máltai lovagként a keresztény flottában harcolva élvezte ki a győzelem ízét, addig nem sokkal távolabb tőle testvére és unokafivére az oszmán gályákon evezve lehelte ki nyomorultul a lelkét. A gyilkolásra kész, féktelen rablási lázban égő spanyol katonák láttán Giovanni a keresztény foglyok között vergődve üvöltötte kétségbeesetten, hogy ő keresztény püspök, könyörüljenek rajta. Nem hittek neki, és kegyetlenül felkoncolták. Gasparót, aki Lepantónál már csak Giovanni és Antonio holttestét láthatta, a csata végeztével a dél-franciaországi Avignonba nevezte ki a pápa, ahol várkapitányként védelmezte a pápai birtokot a protestánsokkal szemben.

Gasparo Bruni fia, vagyis Bartolomeo Brutti unokatestvére, Antonio Brutti belépett a jezsuiták közé, majd Perugia és Avignon egyetemlein tanult, később polgárjogból és egyházjogból doktorált. Apa és fia később a mai Szlovénia partvidékén található Koper városában telepedtek le. A család

isztambuli szárnya bizonyult a legkitartóbbnak. Az 1592-ben Moldvában elhunyt Bartolomeo fivére, Cristoforo a bátyja nyomdokaiba lépve a konstantinápolyi bailo szolgálatába állt, és hosszú éveken át dolgozott tolmácstanoncként. Cristoforo ezzel megalapozta a Bruttik évszázadokon át fennálló tolmácsdinasztiáját, egyikeként annak a három családnak, amelyek a konstantinápolyi külföldi követeket szolgálták tolmácsként.

Amint ezek a példák és a könyvben szereplő többi történet is világosan mutatja, a birodalmi elit írásbeli kultúrája által ránk erőltetett valláscentrikus, teoretikus világkép mögött egy jóval sokrétűbb társadalmi rendszer húzódik meg. Valahányszor fellebbentjük a függönyt a Mediterráneum térségéről, mindannyiszor káprázatosan sokszínű és meglepően szabálytalan világ tárul elénk. A történész feladata ilyen esetben nem lehet az, hogy meglepetésében azonnal ítélkezzen és kiiktassa a szabálytalanságokat – más szóval, hogy a gyakorlatot igazítsa az elmélethez –, hanem el kell fogadnia, ha a sok kivétel legyőzi a szabályt.

Csakhogy ennek a világnak a kifürkészése, meghatározása, elemzése, röviden szavakba foglalása cseppet sem egyszerű feladat. Hogy a Földközi-tenger térségének valamennyi szegletében nap mint nap létrejött több ezer találkozás, érintkezés és adásvétel mind ez ideig nem kerülhetett reflektorfénybe, az főleg a vonatkozó források feltárásának a nehézségéből fakadt. S ha a hírszerzés témájáról van szó, ez a nehézség sokszorosán érvényes.

E rejtélyekkel teli, mégis vonzó világ titkainak a megfejtéséhez nem elegendő a kéziratok és a nyomtatott források tanulmányozása; bizonyos levéltári anyagok nélkül lehetetlen előbbre jutni. Ha az utóbbi évek néhány fejleménye ezt nem tette volna lehetővé, akkor az európai archívumokban, valamint az oszmán kori iratok levéltárában rejtőző számtalan

kémjelentésre, diplomáciai iratra és a hírszerzéssel kapcsolatos belső levelezésre támaszkodó jelen könyv megírására sem kerülhetett volna sor. Egyfelől a digitális sokszorosítási lehetőségek elterjedése lehetővé tette a levéltári dokumentumok másolatainak elkészítését; másfelől pedig az a körülmény, hogy Törökország gyorsan integrálódott a globális gazdaságba, olyan kutatási lehetőségeket teremtett a jelenlegi generáció számára, amelyenkről az előző nemzedék legfeljebb csak álmodni tudott. Ma már a történészek könnyen hozzáférhetnek az idegennyelv-oktatáshoz és a paleográfiai tanulmányokhoz, ösztöndíjjal utazhatnak külföldre, hogy ottani levéltárakban kutassanak vagy éppen doktori disszertációt írjanak, továbbá nemzetközi konferenciákon és munkacsoportokban cserélhetnek eszmét külföldi kollégáikkal. Mindezen lehetőségek birtokában a jól felkészült ifjú kutatók és tudósok remélhetőleg továbbgondolják majd az e könyvben megfogalmazott téziseket, esetleg helyesbítik vagy alátámasztják azokat, illetve további korszakokat és földrajzi egységeket választanak vizsgálódásuk tárgyának, amiből idővel újabb inspiráló művek születhetnek.

Kétségtelen, hogy a jelen könyvben tárgyalt témáknál jóval több olyan kérdés van, amelyről nem esett szó. Külön fejezet foglalkozott például az oszmán kémelhárítás működéssel, de az oszmán dezinformációs taktikák elemzésének már nem jutott hely. Pedig a többi korabeli európai fővárostól eltérően a Mediterráneum valamennyi szegletéből érkező, a legkülönbözőbb vallási és etnikai háttérű emberek által benépesített Isztambulban űzött hírszerzési tevékenységeket az ellenőrizhetőség reménye nélkül szemlélő oszmánok a helyzet orvoslása érdekében szívesen alkalmazták a különféle álhírek terjesztésének módszerét, amivel az ellenséges hírszerzést igyekeztek összezavarni. Ezt a hiányosságot egy külön tanulmány keretében igyekszünk majd pótolni.

A könyv terjedelmének további növelését elkerülendő olyan témák maradtak még ki az elemzésből, mint például a fedett műveletek körébe tartozó merénylet, agitáció és megvesztegetés módszere, miközben az oszmán politikai kultúrában különösen a kenőpénznek és a merényletnek vitathatatlanul nagy volt a jelentősége. Míg a pénznek és az ajándékoknak a kinevezésekben volt fontos szerepe, addig a merényletre általában az elmérgesedő politikai klíma egyik természetes következményeként tekintettek. I. Murád szultántól kezdve Szokollu Mehmed pasa nagyvezírig lényegében bármelyik pozíció birtokosa gyilkos tör áldozatául eshetett; ráadásul számos személy esetében, ideértve II. Hódító Mehmed és II. Bajezid szultánokat is, felmerült a mérgezés alapos gyanúja. A fentebb felsorolt példák csupán az ismert esetek, ám ahogy már szó esett róla, minden följegyzett példára több száz hasonló, feledésbe merült történet esik. Az oszmán kémek, merénylők és agitátorok Európa és a Mediterráneum szinte egész területén aktívan jelen voltak, aminek a részletes kifejtésére ugyancsak egy másik tanulmány keretében kerülhet majd sor.

Az oszmánok által a megszerzett információk hasznosításáról és a hírszerzésnek a döntéshozatali mechanizmusban betöltött szerepéről kétségkívül részletesebb elemzést is nyújthattunk volna – csak hogy a rendelkezésre álló források ezt nem tették lehetővé. A döntéshozatali folyamat során lezajlott eszmecserekről és vitákról részletesen beszámoló spanyol és olasz levéltári forrásokkal szemben az oszmán *mühimme-defterek* mindössze a beérkező információt és a kimenő rendeletei, vagyis a meghozott határozatot tartalmazzák kivonatos formában. Az ebből leszűrhető következtetések pedig szerénységre intenek. Az a körülmény, hogy a szultáni tanácsban lezajlott vitákat nem foglalták írásba, igencsak megköti a történész kezét, és visszatartja attól, hogy a pusztá

feltételezéseknél messzebbre menő következtetésekbe
bocsátkozzon.

Megjegyzések

[← 1]

A szultáni lakosztályban szolgáló apródok vezetője. (*A ford.*)

[← 2]

Az Enderun szó jelentése: belső palota, a szultán magánlakosztálya. (*A ford.*)

[← 3]

A mai Iráklío (ógörög: Hérakleion) korabeli, olasz neve; a velencei uralom időszakában egész Kréta neve is, szövegünkben tehát a Candia jelentheti mind a fővárost, mind a szigetet.

[← 4]

A csatára vonatkozó első hír március 26-án ért Isztambulba; mielőtt azonban Ibrahim pasa megosztotta volna a szultánnal az értesülést, megvárta a velencei bailo március 29-i megerősítését.

[← 5]

A velencei bailo október 16-án kapta a hírt. Október 17-én pedig a francia követ adta hírül Uludzs Ali pasának. A részletesebb, valóságghű értesüléseket az Isztambulban székelő raguzai követ, Niccolò Prodanelli adta át október 20-án.